

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Khuddakapāṭhapāliyā samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Paramatthajotikā nāma

KHUDDAKAPĀṬHATṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1968

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 20

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခုူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃya	ဠ ပla	ဣ လla
က့ kka	ဣ ငca	ဣ န္ဓa	ဣ သ္ဃya	ဣ ပba	ဣ လya
ကျ kya	ဣ ငcha	ဣ န္ဓa	ဣ နta	ဣ ဗbha	ဣ လha
ကြ kri	ဣ ဣja	ဣ န္ဓa	ဣ နtva	ဣ ဗya	ဣ ဝvha
ကလ kla	ဣ ဣjha	ဣ တta	ဣ နtha	ဣ ဗra	ဣ ဘsta
က့ kva	ဣ ဣñha	ဣ တtha	ဣ နnda	ဣ မpa	ဣ ဘstra
ဈ က္ဃya	ဣ ဣñha	ဣ တtva	ဣ နdra	ဣ မpha	ဣ သsna
ဣ က္ဃya	ဣ ဣñca	ဣ တtya	ဣ နdha	ဣ မba	ဣ သsya
ဣ ငga	ဣ ဣñcha	ဣ တtra	ဣ နna	ဣ မbha	ဣ သssa
ဣ ငgha	ဣ ဣñja	ဣ ဒdda	ဣ နnya	ဣ မma	ဣ သsma
ဣ ငya	ဣ ဣñjha	ဣ ဒddha	ဣ နnha	ဣ မmya	ဣ သsva
ဣ ငra	ဣ တtta	ဣ သdya	ဣ ပppa	ဣ မmha	ဣ တhha
ဣ နka	ဣ တttha	ဣ ဒdra	ဣ ပppha	ဣ ယyya	ဣ တhva
ဣ နkha	ဣ ဒdda	ဣ ဒdva	ဣ ပpya	ဣ ယyha	ဣ ဠlha
ဣ နga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññūtānāvarenaḍiñāḇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito pañṇatto, so pariyaṭṭipattipattipattivedhavasena vibhatesu tīsu saddhammesu pariyaṭṭisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanatṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmīṃ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.

Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.

Paṭipattiyam ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamṣatī”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyaṭṭisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsaṇaṃ saṃrakkhīṃsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmaṃ tesaṃ saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṃ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnāṃ vassasatānamupari pañcattimśatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahashehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniḅbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājjino kāle Mātulajanapade Ālokaḷeṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimṇi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājjino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṁvāsītipiṭakadharabhadantaṇāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikāṃ bāhujāññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanaṃ lekhaṇamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhatāṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyaṭiyādīsaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu paṇādhunikapotthakesu saṁvijjamaṇehi kehici paṇādalekhādīsaṅgīṭakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanaṃ suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādino suparisuddhavacanaṃ tassa Bhagavato pāvacaṇaṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacaṇapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissāṃsayāṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṃ yuttisampanno, tadañño pana paṇādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacaṇapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthāṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyūṃ.

Vuttaṃ hetāṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ti.

Yaṃnūna mayaṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṃrājūnāmanuggahenā”ti.

Sā panāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyaggamahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayimsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayaṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjuhekkhitvā apposukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayaṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhpāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsanāṃ anuggaṇheyyāmā”ti, atha te sabbepi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajivānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī*eva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandīramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhīpatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā pamādalekhaṇā ca nirākarīyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ pāvacaṇamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādīkā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ abhūtapubbapaggaḡahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavattānādikiccaṃ tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaṇālakānaṃ mahātherānaṃ chandaṅca ruciṅca samādaya ovādaṅca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapariniṇbānato catussatādhikānaṃ dvinnaṃ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃvassasahassānamupaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃyeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃmandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṃghassa sukhasannisaṃjattamaṃ sannipātaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃmandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguḥāvesena kārapitaṃ tibhūmakāṃ pāyaso silā-iṭṭhakāyomaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasaṃvacchareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṅca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃmiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṃghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātuṃ bhavitabbamettha ovādadāyakaṃsaṃghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyaṃghanāyakaṃsabhaṃ” nāmekāṃ padhānamahāsaṃghasabhāṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃmatte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammantitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṃvidahitūṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamaḥāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevatam” nāma mahātheravaram sabhāpatim katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosatam Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakamsu yathā tam porāṇakasāṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṁvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṁvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṁsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanappaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṁvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakamsu.

Icevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyypattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyypattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṁsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakamsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivamsam” nāma mahātheravaram sabhāpatim katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi saṅgamma paṭhanatthāya samārabhimsu yathā tam chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samphānesu
karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppādako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthāṃ
paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
Pariyattippamaṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasattur**ājino.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyaṃ** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyaṃ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vatṭagāmaṇir**ājino.
Kālamhi potthakāruḷham, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipaṃ.
Rajjaṃ samanussāntaṃ, ratanattayamāmakam.
8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṃ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṃ Jinasāsanāṃ.
10. Itthaṃ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanāṃ paripālesuṃ, jīvitāṃ viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṃ.
Vuccamānanayenevaṃ, cintesuṃ mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhukaṃ gantha-suddhikaṃ sāsānāyukaṃ.
Yaṃnūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayāṃ” iti.
14. Etamatthaṃ suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsānāyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṅca therānaṃ, sampūrentā manorathāṃ.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayāṃ.
Saṃrakkheyyāma Sambuddha-sāsānaṃ” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsana**saṅgamaṃ.
18. Mahātherānamādāya, chandaṃ idha nivāsinaṃ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṃ.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsānaṃ.
Saddhammānuggahatthāya, karaṃ daḷhaparakkamaṃ.
20. **Sirīmaṅgalavikhyāte**, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaśāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṃ.
Āvāsādiṅca bhikkhūnaṃ, kāresi muddaṇālayaṃ.
22. Ganthasaṃsodhanaṃ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunaṃ.

23. Muddāpente ca passivā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānam, nimmalattam supāpitam.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitam Piṭakattayam.
Yathā muddāpitam āsi, sāsanattham Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, samsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Khuddakapāṭhakkathā

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Ganthārambhakathā	1
Khuddakavavatthāna	2
Nidānasodhana	3
1. Saraṇattayaṇṇanā			
Buddhavibhāvanā	4
Saraṇagamanagamakavibhāvanā	6
Bhedābhadaphaladīpanā	7
Gamanīyadīpanā	8
Dhammasaṅghasaraṇavibhāvanā	10
Anupubbavavatthānakāraṇaniddesa	11
Upamāpakāsanā	11
2. Sikkhāpadavaṇṇanā			
Sikkhāpadapāṭhamātikā	13
Sādhāraṇavisesavavatthāna	14
Sādhāraṇavibhāvanā	15
Purimapañcasikkhāpadavaṇṇanā	16
Ekatānānatādivinicchaya	17
Pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā	24
3. Dvattimsākāraṇṇanā			
Padasambandhavaṇṇanā	27
Asubhabhāvanā	29
Pakiṇṇakanaya	60

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Kumārapañhavaṇṇanā

Atṭhuppatti	62
Nikkhepappayojana	62
Ekaṃ nāma kintipañhavaṇṇanā	63
Dve nāma kintipañhavaṇṇanā	65
Tiṇi nāma kintipañhavaṇṇanā	65
Cattāri nāma kintipañhavaṇṇanā	66
Pañca nāma kintipañhavaṇṇanā	68
Cha nāma kintipañhavaṇṇanā	69
Satta nāma kintipañhavaṇṇanā	70
Aṭṭha nāma kintipañhavaṇṇanā	71
Nava nāma kintipañhavaṇṇanā	72
Dasa nāma kintipañhavaṇṇanā	74

5. Maṅgalasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	75
Paṭhamamahāsaṅgītikathā	76
Evamiccādipāṭhavaṇṇanā	85
Maṅgalapañhasamuṭṭhānakathā	99
Bahūdevātigāthāvaṇṇanā	103
Asevanā cātigāthāvaṇṇanā	104
Patirūpadesavāso cātigāthāvaṇṇanā	110
Bāhusaccañcātigāthāvaṇṇanā	112
Mātāpitu-upaṭṭhānantigāthāvaṇṇanā	115
Dānañcātigāthāvaṇṇanā	117
Āratītigāthāvaṇṇanā	119
Gāravo cātigāthāvaṇṇanā	121
Khantī cātigāthāvaṇṇanā	125

Mātikā	Piṭṭhaṅka
Tapo cātigāthāvaṇṇanā	128
Phuṭṭhassa lokadhammehītigāthāvaṇṇanā	129
Etādisānītigāthāvaṇṇanā	130

6. Ratanasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	132
Vesālivatthu	133
Bhagavato nimantanāṃ	135
Yānīdhāhigāthāvaṇṇanā	139
Tasmā hītigāthāvaṇṇanā	140
Yamkiñcītigāthāvaṇṇanā	142
Khayaṃ virāgantigāthāvaṇṇanā	150
Yam Buddhasettigāthāvaṇṇanā	151
Ye puggalātigāthāvaṇṇanā	152
Ye suppayuttātigāthāvaṇṇanā	154
Yathindakhīlotigāthāvaṇṇanā	155
Ye ariyasaccānītigāthāvaṇṇanā	156
Sahāvassātigāthāvaṇṇanā	157
Catūhapāyehītigāthāvaṇṇanā	158
Kiñcāpi sotigāthāvaṇṇanā	159
Vanappagumbetigāthāvaṇṇanā	160
Varo varaññūtigāthāvaṇṇanā	161
Khīnantigāthāvaṇṇanā	162
Yānīdhātigāthāttayavaṇṇanā	164

7. Tirokuṭṭasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	168
Anumodanākathā	169

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Paṭhamagāthāvaṇṇanā	172
Dutiyagāthāvaṇṇanā	173
Tatīyagāthāvaṇṇanā	174
Catutthagāthāpubbaddhavaṇṇanā	175
Catutthagāthāparaddhapañcamagāthāpubbaddhavaṇṇanā	175
Pañcamagāthāparaddhachaṭṭhagāthāpubbaddhavaṇṇanā	176
Chaṭṭhagāthāparaddhasattamagāthāvaṇṇanā	178
Aṭṭhamanavamagāthādvayavaṇṇanā	179
Dasamagāthāvaṇṇanā	179
Ekādasamagāthāvaṇṇanā	180
Dvādasamagāthāvaṇṇanā	181
Terasamagāthāvaṇṇanā	181

8. Nidhikaṇḍasuttavaṇṇanā

Nikkhepakāraṇa	182
Suttaṭṭhupatti	183
Paṭhamagāthāvaṇṇanā	183
Dutiyagāthāvaṇṇanā	184
Tatīyagāthāvaṇṇanā	186
Catutthapañcamagāthāvaṇṇanā	186
Chaṭṭhagāthāvaṇṇanā	187
Sattamagāthāvaṇṇanā	188
Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā	189
Navamagāthāvaṇṇanā	190
Dasamagāthāvaṇṇanā	191
Ekādasamagāthāvaṇṇanā	192
Dvādasamagāthāvaṇṇanā	194
Terasamagāthāvaṇṇanā	194

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Cuddasamagāthāvaṇṇanā	195
Pannarasamagāthāvaṇṇanā	196
Soḷasamagāthāvaṇṇanā	196

9. Mettasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana	197
Nidānasodhana	198
Paṭhamagāthāvaṇṇanā	201
Dutiyagāthāvaṇṇanā	205
Tatīyagāthāvaṇṇanā	207
Catutthagāthāvaṇṇanā	208
Pañcamagāthāvaṇṇanā	210
Chaṭṭhagāthāvaṇṇanā	211
Sattamagāthāvaṇṇanā	212
Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā	212
Navamagāthāvaṇṇanā	213
Dasamagāthāvaṇṇanā	214

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Khuddakapāṭhaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi,
Dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi,
Saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmīti—

Ayaṃ saraṇagamananiddeso Khuddakānaṃ ādi.

Imassa dāni atthaṃ Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya vivaritaṃ vibhajitaṃ uttānikātaṃ¹ idaṃ vuccati—

“Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ.
Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ.

Khuddakānaṃ gambhīrattā², kiñcāpi atidukkarā.
Vaṇṇanā mādisenesā³, abodhantena sāsanaṃ.

Ajjāpi ku abbochinno, pubbācariyanicchayo.
Tatheva ca ṭhitaṃ yasmā, navaṅgaṃ Satthusāsanaṃ.

Tasmāhaṃ kātumicchāmi, atthasaṃvaṇṇanaṃ imaṃ.
Sāsanañceva nissāya, porāṇaṅca vinicchayaṃ.

Saddhammabahumānena⁴, nāttukkaṃsanakamyatā.
Nāññesaṃ vambhanatthāya, taṃ suṇātha samāhitā”ti.

1. Ttānirā kātum (Ka)

3. Mādiseneva (Syā)

2. Gabhīrattā (Si)

4. Saddhammaṃ bahumānena (Ka)

Khuddakavavatthāna

Tattha “**Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ**”ti vuttattā Khuddakāni tāva vavatthapetvā pacchā atthavaṇṇanaṃ karissāmi. Khuddakāni nāma Khuddakanikāyassa ekadeso, Khuddakanikāyo nāma pañcannaṃ nikāyānaṃ ekadeso. Pañca nikāyā nāma—

Dīghamajjhimasamyutta, Aṅguttarikakhuddakā.

Nikāyā pañca gambhīrā, dhammato atthato cime.

Tattha Brahmajālasuttādīni catuttimsa suttāni **Dīghanikāyo**. Mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ dve ca suttāni **Majjhimanikāyo**. Oghasaraṇasuttādīni satta suttasahassāni satta ca suttasatāni dvāsaṭṭhi ca suttāni **Samyuttanikāyo**. Cittapariyādānasuttādīni nava suttasahassāni pañca ca suttasatāni sattapaññāsañca suttāni **Aṅguttaranikāyo**. Khuddakapāṭho Dhammapadaṃ Udānaṃ Itivuttakaṃ Suttanipāto Vimānavatthu Petavatthu Theragāthā Therīgāthā Jātakaṃ Niddeso Paṭisambhidā Apadānaṃ Buddhavaṃso Cariyāpiṭakaṃ Vinayābhidhammapiṭakāni, ṭhapetvā vā cattāro nikāye avasesaṃ Buddhavacanaṃ **Khuddakanikāyo**.

Kasmā panesa Khuddakanikāyoti vuccati? Bahūnaṃ Khuddakānaṃ dhammakkhandhānaṃ samūhato nivāsato ca. Samūhanivāsā hi “nikāyo”ti vuccanti. “Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi evaṃ cittaṃ, yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāṇā¹. Poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo”ti evamādīni cettha sādhakāni sāsanaṃ lokato ca. Ayamassa² Khuddakanikāyassa ekadeso. Imāni Suttantapiṭakapariyāpannāni atthato vivarituṃ vibhajituṃ uttānikātuṃ ca adhippetāni khuddakāni, tesampi khuddakānaṃ Saraṇasikkhāpadadvattiṃsākāra-kumārapañhamaṅgalasuttaratanaṃ suttatirokuṭṭānidhikaṇḍamettasuttānaṃ vasena navappabhedo Khuddakapāṭho ādi ācariyaparamparāya vācanāmaggaṃ āropitavasena, na Bhagavatā vuttavasena. Bhagavatā hi vuttavasena—

“Anekaajātisāmsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ.

Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

1. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

2. Iccassa ()

Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi.
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhatāṃ.
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā”ti¹—

Idaṃ gāthādvayaṃ sabbassāpi Buddhavacanassa ādi. Tañca manasāva²
vuttavasena, na vacībhedāṃ katvā vuttavasena. Vacībhedāṃ pana katvā
vuttavasena—

“Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa.
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato pajānāti sahetudhamman”ti³—

Ayaṃ gāthā ādi. Tasmā yvāyaṃ navappabhedo Khuddakapāṭho imesaṃ
Khuddakānaṃ ādi, tassa ādito pabhuti atthasaṃvaṇṇanaṃ ārabhissāmi.

Nidānasodhana

Tassa cāyamādi “**Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammaṃ saraṇaṃ
gacchāmi, saṃghaṃ saraṇaṃ gacchāmi**”ti. Tassāyaṃ atthavaṇṇanāya
mātikā—

“Kena kattha kadā kasmā, bhāsitaṃ saraṇattayaṃ⁴.
Kasmā cidhādito vutta, mavuttamapi ādito.
Nidānasodhanaṃ katvā, evamettha tato paraṃ.
Buddhaṃ saraṇagamanāṃ, gamakañca vibhāvaye.
Bhedābhedaṃ phalañcāpi, gamanīyañca dīpaye.
Dhammaṃ saraṇamiccādi, dvayepesa nayo mato.
Anupubbavavatthāne, kāraṇaṃ viniddise.
Saraṇattayametañca⁵, upamāhi pakāsaye”ti.

Tattha paṭhamagāthāya tāva idaṃ saraṇattayaṃ kena bhāsitaṃ, kattha
bhāsitaṃ, kadā bhāsitaṃ, tasmā bhāsitaṃ, avuttamapicādito Tathāgatena
kasmā idhādito vuttanti pañca pañhā.

1. Khu 1. 36 piṭṭhe.

2. Manasā (Syā)

3. Khu 1. 78; Vi 3. 2 piṭṭhesu.

4. Ratanattayaṃ (Syā)

5. Ratanattayametañca (Syā, Ka)

Tesaṃ vissajjanā—**kena bhāsīanti** Bhagavatā bhāsitaṃ, na sāvakehi, na isihi, na devatāhi. **Katthāti** Bārāṇasiyaṃ Isipatane Migadāye. **Kadāti** āyasmante Yase saddhiṃ sahāyakehi arahattaṃ patte ekasaṭṭhiyā arahantesu bahujanahitāya¹ loke dhammadesanaṃ karontesu. **Kasmāti** pabbajjatthañca upasampadatthañca. Yathāha—

“Evañca pana bhikkhave pabbājetabbo upasampādetabbo.

Paṭhamaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ kārapetvā bhikkhūnaṃ pāde vandāpetvā ukkuṭikaṃ nisīdāpetvā añjaliṃ paggaṇhāpetvā ‘evaṃ vadehī’ti vattabbo ‘Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi’ti”².

Kasmā cidhādito vuttanti idañca navaṅgaṃ Satthusāsaṇaṃ tīhi piṭakehi saṅgaṇhitvā vācaṇāmaggaṃ āropentehi pubbācariyehi yasmā iminā maggena devamanussā upāsakabhāvena vā pabbajitabhāvena vā sāsanaṃ otaranti, tasmā sāsanoṭārassa maggabhūtattā idha Khuddakapāṭhe ādito vuttanti ñātappaṃ.

Kataṃ³ nidānasodhanaṃ.

1. Saraṇattayavaṇṇanā

Buddhavibhāvanā

Idāni yaṃ vuttaṃ “**Buddhaṃ saraṇagamaṇaṃ, gamakañca vibhāvaye**”ti, tattha sabbadhammesu appaṭihatañāṇanimittānuttara⁴vimokkhādhigamaparibhāvitaṃ khandhasantānamupādāya, paññattito sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paññattito sattaviseso Buddho. Yathāha—

1. Bahujanahitāya sukhāya (Syā)

3. Kathaṃ (Sī), Kataṃ (Syā)

2. Vi 3. 29 piṭṭhe.

4. ...nimittānuttaraṃ (Ka)

“Buddhoti yo so Bhagavā Sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tatha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”¹.

Ayaṃ tāva atthato Buddhavibhāvanā.

Byañjanato pana “bujjhītāti Buddho, bodhetāti Buddho”²ti evamādinā nayena vedītabbo. Vuttañcetaṃ—

“Buddhoti kenaṭṭhena Buddho, bujjhitā saccānīti Buddho, bodhetā pajāyāti Buddho, sabbaññutāya Buddho, sabbadassāvitāya Buddho, anaññaneyyatāya Buddho, vikasitāya² Buddho, khīṇāsavaśaṅkhātena Buddho, nirupakkilesaśaṅkhātena Buddho, ekantavītarāgoti Buddho, ekantavītadosoti Buddho, ekantavītamohoti Buddho, ekantanikkilesoti Buddho, ekāyanamaggam gatoti Buddho, eko anuttaram Sammāsambodhim abhisambuddhoti Buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā Buddho. Buddhoti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātārā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhanīkametaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ Buddho”¹.

Ettha ca yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evaṃ **bujjhītā saccānīti** Buddho. Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti** Buddho. **Sabbaññutāya Buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya Buddhoti** sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāya Buddhoti** aññena abodhito sayameva buddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Vikasitāya Buddhoti** nānāguṇavikāsanato³ padumamiva vikāsaṭṭhena Buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavaśaṅkhātena Buddhoti** evamādīhi

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

2. Visavitāya (Sī, Khu 7. 363; Khu 9. 172 piṭṭhesu ca)

3. Nānāguṇavisavanato (Sī, Paṭisam-Ṭṭha 2. 85 piṭṭhe ca)

cittasaṅkokakaradhammapahānato niddākkhayavibuddho puriso viya sabba-kilesaniddākkhayavibuddhattā **Buddhoti vuttaṃ hoti. Ekāyanamaggaṃ gatoti Buddhoti** buddhiyatthānaṃ gamanatthapariyāyato yathā maggaṃ gatopi puriso gatoti vuccati, evaṃ ekāyanamaggaṃ gatattāpi Buddhoti vuccatīti dassetuṃ vuttaṃ. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti Buddhoti** na parehi buddhattā Buddho, kintu sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā Buddhoti vuttaṃ hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā Buddhoti** buddhi Buddhaṃ bodhoti¹ pariyāyavacanametaraṃ. Tattha yathā nīlarattaguṇayogato “nīlo paṭo, ratto paṭo”ti vuccati, evaṃ buddhiguṇayogato Buddhoti nāpetuṃ vuttaṃ hoti. Tato paraṃ **Buddhoti netaraṃ nāmaṃti** evamādi atthamanugatā ayaṃ paññattīti bodhanatthaṃ vuttanti evarūpena nayena sabbesaṃ padānaṃ Buddhasaddassa sādhanasamattho attho veditabbo.

Ayaṃ byañjanatopi Buddhavibhāvanā.

Saraṇagamanagamakavibhāvanā

Idāni **saraṇagamanādīsu** himsatīti saraṇaṃ, saraṇagātānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikkilesaṃ himsati vidhamati nīharati nirodhetīti² attho. Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti Buddho, bhavakantārā uttaraṇena assāsādānena ca dhammo, appakānampi kārānaṃ³ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyāyena taṃ ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggarutāhi vihataviddhamsitakilesa tapparāyaṇatākārappavatto aparappaccayo vā cittuppādo saraṇagamanam. Taṃsamaṅgī satto taṃ saraṇaṃ gacchati, vuttappakārena cittuppādena “esa me saraṇaṃ, esa me parāyaṇaṃ”ti evametaṃ upetīti attho. Upento ca “ete mayaṃ bhante Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammaṃca, upāsake no Bhagavā dhāretū”ti

1. Buddhi bodhoti (Ka)

2. Nippothetīti (Syā, Ka)

3. Appakānaṃ kārānaṃ dānapūjanavasena upanītasakkārānaṃ (Sī), appakānampi sakkārānaṃ (Syā)

Tapussa¹ Bhallikādayo viya samādānena vā, “Satthā me bhante Bhagavā, sāvako hamasmī”ti² Mahākassapādayo viya sissabhāvūpagamanena vā, “evaṃ vutte Brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena Bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi ‘namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa. Namō tassa -pa-Sammāsambuddhassa’ti”³ Brahmāyu-ādayo viya tapponattena vā, kammaṭṭhānānuyogino viya attasanniyyātanena vā, ariyapuggalā viya saraṇagamanupakkilesasamucchadēna vāti anakappakāraṃ visayato kiccato ca upeti.

Ayaṃ saraṇagamanassa gamakassa ca vibhāvanā.

Bhedābhedaphaladīpanā

Idāni “**bhedābhedam phalañcāpi, gamanīyañca dīpaye**”ti vuttānaṃ bhedādīnaṃ ayaṃ dīpanā—evaṃ saraṇagatassa puggalassa duvidho saraṇagamanabhedo sāvajjo ca anavajjo ca. Anavajjo kālakiriyāya, sāvajjo aññasatthari vuttappakārapavattiyā, tasmim ca vuttappakāraviparītapavattiyā. So duvidhopi puthujjanānameva. Buddhaguṇesu aññāsaṃsayamicchāññāppavattiyā anādarādippavattiyā ca tesam saraṇam saṃkiliṭṭhaṃ hoti. Ariyapuggalā pana abhinnasaraṇā ceva asaṃkiliṭṭhasaraṇā ca honti. Yathāha “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ Satthāraṃ uddiseyyā”ti⁴. Puthujjanā tu yāvadeva⁵ saraṇabhedaṃ na pāpuṇanti, tāvadeva abhinnasaraṇā. Sāvajjova⁶ nesam saraṇabhedo, saṃkilesa ca anīṭṭhaphalado hoti. Anavajjo avipākattā aphalo, abhedo pana phalato iṭṭhameva phalaṃ deti.

1. Tapassu (Sī)

3. Ma 2. 341 piṭṭhe.

5. Yāva (Sī, Syā)

2. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

4. Am 1. 29; Ma 3. 110; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.

6. Sāvajjo (Sī)

Yathāha—

“Yekeci Buddhāṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmim.
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressanti”¹.

Tatra ca ye saraṇagamanupakkilesasamucchedena saraṇaṃ gatā, te apāyaṃ na gamissanti. Itare pana saraṇagamanena na gamissantīti evaṃ gāthāya adhippāyo veditabbo.

Ayaṃ tāva bhedābhedaphaladīpanā.

Gamanīyadīpanā

Gamanīyadīpanāyaṃ codako āha—“Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi”²ti ettha yo Buddhaṃ saraṇaṃ gacchati, esa Buddhaṃ vā gaccheyya saraṇaṃ vā, ubhayathāpi ca ekassa vacanaṃ niratthakaṃ. Kasmā? Gamanakiriyāya kammadvayābhāvato. Na hettha “ajaṃ gāmaṃ neti”³ti-ādīsu viya dvikammakattaṃ akkharacintakā icchanti.

“Gacchateva pubbaṃ disaṃ, gacchati pacchimaṃ disaṃ”⁴ti-ādīsu² viya sāttakamevāti ce³. Na Buddhasaraṇānaṃ samānādhikaraṇabhāvassānadhīppetato. Etesaṃ hi samānādhikaraṇabhāve adhippete paṭihatacittopi Buddhaṃ upasaṅkamanto Buddhaṃ saraṇaṃ gato siyā. Yaṃ hi taṃ Buddhoti visesitaṃ saraṇaṃ, tamevesa gatoti. “Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ”⁴ti vacanato samānādhikaraṇattamevāti ce. Na, tattheva tabbhāvato. Tattheva hi gāthāpade etaṃ Buddhādiratanattayaṃ saraṇagatānaṃ bhayaharaṇattasaṅkhāte saraṇabhāve abyabhicaraṇato “khemamuttamañca saraṇaṃ”⁵ti ayaṃ samānādhikaraṇabhāvo adhippeto, aññattha tu⁵ gamisambandhe sati saraṇagamanassa appasiddhito anadhīppetoti asādhakametaṃ.

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 123; Saṃ 2. 101 piṭṭhesu.

3. Samānādhikaraṇabhāvoti ce (Syā)

4. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

5. Aññadatthu (Ka)

“Etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti ettha gamisambandhepi saraṇagamanapasiddhito samānādhikaraṇattamevāti ce. Na, pubbe vuttadosappasaṅgato. Tatrāpi hi samānādhikaraṇabhāve sati etaṃ Buddhadhammasaṅghasaraṇaṃ paṭihatacittopi āgama sabbadukkhā pamucceyyāti evaṃ pubbe vuttadosappasaṅgo eva siyā, na ca no dosena atthi atthoti asādhakametaṃ. Yathā “mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittaṃ āgama jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī”ti¹ ettha Bhagavato kalyāṇamittassa ānubhāvena parimuccamānā sattā “kalyāṇamittaṃ āgama parimuccantī”ti vuttā, evamidhāpi Buddhadhammasaṅghassa saraṇassānubhāvena muccamāno “etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatī”ti vuttoti evamettha adhippāyo veditabbo.

Evam² sabbathāpi na Buddhassa gamanīyattaṃ yujjati, na saraṇassa, na ubhayesaṃ, icchitabbañca gacchāmīti niddiṭṭhassa gamakassa gamanīyaṃ, tato vattabbā ettha yuttīti. Vuccate—

Buddhoyevettha gamanīyo, gamanākāradassanattaṃ tu taṃ saraṇavacanaṃ, Buddhaṃ saraṇanti gacchāmi, esa me saraṇaṃ, esa me parāyaṇaṃ, aghassa tātā³, hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena etaṃ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesaṃ hi dhātūnaṃ gati-attho, buddhipi tesāṃ atthoti. Iti-saddassa appayogā ayuttamīti ce. Taṃ na. Tattha siyā—yadi cettha evamattho bhaveyya, tato “aniccaṃ rūpaṃ aniccaṃ rūpanti yathābhūtaṃ pajānāti”ti evamādisu⁴ viya iti-saddo payutto siyā, na ca payutto, tasmā ayuttametanti. Tañca na, kasmā? Tadatthasambhavā. “Yo ca Buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato”ti evamādisu⁵ viya idhāpi iti- saddassa attho sambhavati, na ca vijjamānatthasambhavā iti-saddā sabbattha payujjanti, appayuttassāpettha payuttassa viya iti-saddassa attho viññātabbo aññesu ca evaṃjātikesu, tasmā adoso eva soti. “Anujānāmi bhikkhave tīhi saraṇagamanehi pabbajjan”ti- ādisu⁶ saraṇasseva gamanīyato yaṃ vuttaṃ “gamanākāradassanattaṃ tu saraṇavacanan”ti, taṃ na yuttamīti ce.

1. Saṃ 1. 88 piṭṭhe.

2. Etaṃ (Ka)

3. Ghātā (Sī), vighātā (Syā)

4. Saṃ 2. 46, 94 piṭṭhādīsu.

5. Khu 1. 42 piṭṭhe.

6. Vi 3. 29 piṭṭhe.

taṃ nāyuttaṃ. Kasmā? Tadatthasambhavā eva. Tatrāpi hi tassa attho sambhavati, yato pubbasadisameva appayuttopi payutto viya veditabbo. Itarathā hi pubbe vuttadosappasaṅgo eva siyā, tasmā yathānusiṭṭhameva gahetabbaṃ.

Ayaṃ gamanīyadīpanā.

Dhammasaṅghasaraṇavibhāvanā

Idāni yaṃ vuttaṃ “**dhammaṃ saraṇamiccādi, dvayepesa nayo matoti** ettha vuccate—yvāyaṃ “Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti ettha atthavaṇṇanānayo vutto, “dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti etasmimpi padadvaye esova veditabbo. Tatrāpi hi dhammasaṅghānaṃ atthato byañjanato ca vibhāvana-mattameva asadisam, sesaṃ vuttasadisameva. Yato yadevettha asadisam, taṃ vuccate—maggaphalanibbānāni dhammoti eke. Bhāvitamaggānaṃ sacchikatanibbānānañja apāyesu apatanabhāvena dhāraṇato paramassāsavidhānato ca maggavirāgā eva imasmim atthe dhammoti amhākaṃ khanti, aggappasādasuttañceva sādhaṃ. Vuttaṃ cettha “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesam aggamakkhāyati”ti evamādi¹.

Catubbidha-ariyamaggasamaṅgīnaṃ catusāmaññaphalasadhivāsita² khandhasantānānañca puggalānaṃ samūho diṭṭhisīlasaṅghātena saṃhatattā saṅgho. Vuttañcetam Bhagavatā—

“Taṃ kiṃ maññasi Ānanda, ye vo mayā dhammā abhiññā desitā, seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, passasi no tvaṃ Ānanda imesu dhammesu dvepi bhikkhū nānāvāde”ti³.

Ayaṃ hi paramatthasaṅgho saraṇanti gamanīyo. Sutte ca “āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhattam

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu. 2. Samādhivāsita (Syā) 3. Ma 3. 33 piṭṭhe.

lokassā”ti¹ vutto. Etaṃ pana saraṇaṃ gatassa aññasmimpi bhikkhusaṃghe vā bhikkhunisaṃghe vā Buddhappamukhe vā saṃghe sammutisaṃghe vā catuvaggādibhede ekapuggalepi vā Bhagavantaṃ uddissa pabbajite vandanādikiriya saraṇagamanam neva bhijjati na saṃkilissati, ayamettha viseso. Vuttāvesantu imassa dutiyassa ca saraṇagamanassa bhedaḥbhedaḍivadhānaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ tāva “dhammaṃ saraṇamiccādi, dvayepesa nayo mato”ti etassa vaṇṇanā.

Anupubbavavatthānakāraṇaniddesa

Idāni **anupubbavavatthāne, kāraṇaṇca viniddiseti** ettha etesu ca tīsu saraṇavacanesu sabbasattānaṃ aggoti katvā paṭhamaṃ Buddho, tappabhavato tadupadesitato ca anantaraṃ dhammo, tassa dhammassa ādhārakato tadāsevanato ca ante saṃgho. Sabbasattānaṃ vā hite niyojakoti² katvā paṭhamaṃ Buddho, tappabhavato sabbasattahitattā anantaraṃ dhammo, hitādhigamāya paṭipanno adhigatahito cāti katvā ante saṃgho saraṇabhāvena vavatthapetvā pakāsitoti evaṃ anupubbavavatthāne kāraṇaṇca viniddise.

Upamāpakāsanā

Idāni yampi vuttaṃ “**saraṇattayametaṇca, upamāhi pakāsaye**”ti, tampi vuccate—ettha pana puṇṇacando viya Buddho, candakiraṇanikaro viya tena desito dhammo, puṇṇacandakiraṇasamuppāditapīṇito³ loko viya saṃgho. Bālasūriyo viya Buddho, tassa rasmijālamiva vuttappakāro dhammo, tena vihatandhakāro⁴ loko viya saṃgho. Vanadāhakupuriso viya Buddho, vanadahanaggi viya kilesavanadahano dhammo, daḍḍhavanattā khettabhūto viya bhūmibhāgo daḍḍhakilesattā puññakkhettabhūto saṃgho. Mahāmegho viya Buddho, salilavuṭṭhi viya dhammo, vuṭṭhinipātūpasamitareṇu viya janapado upasamitakilesareṇu saṃgho.

1. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343, 490 piṭṭhādīsu.

2. Viniyojakoti (Sī)

3. ...samuppāditapīṇiko (Sī)

4. Hatavihatandhakāro (Syā), tirobhāvitandhakāro (Ka)

susārathi viya Buddho, assājānīyavinayūpāyo viya dhammo, suvinītassājānīyasamūho viya saṅgho. Sabbadiṭṭhisalluddharaṇato sallakatto viya Buddho, sulluddharaṇūpāyo viya dhammo, samuddhaṭasallo viya jano samuddhaṭadiṭṭhisallo saṅgho. Mohapaṭalasangamuppātanato vā sālākiyo viya Buddho, paṭalasangamuppātanūpāyo viya dhammo, samuppāṭitapaṭalo vippasannalocano viya jano samuppāṭitamohapaṭalo vippasannañāṇalocano saṅgho. Sānusayakilesabyādhiharaṇasamatthatāya vā kusalo vejjo viya Buddho, sammā payuttabhesajjamiva dhammo, bhesajjapayogena samupasantabyādhi viya janasangamudāyo samupasantakilesabyādhanusayo saṅgho.

Atha vā sudesako viya Buddho, sumaggo viya khemantabhūmi viya ca dhammo, maggappaṭipanno khemantabhūmippatto viya saṅgho. Sunāviko viya Buddho, nāvā viya dhammo, pārappatto sampattiko viya jano¹ saṅgho. Himavā viya Buddho, tappabhavosadhamiva dhammo, osadhūpabhogena nirāmāyo viya jano saṅgho. Dhanado viya Buddho, dhanam viya dhammo, yathādhippāyam laddhadhano viya jano sammāladdha-ariyadhano saṅgho. Nidhidassanako viya Buddho, nidhi viya dhammo, nidhippatto viya jano saṅgho.

Api ca abhayado viya vīrapuriso Buddho, abhayamiva dhammo, sampattābhayo viya jano accantasabbabhayo saṅgho. Assāsako viya Buddho, assāso viya dhammo, assatthajano viya saṅgho. Sumitto viya Buddho, hitūpadeso viya dhammo, hitūpayogena pattasadattho viya jano saṅgho. Dhanākaro viya Buddho, dhanasāro viya dhammo, dhanasārūpabhogo viya jano saṅgho. Rājakumāranhāpako viya Buddho, sīsanhānasalilam viya dhammo, sunhātarājakumāravaggo viya saddhammasalilasunhāto saṅgho. Alaṅkārakārako viya Buddho, alaṅkāro viya dhammo, alaṅkatarājaputtagaṇo viya saddhammālaṅkato saṅgho. Candanarukkho viya Buddho, tappabhavagandho viya dhammo, candanupabhogena santaparilāho viya jano saddhammūpabhogena santaparilāho saṅgho. Dāyajjasampadānako viya pitā Buddho, dāyajjam viya dhammo, dāyajjaharo puttavaggo viya saddhammadāyajjaharo saṅgho.

1. Pārappattasampattiko viya jano (Sī), pārappatto viya sampattikajano (Syā)

vikasitapadumaṃ viya Buddho, tappabhavamadhu viya dhammo, tadupabhogībhamaragaṇo viya saṃgho. Evaṃ saraṇattayametañca, upamāhi pakāsaye.

Ettāvatā ca yā pubbe “**kena kattha kadā kasmā, bhāsitaṃ saraṇattayan**”¹ti-ādīhi catūhi gāthāhi atthavaṇṇanāya mātikā nikkhattā, sā atthato pakāsitā hotīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Saraṇattayavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sikkhāpadavaṇṇanā

Sikkhāpadapāṭhamātikā

Evaṃ saraṇagamanehi sāsanoṭāraṃ dassetvā sāsanaṃ otiṇṇena upāsakena vā pabbajitena vā yesu sikkhāpadesu paṭhamaṃ sikkhitabbaṃ, tāni dassetuṃ nikkhattassa Sikkhāpadapāṭhassa idāni vaṇṇanattham ayaṃ mātikā—

“Yena yattha yadā yasmā, vuttānetāni taṃ nayaṃ.

Vatvā katvā vavatthānaṃ, sādharmaṇavisesato.

Pakatiyā ca yaṃ vajjaṃ, vajjaṃ paṇṇattiyā ca yaṃ.

Vavatthapetvā taṃ katvā, padānaṃ byañjanatthato.

Sādharmaṇānaṃ sabbesaṃ, sādharmaṇavibhāvanaṃ.

Atha pañcasu pubbesu, visesatthappakāsato¹.

Pāṇātipātāpabhuti-hekatānānatādito².

Ārammaṇādānabhedā, mahāsāvajjato tathā.

Payogaṅgasamuṭṭhānā, vedanāmūlakammato.

Viramato ca phalato, viññātabbo vinicchayo.

1. Visesatthappakāsano (Syā)

2. Pāṇādi pāṇātipāta, pabhutīhekatādito (Si), pāṇātipātātipāta, pabhutīhekatādito (Ka)

Yojetabbaṃ tato yuttaṃ, pacchimesvapi pañcasu.
 Āveṇikañca vattabbaṃ, ñeyyā hīnādītāpi cā”ti.

Tattha etāni pāṇātipātāveramaṇīti-ādīni dasa sikkhāpadāni Bhagavatā eva vuttāni, na sāvakādīhi. Tāni ca Sāvattiyaṃ vuttāni Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme āyasmantaṃ Rāhulaṃ pabbājetvā Kapilavatthuto Sāvattihim anuppattena sāmaṇerānaṃ sikkhāpadavavatthāpanatthaṃ. Vuttaṃ hetam—

Atha kho Bhagavā Kapilavatthusmiṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena Sāvattihī tena cārikaṃ pakkāmi, anupubbena cārikaṃ caramāno yena Sāvattihī tadavasari, tatra sudamā Bhagavā Sāvattihīyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena -pa-. Atha kho sāmaṇerānaṃ etadahosi “kati nu kho amhākaṃ sikkhāpadāni, kattha ca amhehi sikkhitabban”ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesum “anujānāmi bhikkhave sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadāni, tesu ca sāmaṇerehi sikkhitum, pāṇātipātā veramaṇī -pa- jātārūparajatapaṭiggahaṇā veramaṇī”ti¹.

Tānetāni “samādāya sikkhati sikkhāpadesū”ti² suttānusārena saraṇagamanesu ca dassitapāṭhānusārena “pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ³ samādiyāmi”ti evaṃ vācanāmaggaṃ āropitānīti veditabbāni. Evaṃ tāva “yena yattha yadā yasmā, vuttānetāni taṃ nayaṃ vatvā”ti so nayo daṭṭhabbo.

Sādhāraṇavisesavavatthāna

Ettha ca ādito dve catutthapañcamāni upāsakānaṃ sāmaṇerānañca sādharmaṇāni niccasīlavasena. Uposathasīlavasena pana upāsakānaṃ sattamaṭṭhamaṃ cekamā aṅgaṃ katvā sabbapacchimavajjāni sabbānipi sāmaṇerehi sādharmaṇāni, pacchimaṃ pana sāmaṇerānameva visesabhūtanti evaṃ sādharmaṇavisesato vavatthānaṃ kātābbaṃ. Purimāni cettha pañca ekanta-akusalacittasamuṭṭhānattā pāṇātipātādīnaṃ pakativajjato veramaṇiyā,

1. Vi 3. 117 piṭṭhe.

2. Dī 1. 59; Ma 2. 17; Abhi 2. 253 piṭṭhādīsu.

3. Veramaṇī sikkhāpadaṃ (Sī, Syā)

sesāni paṇṇattivajjatoti evaṃ pakatiyā ca yaṃ vajjaṃ, vajjaṃ paṇṇattiyā ca yaṃ, taṃ vavatthapetabbaṃ.

Sādhāraṇavibhāvanā

Yasmā cettha “veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi”ti etāni sabbasādhāṇāni padāni, tasmā etesaṃ padānaṃ byañjanato ca atthato ca yaṃ sādhāraṇavibhāvanā veditabbā—

Tattha **byañjanato** tāva veraṃ maṇatīti veramaṇī, veraṃ pajahati, vinodeti, byantikaroti, anabhāvaṃ gametīti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya veramaṇā puggaloti vikārassa vekāraṃ katvā veramaṇī. Teneva cettha “veramaṇisikkhāpadaṃ viramaṇisikkhāpadaṃ”ti dvidhā sajjhāyaṃ karonti. Sikkhitabbāti sikkhā, pajjate anenāti padaṃ. Sikkhāya padaṃ sikkhāpadaṃ, sikkhāya adhigamūpāyoti attho. Atha vā mūlaṃ nissayo paṭiṭṭhāti vuttaṃ hoti. Veramaṇī eva sikkhāpadaṃ veramaṇisikkhāpadaṃ, viramaṇisikkhāpadaṃ vā dutiyena nayena. Sammā ādiyāmi samādiyāmi, avītikkamanādhippāyena akhaṇḍakāritāya acchiddabhāritāya asabalakāritāya ca ādiyāmi vuttaṃ hoti.

Atthato pana veramaṇīti kāmāvacarakusalacittasampayuttā virati, sā pāṇātipātā viramantassa “yā tasmim samaye pāṇātipātā ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velā-anatikkamo setughāto”ti evamādinā¹ nayena Vibhaṅge vuttā. Kāmañcesā veramaṇī nāma lokuttarāpi atthi, idha pana samādiyāmi vuttattā samādānavasena pavattārahā, tasmā sā na hotīti kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratīti vuttā.

Sikkhāti tisso sikkhā adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti, imasmim panatthe sampattaviratisīlaṃ lokikā vipassanā rūpāpajhānāni ariyamaggo ca sikkhāti adhippetā. Yathāha—

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, somanassasahagataṃ nāṇasampayuttaṃ -pa-tasmim

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā.

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi -pa- paṭhamam jhānam -pa- pañcamaṃ jhānam upasampajja viharati -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā.

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye arūpapattiyā -pa- nevasaññānāsaññāyatanaśahagataṃ -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā.

Katame dhammā sikkhā, yasmim samaye lokuttaram jhānam bhāveti niyyānikaṃ -pa- avikkhepo hoti, ime dhammā sikkhā¹.

Etāsu sikkhāsu yāya kāyaci sikkhāya padaṃ adhigamūpāyo, atha vā mūlam nissayo patiṭṭhāti sikkhāpadaṃ. Vuttam hetam “sīlam nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjaṅge bhāvento bahulikaronto”ti mādi². Evamettha sādharmaṇam padānam sādharmaṇa byañjanato atthato ca vibhāvanā kātabbā.

Purimpañcasikkhāpadavaṇṇanā

Idāni yaṃ vuttam “**atha pañcasu pubbesu, visesatthappakāsato -pa- viññātabbo vinicchayo**”ti, tatthetam vuccati—**pāṇātipātoti** ettha tāva **pāṇoti** jīvitindriyappaṭibaddhā khandhasantati, tam vā upādāya paññatto satto. Tasmim pana paṇe paṇasaññino tassa paṇassa jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam aññataradvārappavattā vadhakacetanā paṇātipāto. **Adinnādānanti** ettha **adinnanti** parapariggahitam yattha paro yathākāmakāritam āpajjanto adaṇḍāraho anupavajje ca hoti, tasmim parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam aññataradvārappavattā eva theyya cetanā adinnādānam. **Abrahmacariyanti** aseṭṭhacariyam, dvayamdvayasamāpattimethu nappaṭisevanā kāyadvārappavattā asaddhammappaṭisevanaṭṭhānavītikkamacetanā

1. Abhi 2. 304 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 58 piṭṭhe.

abrahmacariyaṃ. **Musāvādoti** ettha **musāti** visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā, visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānameva aññataradvārappavattā micchācetanā musāvādo. **Surāmerayamajjapamādaṭṭhānanti** ettha pana **surāti** pañca surā—piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttā cāti. **Merayampi** pupphāsavo phalāsavo guḷāsavo madhvāsavo sambhārasaṃyutto cāti pañcavidham. **Majjanti** tadubhayameva madaniyaṭṭhena majjam, yaṃ vā panaññampi kiñci atthi madaniyaṃ, yena pītena matto hoti pamatto, idam vuccati majjam. **Pamādaṭṭhānanti** yāya cetanāya taṃ pivati ajjhoharati, sā cetanā madappamādahetuko pamādaṭṭhānanti vuccati, yato ajjhoharaṇādhippāyena kāyadvārappavattā surāmerayamajjānaṃ ajjhoharaṇacetanā “surāmerayamajjapamādaṭṭhānan”ti veditabbā. Evaṃ tāvetha pāṇātipātappabhuṭihi viññātabbo vinicchayo.

Ekātānānatādivinicchaya

Ekātānānatādītōti ettha āha—kiṃ pana

vajjhavadhakappayogacetanādīnaṃ ekatāya pāṇātipātassa aññassa vā adinnādānādino ekattaṃ, nānatāya nānattaṃ hoti, udāhu notī. Kasmā panetaṃ vuccati, yadi tāva ekatāya ekattaṃ, atha yadā ekaṃ vajjhaṃ bahū vadhakā vadhenti, eko vā vadhako bahuke vajjhe vadheti, ekena vā sāhatthikādīnā payogena bahū vajjhā vadhīyanti, ekā vā cetanā bahūnaṃ vajjhānaṃ jīvi-tindriyupacchedakapayogaṃ samuṭṭhāpeti, tadā ekana pāṇātipātena bhavitabbaṃ. Yadi pana nānatāya nānattaṃ, atha yadā eko vadhako ekassatthāya ekaṃ payogaṃ karonto bahū vajjhe vadheti, bahū vā vadhakā Devadattayaññadattasomadattādīnaṃ bahūnamatthāya bahū payoge karontā ekameva Devadattaṃ Yaññadattaṃ Somadattaṃ vā vadhenti, bahūhi vā sāhatthikādīhi payogehi eko vajjho vadhīyati. Bahū vā cetanā eka-sseva vajjhassa jīvitindriyupacchedakapayogaṃ samuṭṭhāpentī, tadā bahūhi pāṇātipātehi bhavitabbaṃ. Ubhayampi cetamayuttaṃ. Atha neva etesaṃ vajjhādīnaṃ ekatāya ekattaṃ, nānatāya nānattaṃ, aññatheva tu ekattaṃ nānattañca hoti, taṃ vattabbaṃ pāṇātipātassa, evaṃ sesānampīti.

Vuccate—tatha tāva pāṇātipātassa na vajjhavadhakādīnaṃ paccekamekatāya ekatā, nānatāya nānatā, kintu vajjhavadhakādīnaṃ yuganandhamekatāya ekatā, dvinnampi tu tesam, tato aññatarassa vā nānatāya nānatā. Tathā hi bahūsu vadhakesu bahūhi sarakkhepādīhi¹ ekena vā opātakhaṇanādinā payogena bahū vajjhe vadhentesupi bahū pāṇātipātā honti. Ekasmim vadhake ekena, bahūhi vā payogehi tappayogasamuṭṭhāpikāya ca ekāya, bahūhi vā cetanāhi bahū vajjhe vadhentepi bahū pāṇātipātā honti, bahūsu ca vadhakesu yathāvuttappakārehi bahūhi, ekena vā payogena ekam vajjham vadhentesupi bahū pāṇātipātā honti. Esa nayo adinnādānādīsupīti. Evamettha ekatānānatādītopi viññātabbo vinicchayo.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto cettha jīvitindriyārammaṇo. Adinnādāna-abrahmacariyasurāmerayamajjapamādaṭṭhānāni rūpadhammesu rūpāyatanādi-aññatarasaṅkhārārammaṇāni. Musāvādo yassa musā bhaṇāti, tamārabhitvā pavattanato sattārammaṇo. Abrahmacariyampi sattārammaṇanti eke. Adinnādānañca yadā satto haritabbo hoti, tadā sattārammaṇanti. Api cettha saṅkhāraseneva sattārammaṇam², na paṇṇattivasenāti. Evamettha ārammaṇatopi viññātabbo vinicchayo.

Ādānatoti pāṇātipātāveramaṇisikkhāpadādīni cetāni sāmaṇerena bhikkhusantike samādinneva samādināni honti, upāsakena pana attanā samādiyantenāpi samādināni honti, parassa santike samādiyantenāpi. Ekajjham samādinānīpi samādināni honti, paccekam samādinānīpi. Kintu nānam³ ekajjham samādiyato ekāyeva virati ekāva cetanā hoti, kiccavasena panetāsam pañcavidhattam viññāyati⁴. Paccekam samādiyato pana pañceva viratiyo pañca ca cetanā hontīti veditabbā. Evamettha ādānatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhedatoti sāmaṇerānam cettha ekasmim bhinne sabbānīpi bhinnāni honti. Pārājikaṭṭhāniyāni hi tāni tesam, yam tam vītikkantaṃ hoti, teneva kammabaddho. Gahaṭṭhānam pana ekasmim bhinne ekameva bhinnam hoti,

1. Sarasatthādīhi (Sī)

2. Satte ārabhanti (Sī, Ka)

3. Kintu (Sī, Ka)

4. Paccattam paññāpiyati (Sī), paññattam paññāpiyati (Syā)

yato tesaṃ taṃsamādāneneva puna pañcaṅgikattaṃ sīlassa sampajjati. Apare panāhu “visuṃ visuṃ samādinnesu ekasmiṃ bhinne ekameva bhinnaṃ hoti, ‘pañcaṅgasamannāgataṃ sīlaṃ samādiyāmi’ ti evaṃ pana ekato samādinnesu ekasmiṃ bhinne sesānīpi sabbāni bhinnāni honti, kasmā? Samādinnessa abhinnattā¹, yaṃ taṃ vītikkantaṃ, teneva kammabaddho” ti. Evamettha bhedatopi viññātabbo vinicchayo.

Mahāsāvajjatoti guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe² pāṇātipāto appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu pana manussādīsu appaguṇe pāṇātipāto appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānantu samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjatā, tibbatāya mahāsāvajjatā ca veditabbā. Esa nayo sesesupi. Api cettha surāmerayamajjapamādaṭṭhānameva mahāsāvajjaṃ, na tathā pāṇātipātādayo. Kasmā? Manussabhūtassāpi ummattakabhāvasaṃvattanena ariyadhammantarāyakaraṇatoti. Evamettha mahāsāvajjatopi viññātabbo vinicchayo.

Payogatoti ettha ca pāṇātipātassa sāhatthiko āṇattiko nissaggiyo thāvaro vijjāmayo iddhimayoti chappayogā. Tattha kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā paharaṇaṃ sāhatthiko payogo, so uddissānuddissabhedato duvidho hoti. Tattha uddissake yaṃ uddissa paharati, tasseva maraṇena kammunā bajjhati. “Yo koci maratū” ti evaṃ anuddissake pahārapaccayā yassa kassaci maraṇena. Ubhayathāpi ca paharitamatte vā maratu, pacchā vā teneva rogena, paharitakkhaṇe³ eva kammunā bajjhati. Maraṇādhippāyena ca pahāraṃ datvā tena⁴ amatassa puna aññena cittena pahāre dinne pacchāpi yadi paṭhamapahāreneva marati, tadā eva kammunā baddho hoti. Atha dutiyapahārena, natthi pāṇātipāto. Ubhayehi matepi paṭhamapahāreneva kammunā baddho, ubhayehipi amate nevatthi pāṇātipāto. Esa nayo

1. Samādānassa bhinnattā (Sī), samādānassābhinnattā (Syā)

2. Khuddakapāṇe (Sī)

3. Paharaṇakkhaṇe (Syā)

4. Teneva (Ka)

bahukehipi ekassa pahāre dinne. Tatrāpi hi yassa pahārena marati, tasseva kammabaddho hoti.

Adhiṭṭhahitvā pana āṇāpanaṃ āṇattiko payogo. Tatthapi sāhatthike payoge vuttanayeneva kammabaddho anussaritabbo. Chabbidho cettha niyamo veditabbo—

“Vatthu kālo ca okāso, āvudhaṃ iriyāpatho.

Kiriyāvisesoti ime, cha āṇattiniyāmakā”ti¹.

Tattha **vatthū**ti māretabbo pāṇo. **Kāloti** pubbaṇhasāyanhādikālo ca yobbanathāvariyaḍikālo ca². **Okāsoti** gāmo vā nigamo vā vanaṃ vā racchā vā siṅghāṭakaṃ vāti evamādi. **Āvudhanti** asi vā usu vā satti vāti evamādi. **Iriyāpathoti** māretabbassa mārakassa ca ṭhānaṃ vā nisajjā vāti evamādi.

Kiriyāvisesoti vijjhaṇaṃ vā chedanaṃ vā bhedaṇaṃ vā saṅkhamuṇḍikaṃ vāti evamādi. Yadi hi vatthum viṣaṃvādetvā “yaṃ mārehi”ti āṇatto, tato aññaṃ māreti, āṇāpakassa natthi kammabaddho. Atha vatthum aṅgāṃvādetvā māreti, āṇāpakassa āṇattikkhaṇe āṇattassa māraṇakkhaṇeti ubhayesampi kammabaddho. Esa nayo kālādisupi.

Māraṇatthantu kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā paharaṇanissajjanaṃ nissaggiyo payogo, sopi uddissānuddissabhedato duvidho eva, kammabaddho cettha pubbe vuttanayeneva veditabbo.

Māraṇatthameva opātakhaṇaṇaṃ aṇassena-upanikkhipanaṃ bhesajjavisaṇṇāntāḍippayojanaṃ vā thāvaro payogo, sopi uddissānuddissabhedato duvidho, yato tatthapi pubbe vuttanayeneva kammabaddho veditabbo. Ayantu viṣeso—mūlaṭṭhena opātādisu paesaṃ mūlena vā mudhā vā dinnesupi yadi tappaccayā koci marati, mūlaṭṭhasseva kammabaddho. Yadi pi ca tena aññaṇa vā tattha opāte vināsetvā bhūmisame katepi paṃsuhovakā vā paṃsum gaṇhantā, mūlakhaṇakā vā mūlāni khaṇantā āvāṭaṃ

1. Vi-Ṭṭha 2. 45 piṭṭhe.

2. Yobbanatthaviriyaḍikālo ca (Sī), yobbanathāmaṇḍaviriyaḍikālo ca (Syā)

karonti, deve vā vassante kaddamo jāyati, tattha ca koci otarivā vā laggitvā vā marati, mūlaṭṭhasseva kammabaddho. Yadi pana yena laddhaṃ, so añño vā taṃ vitthaṭataraṃ gambhīrataraṃ vā karoti, tappaccayāva koci marati, ubhayesampi kammabaddho. Yathā tu mūlāni mūlehi saṃsandanti, tathā tatra thale kate muccati. Evaṃ apassenādīsupi yāva tesam pavatti, tāva yathāsambhavaṃ kammabaddho veditabbo.

Māraṇatthaṃ pana vijjāparijappanaṃ vijjāmayo payogo. Dāṭhāvudhādīnaṃ dāṭhakoṭānādīmiva¹ māraṇatthaṃ kammavipākajiddhivikāraṇaṃ iddhimayo payogoti. Adinnādānassa tu theyyapasayhapaṭicchannaparikkappakusāvahāravasappavattā sāhatthikāṇattikādayo payogā, tesampi vuttānusārenea pabhedo veditabbo. Abrahmacariyādīnaṃ tiṇṇampi sāhatthiko eva payogo labbhatīti. Evamettha payogatopi viññātabbo vinicchayo.

Āṅgatoti ettha ca paṇātipātassa pañca āṅgāni bhavanti—pāṇo ca hoti, paṇasaññī ca, vadhakacittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, vāyamati, tena ca maratīti. Adinnādānassāpi pañceva—parapariggahitaṅca hoti, parapariggahitasaññī ca, theyyacittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, vāyamati, tena ca ādātabbaṃ ādānaṃ gacchatīti. Abrahmacariyassa pana cattāri āṅgāni bhavanti—ajjhācariyavattu ca hoti, tattha ca sevanacittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti, sevanapaccayā payogaṅca samāpajjati, sādiyati cāti, tathā paresaṃ dvinnampi. Tattha musāvādassa tāva musā ca hoti taṃ vattu, visamvādanacittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, tajjo ca vāyāmo, paravisamvādanaṅca viññāpayamānā viññatti pavattatīti cattāri āṅgāni veditabbāni. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānassa pana surādīnaṅca aññataraṃ hoti, madanīyapātukamyatācittaṅca paccupaṭṭhitaṃ hoti, tajjaṅca vāyāmaṃ āpajjati, pīte ca pavivatīti imāni cattāri āṅgānīti. Evamettha āṅgatopi viññātabbo vinicchayo.

Samuṭṭhānatoti paṇātipāta-adinnādānamusāvādā cettha kāyacittato, vācācittato, kāyavācācittato cāti tisamuṭṭhānā honti. Abrahmacariyaṃ kāyacittavasena ekasamuṭṭhānameva. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyato ca, kāyacittato cāti dvisamuṭṭhānanti. Evamettha samuṭṭhānatopi viññātabbo vinicchayo.

1. Āvudhādīnaṃ dhārakoṭānādīm iva (Sī)

Vedanātoti ettha ca pāṇātipāto dukkhavedanāsampayuttova.
Adinnādānaṃ tīsu vedanāsu aññataravedanāsampayuttaṃ, tathā musāvādo.
Itarāni dve sukhāya vā adukkhamasukhāya vā vedanāya sampayuttānīti.
Evamettha vedanātopi viññātabbo vinicchayo.

Mūlatoti pāṇātipāto cettha dosamohamūlo. Adinnādānamusāvādā
lobhamohamūlā vā dosamohamūlā vā. Itarāni dve lobhamohamūlānīti.
Evamettha mūlatopi viññātabbo vinicchayo.

Kammatoti pāṇātipāta-adinnādāna-abrahmacariyāni cettha
kāyakammameva kammaṭṭhappattāneva ca, musāvādo vacīkammameva.
Yo pana atthabhaṅjako, so kammaṭṭhappatto. Itaro kammameva.
Surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyakammamevāti. Evamettha kammatopi
viññātabbo vinicchayo.

Viramatoti ettha āha “pāṇātipātādīhi viramanto kuto viramatī”ti?
Vuccate—samādānavasena tāva viramanto attano vā paresaṃ vā
pāṇātipātādi-akusalato viramatī. Kimārabhitvā? Yato viramatī, tadeva.
Sampattavasenaṃpi viramanto vuttappakārākusalatova. Kimārabhitvā?
Pāṇātipātādīnaṃ vuttārammaṇāneva. Keci pana bhaṅgati
“surāmerayamajjasaṅkhāte saṅkhāre ārabhitvā
surāmerayamajjapamādaṭṭhānā viramatī, sattaṅkhāresu yaṃ pana
avaharitabbaṃ bhaṅgitabbaṃca, taṃ ārabhitvā adinnādānā musāvādā ca,
satteyevārabhitvā pāṇātipātā abrahmacariyā ca”ti. Tadaññe “evaṃ sante
‘aññaṃ cintento aññaṃ kareyya, yaṅca pajahati, taṃ na jāneyyā’ti
evaṃdiṭṭhikā hutvā anicchamānā yadeva pajahati, taṃ attano pāṇātipātādi-
akusalamevārabhitvā viramatī”ti vadanti. Tadayuttaṃ. Kasmā? Tassa
paccuppannābhāvato bahiddhābhāvato ca. Sikkhāpadānaṃ hi Vibhaṅgapāṭhe
“pañcannaṃ sikkhāpadānaṃ kati kusalā -pa- kati araṇā”ti pucchitvā
“kusalāyeva, siyā sukhāya vedanāya sampayuttā”ti¹ evaṃ pavattamāne
vissajjane “paccuppannārammaṇā”ti ca “bahiddhārammaṇā”ti ca evaṃ
paccuppannabahiddhārammaṇattaṃ vuttaṃ, taṃ attano pāṇātipātādi-
akusalaṃ ārabhitvā viramantassa na yujjati. Yaṃ pana vuttaṃ

1. Abhi 2. 305 piṭṭhe.

“Aññaṃ cintento aññaṃ kareyya, yañca pajahati, taṃ na jāneyyā”^{ti}, tattha vuccate—na kiccasādhanavasena pavattento aññaṃ cintento aññaṃ karotīti vā, yañca pajahati, taṃ na jānātīti vā vuccati.

Ārabhitvāna amataṃ, jahanto sabbapāpake.

Nidassanañcetta bhava, maggaṭṭhoriyapuggaloti.

Evamettha viramatopi viññātabbo vinicchayo.

Phalatoti sabbe eva cete pāṇātipātādayo duggatiphalanibbattakā honti, sugatiyañca aniṭṭhākantāmanāpavipākanibbattakā honti, samparāye diṭṭhadhamme eva ca avesārajjādiphalanibbattakā. Api ca “yo sabbalahuso¹ pāṇātipātassa vipāko manussabhūtassa appāyukasaṃvattaniko hoti”^{ti}² evamādinā nāyenettha phalato viññātabbo vinicchayo.

Api cettha pāṇātipātādiveramaṇīnampi samuṭṭhānavedanāmūlakammaphalato viññātabbo vinicchayo. Tatthāyaṃ viññāpanā—sabbā eva cetā veramaṇiyo catūhi samuṭṭhahanti kāyato kāyacittato vācācittato kāyavācācittato cāti. Sabbā eva ca sukhavedanāsampayuttā vā adukkhamasukhavedanāsampayuttā vā, alobhādosamūlā vā alobhādosāmoḥamūlā vā. Catassopi cettha kāyakammaṃ, musāvādāveramaṇī vacīkammaṃ, maggakkhaṇe ca cittatova samuṭṭhahanti, sabbāpi manokammaṃ.

Pāṇātipātā veramaṇiyā cettha aṅgapaccāṅgasampannatā ārohapariṇāhasampattitā jvasampattiyā suppatiṭṭhitapādātā cārutā mudutā sucitā sūratā mahabbalatā vissatthavacānatā lokapiyatā nelatā abhejjaparisatā acchambhitā duppadhamāsītā³ parūpakkamena amaraṇatā anantaparivāratā surūpatā susaṅghānatā appābādhatā asokitā piyehi manāpehi saddhim avippayogatā dīghāyukatāti evamādinī phalāni.

Adinnādānā veramaṇiyā mahaddhanatā pahūtadhanadhaññatā anantabhogātā anuppannabhoguppattitā uppannabhogathāvaratā icchitānam bhogānam khippappaṭilābhītā rājacorudakaggi-appiyadāyādehi

1. Sabbalahuko (Ka)

2. Am 3. 77 piṭṭhe.

3. Appadhamsitā (Sī)

asādhāraṇabhogatā asādhāraṇadhanappaṭilābhitā lokuttamatā¹
natthikabhāvassa ajānanatā sukhavihāritāti evamādīni.

Abrahmacariyā veramaṇiyā vigatapaccatthikatā sabbajanapiyatā anna-
pānavatthasayanādīnaṃ lābhitā sukhasayanatā sukhappaṭibujjhanatā apāya-
bhayavinimuttatā itthibhāvappaṭilābhassa vā napuṃsakabhāvappaṭilābhassa
vā abhabbatā akkodhanatā paccakkhakaritā apatitakkhandhatā
anadhomukhatā itthipurisānaṃ aññamaññapiyatā paripuṇṇindriyatā
paripuṇṇalakkhanatā nirāsankatā appossukkatā sukhavihāritā akutobhayatā
piyavippayogābhāvatāti evamādīni.

Musāvādā veramaṇiyā vippasannindriyatā vissaṭṭhamadhurabhāṇitā
samasitasuddhadantatā nāthūlatā nātikisatā nātirassatā nātidighatā
sukhasamphassatā uppalaḅandhamukhatā sussūsakaparijanatā
ādeyyavacanatā kamaluppalasadisamudulohitanujivhatā anuddhatatā
acapatatī² evamādīni.

Surāmerayamajjapamādatṭhānā veramaṇiyā atītānāgatapaccuppannesu
sabbakiccakaraṇīyesu³ khippaṃ paṭijānanatā sadā upatṭhitasatitā
anummattakatā ṇāṇavantatā analasatā ajaḷatā anelamūgatā amattatā
appamattatā asammohatā acchambhitā asārambhitā anussaṅkitā⁴ saccavāditā
apisuṇāpharusāsamphapalāpavāditā rattindivamatanditatā kataññūtā
kataveditā amaccharitā cāgavantatā⁵ sīlavantatā ujutā akkodhanatā
hirimanatā ottappitā ujudiṭṭhikatā mahāpaññatā medhāpitā paṇḍitatā
atthānatthakusalatāti evamādīni phalāni. Evamettha
pāṇātipātādiveramaṇīnaṃ samuṭṭhānavedanāmūlakammaphalatopi
viññātabbo vinicchayo.

Pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā

Idāni yaṃ vuttaṃ—

“Yojetabbaṃ tato yuttaṃ, pacchimesvapi pañcasu.
Āveṇikañca vattabbaṃ, ñeyyā hīnāditāpi cā”ti.

1. Lokuttaradhanappaṭilābhatā (Syā)

2. Apagatamammanatāti (Syā)

3. Kiccakaraṇīyesu (Sī, Syā)

4. Anissukitā (Sī, Syā)

5. Bhagavantatā (Ka)

Tassāyaṃ atthavaṇṇanā—etissā purimapañcasikkhāpadavaṇṇanāya yaṃ yujjati, taṃ tato gahetvā pacchimesvapi pañcasu sikkhāpadesu yojetabbaṃ. Tatthāyaṃ yojanā—yatheva hi purimasikkhāpadesu **ārammaṇato** ca surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ rūpāyatanādi-aññatarasaṅkhārārammaṇaṃ, tathā idha vikālabhojanaṃ. Etena nayena sabbesaṃ ārammaṇabhedo veditabbo. **Ādānato** ca yathā purimāni sāmaṇerena vā upā-sakena vā samādiyantena samādinnāni honti, tathā eṭānipi. **Angatopi** yathā tattha pāṇātipātādīnaṃ aṅgabhedo vutto, evamidhāpi vikālabhojanassa cattāri aṅgāni vikālo, yāvakālikam, ajjhoharaṇam, anumattakatāti. Etenānusārena sesānampi aṅgavibhāgo veditabbo. Yathā ca tattha **samuṭṭhānato** surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyato ca kāyacittato cāti dvisamuṭṭhānaṃ, evamidha vikālabhojanaṃ. Etena nayena sabbesaṃ samuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Yathā ca tattha **vedanāto** adinnādānaṃ tīsu vedanāsu aññataravedanāsampayuttaṃ, tathā idha vikālabhojanaṃ. Etena nayena sabbesaṃ vedanāsampayogo veditabbo. Yathā ca tattha abrahmacariyaṃ lobhamohamūlaṃ, evamidha vikālabhojanaṃ. Aparāni ca dve etena nayena sabbesaṃ mūlabhedo vedi-tabbo. Yathā ca tattha pāṇātipātādayo kāyakammaṃ, evamidhāpi vikālabhojanādīni. Jātarūparajatappaṭiggahaṇam pana kāyakammaṃ vā siyā vacīkammaṃ vā kāyadvārādīhi pavattisabbhāvapariyāyena, na kamma pathavasena. **Viramatoti** yathā ca tattha viramanto attano vā paresaṃ vā pāṇātipātādi-akusalato viramati, evamidhāpi vikālabhojanādi-akusalato, kusalatopi vā ekato. Yathā ca purimā pañca veramaṇiyo catusamuṭṭhānā kāyato, kāyacittato, vācācittato, kāyavācācittato cāti, sabbā sukhavedanāsampayuttā vā adukkhamasukhavedanāsampayuttā vā, alobhādosamūlā vā alobhādosāmohamūlā vā, sabbā ca nānappakāra-iṭṭhaphalanibbattakā, tathā idhāpīti.

“Yojetabbaṃ tato yuttaṃ, pacchimesvapi pañcasu.

Āveṇikañca vattabbaṃ, ñeyyā hīnādītāpi cā”ti.

Ettha pana **vikālabhojananti** majjhanhikavītikkame bhojanaṃ. Etañhi anuññātakāle vītikkante bhojanaṃ, tasmā “vikālabhojanan”ti

vuccati, tato vikālabhojanā. **Naccagītavāditavisūkadassananti** ettha **naccam** nāma yaṁkiñci naccam, **gītanti** yaṁkiñci gītam, **vāditanti** yaṁkiñci vāditam. **Visūkadassananti** kilesuppattipaccayato kusalapakkhabhīdanena visūkānam dassanam, visūkabhūtam vā dassanam visūkadassanam. Naccā ca gītā ca vādītā ca visūkadassanā ca naccagītavāditavisūkadassanā. Visūkadassanañcetta Brahmajāle vuttanayeneva gahetabbam. Vuttam hi tattha—

“Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṁ visūkadassanamanuyuttā viharanti, seyyathidaṁ, naccam gītam vādītam pekkham akkhānam paṇissaram vetālam kumbhathūṇam sobhanakam¹ caṇḍālam vaṁsam dhovanam hatthiyuddham assayuddham mahimsayuddham usabhayuddham ajayuddham meṇḍayuddham kukkuṭayuddham vaṭṭakayuddham daṇḍayuddham² muṭṭhiyuddham nibbuddham uyyodhikam balaggaṁ senābyūham anīkadassanam iti vā, iti evarūpā visūkadassanā paṭivirato samaṇo Gotamo”ti³.

Atha vā yathāvuttenatthena naccagītavādītāni eva visūkāni naccagītavāditavisūkāni, tesam dassanam naccagītavāditavisūkadassanam, tasmā nacca-gītavāditavisūkadassanā. “Dassanasavanā”ti vattabbe yathā “so ca hoti micchādīṭṭhiko viparītadassano”ti evamādisu⁴ acakkhudvārappavattampi visayaggahaṇam “dassanam”ti vuccati, evam savanampi “dassanam”tveva vuttam. Dassanakamyatāya upasaṅkamitvā passato eva cettha vītikkamo hoti. Ṭhitanisinnasayanokāse pana āgataṁ gacchantassa vā āpāthagataṁ passato siyā saṅkilesa, na vītikkamo. Dhammūpasamhitampi cettha gītam na vaṭṭati, gītūpasamhito pana dhammo vaṭṭatīti veditabbo.

Mālādīni dharaṇādīhi yathāsaṅkham yojetabbāni. Tattha **mālā**ti yaṁkiñci pupphajātam. **Vilepananti** yaṁkiñci vilepanattham pīsitvā paṭiyattam. Avasesam sabbampi vāsacuṇṇadhūpanādīkam gandhajātam **gandho**. Tam sabbampi maṇḍanavibhūsanattham na vaṭṭati, bhesajjatthantu vaṭṭati, pūjanatthañca abhihaṭam sādīyato⁵ na kenaci pariyaēyena na vaṭṭati. **Uccāsayananti** pamāṇātīkkantam vuccati. **Mahāsayananti** akappiyasayanam akappiyattharaṇāca. Tadubhayampi

1. Sobhanakarakam (Sī), sobhanakāarakam (Syā)

2. Vaṭṭakayuddham kukkurayuddham daṇḍakayuddham (Sī, Ka)

3. Dī 1. 6 piṭṭhe.

4. Am 1. 35 piṭṭhe.

5. Asādīyitum (Sī)

sādiyato na kenaci pariyāyena vaṭṭati. **Jāharūpanti** suvaṇṇaṃ. **Rajatanti** kahāpaṇo, lohamāsakadārumāsakajatumāsakādi yaṃ yaṃ tattha tattha vohāraṃ gacchati, tadubhayampi jātarūparajataṃ. Tassa yena kenaci pakārena sādiyanaṃ paṭiggaho nāma, so na yena kenaci pariyāyena vaṭṭatīti evaṃ āveṇikaṃ vattabbaṃ.

Dasapi cetāni sikkhāpadāni hīnena chandena cittavīriyavīmaṃsāhi vā samādinnaṃ hīnāni, majjhimehi majjhimāni, paṇītehi paṇītāni. Taṇhādiṭṭhimānehi vā upakkiliṭṭhāni hīnāni, anupakkiliṭṭhāni majjhimāni, tattha tattha paññāya anuggahitāni paṇītāni. Ñānavippayuttena vā kusalacittena samādinnaṃ hīnāni, asaṅkhārikañāṇasampayuttena majjhimāni, asaṅkhārikaṇa paṇītānīti evaṃ ñeyyā hīnādītāpi cāti.

Ettāvatā ca yā pubbe “**yena yattha yadā yasmā**”ti-ādīhi chahi gāthāhi Sikkhāpadapāṭhassa vaṇṇanatthaṃ mātikā nikkhattā, sā atthato pakāsītā hotīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Sikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dvattim sākāraṇṇanā

Padasambandhavaṇṇanā

Idāni yadidaṃ evaṃ dasahi sikkhāpadehi parisuddhapayogassa sīle patiṭṭhitassa kulaputtassa āsayaparisuddhatthaṃ cittabhāvanatthañca aññatra Buddhuppādā appavattapubbaṃ sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ tesu tesu suttantesu—

“Ekadhammo bhikkhave bhāvito bahulīkato mahato samvegāya samvattati. Mahato atthāya samvattati. Mahato yogakkhemāya samvattati. Mahato satisampajaññāya samvattati. Ñānadassanappaṭilābhāya samvattati. Diṭṭhidhammasukhavihārāya samvattati. Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya samvattati.

katamo ekadhammo, kāyagatā sati. Amataṃ te bhikkhave na paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ na paribhuñjanti. Amataṃ te bhikkhave paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti. Amataṃ tesam bhikkhave aparibhuttaṃ paribhuttaṃ. Parihīnaṃ aparihīnaṃ. Viraddhaṃ āraddhaṃ, yesaṃ kāyagatā sati āraddhā”ti¹—

Evam Bhagavatā anekākārena pasamsitvā—

“Kathaṃ bhāvitā bhikkhave kāyagatāsati kathaṃ bahulikātā mahabbalā hoti mahānisaṃsā. Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā”ti²—

Ādinā nayena ānāpānapabbaṃ iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ paṭikūlamanasikārapabbaṃ dhātumanasikārapabbaṃ nava sivathikapabbānīti imesaṃ cuddasannaṃ pabbānaṃ vasena kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tassa bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha yasmā iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dhātumanasikāra-pabbanti imāni tīṇi vipassanāvasena vuttāni. Nava sivathikapabbāni vipassanā-ñāṇesuyeva ādināvanupassanāvasena vuttāni. Yāpi cettha uddhumātakādīsu samādhībhāvanā iccheyya, sā Visuddhimagge vitthārato asubhabhāvanāniddese pakāsītā eva. Ānāpānapabbaṃ pana paṭikūlamanasikārapabbañceti imānettha dve samādhivasena vuttāni. Tesu ānāpānapabbaṃ ānāpānassativasena visuṃ kammaṭṭhānaṃyeva. Yaṃ panetaṃ—

“Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati ‘atthi imasmiṃ kāye kesā, lomā -pa- muttan’ti”³.

Evam tattha tattha matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjena saṅgahetvā desitaṃ kāyagatāsatiakoṭṭhāsabhāvanāpariyāyaṃ dvattimsākārakammaṭṭhānaṃ āraddhaṃ, tassāyaṃ⁴ atthavaṇṇanā—

Tattha **atthūti** samvijjanti. **Imasminti** yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati,

1. Am 1. 44 piṭṭhe.

3. Ma 3. 132 piṭṭhe.

2. Ma 3. 131 piṭṭhe.

4. Tatthāyaṃ (Ka)

tasmim. **Kāyeti** sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato, kucchitānaṃ vā kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati. **Kesā -pa- muttanti**¹ ete kesādayo dvattimsa ākārā, tattha “atthi imasmim kāye kesā atthi lomā”ti evaṃ sambandho veditabbo. Tena kiṃ kathitaṃ hoti? Imasmim pādatalā paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya paritoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenāpi² vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇim vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā candanaṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādīm vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhahajecchaṃ assirikadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedāṃ asucimeva passatīti.

Ayaṃ tāvettha padasambandhato vaṇṇanā.

Asubhabhāvanā

Asubhabhāvanāvasena panassa evaṃ vaṇṇanā veditabbā—evametasmim pāṇātipātāveramaṇisikkhāpadādibhede sīle patiṭṭhitena payogasuddhena ādikammikena kulaputtana āsayasuddhiyā adhigamanattham dvattim-sākārakammaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuñjitukāmena paṭhamaṃ tāvassa āvāsakulalābhagaṇakammaddhānañātigantharoga-iddhipalibodhena kittipalibodhena vā saha dasa palibodhā honti, athānena āvāsakulalābhagaṇañātikittisu saṅgappahānena, kammaddhānaganthesu abyāpārena, rogassa tikicchāyāti evaṃ te dasa palibodhā upacchinditabbā, athānena upacchinnapalibodhena anupacchinnanekkhamaṃbhilāsena koṭippattasallekhavuttitaṃ pariggahetvā khuddānukhuddakampi vinayācāraṃ appajahantena āgamādhigamasamannāgato tato aññatarāṅgasamannāgato vā kammaṭṭhānadāyako ācariyo vinayānurūpena vidhinā upagantabbo, vattasampadāya ca ārādhitacittassa tassa attano adhippāyo nivedetabbo. Tena tassa nimittajjhāsayacariyādhimuttibhedāṃ ñatvā yadi etaṃ kammaṭṭhānāmanurūpaṃ,

1. Matthaluṅganti (Sī, Syā)

2. Ādarenapi (Sī), sabbādarenapi (Syā)

atha yasmim̄ vihāre attanā vasati, yadi tasmim̄yeva sopi vasitukāmo hoti, tato saṅkhepato kammaṭṭhānaṃ dātabbaṃ. Atha aññatra vasitukāmo hoti, tato pahātabbapariggahetabbādikathanavasena sapurekkhāraṃ rāgacaritānukulādikathanavasena sappabhedan̄ vitthārena kathetabbaṃ. Tena taṃ sapurekkhāraṃ sappabhedan̄ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyaṃ āpucchitvā yāni tāni—

“Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthanim̄.
Soṇḍim̄ paṇṇaṃca pupphañca, phalaṃ patthitameva ca.

Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ.
Paccantasīmāsappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

Aṭṭhāresetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito.
Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ¹ yathā”ti²—

Evam̄ aṭṭhārasa senāsanāni parivajjetabbānīti vuccanti, tāni vajjetvā, yaṃ taṃ—

“Kathañca bhikkhave senāsanāṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti, idha bhikkhave senāsanāṃ nātidūraṃ hoti naccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattim̄ appasaddaṃ appanigghosaṃ appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ, tasmim̄ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā, tasmim̄ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā, te kālena kālaṃ upasaṅkamtivā paripucchati paripaṇḥati ‘idaṃ bhante kathaṃ imassa ko attho’ti. Tassa te āyasmanto avivaṭaṅgeva vivaranti, anuttānikatañca uttānīm̄ karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evam̄ kho bhikkhave senāsanāṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti”ti³—

Evam̄ pañcaṅgasamannāgataṃ senāsanāṃ vuttaṃ, tathārūpaṃ senāsanāṃ upagamma katasabbakiccena kāmesu ādīnavaṃ, nekkhamme ca ānisaṃsaṃ paccavekkhitvā

1. Paṭibhayaṃ (Sī, Ka)

2. Visuddhi 1. 118 piṭṭhe.

3. Am̄ 3. 268 piṭṭhe.

Buddhasubuddhatāya dhammasudhammatāya saṅghasuppaṭipannatāya ca anussaraṇena cittaṃ pasādetvā yaṃ taṃ—

“Vacasā manasā ceva, vaṇṇasaṅghānato disā.

Okāsato paricchedā, sattadhuggahaṇaṃ vidū”ti—

Evam sattavidhaṃ uggahakosallaṃ, anupubbato nātisīghato nātisaṅkato vikkheppaṭibāhanato paṇṇattisamatikkamato anupubbamuñcanato appanāto tayo ca suttantāti evaṃ dasavidhaṃ manasikāraḥkosallaṅca vuttaṃ, taṃ apariccajantena dvattiṃsākārabhāvanā ārabhitabbā. Evaṃ hi ārabhato sabbākārena dvattiṃsākārabhāvanā sampajjati, no aññathā.

Tattha āditova tacapañcakaṃ tāva gahetvā api Tepiṭakena “kesā lomā”ti-ādinā nayena anulomato, tasmim paguṇibhūte “taco dantā”ti evamādinā nayena paṭilomato, tasmimpi paguṇibhūto tadubhayanayeneva anulomappaṭilomato bahi visaṭavittakkavicchedanattamaṃ pāḷipaguṇibhāvatthaṅca vacasā koṭṭhāsa-sabhāvapariṅgahattamaṃ manasā ca addhamāsaṃ bhāvetabbaṃ. Vacasā hissa bhāvanā bahi visaṭavittakke vicchinditvā manasā bhāvanāya pāḷipaguṇatāya ca paccayo hoti, manasā bhāvanā asubhavaṇṇalakkaṇānaṃ aññataravasena pariṅgahassa¹ atha teneva nayena vakkapañcakaṃ addhamāsaṃ, tato tadubhayamaddhamāsaṃ, tato papphāsapañcakamaddhamāsaṃ, tato taṃ pañcakattayampi addhamāsaṃ, atha ante avuttampi² matthaluṅgaṃ pathavīdhātu-ākārehi saddhiṃ ekato bhāvanattamaṃ idha pakkhipitvā matthaluṅgapañcakaṃ addhamāsaṃ, tato pañcakacattukkampi addhamāsaṃ, atha medachakkamaddhamāsaṃ, tato medachakkena saha pañcakacattukkampi addhamāsaṃ, atha muttachakkamaddhamāsaṃ, tato sabbameva dvattiṃsākāramaddhamāsanti evaṃ cha māse vaṇṇasaṅghānadisokāsapariṅgahato vavattapentena bhāvetabbaṃ. Etaṃ majjhimapaññaṃ puggalaṃ sandhāya vuttaṃ. Mandapaññaṃ tu yāvajīvaṃ bhāvetabbaṃ, tikkhapaññaṃ na cireneva bhāvanā sampajjatīti.

1. Pariṅgahitassa (Ka)

2. Vuttampi (Sī, Syā)

Etthāha “katham panāyamimam dvattimsākāram vaṇṇādito vavatthapeti”ti? Ayañhi “atthi imasmim kāye kesā”ti evamādinā nayena tacapañcakādivibhāgato dvattimsākāram bhāvento **kesā** tāva vaṇṇato kālakāti vavatthapeti, yādisakā vānena diṭṭhā honti. Saṅghānato dīghavaṭṭalikā¹ tulādaṇḍamivāti vavatthapeti. Disato pana yasmā imasmim kāye nābhito uddham uparimā disā adho heṭṭhimāti vuccati, tasmā imassa kāyassa uparimāya disāya jātāti vavatthapeti. Okāsato nalāṭantakaṇṇacūḷikagalavāṭakaparicchinne sīsacamme jātāti. Tattha yathā vammikamatthake jātāni kuṇṭhatiṇāni² na jānanti “mayam vammikamatthake jātāni”ti, napi vammikamatthako jānāti “mayi kuṇṭhatiṇāni jātāni”ti, evameva na kesā jānanti “mayam sīsacamme jātā”ti, napi sīsacammaṃ jānāti “mayi kesā jātā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā acetanā abyākatā suññā paramaduggandhajegucchappaṭikūlā, na satto na puggaloti vavatthapeti. Paricchedatoti duvidho paricchedo sabhāgavisabhāgavasena. Tattha kesā heṭṭhā patiṭṭhitacammatalena tattha vīhaggamattam³ pavisitvā patiṭṭhitena attano mūlatalena ca upari ākāsena tiriyaṃ aññamaññena paricchinnāti evam sabhāgaparicchedato, kesā na avasesa-ekatimsākārā, avasesā ekatimsā na kesāti evam visabhāgaparicchedato ca vavatthapeti. Evam tāva kese vaṇṇādito vavatthapeti.

Avasesesu **lomā** vaṇṇato yebhuyyenanīlavaṇṇāti vavatthapeti, yādisakā vānena diṭṭhā honti. Saṅghānato oṇatacāpasanṭhānā, upari vaṅkatālahīrasanṭhānā vā, disato dvīsu disāsu jātā, okāsato hatthatalapādātale ṭhapetvā yebhuyyena avasesasarīracamme jātāti.

Tattha yathā purāṇagāmaṭṭhāne jātāni dabbatiṇāni na jānanti “mayam purāṇagāmaṭṭhāne jātāni”ti, na ca purāṇagāmaṭṭhānam jānāti “mayi dabbatiṇāni jātāni”ti, evameva na lomā jānanti “mayam sarīracamme jātā”ti, napi sarīracammaṃ jānāti “mayi lomā jātā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā acetanā abyākatā

1. Dīghavaṭṭulakā (Sī), dīghavaṭṭakā (Syā) 2. Kuntatiṇāni (Sī) 3. Vīhimattam (Ka)

suññā paramaduggandhajegucchapaṭikūlā, na satto na puggaloti vavatthapeti. Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitacammatalena tattha likkhāmatam¹ pavisitvā patiṭṭhitena attano mūlena ca upari ākāsenā tiriyaṃ aññamaññaena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ lome vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param **nakhā** yassa paripuṇṇā, tassa vīsati. Te sabbehi vaṇṇato maṃsavanimuttokāse setā, maṃsasambandhe tambavaṇṇāti vavatthapeti. Saṅghānato yathāsakapatiṭṭhitokāsasaṅghānā, yebhuyyena madhukaphalaṭṭhikasaṅghānā, macchasakalikaṅghānā vāti vavatthapeti. Disato dvīsu disāsu jātā, okāsato aṅgulīnaṃ aggesu patiṭṭhitāti.

Tattha yathā nāma gāmadārahehi² daṇḍakaggesu madhukaphalaṭṭhikā ṭhapitā na jānanti “mayam daṇḍakaggesu ṭhapitā”ti, napi daṇḍakā jānanti “amhesu madhukaphalaṭṭhikā ṭhapitā”ti, evameva nakhā na jānanti “mayam aṅgulīnaṃ aggesu patiṭṭhitā”ti, napi aṅguliyo jānanti “amhākaṃ aggesu nakhā patiṭṭhitā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā acetanā-pa- na puggaloti vavatthapeti. Paricchedato “heṭṭhā mūle ca aṅgulimaṃsena, tattha patiṭṭhitatalena vā upari agge ca ākāsenā, ubhatopassesu aṅgulīnaṃ ubhatokoṭṭicammena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ nakhe vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param **dantā** yassa paripuṇṇā, tassa dvattimsa. Te sabbehi vaṇṇato setavaṇṇāti vavatthapeti. Yassa samāsaṅghitā honti, tassa kharapattacchinnasāṅkhapaṭalamiva samaganthitasetakusumamakuḷamālā viya ca khāyanti. Yassa visamaṅghitā, tassa jīṇṇa-āsanasālāpīṭhakaṭṭhapaṭipāṭi viya nānāsaṅghānāti saṅghānato vavatthapeti. Tesam hi ubhayadantapantipariyosānesu heṭṭhato uparito ca dve dve katvā aṭṭha dantā catukoṭṭikā catumūlikā āsandikasaṅghānā, tesam orato

1. Likhāmatam (Ka)

2. Dārahehi (Ka)

teneva kamena sanniviṭṭhā aṭṭha dantā tikoṭikā timūlikā siṅghātakasaṅṭhānā. Tesampi orato teneva kamena heṭṭhato uparito ca ekamekaṃ katvā cattāro dantā dvikoṭikā dvimūlikā yānakūpatthambhinīsaṅṭhānā¹. Tesampi orato teneva kamena sanniviṭṭhā cattāro dāṭhādantā ekakoṭikā ekamūlikā mallikāmaḷasaṅṭhānā. Tato ubhayadantapantivemajjhe heṭṭhā cattāro upari cattāro katvā aṭṭha dantā ekakoṭikā ekamūlikā tumbabijasaṅṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato uparimā uparimahanukaṭṭhike adhokoṭikā, heṭṭhimā heṭṭhimahanukaṭṭhike uddhamkoṭikā hutvā patiṭṭhitāti.

Tattha yathā navakammikapurisena heṭṭhā silātale patiṭṭhāpitā uparimatale pavesitā thambhā na jānanti “mayam heṭṭhāsilātale patiṭṭhāpitā, uparimatale pavesitā”ti, na heṭṭhāsilātalam jānāti “mayi thambhā patiṭṭhāpitā”ti, na uparimatalam jānāti “mayi thambhā pavitṭhā”ti, evameva dantā na jānanti “mayam heṭṭhāhanukaṭṭhike patiṭṭhitā, uparimahanukaṭṭhike pavitṭhā”ti, nāpi heṭṭhāhanukaṭṭhikam jānāti “mayi dantā patiṭṭhitā”ti, na uparimahanukaṭṭhikam jānāti “mayi dantā pavitṭhā”ti.

Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhikūpena hanukaṭṭhikam pavisitvā patiṭṭhitena attano mūlatalena ca upari ākāsenā tiriyaṃ aññamaññena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam dante vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param antosarīre nānakuṇapasañcayappaṭicchādakam **taco** vaṇṇato setoti vavatthapeti. So hi yadipi chavirāgarañjitattā kālakodātādivaṇṇavasena nānāvaṇṇo viya dissati, tathāpi sabhāgavaṇṇena seto eva. So panassa setabhāvo aggijālābhighātapaharaṇapahārādīhi viddhamsitāya chaviyā pākato hoti. Saṅṭhānato saṅkhepena kañcukasaṅṭhāno, vitthārena nānāsaṅṭhānoti. Tathā hi pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṅṭhāno, piṭṭhipādattaco puṭabaddhūpāhanasaṅṭhāno, jaṅghattaco bhattapuṭakatāla-

1. Yānakūpatthambhasaṅṭhānā (Sī, Syā)

paññasanṭhāno, ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṅṭhāno, ānisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṅṭhāno, piṭṭhittaco phalakonaddhacammaṣaṅṭhāno, kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacammaṣaṅṭhāno, urattaco yebhuyyena caturassasaṅṭhāno, dvibāhuttaco¹ tūṇironaddhacammaṣaṅṭhāno, piṭṭhihatthattaco khurakosasaṅṭhāno phaṇakatthavikasaṅṭhāno vā, hatthaṅgulittaco kuñcikākosasaṅṭhāno, gīvattaco galakañcukasaṅṭhāno, mukhattaco chiddāvachiddakimikulāvakasaṅṭhāno, sīsattaco pattatthavikasaṅṭhānoti.

Tacapariggaṅhakena ca yogāvācarena uttaroṭṭhato paṭṭhāya tacassa maṁsassa ca antarena cittaṁ pesentena paṭhamam tāva mukhattaco vavatthapetabbo, tato sīsattaco, atha bahigīvattaco, tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthattaco. Atha teneva kamena vāmahatthattaco, tato piṭṭhittaco, atha ānisadattaco, tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇapādattaco, atha vāmapādattaco, tato vatthi-udarahadaya-abbhantaragīvattaco, tato heṭṭhimahanukattaco, atha adharoṭṭhattaco. Evaṁ yāva puna upari oṭṭhattacoti. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṁ pariyonandhitvā ṭhitoti.

Tattha yathā allacamma-pariyonaddhāya peḷāya na allacammaṁ jānāti “mayā peḷā pariyonaddhā”ti, napi peḷā jānāti “aham allacammena pariyonaddhā”ti, evameva na taco jānāti “mayā idam cātumahābhūtikam sarīraṁ onaddhan”ti, napi idam cātumahābhūtikam sarīraṁ jānāti “aham tacena onaddhan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalam tu—

Allacammaṭṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo.

Samantato paggharati, asucipūtigandhiyoti.

Paricchedato heṭṭhā maṁsena tattha patiṭṭhitatalena vā upari chaviyā paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṁ tacam vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Dve bāhuttacā (Syā, Ka)

Tato param sarīre navapesisatappabhedam **maṁsam** vaṇṇato rattam pāli-bhaddakapupphasannibhanti vavatthapeti. Saṅghānato nānāsaṅghānanti. Tathā hi tattha jaṅghamaṁsam tālapattapuṭabhattasaṅghānam, avikasitaketakīmaḷasaṅghānantipi keci. Ūrumaṁsam sudhāpisananīsadapotakasaṅghānam, ānīsadamaṁsam uddhanakoṭisaṅghānam, piṭṭhimaṁsam tālaguḷapaṭalasaṅghānam, phāsukadvayamaṁsam vaṁsamayakoṭṭhakucchipadesamhi tanumattikālepaṅghānam, thanamaṁsam vaṭṭetvā avakkhittaddhamattikāpiṇḍasaṅghānam, dvebāhumaṁsam naṅguṭṭhasīsapāde chetvā nīccammaṁ katvā ṭhapitamahāmūsikasaṅghānam, maṁsasūnakasaṅghānantipi eke. Gaṇḍamaṁsam gaṇḍappadese ṭhipitakaraṅjabijasaṅghānam, maṇḍūkaṅghānantipi eke. Jivhāmaṁsam nuhīpattasaṅghānam, nāsāmaṁsam omukhanikkhittapaṅṅkosasaṅghānam, akkhikūpamaṁsam addhapakka-udumbarasaṅghānam, sīsamaṁsam pattapacanaḷāhatanulepaṅghānanti. Maṁsapariggaṅghakena ca yogāvācarena etāneva oḷārikamaṁsāni saṅghānato vavatthapetabbāni. Evaṁ hi vavatthāpayato sukhumāni maṁsāni nīṇassa āpātham āgacchantīti. Disato dvīsu disāsu jātam. Okāsato sādhikāni tīni aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitanti.

Tattha yathā thūlamattikānulittāya bhittiyā na thūlamattikā jānāti “mayā bhitti anulittā”ti, napi bhitti jānāti “aham thūlamattikāya anulittā”ti, evamevaṁ na navapesisatappabhedam maṁsam jānāti “mayā aṭṭhisatattayam anulittan”ti, napi aṭṭhisatattayam jānāti “aham navapesisatappabhedena maṁsena anulittan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalam tu—

Navapesisatā maṁsā, anulittā kaḷevaram.

Nānākimikulākiṇṇam, mīḷhaṭṭhānamva pūtikanti.

Paricchato heṭṭhā aṭṭhisamghāṇena tattha patiṭṭhitatalena vā upari tacena tiriyaṁ aññamaññena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesadiso evāti evaṁ maṁsam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre navasatappabhedā **nhārū** vaṇṇato setāti vavatthapeti, madhuvaṇṇātipi eke. Saṅghānato nānāsaṅghānāti.

tathā hi tattha mahantā mahantā nhārū kandalamakuḷasaṅṭhānā, tato sukhumatarā sūkaravāgurarajjusaṅṭhānā, tato aṇukatarā pūtilatāsaṅṭhānā, tato aṇukatarā sīhaḷamahāvīṇātantisaṅṭhānā, tato aṇukatarā thūlasuttakaṅṭhānā, hatthapiṭṭhipādapiṭṭhisu nhārū sakuṇapādasaṅṭhānā, sīse nhārū gāmadārakānaṃ sīse ṭhapitaviraḷataradukūlasaṅṭhānā, piṭṭhiyā nhārū temetvā ātape pasāritamacchajāla-saṅṭhānā, avasesā imasmiṃ sarīre taṃtaṃaṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkaḷalakaṅcukasaṅṭhānāti. Disato dvīsu disāsu jātā. Tesu ca dakkhiṇakaṅṇacūḷikato paṭṭhāya pañca kaṇḍaranāmakā mahānhārū purato ca pacchato ca vinandhamānā vāmapassaṃ gatā, vāmapassaṃcūḷikato paṭṭhāya pañca purato ca pacchato ca vinandhamānā dakkhiṇapassaṃ gatā, dakkhiṇagalavāṭakato paṭṭhāya pañca purato ca pacchato ca vinandhamānā vāmapassaṃ gatā, vāmagalavāṭakato paṭṭhāya pañca purato ca pacchato ca vinandhamānā dakkhiṇapassaṃ gatā, dakkhiṇahatthaṃ vinandhamānā purato ca pacchato ca pañca pañcāti dasa kaṇḍaranāmakā eva mahānhārū āruḷhā. Tathā vāmahatthaṃ, dakkhiṇapādaṃ, vāmapādaṅcāti evamete saṭṭhi mahānhārū sarīradhārakā sarīraniyāmakātipi vavatthapeti. Okāsato sakalasarīre aṭṭhicammānaṃ aṭṭhimaṃsānaṅca antare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitāti.

Tattha yathā vallisantānabaddhesu kuṭṭadārūsu na vallisantānā jānanti “amhehi kuṭṭadārūni¹ ābaddhāni”ti, napi kuṭṭadārūni jānanti “mayam vallisantānehi ābaddhāni”ti, evameva na nhārū jānanti “amhehi tīṇi aṭṭhisatāni ābaddhāni”ti, napi tīṇi aṭṭhisatāni jānanti “mayam nhārūhi ābaddhāni”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalam tu—

Navanhārusatā honti, byāmamatte kaḷevare.

Bandhanti aṭṭhisāṅghātam, agāramiva valliyoti.

Paricchedato heṭṭhā tīhi aṭṭhisatehi tattha patiṭṭhitatalehi vā upari tacamaṃsehi tiriyaṃ aññamaññena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam nhārū vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Kuṭṭadārūni (Si)

Tato param sarīre dvattimsadantaṭṭhikānaṃ visum gahitattā sesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhikāni catusaṭṭhi pādaṭṭhikāni catusaṭṭhi mudukaṭṭhikāni maṃsanissitāni dve paṇhikaṭṭhīni ekekasmim pāde dve dve goppakaṭṭhikāni dve jaṅghaṭṭhikāni ekam jaṇṇukaṭṭhi ekam ūruṭṭhi dve kaṭṭhīni aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni catuvīsati phāsukaṭṭhīni cuddasa uraṭṭhīni ekam hadayaṭṭhi dve akkhakaṭṭhīni dve piṭṭhibāhaṭṭhīni dve bāhaṭṭhīni dve dve aggabāhaṭṭhīni satta gīvaṭṭhīni dve hanukaṭṭhīni ekam nāsikaṭṭhi (dve akkhiṭṭhīni dve kaṇṇaṭṭhīni)¹ ekam nalāṭṭhi (ekam muddhaṭṭhi)¹ nava sīsakaṇṭhīni evamādinā nayena vuttappabhedāni **aṭṭhīni** sabbāneva vaṇṇato setānīhi vavattapeti.

Sanṭhānato nānāsanṭhānāni. Tathā hi tattha aggapādaṅguliyaṭṭhīni katakabijasaṭṭhānāni, tadanantarāni aṅgulīnaṃ majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇapanasaṭṭhi-saṭṭhānāni, mūlapabbaṭṭhīni paṇavasanaṭṭhānāni, morasakalisaṭṭhānānītipi² eke. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṭṭhānāni³, paṇhikaṭṭhīni ekaṭṭhi-tālaphalabijasaṭṭhānāni, goppakaṭṭhīni ekatobaddhakīḷāgoḷakasaṭṭhānāni, jaṅghaṭṭhikesu khuddakaṃ dhanudaṇḍasaṭṭhānaṃ, mahantaṃ khuppiṭṭhānāni-piṭṭhisanaṭṭhānaṃ, jaṅghaṭṭhikassa goppakaṭṭhikesu patiṭṭhitaṭṭhānaṃ apanītatacakhajjūrī-kaḷīrasanaṭṭhānaṃ⁴, jaṅghaṭṭhikassa jaṇṇukaṭṭhike patiṭṭhitaṭṭhānaṃ mudiṅgamatthakasaṭṭhānaṃ, jaṇṇukaṭṭhi ekapassato ghaṭṭitaphenaṣanaṭṭhānaṃ, ūruṭṭhīni duttacchita-vāsipharasudaṇḍasaṭṭhānāni, ūruṭṭhikassa kaṭṭhike patiṭṭhitaṭṭhānaṃ suvaṇṇakārānaṃ aggijālanakasalākābundisaṭṭhānaṃ, tappatiṭṭhitokāso aggacchinnapunnāgaphalasaṭṭhāno, kaṭṭhīni dve pi ekābaddhāni hutvā kumbhakārehi katacullisaṭṭhānāni, tāpasabhisikāsaṭṭhānānītipi eke. Ānisaṭṭhīni heṭṭhāmukhaṭṭhāpitasappaphaṇasaṭṭhānāni, sattaṭṭhāṇesu chiddāvachiddāni aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari ṭṭhāpitasīsakaṇṭhānaṃ⁵saṭṭhānāni, bāhirato vaṭṭanāvalisaṭṭhānāni, tesam antarantarā kakacadantasadisāni dve tīṇi kaṇṭakāni honti,

1. () Natthi Sī-Syā-potthakesu.

2. Mudiṅgasaṭṭhānānītipi (Sī), modasakalikasaṭṭhānānītipi (Syā)

3. Koṭṭitakandalamiṅjarāsisaṭṭhānāni (Sī)

4. Acchāditakatakajjūrīkaḷīrasanaṭṭhānaṃ (Syā),
anacchāditakatakajjūrīkaḷīrasanaṭṭhānaṃ (Ka)

5. ...vedhaka (Syā)

catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu paripuṇṇāni paripuṇṇasihaḷadāttasaṅghānāni,
 aparipuṇṇāni aparipuṇṇasihaḷadāttasaṅghānāni, sabbāneva odātakukkuṭassa
 pasāritapakkhadvayasāṅghānānītipi eke. Cuddasa uraṭṭhīni jinṇasandamāni-
 kaphalakapantisaṅghānāni, hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṅghānaṃ, akkhakaṭṭhīni
 khuddaka-lohavāsidaṇḍasaṅghānāni, tesam heṭṭhā aṭṭhi
 addhacandasāṅghānaṃ, piṭṭhibāhaṭṭhīni pharasuphaṇasaṅghānāni,
 upaḍḍhacchinnasihaḷakudālasāṅghānānītipi eke. Bāhaṭṭhīni
 ādāsadaṇḍasaṅghānāni, mahāvāsidaṇḍasaṅghānānītipi eke. Aggabāhaṭṭhīni
 yamakaṭālakandasāṅghānāni, maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā
 ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakasaṅghānāni, piṭṭhihatthaṭṭhīni
 koṭṭitakandalakandarāsisaṅghānāni, hatthaṅgulimūlapabbaṭṭhīni
 paṇavasāṅghānāni, majjhapaṭṭhīni aparipuṇṇapanasatṭhisaṅghānāni,
 aggapaṭṭhīni katakabījasaṅghānāni, satta gīvaṭṭhīni daṇḍe¹ vijjhivā
 paṭipāṭiyā ṭhapitavaṃsakalīrakhaṇḍasaṅghānāni, heṭṭhimahanukaṭṭhi
 kammārānaṃ ayokūṭayottakasaṅghānaṃ, uparimahanukaṭṭhi avalekhana-
 satthakasaṅghānaṃ, akkhināsakūpaṭṭhīni
 apanītamiṇṇajataruṇaṭālaṭṭhisaṅghānāni, nalāṭaṭṭhi
 adhomukhaṭṭhapitabhinnasaṅkhakapālasāṅghānaṃ, kaṇṇacūḷikaṭṭhīni nhāpita-
 khurakosasaṅghānāni, nalāṭakaṇṇacūḷikānaṃ upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhi
 bahalaghaṭapupṇapaṭapilotikakhaṇḍasaṅghānaṃ, muddhanaṭṭhi
 mukhacchinnavaṅkanāḷikerasaṅghānaṃ, sīsaṭṭhīni sibbetvā
 ṭhapitajajarālābukaṭāhasāṅghānānīti. Disato dvīsu disāsu jātāni.

Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni, visesena tu sīsaṭṭhīni
 gīvaṭṭhikesu paṭiṭṭhitāni, gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni,
 piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni, kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhikesu paṭiṭṭhitāni,
 ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhikesu, jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhikesu, jaṅghaṭṭhīni
 goppakaṭṭhikesu, goppakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhikesu paṭiṭṭhitāni,
 piṭṭhipādaṭṭhikāni ca goppakaṭṭhīni ukkhipivā ṭhitāni, goppakaṭṭhīni
 jaṅghaṭṭhīni -pa- gīvaṭṭhīni sīsaṭṭhīni ukkhipivā ṭhitānīti etenānusārena
 avasesānīpi aṭṭhīni veditabbāni.

Tattha yathā iṭṭhakagopānasicayādīsu na uparimā iṭṭhakādayo jānanti
 “mayam heṭṭhimesu paṭiṭṭhitā”ti, napi heṭṭhimā jānanti “mayam uparimāni
 ukkhipivā ṭhitā”ti, evameva na sīsaṭṭhikāni jānanti “mayam

gīvaṭṭhikesu paṭiṭṭhitānī”ti -pa- na gopphakaṭṭhikāni jānanti “mayam piṭṭhipādaṭṭhikesu paṭiṭṭhitānī”ti, napi piṭṭhipādaṭṭhikāni jānanti “mayam gopphakaṭṭhīni ukkhipitvā ṭhitānī”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Kevalam tu imāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni navahi nhārusatehi navahi ca maṃsapesisatehi ābaddhānulittāni, ekaghanacamma-pariyonaddhāni, sattarasaharaṇīsahassānugatasinehasinehitāni, nava-navutilomakūpasahassaparissavamānasedajallikāni, asītikimikulāni, kāyotveva saṅkhyam gatāni, yam sabhāvato upaparikkhanto yogāvacarō na kiñci gayhūpagaṃ passati, kevalam tu nhārusambhandham nānākuṇapasamkiṇṇam aṭṭhisāṅghāṭameva passati. Yam disvā Dasabalassa puttabhāvaṃ upeti. Yathāha—

“Paṭipāṭiyaṭṭhīni ṭhitāni koṭiyā,
Anekasandhiyamito¹ na kehici.
Baddho nahārūhi jarāya codito,
Acetano kaṭṭhakaliṅgarūpamo.

Kuṇapaṃ kuṇape jātaṃ, asucimhi ca pūṭini.
Duggandhe cāpi duggandham, bhedanamhi ca
vayadhammā².

Aṭṭhipuṭe aṭṭhipuṭo, nibbatto pūṭini pūṭikāyamhi.
Tamhi ca vinetha chandaṃ, hessatha puttā Dasabalassā”ti ca.

Paricchedato anto aṭṭhimiṅjēna uparito maṃsena agge mūle ca aññamaññēna paricchinnānīti vavatthapeti. Ayametesam sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam aṭṭhīni vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre yathāvuttappabhedānam aṭṭhīnam abbhantaragataṃ **aṭṭhimiṅjam** vaṇṇato setanti vavatthapeti. Saṅghānato attano okāsasaṅghānanti. Seyyathidaṃ? Mahantamahantānam aṭṭhīnam abbhantaragataṃ sedetvā vaṭṭetvā mahantesu vaṃsanaḷakapabbesu pakkhittamahāvettaṅkurasāṅghānam,

1. Anekasandhīsamito (Sī)

2. Dhammamhi vayadhammī ca (Ka)

khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ sedetvā vaṭṭetvā
khuddānukhuddakesu vamsanaḷakapabbesu
pakkhittatanuvettaṅkurasañṭhānanti. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato
aṭṭhīnaṃ abbhantare patitṭhitanti.

Tattha yathā veḷunaḷakādīnaṃ antogatāni dadhiphāṇitāni na jānanti
“mayāṃ veḷunaḷakādīnaṃ antogatāni”ti, napi veḷunaḷakādayo jānanti
“dadhiphāṇitāni amhākaṃ antogatāni”ti, evameva na aṭṭhimiñjaṃ jānāti
“ahaṃ aṭṭhīnaṃ antogatan”ti, napi aṭṭhīni jānanti “aṭṭhimiñjaṃ amhākaṃ
antogatan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na
puggaloti. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi aṭṭhimiñjabhāgena ca
paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ aṭṭhimiñjaṃ vaṇṇādito
vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare dvigoḷakappabhedāṃ **vakkam** vaṇṇato
mandarattaṃ pālibhaddakaṭṭhivaṇṇanti vavatthapeti. Sañṭhānato
gāmadārakānaṃ sutāvutakīḷagoḷakasañṭhānaṃ,
ekavaṇṇasahakāradvayaṇṭhānantipi etc. Disato uparimāya disāya jātaṃ.
Okāsato galavāṭakā vinikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā
bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā
ṭhitanti.

Tattha yathā vaṇṭūpanibaddhaṃ sahakāradvayaṃ na jānāti “ahaṃ
vaṇṭena upanibaddhan”ti, napi vaṇṭaṃ jānātimayā sahakāradvayaṃ
upanibaddhan”ti, evameva na vakkam jānāti “ahaṃ thūlanhārunā
upanibaddhan”ti, napi thūlanhāru jānāti “mayā vakkam upanibaddhan”ti.
Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
Paricchedato vakkam vakkabhāgena paricchinnanti vavatthapeti.
Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti
evaṃ vakkam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare **hadayaṃ** vaṇṇato rattaṃ
rattapadumapattapitṭhivaṇṇanti vavatthapeti. Sañṭhānato bāhirapattāni
apanetvā adho-mukhaṭṭhapitapadumamakuḷasañṭhānaṃ, tañca
aggacchinnapunnāgaphalamiva vivaṭekapassaṃ¹ bahi maṭṭhaṃ anto
kosātakīphalassa abbhantarasadisaṃ. Paññābahulānaṃ

1. Vivarekapassaṃ (Syā), vivaraṃ ekaṃ passaṃ (Ka)

thokaṃ vikaṣitaṃ, mandapaññānaṃ makuḷitameva. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca pavattanti, taṃ apanetvā avasesamaṃsapiṇḍasaṅkhāta¹ hadayaabbhantare addhapasatamattaṃ lohitaṃ saṅṭhāti, taṃ rāgacaritassa rattaṃ, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanodakasadiṣaṃ, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vipasannamanāvilāṃ, niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ majjhe patiṭṭhitanti.

Tattha yathā dvinnaṃ vātapānakavāṭakānaṃ majjhe ṭhito aggaḷatthambhako na jānāti “ahaṃ dvinnaṃ vātapānakavāṭakānaṃ majjhe ṭhito”ti, napi vātapānakavāṭakāni jānanti “amhākaṃ majjhe aggaḷatthambhako ṭhito”ti, evamevaṃ na hadayaṃ jānāti “ahaṃ dvinnaṃ thanānaṃ majjhe ṭhitaṃ”ti, napi thanāni jānanti “hadayaṃ amhākaṃ majjhe ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato hadayaṃ hadayaabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ hadayaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīrassa abbhantare **yakana**saññitaṃ yamakamaṃsapiṇḍaṃ vaṇṇato rattaṃ rattakumudabāhirapattapiṭṭhivaṇṇanti vavatthapeti. Saṅṭhānato ekamūlaṃ hutvā agge yamakaṃ koviḷārapattasaṅṭhānaṃ, tañca dandhānaṃ ekamyeva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakānīti. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitanti.

Tattha yathā piṭharakapasse laggā maṃsapesi na jānāti “ahaṃ piṭharakapasse laggā”ti, napi piṭharakapassaṃ jānāti “mayi maṃsapesi laggā”ti, evameva na yakanāṃ jānāti “ahaṃ dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ”ti, napi thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ jānāti “maṃ nissāya yakanāṃ ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato pana yakanāṃ

1. Avasesamaṃsapiṇḍasaṅkhātaṃ (Sī)

yakanabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ yakanam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidham **kilomakam** vaṇṇato setam dukūlapilotikavaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato attano okāsasaṅghānam. Disato dvīsu disāsu jātam. Okāsato paṭicchannakilomakam hadayañca vakkañca parivāretvā appaṭicchannakilomakam sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsam pariyonandhitvā ṭhitanti.

Tattha yathā pilotikāya paliveṭhite maṃse na pilotikā jānāti “mayā maṃsam paliveṭhitan”ti, napi maṃsam jānāti “aham pilotikāya paliveṭhitan”ti, evameva na kilomakam jānāti “mayā hadayavakkāni sakalasarīre ca cammassa heṭṭhato maṃsam paliveṭhitan”ti. Napi hadayavakkāni sakalasarīre ca maṃsam jānāti “aham kilomakena paliveṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedito heṭṭhā maṃsena upari cammena tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ kilomakam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīrassa abbhantare **pihakam** vaṇṇato nīlam milātanigguṇḍīpupphavaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato yebhuyyena sattaṅgulappamāṇam abandhanam kālavacchakajivhāsaṅghānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitam, yamhi paharaṇapahārena bahi nikkhante sattānam jīvitakkhayo hotīti.

Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassam nissāya ṭhitā na gomayapiṇḍi jānāti “aham koṭṭhakamatthakapassam nissāya ṭhitā”ti, napi koṭṭhakamatthakapassam jānāti “gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na pihakam jānāti “aham udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitan”ti, napi udarapaṭalassa matthakapassam jānāti “pihakam maṃ nissāya ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.

paricchedato pihakaṃ pitakabhāvena paricchinnanti vavatthapeti.
Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti
evam pihakaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīrassa abbhantare dvattimsamaṃsakhaṇḍappabhedam
papphāsam vaṇṇato rattam nātiparipakka-udumbaravaṇṇanti vavatthapeti.
Saṅghānato visamacchinnapūvasaṅghānam,
chadaniṭṭhakakhaṇḍapuñjasaṅghānantipi eke. Tadetam abbhantare
asitapītādīnam abhāve uggatena kammajatejusmanā abbhāhatattā
saṅkhāditapalālapinḍamiva nirasam nirojam hoti. Disato uparimāya disāya
jātam. Okāsato sarīrabbhantare dvinnam thanānam abbhantare hadayañca
yakanañca upari chādetvā olambantam ṭhitanti.

Tattha yathā jīṇakoṭṭhabbhantare lambamāno sakuṇakulāvako na jānāti
“aham jīṇakoṭṭhabbhantare lambamāno ṭhito”ti, napi
jīṇakoṭṭhabbhantaram jānāti “sakuṇakulāvako mayi lambamāno ṭhito”ti,
evameva na papphāsam jānāti “aham sarīrabbhantare dvinnam thanānam
antare lambamānam ṭhitan”ti, napi sarīrabbhantare dvinnam thanānam
antaram jānāti “mayi papphāsam lambamānam ṭhitan”ti.
Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
Paricchedato papphāsam papphāsabhāgena paricchinnanti vavatthapeti.
Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti
evam papphāsam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param antosarīre purisassa dvattimsahattham itthiyā
aṭṭhavīsatihattham ekavīsatiyā thānesu obhagam **antam** vaṇṇato setam
sakkharasudhāvaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato sīsam chinditvā
lohitadoṇiyam samvelletvā ṭhapitadhammanisaṅghānam. Disato dvīsu disāsu
jātam. Okāsato upari galavātake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā
galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitanti.

Tattha yathā lohitadoṇiyam ṭhapitam chinnaśīsam dhammanikaḷevaram
na jānāti “aham lohitadoṇiyam ṭhitan”ti, napi lohitadoṇi jānāti “mayi
chinnaśīsam dhammanikaḷevaram ṭhitan”ti, evameva na antam jānāti “aham
sarīrabbhantare ṭhitan”ti, napi sarīrabbhantaram jānāti “mayi antam
ṭhitan”ti.

ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.

Paricchedato antaṃ antabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ antaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosarīre antantare **antaguṇaṃ** vaṇṇato setaṃ dakasītalikamūlavaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato dakasītalikamūlasaṅghānamevāti, gomuttasaṅghānantipi eke. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato kudālaparasukammādīni karontānaṃ yantākaḍḍhanakāle yantasuttakamiva yantaphalakāni antabhoge¹ ekato aggaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā taṃ sibbitvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā antabhogānaṃ antarā ṭhitanti.

Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitvā ṭhitarajjukā na jānāti “mayā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitan”ti, napi pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti “rajjukā maṃ sibbitvā ṭhitā”ti, evameva antaguṇaṃ na jānāti “ahaṃ antaṃ ekavīsati bhogabbhantare ābandhitvā ṭhitan”ti, napi antaṃ jānāti “antaguṇaṃ maṃ ābandhitvā ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato antaguṇaṃ antaguṇabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ antaguṇaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosarīre **udariyaṃ** vaṇṇato ajjhohaṭṭhāhāraṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato parissāvane sithilabaddhataṇḍulasāṅghānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udare ṭhitanti. Udaraṃ nāma ubhato nippīḷiyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaṭṭhākasadisāṃ antapaṭalaṃ, bahi maṭṭhaṃ, anto maṃsakasambupaliveṭṭhitāṃ, kiliṭṭhapāvārapupphasadisāṃ, kuthitapanasaphalassa abbhantarasadisantipi eke. Tattha takkolakā²gaṇḍuppadakātālahīrakā sūcimukhakāpaṭatantusuttakāti evamādidvattimsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti, ye pānabhojanādīmhi avijjamāne ullaṅghitvā

1. Antābhoge (Sī)

2. Takkoṭakā (Sī, Syā)

viravantā hadayamaṁsaṁ abhitudanti¹ pānabhojanādīni
 ajjhoharaṇavelāyaṅca uddhammukhā hutvā paṭhamajjhohaṭṭe dve tayo ālope
 turitaturitā vilumpanti, yaṁ etesaṁ kimīnaṁ pasūtigharaṁ vaccakuṭi
 gilānasālā susānaṅca hoti, yattha seyyathāpi nāma caṇḍalagāmadvāre
 candanikāya saradasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena āvūḷhaṁ
 muttakarīsacammaṭṭhinhāru-
 khaṇḍakheḷasiṅghāṅikālohitappabhutinānākuṇapajātaṁ nipatitvā
 kaddamodakāluḷitaṁ sañjātakimikulākulaṁ hutvā dvīhatihaccayena
 sūriyātapasantāpavegakuthitaṁ upari pheṇapupphūḷake² muñcantāṁ
 abhinīlavaṇṇaṁ paramaduggandhajeccchaṁ upagantuṁ vā daṭṭhuṁ vā
 anarahaṇupataṁ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṁ vā sāyituṁ vā, evameva
 nānappakārapānabhojanādi dantamusalasaṁcunṇitaṁ
 jivhāhatthasamparivattitaṁ kheḷalālāpalibuddhaṁ
 taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṁ
 koliyakhalisuvānavamathusadisāṁ³ nipatitvā pittasemhavātapalivethitaṁ
 hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṁ kimikulākulaṁ uparūpari
 pheṇapupphūḷakāni muñcantāṁ
 paramakasambuduggandhajeccchabhāvamāpajjitvā tiṭṭhati. Yaṁ sutvāpi
 pānabhojanādīsu amanuññatā saṅghāti, pageva paññācakkhunā oloketvā.
 Yattha ca patitaṁ pānabhojanādi pañcadhā vivekaṁ gacchati, ekaṁ bhāgaṁ
 pāṇakā khādanti, ekaṁ bhāgaṁ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo muttaṁ hoti,
 eko bhāgo karīsaṁ hoti, eko bhāgo rasabhāvaṁ āpajjitvā soṇitamāṁsadāni
 upabrūhayatīti.

Tattha yathā paramajeccchāya suvānadoṇiyā ṭhito suvānavamathu na
 jānāti “ahaṁ suvānadoṇiyā ṭhito”ti, napi suvānadoṇi jānāti “mayi
 suvānavamathu ṭhito”ti, evameva na udariyaṁ jānāti “ahaṁ imasmim
 paramaduggandhajeccche udare ṭhitan”ti. Napi udaraṁ jānāti “mayi
 udariyaṁ ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na
 puggaloti. Paricchedato udariyaṁ udariyabhāgena paricchinnanti
 vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana
 kesasadiso evāti evaṁ udariyaṁ vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Atitudanti (Ka)

2. Pheṇabubbulake (Sī), pheṇapubbulake (Syā)

3. Koliyakule suvānavamathusadisāṁ (Syā, Ka)

Tato param̄ antosarīre **karīsam̄** vaṇṇato yebhuyyena
 ajjhohaṭāhāraṇṇanti vavatthapeti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānam̄. Disato
 heṭṭhimāya disāya jātam̄. Okāsato pakkāsaye ṭhitanti. Pakkāsayo nāma
 heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānam̄ antare antāvasāne ubbedhena
 aṭṭhaṅgulamatto vaṃsanaḷakabbhantarasadiso padeso, yattha seyyathāpi
 nāma uparibhūmibhāge patitam̄ vassodakam̄ ogaḷitvā heṭṭhābhūmibhāgam̄
 pūretvā tiṭṭhati, evameva yaṃkiñci āmāsaye patitam̄ pānabhojanādikam̄
 udaragginā pheṇuddehakam̄ pakkam̄ pakkam̄ saṇhakarāṇiyā piṭṭhamiva
 saṇhabhāvam̄ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā omadditvā vaṃsanaḷake
 pakkhittapaṇḍumattikā viya sannicitam̄ hutvā tiṭṭhati.

Tattha yathā vaṃsanaḷake omadditvā pakkhittapaṇḍumattikā na jānāti
 “aham̄ vaṃsanaḷake ṭhitā”ti, napi vaṃsanaḷako jānāti “mayi paṇḍumattikā
 ṭhitā”ti, evameva na karīsam̄ jānāti “aham̄ pakkāsaye ṭhitan”ti, napi
 pakkāsayo jānāti “mayi karīsam̄ ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi
 ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedito karīsam̄ karīsabhāgena
 paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
 visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam̄ karīsam̄ vaṇṇādito
 vavatthapeti.

Tato param̄ sarīre sīsakaṭāhabbhantare **matthaluṅgam̄** vaṇṇato setam̄
 ahichattakapiṇḍivaṇṇanti vavatthapeti. Pakkuthita¹ duddhavaṇṇantipi eke.
 Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānam̄. Disato uparimāya disāya jātam̄. Okāsato
 sīsakaṭāhassa abbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhāya ṭhapitā
 cattāro piṭṭhapiṇḍikā viya samohitam̄ catumatthaluṅgapiṇḍappabhedam̄
 hutvā ṭhitanti.

Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittapiṭṭhapiṇḍi pakkuthitaduddham̄
 vā na jānāti “aham̄ purāṇalābukaṭāhe ṭhitan”ti, napi purāṇalābukaṭāham̄
 jānāti “mayi piṭṭhapiṇḍi pakkuthitaduddham̄ vā ṭhitan”ti, evameva na
 matthaluṅgam̄ jānāti “aham̄ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitan”ti, napi
 sīsakaṭāhabbhantaram̄ jānāti “mayi matthaluṅgam̄ ṭhitan”ti.
 Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi

1. Vikkuthita (Sī)

ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato matthaluṅgaṃ matthaluṅgabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ matthaluṅgaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param̃ sarīre baddhābaddhabhedato duvidhampi **pittam̃** vaṇṇato bahala-madhukatelavaṇṇanti vavatthapeti. Abaddhapittam̃ milātabakulapupphavaṇṇantipi¹ eke. Saṅghānato okāsasaṅghānam̃. Disato dvīsu disāsu jātam̃. Okāsato abaddhapittam̃ kesalomanakhadantānam̃ maṃsavanimuttaṅghānam̃ thaddhasukkhacammañca vajjetvā udakamiva telabindu avasesasarīram̃ byāpetvā ṭhitam̃, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti bhamanti, gattam̃ kampati kaṇḍūyati. Baddhapittam̃ hadayapapphāsānamantare yakanamaṃsam̃ nissāya patiṭṭhite mahākosātakikosakasadise² pittakosake ṭhitam̃, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappa chaḍḍetvā akattabbam̃ karonti, abhāsitabbam̃ bhāsanti, acintitabbam̃ cintenti.

Tattha yathā udakam̃ byāpetvā ṭhitam̃ telam̃ na jānāti “aham̃ udakam̃ byāpetvā ṭhitan”ti, napi udakam̃ jānāti “telam̃ mam̃ byāpetvā ṭhitan”ti, evameva na abaddhapittam̃ jānāti “aham̃ sarīram̃ byāpetvā ṭhitan”ti, napi sarīram̃ jānāti “abaddhapittam̃ mam̃ byāpetvā ṭhitan”ti. Yathā ca kosātakikosake ṭhitam̃ vassodakam̃ na jānāti “aham̃ kosātakikosake ṭhitan”ti, napi kosātakikosako jānāti “mayi vassodakam̃ ṭhitan”ti, evameva na baddhapittam̃ jānāti “aham̃ pittakosake ṭhitan”ti, napi pittakosako jānāti “mayi baddhapittam̃ ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato pittam̃ pittabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ pittam̃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param̃ sarīrabhantare ekapattapūrappamāṇam̃ **semham̃** vaṇṇato setam̃ kacchakapaṇṇarasavaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānam̃. Disato uparimāya disāya jātam̃. Okāsato udarapaṭale ṭhitanti.

1. Milātaka-ākulipupphavaṇṇantipi (Sī, Ka) 2. Rattakosātakikosakasadise (Syā, Ka)

yam pānabhojanādi-ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakam kaṭṭhe vā kathale¹ vā patante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, yamhi ca mandībhūte pakkamiva gaṇḍaṃ pūṭikamiva kukkuṭaṇḍaṃ udarapaṭalaṃ² paramajegucchakuṇapagandhaṃ hoti. Tato uggatena ca gandhena uggāropi mukhaṃpi duggandhaṃ pūṭikuṇapasadisaṃ hoti, so ca puriso “apehi duggandhaṃ vāyasi”ti vattabbataṃ āpajjati, yañca abhivaḍḍhitaṃ bahalattamāpannaṃ paṭikujjhanaphalakamiva vaccaṇṭiyā udarapaṭalabbhantare eva kuṇapagandhaṃ sannirumbhitvā tiṭṭhati.

Tattha yathā candanikāya uparipheṇapaṭalaṃ na jānāti “ahaṃ candanikāya ṭhitaṃ”ti, napi candanikā jānāti “mayi pheṇapaṭalaṃ ṭhitaṃ”ti, evameva na semhaṃ jānāti “ahaṃ udarapaṭale ṭhitaṃ”ti, napi udarapaṭalaṃ jānāti “mayi semhaṃ ṭhitaṃ”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato semhaṃ semhabhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ semhaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre **pubbo** vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇoti vavatthapeti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato pubbassa okāso nāma nibaddho natthi. Yattha pubbo sannicito tiṭṭheyya, yatra yatra khāṇukaṇṭakappaharaṇaggiḷālādīhi abhigate sarīrappadeso lohitaṃ saṅṭhahitvā paccati, gaṇḍapiḷakādayo vā uppajjanti, tatra tatra tiṭṭhati.

Tattha yathā rukkhassa tattha tattha pharasudhārādīhi pahatappadeso avagaḷitvā ṭhito niyyāso³ na jānāti “ahaṃ rukkhassa pahatappadeso ṭhito”ti, napi rukkhassa pahatappadeso jānāti “mayi niyyāso ṭhito”ti, evameva na pubbo jānāti “ahaṃ sarīrassa tattha tattha khāṇukaṇṭakādīhi abhihatappadeso gaṇḍapiḷakādīnaṃ utṭhitappadeso vā ṭhito”ti, napi sarīrappadeso jānāti “mayi pubbo ṭhito”ti.

1. Kaṭhale (Sī)

2. Uparipaṭalaṃ (Ka)

3. Nīyāso (Sī)

ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.
Paricchedato pubbo pubbabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa
sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ
pubbam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sarīre sannicalohitam saṃsaraṇalohitanti evaṃ duvidhe
lohite sannicalohitam tāva vaṇṇato bahalakuthitalākhārasavaṇṇanti
vavatthapeti, saṃsaraṇalohitam acchalākhārasavaṇṇanti. Saṅghānato
sabbampi attano okāsasaṅghānam. Disato sannicalohitam uparimāya disāya
jātam, saṃsaraṇalohitam dvīsupīti. Okāsato saṃsaraṇalohitam
kesalomanaḥhadantānam maṃsaviniṃmuttaṭṭhānañceva
thaddhasukkhacammañca vajjetvā dhamanijālānusārena sabbam
upādinnakasarīram pharivā ṭhitam. Sannicalohitam yakanassa
heṭṭhābhāgam pūretvā ekapattapūraṇamattam vakkahadayapapphāsānam
upari thokam thokam bindum pātentam vakkahadayayakanapapphāse
tementam ṭhitam, yamhi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsītā honti.

Tattha yathā jajjarakapāle ṭhitam udakam heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni
tementam na jānāti “aham jajjarakapāle ṭhitam heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni
tememī”ti, napi jajjarakapālam heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni vā jānanti “mayi
udakam ṭhitam, amhe vā tementam ṭhitan”ti, evameva na lohitaṃ jānāti
“aham yakanassa heṭṭhābhāge vakkahadayādīni tementam ṭhitan”ti, napi
yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānam vakkahadayādīni vā jānanti “mayi lohitaṃ
ṭhitan, amhe vā tementam ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete
dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato lohitaṃ lohitaḥbhāgena
paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo,
visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ lohitaṃ vaṇṇādito
vavatthapeti.

Tato param sarīre **sedo** vaṇṇato pasannatilatelavaṇṇoti vavatthapeti.
Saṅghānato okāsasaṅghāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassa okāso
nāma nibaddho natthi, yattha sedo lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yasmā vā¹
yadā

1. Tu (Sī, Syā)

aggisantāpasūriyasantāpa-utuvikārādīhi sarīraṃ santapati, atha udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisamuḷālakumudanālakalāpa-udakamiva sabbakesalomakūpavivarehi paggharati. Tasmā tesam kesalomakūpavivarānaṃ vasena taṃ saṅṭhānato vavatthapeti. “Sedapariggaṇhakena ca yogāvacarena kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasikātabbo”ti vuttaṃ pubbācariyehi.

Tattha yathā bhisamuḷālakumudanālakalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ na jānāti “ahaṃ bhisamuḷālakumudanālakalāpavivarehi paggharāmi”ti, napi bhisamuḷālakumudanālakalāpavivarā jānanti “amhehi udakaṃ paggharati”ti, evameva na sedo jānāti “ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmi”ti, napi kesalomakūpavivarā jānanti “amhehi sedo paggharati”ti, ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato sedo sedabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ sedaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre cammamamsantare **medo** vaṇṇato phālitalaliddivaṇṇoti vavatthapeti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Tathā hi sukhino thūlasarīrassa cammamamsantare pharivā ṭhito haliddirattadukūlapilotikasaṅṭhāno, kisasarīrassa jaṅghamaṃsa-ūrumamsapiṭṭhikaṇṭakanissitapiṭṭhimaṃsa-udarapaṭalamamsāni nissāya saṃvellitvā ṭhapitalaliddirattadukūlapilotikakhaṇḍasaṅṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlasarīrassa sakalasarīraṃ pharivā kisassa jaṅghāmaṃsādīni nissāya ṭhito, yo sinehasaṅkhātopi hutvā paramajecucchattā na matthakatelatthaṃ na gaṇḍūsatelatthaṃ na dīpajālanatthaṃ saṅgayhati.

Tattha yathā maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā haliddirattadukūlapilotikā na jānāti “ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā”ti, napi maṃsapuñjo jānāti “haliddirattadukūlapilotikā maṃ nissāya ṭhitā”ti, evameva na medo jānāti “ahaṃ sakalasarīraṃ jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhito”ti, napi sakalasarīraṃ jānāti jaṅghādīsu vā maṃsaṃ “medo maṃ nissāya ṭhito”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato medo heṭṭhā maṃsena, upari cammena, samantato

medabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ medaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre **assu** vaṇṇato pasannatilatelavaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitanti. Na cetam pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati, kintu yadā somanassajātā sattā mahāhasitaṃ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti, tathārūpaṃ visamāhāraṃ vā haranti, yadā ca tesam akkhīni dhūmarajapaṃsukādīhi abhihaññanti, tadā etehi somanassadomanassavisamāhārādīhi samuṭṭhahitvā assu akkhikūpakesu pūretvā tiṭṭhati paggharati ca. “Assupariggaṇhakena ca yogāvacarena akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva taṃ manasikātabban”ti pubbācariyā vaṇṇayanti.

Tattha yathā matthakacchinnataruṇatālaṭṭhikūpakesuṭhitaṃ udakaṃ na jānāti “ahaṃ matthakacchinnataruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitan”ti, napi matthakacchinnataruṇa-tālaṭṭhikūpakā jānanti “amhesu udakaṃ ṭhitan”ti, evameva na assu jānāti “ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitan”ti, napi akkhikūpakā jānanti “amhesu assu ṭhitan”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedo assu assubhāgena paricchinnanti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ assuṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ sarīre vilīnasinehasankhātā **vasā** vaṇṇato ācāme āsittatelavaṇṇāti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsāpuṇanalāṭa-aṃsakūṭesu ṭhitāti. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnā eva hutvā tiṭṭhati, kintu yadā aggisantāpasūriyasantāpa-utuvisabhāgadhatūvisabhāgehi te padesaṃ usmājātā honti, tadā tattha vilīnāva hutvā pasannasalilāsu udakasoṇḍikāsu nīhāro viya sarati.

Tattha yathā udakasonḍiyo ajjhottharivā ṭhito nīhāro na jānāti “ahaṃ udakasonḍiyo ajjhottharivā ṭhito”ti, napi udakasonḍiyo jānanti “nīhāro amhe ajjhottharivā ṭhito”ti, evameva na vasā jānāti “ahaṃ hatthatalādīni ajjhottharivā ṭhitā”ti, napi hatthatalādīni jānanti “vasā amhe ajjhottharivā ṭhitā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato vasā vasābhāgena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametissā sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ vasam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param sārīre mukhassabbhantare **kheḷo** vaṇṇato seto pheṇavaṇṇoti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānoti, samuddapheṇasaṅghānotipi eke. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhoḥi kapolapassehi orohitvā jivhāya ṭhitoti. Na ceso ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati, kintu yadā sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passanti vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti. Yadā ca tesam hadayaṃ āgilāyati¹, kismiñcīdeva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhoḥi kapolapassehi orohitvā jivhāya saṅghāti. Aggajivhāya cesa kheḷo tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo, mukhe pakkhittaṅca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpuline khatakūpasalilamiva parikkhayamagacchantova sadā temanasamattho hoti.

Tattha yathā nadīpuline khatakūpatale saṅghitaṃ udakaṃ na jānāti “ahaṃ kūpatale saṅghitaṃ”ti, napi kūpataṃ jānāti “mayi udakaṃ ṭhitaṃ”ti, evameva na kheḷo jānāti “ahaṃ ubhoḥi kapolapassehi orohitvā jivhātale saṅghito”ti, napi jivhātalaṃ jānāti “mayi ubhoḥi kapolapassehi orohitvā kheḷo saṅghito”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato kheḷo kheḷabhāgena paricchinnoti vavatthapeti. Ayametassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evaṃ kheḷam vaṇṇādito vavatthapeti.

1. Ākilāyati (Syā, Ka)

Tato param sarīre **siṅghāṇikā** vaṇṇato setā taruṇatālamīṅjavaṇṇāti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānā, sedetvā sedetvā nāsāpuṭe nirantaram pakkhittavettaṅkurasāṅghānātipi eke. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitāti. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, kintu seyyathāpi nāma puriso paduminipatte dadhim bandhitvā heṭṭhā paduminipattam kaṅṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhipiṇḍam gaḷitvā bahi papateyya, evameva yadā sattā rodanti, visabhāgāhāra-utuvāsena vā saṅghānadhātukkabhā honti, tadā antosīsato pūtisemhabhāvam āpannam matthaluṅgam gaḷitvā tālumatthakavivarena otarivā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati.

Tattha yathā sippikāya pakkhittam pūtidadhi na jānāti “aham sippikāya ṭhitan”ti, napi sippikā jānāti “mayi pūtikam dadhi ṭhitan”ti, evameva na siṅghāṇikā jānāti “aham nāsāpuṭesu ṭhitā”ti, napi nāsāpuṭā jānanti “amhesu siṅghāṇikā ṭhitā”ti. Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti. Paricchedato siṅghāṇikā siṅghāṇikabhāgena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametissā sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiso evāti evam siṅghāṇikam vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato param antosarīre **lasikā**ti sarīrasandhīnam abbhantare picchilakuṇapam, sā vaṇṇato kaṇikāraṇiyyāsavaṇṇāti vavatthapeti. Saṅghānato okāsasaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnam abbhāṅjanakiccam sādhamānā asītisatasandhīnam abbhantare ṭhitāti. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samīṅjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharikāsaddam karonto viya vicarati, ekayojanadvijojanamattampi addhānam gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana cesā bahukā hoti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānam gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti.

Tattha yathā abbhañjanatelaṃ na jānāti “ahaṃ akkhaṃ abbhañjitvā ṭhitan”ti, napi akkho jānāti “maṃ telaṃ abbhañjitvā ṭhitan”ti, evameva na lasikā jānāti “ahaṃ asītisatasandhiyo abbhañjitvā ṭhitā”ti, napi asītisatasandhiyo jānanti “lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitā”ti.

Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.

Paricchedato lasikā lasikabhāgena paricchinnāti vavatthapeti. Ayametissā sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo evāti evaṃ lasikaṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tato paraṃ antosaṅgāre **muttaṃ** vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇanti vavatthapeti. Saṅghānato udakaṃ pūretvā adhomukhaṭhāpita-udakakumbha-antaragata-udakasāṅghānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissabbhantare ṭhitanti. Vatthi nāma vatthipuṭo vuccati, yatha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe¹ peḷāghaṭe candanikāraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati nikkhamanamaggo eva tu pākaṭo hoti, yamhi ca muttassa bharite “passāvaṃ karomā”ti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Tattha yathā candanikāya pakkhitte amukhe peḷāghaṭe ṭhito candanikāraso na jānāti “ahaṃ amukhe peḷāghaṭe ṭhito”ti, napi peḷāghaṭo jānāti “mayi candanikāraso ṭhito”ti, evameva muttaṃ na jānāti “ahaṃ vatthimhi ṭhitan”ti, napi vatthi jānāti “mayi muttaṃ ṭhitan”ti.

Ābhogapaccavekkhaṇavirahitā hi ete dhammā -pa- na puggaloti.

Paricchedato vatthi-abbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnanti vavatthapeti. Ayamethassa sabhāgaparicchedo, visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo evāti evaṃ muttaṃ vaṇṇādito vavatthapeti. Evamayaṃ imaṃ dvattiṃsākāraṃ vaṇṇādito vavatthapeti.

Tassevaṃ imaṃ dvattiṃsākāraṃ vaṇṇādivasena vavatthapentassa taṃ taṃ bhāvanānuyogaṃ āgamma kesādayo paguṇā honti, koṭṭhāsabhāvena upaṭṭhahanti. Tato pabhuti seyyathāpi nāma cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ olokentassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva² pākaṭāni honti, evameva “atthi imasmim

1. Adhomukhe (Sī, Syā)

2. Apubbācarimamiva (Syā, Ka)

kāye kesā”ti imaṃ kāyaṃ satiyā oloketassa sabbe te dhammā
 apubbāpariyamiva pākaṭā honti. Kesesu āvajjitesu asaṅṭhahamānāva¹ sati
 yāva muttam, tāva pavattati. Tato pabhuti tassa āhiṇḍantā
 manussatiracchānādayo ca sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhā-sarāsivaseneva
 upaṅṭhahanti, tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsīmhi
 pakkhippamānamiva upaṅṭhātīti.

Etthāha “athānena tato paraṃ kiṃ kātabban”ti? Vuccate—tadeva
 nimittam āsevitabban bhāvetabban bahulīkātabban suvavatthitam²
 vavatthapetabban. Kathaṃ paṇāyaṃ taṃ nimittam āsevati bhāveti
 bahulīkaroti suvavatthitam vavatthapetīti? Ayaṃ hi taṃ kesādīnaṃ
 koṭṭhāsabhāvena upaṅṭhānamittam āsevati, satiyā alliyati bhajati
 upagacchati, satigabbhaṃ gaṇhāpeti. Tattha laddham vā sati vaḍḍhento taṃ
 bhāvetīti vuccati. Bahulīkarotīti punappunam satisampayuttam
 vitakkavicārabbhāhataṃ karoti. Suvavatthitam vavatthapetīti yathā suṅṭhu
 vavatthitam hoti, na puna antaradhānaṃ gacchati, tathā taṃ satiyā
 vavatthapeti, upadhāreti upanibandhati.

Atha vā yaṃ pubbe anupubbato nātisīghato nātisaṅkato
 vikkhepappahānato paṇṇattisamatikkamanato anupubbamuñcanato
 lakkhaṇato tayo ca suttantāti evaṃ dasavidham manasikāraḥkosallaṃ vuttam,
 tattha anupubbato manasikaronto āsevati, nātisīghato nātisaṅkato ca
 manasikaronto bhāveti, vikkhepappahānato manasikaronto bahulīkaroti,
 paṇṇattisamatikkamanādito manasikaronto suvavatthitam vavatthapetīti
 vedītabbo.

Etthāha “kathaṃ paṇāyaṃ anupubbādivasena ete dhamme manasi
 karotī”ti? Vuccate—ayaṃ hi kese manasi karitvā tadanantaram lome manasi
 karoti, na nakhe. Tathā lome manasi karitvā tadanantaram nakhe manasi
 karoti, na dante. Esa nayo sabbattha. Kasmā? Uppaṭipāṭiyā hi manasikaronto
 seyyathāpi nāma akusalo puriso dvattimsapadam nisseṇim uppaṭipāṭiyā
 ārohanto kilantakāyo tato

1. Tantūsaṃnahamānāva (Si)

2. Svāvavatthitam (Syā, Ka)

nissenṇito papatati, na ārohanam sampādeti, evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamanato kilantacitto dvattiṃsākārabhāvanāto papatati, na bhāvanam sampādetīti.

Anupubbato manasikarontopi ca kesā lomāti **nāṭisīghatopi**¹ manasi karoti. Atisīghato hi manasikaronto seyyathāpi nāma addhānam gacchanto puriso samavisamarukkhathalaninnadvedhāpathādīni magganimitāni upalakkhetum na sakkoti, tato na maggakusalo hoti, addhānañca parikkhayaṃ neti, evameva vaṇṇasaṅghānādīni dvattiṃsākāranimitāni upalakkhetum na sakkoti, tato na dvattiṃsākāre kusalo hoti, kammaṅghānañca parikkhayaṃ neti.

Yathā ca nāṭisīghato, evam **nāṭisaṅikatopi** manasi karoti. Atisaṅikato hi manasikaronto seyyathāpi nāma puriso addhānamaggaṃ paṭipanno antarāmagge rukkhapabbatataḷākādīsu vilambamāno icchitappadesam apāpuṇanto antarāmaggeyeva sīhabyagghādīhi anayabyasanam pāpuṇāti, evameva dvattiṃsākārabhāvanāsampadam apāpuṇanto bhāvanāvicchedena antarāyeva kāmavitakkādīhi anayabyasanam pāpuṇāti.

Nāṭisaṅikato manasikarontopi ca **vikkhepappahānatopi** manasi karoti. Vikkhepappahānato nāma yathā aññesu navakammādīsu cittaṃ na vikkhipati, tathā manasi karoti. Bahiddhā vikkhepamānacitto hi kesādīsveva asamāhitacetovitakko bhāvanāsampadam apāpuṇitvā antarāva anayabyasanam āpajjati takkasilāgamane bodhisattassa sahāyakā viya. Avikkhipamānacitto pana kesādīsveva samāhitacetovitakko bhāvanāsampadam pāpuṇāti bodhisatto viya takkasilarajjasampadanti. Tassevam vikkhepappahānato manasikaroto adhikāracariyādhimuttīnam vasena te dhammā asubhato vā vaṇṇato vā suññato vā upaṭṭhahanti.

Atha paṇṇattisamatikkamanato te dhamme manasi karoti. **Paṇṇattisamatikkamanatoti** kesā lomāti evamādivohāram samatikkamitvā vissajjetvā yathūpaṭṭhitānam asubhādīnamyeva vasena manasi karoti.

1. Nāṭisīghato (Si, Syā)

katham? Yathā araṇṇanivāsūpagatā manussā aparicitabhūmibhāgattā udaka-
 ṭṭhānasañjānanattham sākhabhaṅgādinimittam katvā tadanusārena gantvā
 udakam paribhuñjanti, yadā pana paricitabhūmibhāgā honti, atha tam
 nimittam vissajjetvā amanasikatvāva udakaṭṭhānam upasaṅkamtivā udakam
 paribhuñjanti, evamevāyam kesā lomāti-ādinā tamtamvohārassa vasena
 paṭhamam te dhamme manasākāsi, tesu dhammesu asubhādīnam
 aññataravasena upaṭṭhahantesu tam vohāram samatikkamtivā vissajjetvā
 asubhādītova manasi karoti.

Etthāha “katham panassa ete dhammā asubhādito upaṭṭhahanti, katham
 vaṇṇato, katham suññato vā, kathañcāyamate asubhato manasi karoti,
 katham vaṇṇato, katham suññato vā”ti? Kesā tāvassa
 vaṇṇasaṅṭhānagandhāsavāsena pañcadhā asubhato upaṭṭhahanti,
 pañcadhā eva ayamete asubhato manasi karoti. Seyyathidam? Kesā nāmete
 vaṇṇato asubhā paramappaṭikūlajegucchā. Tathā hi manussā divā
 pānabhojane patitam kesavaṇṇam vākam vā suttam vā disvā kesasaññāya
 manoramampi pānabhojanam chaddenti vā jigucchanti vā. Saṅṭhānatopi
 asubhā. Tathā hi rattim pānabhojane patitam kesasaṅṭhānam vākam vā
 suttam vā phusitvā kesasaññāya manoramampi pānabhojanam chaddenti vā
 jigucchanti vā. Gandhatopi asubhā. Tathā hi
 telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhārehi virahitānam kesānam gandho
 paramajeguccho hoti, aggīsu pakkhittassa kesassa gandham ghāyitvā sattā
 nāsikam pidhenti, mukhampi vikujjenti. Āsayatopi asubhā. Tathā hi
 nānāvidhena manussāsucinissandena saṅkāraṭṭhāne taṇḍuleyyakādīni viya
 pittasemhapubbalohitanissandena te ācitā vuddhim virūlhim vepullam
 gamitāti. Okāsatopi asubhā. Tathā hi saṅkāraṭṭhāne viya taṇḍuleyyakādīni
 paramajegucche lomādi-ekatiṃsakuṇaparāsimatthake¹ manussānam
 sīsapaliveṭhake allacamme jātāti. Esa nayo lomādīsu. Evam tāva ayamete
 dhamme asubhato upaṭṭhahante asubhato manasi karoti.

Yadi panassa vaṇṇato upaṭṭhahanti, atha kesā nīlakasiṇavasena
 upaṭṭhahanti. Tathā lomā dantā odātakasiṇavasenāti. Esa nayo

1. ...kuṇaparāsīmhi (Sī)

sabbattha. Taṁtaṁkasiṇavaseneva ayamete manasi karoti, evaṁ vaṇṇato upaṭṭhahante vaṇṇato manasi karoti. Yadi panassa suññato upaṭṭhahanti, atha kesā ghanavinibbhogavavattḥānena ojaṭṭhamakasaṁmūhavasena upaṭṭhahanti. Tathā lomādayo, yathā upaṭṭhahanti. Ayamete tatheva manasi karoti. Evam suññato upaṭṭhahante suññato manasi karoti.

Evaṁ manasikaronto ayamete dhamme anupubbamuñcanato manasi karoti. **Anupubbamuñcanatoti** asubhādīnaṁ aññataravasena upaṭṭhite kese muñcivā lome manasikaronto seyyathāpi nāma jalūkā naṅguṭṭhena gahitappadese sāpekkhāva hutvā tuṇḍena aññam padesaṁ gaṇhāti, gahite ca tasmim itaram muñcati, evameva kesesu sāpekkhova hutvā lome manasi karoti, lomesu ca patiṭṭhite manasikāre kese muñcati¹. Esa nayo sabbattha. Evam hissa anupubbamuñcanato manasikaroto asubhādīsu aññataravasena te dhammā upaṭṭhahantā anavasesato upaṭṭhahanti, pākaṭatarūpaṭṭhānā ca honti.

Atha yassa te dhammā **asubhato** upaṭṭhahanti, pākaṭatarūpaṭṭhānā ca honti, tassa seyyathāpi nāma makkaṭo dvattimsatālake tālavane byādhena paripātiyamāno ekarukkhepi asaṅṭhahanto paridhāvitvā yadā nivatto² hoti kilanto, atha ekameva ghanatālapaṇṇapariveṭṭhitam tālasucim nissāya tiṭṭhati, evameva cittamakkaṭo dvattimsa-koṭṭhāsake imasmimkāye teneva yoginā paripātiyamāno ekakoṭṭhāsakepi asaṅṭhahanto paridhāvitvā yadā anekārammaṇavidhāvane abhilāsābhāvena nivatto hoti kilanto. Atha yvāssa kesādīsu Dhammo paguṇataro caritānurūpataro vā, yattha vā pubbe katādhikāro hoti, tam nissāya upacāravasena tiṭṭhati. Atha tameva nimittam punappunam takkāhatam vitakkāhatam karitvā yathākkamaṁ paṭhamam jhānam uppādeti, tattha patiṭṭhāya vipassanamārabhitvā ariyabhūmim pāpuṇāti.

Yassa pana te dhammā **vaṇṇato** upaṭṭhahanti, tassāpi seyyathāpi nāma makkaṭo -pa-. Atha yvāssa kesādīsu Dhammo paguṇataro

1. Lomesu upaṭṭhitesu te manasi karoti, kese muñcati (Syā)

2. Nijjhatto (Syā)

caritānurūpataro vā, yattha vā pubbe katādhikāro hoti, taṃ nissāya upacāravasena tiṭṭhati. Atha tameva nimittam punappunam takkāhataṃ vitakkāhataṃ karitvā yathākkamaṃ nīlakasiṇavasena pītakasiṇavasena vā pañcapi rūpāvacarajjhānāni uppādeti, tesaṃca yattha katthaci patiṭṭhāya vipassanam ārabhitvā ariyabhūmiṃ pāpuṇāti.

Yassa pana te dhammā **suññato** upaṭṭhahanti, so lakkhaṇato manasi karoti, lakkhaṇato manasikaronto tattha catudhātuvavatthānavasena upacārajjhānam pāpuṇāti. Atha manasikaronto te dhamme aniccadukkhānattasuttattayavasena¹ manasi karoti. Ayamassa vipassanānayo. So imam vipassanam ārabhitvā yathākkamaṃ ca paṭipajjitvā ariyabhūmiṃ pāpuṇātīti.

Ettāvatā ca yaṃ vuttam² “katham panāyam anupubbādivasena ete dhamme manasi karotī”ti, taṃ byākataṃ hoti. Yañcāpi vuttam “bhāvanāvasena panassa evam vaṇṇanā veditabbā”ti, tassattho pakāsito hotīti.

Pakiṇṇakanaya

Idāni imasmiṃyeva dvattiṃsākāre vaṇṇanāparicayapāṭavattamam ayam **pakiṇṇakanayo** veditabbo—

“Nimittato lakkhaṇato, dhātuto suññatopi ca.

Khandhādito ca viññeyyo, dvattiṃsākāranicchayo”ti.

Tattha **nimittatoti** evam vuttappakāre imasmiṃ dvattiṃsākāre saṭṭhisatam nimittāni honti, yesam vasena yogāvacaro dvattiṃsākāram koṭṭhāsato pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Kesassa vaṇṇanimittam saṅghānanimittam disānimittam okāsanimittam paricchedanimittanti pañca nimittāni honti. Evam lomādīsu.

Lakkhaṇatoti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisatam lakkhaṇāni honti, yesam vasena yogāvacaro dvattiṃsākāram lakkhaṇato manasi

1. ...suttantanayavasena (Ka)

2. Yaṃ puṭṭham (Ka)

karoti. Seyyathidaṃ? Kesassa thaddhalakkhaṇaṃ ābandhanalakkhaṇaṃ uṇhatta-lakkhaṇaṃ samudīraṇalakkhaṇanti cattāri lakkhaṇāni honti. Evaṃ lomādīsu.

Dhātutoti dvattiṃsākāre “chadhāturo bhikkhave ayaṃ purisapuggalo”¹ti ettha vuttāsu dhātūsu aṭṭhavīsatisataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ dhātuto² pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ? Yā kese thaddhatā, sā pathavīdhātu. Yā ābandhanatā, sā āpodhātu. Yā paripācanatā, sā tejodhātu. Yā vitthambhanatā, sā vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Evaṃ lomādīsu.

Suññatoti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ suññatā honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ suññato vipassati. Seyyathidaṃ? Kese tāva pathavīdhātu āpodhātvādīhi suññā, tathā āpodhātvādayo pathavīdhātvādīhīti catasso suññatā honti. Evaṃ lomādīsu.

Khandhāditoti dvattiṃsākāre kesādīsu khandhādivasena saṅgayhamānesu “kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, katidhātuyo, kati saccāni, kati satipaṭṭhānāni”³ti evamādinā nayena vinicchayo veditabbo. Evañcassa vijānato tiṇakaṭṭhasamūho viya kāyo khāyati. Yathāha—

“Natthi satto nayo poso, puggalo nūpalabbhati.

Suññabhūto ayaṃ kāyo, tiṇakaṭṭhasamūpamo”³ti.

Athassa yā sā—

“Suññāgāraṃ pavīṭṭhassa, santacittassa tādino.

Amānusī rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato”³—

Evaṃ amānusī rati vuttā, sā adūratarā hoti. Tato yaṃ taṃ—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”³—

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.

2. Dhātuso (Sī)

3. Khu 1. 67 piṭṭhe.

evaṃ vipassanāmayāṃ pītipāmojjāmataṃ vuttaṃ, taṃ anubhavanto na
cireneva ariyajanasevitaṃ ajarāmaṃ nibbānāmataṃ sacchikarotīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Dvattiṃsākāraṇaṇṇā niṭṭhitā.

4. Kumārapañhavaṇṇanā

Aṭṭhuppatti

Idāni “**ekaṃ nāma kin**”ti evamādīnaṃ Kumārapañhānaṃ
atthavaṇṇanākkamo anuppatto. Tesaṃ aṭṭhuppattiṃ idha
nikkhepappayojanaṅca vatvā vaṇṇanaṃ karissāma—

Aṭṭhuppatti tāva nesaṃ Sopāko nāma Bhagavato mahāsāvako ahoṣi.
Tenāyasmatā jātiyā sattavasseneva aññā ārādhitā, tassa Bhagavā
pañhabyākaraṇena upasampadaṃ anuññātukāmo attanā adhippetatthānaṃ
pañhānaṃ byākaraṇasamatthataṃ passanto “**ekaṃ nāma kin**”ti evamādīnā
pañhe pucchi. So byākāsi, tena ca byākaraṇena Bhagavato cittaṃ ārādhesi¹.
Sāva tassāyasmato upasampadā ahoṣi.

Ayaṃ tesaṃ aṭṭhuppatti.

Nikkhepappayojana

Yasmā pana saraṇagamaṇehi Buddhadhammasaṅghānussativasena
cittabhāvanā, sikkhāpadehi sīlabhāvanā, dvattiṃsākāreṇa ca kāyabhāvanā
pakāsītā, tasmā idāni nānappakārato paññabhāvanāmukhadassanatthaṃ ime
pañhabyākaraṇā idha nikkhittā. Yasmā vā sīlapadaṭṭhāno samādhi,
samādhipadaṭṭhānā ca paññā. Yathāha “sīle patiṭṭhāya naro sapañño

1. Ārādhitāṃ (Sī)

cittam paññañca bhāvayan”ti¹, tasmā sikkhāpadehi sīlam dvattimsākārena kamgocaram samādhim ca dassetvā samāhitacittassa nānādhammaparikkhārāya paññāya pabhedadassanattam idha nikkhittātipi viññātabbā.

Idam tesam idha nikkhepappayojanam.

Ekam nāma kintipañhavaṇṇanā

Idāni tesam atthavaṇṇanā hoti—“**ekam nāma kin**”ti Bhagavāyasmim ekadhammasmim bhikkhu sammā nibbindamāno anupubbena dukkhassantakaro hoti², yasmim cāyamāyasmā nibbindamāno anupubbena dukkhassantamakāsi, tam dhammam sandhāya pañham pucchati. “**Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**”ti thero puggalādhiṭṭhānāya desanāya vissajjeti. “Katamā ca bhikkhave sammāsati, idha bhikkhave bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī”ti³ evamādīni cettha suttāni evam vissajjanayuttisambhave sādhakāni. Ettha yenāhārena sabbe sattā “āhāraṭṭhitikā”ti vuccanti, so āhāro tam vā nesam āhāraṭṭhitikattam “ekam nāma kin”ti puṭṭhena therena niddiṭṭhanti veditabbam. Tam hi Bhagavatā idha ekanti adhippetam, na tu sāsane loke vā aññaṃ ekam nāma natthīti nāpetum vuttam. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammattam abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmim ekadhamme, sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Imasmim kho bhikkhave ekadhamme bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘eko pañho eko uddeeso ekam veyyākaraṇan’ti iti yam tam vuttam, idametaṃ paṭicca vuttan”ti⁴.

Āhāraṭṭhitikāti cettha yathā “atthi bhikkhave subhanimittam, tattha ayoniso manasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccandassa uppādāyā”ti evamādīsu⁵ paccayo āhāroti vuccati,

1. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu. 2. Dukkhasantam karoti (Syā, Ka) 3. Saṃ 3. 8 piṭṭhe.

4. Am 3. 297 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 90 piṭṭhe.

evaṃ paccayaṃ āhārasaddena gahetvā paccayaṭṭhitikā “āhāraṭṭhitikā”ti vuttā. Cattāro pana āhāre sandhāya “āhāraṭṭhitikā”ti vuccamāne “asaññasattā devā ahetukā anāhārā aphassakā avedanakā”ti¹ vacanato “sabbe”ti vacanamayuttaṃ bhaveyya.

Tattha siyā—evampi vuccamāne “katame dhammā sapaccayā. Pañcakkhandhā rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti² vacanato khandhānaṃyeva paccayaṭṭhitikattaṃ yuttaṃ, sattānantu ayuttamevetaṃ vacanaṃ bhaveyyāti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Kasmā? Sattesu khandhopacārasiddhito. Sattesu hi khandhopacāro siddho. Kasmā? Khandhe upādāya paññāpetabbato. Kathaṃ? Gehe gāropacāro viya. Seyyathāpi hi gehāni upādāya paññāpetabbattā gāmassa ekasmimpi dvīsu tīsupi vā gehesu daḍḍhesu “gāmo daḍḍho”ti evaṃ gehe gāropacāro siddho, evameva kandhesu paccayaṭṭhena āhāraṭṭhitikesu “sattā āhāraṭṭhitikā”ti ayaṃ upacāro siddhoti veditabbo. Paramatthato ca kandhesu jāyamānesu jīyamānesu mīyamānesu ca “khaṇe khaṇe tvaṃ bhikkhu jāyase ca jīyase ca mīyase ca”ti vadatā Bhagavatā tesu sattesu kandhopacāro siddhoti dassito evāti veditabbo. Yato yena paccayākhyena āhārena sabbe sattā tiṭṭhanti, so āhāro taṃ vā nesaṃ āhāraṭṭhitikattaṃ ekanti veditabbaṃ. Āhāro hi āhāraṭṭhitikattaṃ vā aniccatākāraṇato nibbidāṭṭhānaṃ hoti. Atha tesu sabbasattasaññītesu saṅkhāresu aniccatādassanena nibbindamāno anupubbena dukkhassantakaro hoti, paramatthavisuddhiṃ pāpuṇāti. Yathāha—

“Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati.

Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti³.

Ettha ca “ekaṃ nāma kin”ti ca “kihā”ti ca duvidho pāṭho, tattha sīhaḷānaṃ kihāti pāṭho. Te hi “kin”ti vattabbe “kihā”ti vadanti. Keci bhaṇanti “ha-iti nipāto, theriyānampi ayameva pāṭho”ti. Ubhayathāpi pana ekova attho. Yathā ruccati, tathā paṭhitabbaṃ. Yathā pana “sukhena phuṭṭho atha vā dukhena”⁴, dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī”ti

1. Abhi 2. 434 piṭṭhe.

3. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

2. Abhi 1. 219 piṭṭhe.

4. Khu 1. 25 piṭṭhe.

evamādīsu¹ katthaci dukhanti ca katthaci dukkhanti ca vuccati, evaṃ katthaci ekanti, katthaci ekkanti² vuccati. Idha pana ekam nāmāti ayameva pāṭho.

Dve nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evaṃ iminā paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇham pucchati “**dve nāma kin**”ti. Thero **dveti** paccanubhāsivā “**nāmañca rūpañcā**”ti dhammādhiṭṭhānāya desanāya vissajjeti. Tattha ārammaṇābhimukhaṃ namanato, cittassa ca natihetuto sabbampi arūpaṃ “nāman”ti vuccati. Idha pana nibbidāhetuttā sāsavadhammameva adhippetam. Ruppanaṭṭhena cattāro ca mahābhūtā, sabbañca tadupādāya pavattamānaṃ rūpaṃ “rūpan”ti vuccati, tam sabbampi idhādhippetam. Adhippāyavaseneva cettha “dve nāma nāmañca rūpañcā”ti vuttam, na aññesaṃ dvinnamabhāvato. Yathāha—

“Dvīsu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. Katamesu dvīsu, nāme ca rūpe ca. Imesu kho
bhikkhave dvīsu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Dve paṇhā dve uddeśā dve veyyākaraṇāni’ti iti
yam tam vuttam, idametam paṭicca vuttan”ti³.

Ettha ca nāmarūpamattadassanena attadiṭṭhim pahāya
anattānupassanāmukheneva nibbindamāno anupubbena dukkhassantakaro
hoti, paramatthavisuddhim pāpuṇātīti veditabbo. Yathāha—

“Sabbe dhammā anattāti, yadā paṇṇāya passati.
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti⁴.

Tīni nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Idāni imināpi paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇham pucchati “**tīni nāma kin**”ti. Thero **tīṇi**ti paccanubhāsivā puna byākaritabbassa atthassa liṅgānurūpaṃ saṅkhyam dassento “**tisso vedanā**”ti vissajjeti. Atha vā “yā Bhagavatā ‘tisso vedanā’ti vuttā,

1. Saṃ 1. 156 piṭṭhe.

3. Am 3. 297 piṭṭhe.

2. Ekāti (Sī)

4. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

imāsamattamaham tīṇīti paccemī”ti dassento āhāti evampettha attho veditabbo. Anekamukhā hi desanā paṭisambhidāpabhedena desanāvilāsappattānaṃ. Keci paṇāhu “tīṇīti adhiḥkapadamidan”ti. Purimanayeneva cettha “tisso vedanā”ti vuttaṃ, na aññesaṃ tiṇṇamabhāvato. Yathāha—

“Tīsu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. Katamesu tīsu, tīsu vedanāsu. Imesu kho
bhikkhave tīsu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Tayo pañhā tayo uddesā tīṇi veyyākaraṇānī’
iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”ti¹.

Ettha ca “yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmi”ti²
vuttasuttānusārena vā,

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santarṃ, addakkhi naṃ aniccato”ti³—

Evam dukkhadukkhatāvīpariṇāmadukkhatāsaṅkhārādukkhatānusārena vā
tissannaṃ vedanānaṃ dukkhabhāvadassanena sukhasaññaṃ pahāya
dukkhānupassanāmukhena nibbindamāno anupubbena dukkhasantakaro
hoti, paramatthavisuddhiṃ pāpuṇātīti veditabbo. Yathāha—

“Sabbe saṅkhārā dukkhāti, yadā paññāya passati.
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti⁴.

Cattāri nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evam imināpi pañhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva
uttariṃ pañhaṃ pucchati “cattāri nāma kin”ti. Tattha imassa pañhassa
byākaraṇapakkhe kattachi purimanayeneva cattāro āhārā adhippetā.
Yathāha—

1. Am 3. 297 piṭṭhe.

3. Khu 1. 277 piṭṭhe.

2. Sam 2. 417 piṭṭhe.

4. Khu 1. 53 piṭṭhe.

“Catūsu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. Katamesu catūsu, catūsu āhāresu. Imesu kho
bhikkhave catūsu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Cattāro pañhā cattāro uddesā cattāri
veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”¹.

Katthaci yesu subhāvitacitto anupubbena dukkhassantakaro hoti, tāni
cattāri satipaṭṭhānāni. Yathāha kajaṅgalā bhikkhunī—

“Catūsu āvuso dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto sammā
pariyantadassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme
dukkhassantakaro hoti. Katamesu catūsu, catūsu satipaṭṭhānesu. Imesu
kho āvuso catūsu dhammesu bhikkhu sammā subhāvita-citto -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Cattāro pañhā cattāro uddesā cattāri
veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ Bhagavatā, idametaṃ paṭicca
vuttan”².

Idha pana yesaṃ catunnaṃ anubodhappaṭivedhato bhavataṇhāchedo³
hoti, yasmā tāni cattāri ariyasaccāni adhippetāni. Yasmā vā iminā
pariyāyena byākatāṃ subyākatameva hoti, tasmā thero **cattārīti**
paccanubhāsivā “**ariyasaccānī**”ti vissajjeti. Tattha **cattārīti**
gaṇanaparicchedo. **Ariyasaccānīti** ariyāni saccāni, avitathāni
avisamvādakānīti attho. Yathāha—

“Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni
anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”⁴.

Yasmā vā sadevakena lokena araṇīyato abhigamanīyatoti vuttaṃ hoti,
vāyamitabbaṭṭhānasaññite⁵ aye vā iriyanato, anaye vā na iriyanato,
sattatiṃsabodhipakkhiya-ariyadhammasamāyogato vā ariyasammata
Buddhaccekabuddhabuddhasāvaka etāni paṭivijjhanti, tasmāpi
“ariyasaccānī”ti vuccanti. Yathāha—

1. Am 3. 298 piṭṭhe. 2. Am 3. 301 piṭṭhe. 3. Bhavataṇhupacchedo (Sī, Syā)
4. Sam 3. 381 piṭṭhe. 5. Vāyamitabbayuttaṭṭhānasaññite (Syā, Ka)

“Cattārimāni bhikkhave ariyasaccāni -pa-. Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni, ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti.

Api ca ariyassa Bhagavato saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha—

“Sadevake bhikkhave -pa- sadevamanussāya Tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccantī”ti¹.

Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha—

“Imesaṃ kho bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddhoti vuccatī”ti².

Ayametesam padattho. Etesam pana ariyasaccānaṃ anubodhappaṭivedhato bhavataṇhāchedo hoti. Yathāha—

“Tayidaṃ bhikkhave dukkhaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ -pa- dukkhanirodhagāminipaṭipadā ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetthi, natthi dāni punabbhavo”ti³.

Pañca nāma kintipañhavaṇṇanā

Imināpi pañhabyākaraṇena āradhacitto Sathā purimanayeneva uttarim pañhaṃ pucchati “**pañca nāma kin**”ti. Thero **pañcā**ti paccanubhāsivā “**upādānakkhandhā**”ti vissajjeti. Tattha **pañcā**ti gaṇanaparichedo. Upādānajanitā upādānajanakā vā khandhā upādānakkhandhā, yaṃkiñci rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṇca sāsavā upādāniyā, etesametaṃ adhvacaṇaṃ. Pubbanayeneva cettha “pañcupādānakkhandhā”ti vuttaṃ, na aññesaṃ pañcannamabhāvato. Yathāha—

“Pañcasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. Katamesu pañcasu, pañcasu upādānakkhandhesu. Imesu kho bhikkhave pañcasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Pañca pañhā pañca

1. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 379 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 378 piṭṭhe.

uddesā pañca veyyākaraṇānī'ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametam paṭicca vuttan"ti¹.

Ettha ca pañcakkhandhe udayabbayavasena sammasantō vipassanāmatam laddhā anupubbena nibbānāmatam sacchikaroti. Yathāha—

“Yato yato sammasati, khandhānam udayabbayam.
Labhatī pītipāmojjam, amataṃ taṃ vijānatan"ti².

Cha nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evam imināpi paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā purimanayeneva uttarim paṇham pucchati “**cha nāma kin**”ti. Thero **cha**-iti paccanubhāsivā “**ajjhattikāni āyatanāni**”ti vissajjeti. Tattha **cha**-iti gaṇanaparicchedo, ajjhatte niyuttāni, attānam vā adhikatvā pavattāni **ajjhattikāni**. Āyatanato, āyassa vā tananato, āyatassa vā saṃsāradukkhassa nayanato āyatanāni, cakkhusotaghānajivhākāyamanānametaṃ adhivacanam. Pubbanayena cettha “cha ajjhattikāni āyatanāni”ti vuttaṃ, na aññesaṃ channamabhāvato. Yathāha—

“Chasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. Katamesu chasu, chasu ajjhattikesu āyatanesu. Imesu kho bhikkhave chasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Cha paṇhā cha uddesā cha veyyākaraṇānī'ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametam paṭicca vuttan"ti¹.

Ettha ca cha ajjhattikāni āyatanāni, “suñño gāmoti kho bhikkhave channetaṃ ajjhattikānam āyatanānam adhivacanan"ti³ vacanato suññato pubbuḷakamarīcikādīni viya aciraṭṭhitikato tucchato vañcanato ca samanupassam nibbindamāno anupubbena dukkhassantaṃ katvā maccurājassa adassanam upeti. Yathāha—

1. Am 3. 298 piṭṭhe.

2. Khu 1. 67 piṭṭhe.

3. Sam 2. 383 piṭṭhe.

“Yathā pubbulakaṃ passe, yathā passe marīcikaṃ.
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passaṭī”¹.

Satta nāma kintipañhavaṇṇanā

Imināpi pañhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā uttarim pañhaṃ pucchati “**satta nāma kin**”^{ti}. Thero kiñcāpi mahāpañhabyākaraṇe satta viññāṇaṭṭhitiyo vuttā, api ca kho pana yesu dhammesu subhāvitacitto bhikkhu dukkhassantakaro hoti, te dassento “**satta bojjaṅgā**”^{ti} vissajjeti. Ayampi cattho Bhagavatā anumato eva. Yathāha—

“Paṇḍitā gahapatayo kajaṅgalikā bhikkhunī, mahāpaññā gahapatayo kajaṅgalikā bhikkhunī, mañcepi tumhe gahapatayo upasaṅkamtivā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi cetaṃ evameva byākareyyaṃ, yathā taṃ kajaṅgalikāya bhikkhuniyā byākatan”^{ti}².

Tāya ca evaṃ byākataṃ—

“Sattasu āvuso dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto -pa-dukkhassantakaro hoti. Katamesu sattasu, sattasu bojjaṅgesu. Imesu kho āvuso sattasu dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto -pa-dukkhassantakaro hoti. ‘Satta pañhā satta uddesā satta veyyākaraṇānī’^{ti} iti yaṃ taṃ vuttaṃ Bhagavatā, idametaṃ paṭicca vuttan”^{ti}³.

Evamayamattho Bhagavatā anumato evāti veditabbo.

Tattha **sattā**ti ūnādhikanivāraṇaṇaṇaparicchedo. **Bojjaṅgā**ti sati-ādināṃ dhammānametaṃ adhivacanaṃ. Tatrāyaṃ padattho—etāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādi anekupaddavappaṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītippassaddhisamādhupekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjaṭṭi katvā **bodhi**, kilesasantānaniddāya uṭṭhahaki, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha “satta bojjaṅge bhāvetvā anuttaraṃ

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade. 2. Aṃ 3. 303 piṭṭhe. 3. Aṃ 3. 301 piṭṭhe.

sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti. Yathāvuttappakārāya vā etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvakopi **bodhi**. Iti tassā dhammasāmaggisankhātāya bodhiyā aṅgabhūtattā **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgāni viya, tassa vā bodhīti laddhavohārassa ariyasāvakassa aṅgabhūtattāpi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya.

Apica “**bojjhaṅgā**ti kenatthena bojjhaṅgā, bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā”ti¹ imināpi paṭisambhidāyaṃ vuttena vidhinā bojjhaṅgānaṃ bojjhaṅgaṭṭho veditabbo. Evamime satta bojjhaṅge bhāvento bahulīkaronto na cirasseva ekantanibbidādiguṇapaṭilābhī hoti, tena diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hotīti vuccati. Vuttañcetam Bhagavatā—

“Sattime bhikkhave bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī”ti².

Aṭṭha nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Evam imināpi paṇhabyākaraṇena āradhacitto Satthā uttarim paṇham pucchati “**aṭṭha nāma kin**”ti. Thero kiñcāpi mahāpaṇhabyākaraṇe aṭṭha lokadhammā vuttā, apica kho pana yesu dhammesu subhāvitacitto bhikkhu dukkhassantakaro hoti, te dassento “ariyāni aṭṭha maggaṅgāni”ti avatvā yasmā aṭṭhaṅgavinimutto maggo nāma natthi, aṭṭhaṅgamattameva tu maggo, tasmā tamattham sādento desanāvilāsena “**ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**”ti vissajjeti. Bhagavatāpi cāyamattho desanāyayo ca anumato eva. Yathāha—

“Paṇḍitā gahapatayo kajaṅgalikā bhikkhunī -pa-. Ahampi evameva byākareyyam, yathā tam kajaṅgalikāya bhikkhuniyā byākatan”ti³.

1. Khu 9. 302 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 75 piṭṭhe.

3. Am 3. 303 piṭṭhe.

tāya ca evaṃ byākataṃ—

“Aṭṭhasu āvuso dhammesu bhikkhu sammā subhāvitacitto -pa-
dukkhassantakaro hoti. ‘Aṭṭha pañhā aṭṭha uddesā aṭṭha
veyyākaraṇānī’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ Bhagavatā, idametaṃ paṭicca
vuttan”¹.

Evamayam attho ca desanānayo ca Bhagavatā anumato evāti veditabbo.

Tattha **ariyoti** nibbānatthikehi abhigantabbo, apica ārakā kilesehi
vattanato, ariyabhāvakaraṇato, ariyaphalapaṭilābhato cāpi ariyoti veditabbo.
Aṭṭha aṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikam
viya ca tūriyam² aṅgavinibbhogena anupalabbhasabhāvato aṅgamattamevāti
veditabbo. Maggati iminā nibbānaṃ, sayam vā maggati, kilese mārento vā
gacchatīti **maggo**.

Evamaṭṭhappabhedañcimam³ aṭṭhaṅgikam maggam bhāvento bhikkhu
avijjam bhindati, vijjam uppādeti, nibbānaṃ sacchikaroti, tena diṭṭheva
dhamme dukkhassantakaro hotīti vuccati. Vuttañhetam—

“Seyyathāpi bhikkhave sālīsūkam vā yavasūkam vā sammā
paṇihitam hatthena vā pādena vā akkantaṃ hattham vā pādam vā
bhecchati⁴, lohitaṃ vā uppādessatīti ṭhānametaṃ vijjati. Tam kissa
hetu, sammā paṇihitattā bhikkhave sūkassa, evameva kho bhikkhave so
vata bhikkhu sammā paṇihitāya diṭṭhiyā sammā paṇihitāya
maggabhāvanāya avijjam bhecchati⁴, vijjam uppādessati, nibbānaṃ
sacchikarissatīti ṭhānametaṃ vijjatī”⁵.

Nava nāma kintipaṇhavaṇṇanā

Imināpi paṇhabyākaraṇena āraddhacitto Satthā uttarim paṇham pucchati
“**nava nāma kin**”^{ti}. Thero **nava**-iti paccanubhāsivā “**sattāvāsā**”^{ti} vissajjeti.
Tattha **navā**ti gaṇanaparicchedo. **Sattā**ti jīvitindriyappaṭibaddhe

1. Am 3. 301 piṭṭhe.

2. Turiyam (Sī)

3. Evamatthappabhedañcimam (Sī)

4. Chejjati (Sī)

5. Am 1. 7 piṭṭhe.

khandhe upādāya paññattā pāṇino paṇṇatti vā. **Āvāsā**ti āvasanti etesūti āvāsā, sattānaṃ āvāsā sattāvāsā. Esa desanāmaggo, atthato pana navavidhānaṃ sattānametaṃ adhivacanaṃ. Yathāha—

“Santāvuso sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā, ayaṃ paṭhamo sattāvāso. Santāvuso sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhiniḃattā, ayaṃ dutiyo sattāvāso. Santāvuso sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā Ābhassarā, ayaṃ tatiyo sattāvāso. Santāvuso sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā Subhakiṇhā, ayaṃ catuttho sattāvāso. Santāvuso sattā asaññino appaṭisaṃvedino seyyathāpi devā Asaññasattā, ayaṃ pañcamaṃ sattāvāso. Santāvuso sattā sabbaso rūpasaññānaṃ -pa- Ākāsaṇāṇcāyatanūpagā, ayaṃ chaṭṭho sattāvāso. Santāvuso sattā -pa- Viññāṇaṇcāyatanūpagā, ayaṃ sattamaṃ sattāvāso. Santāvuso sattā -pa- Ākiñcaññāyatanūpagā, ayaṃ aṭṭhamaṃ sattāvāso. Santāvuso sattā -pa- Nevasaññānāsaññāyatanūpagā, ayaṃ navamaṃ sattāvāso”¹.

Purimanayeneva cettha “nava sattāvāsā”²ti vuttaṃ, na aññesaṃ navannama-bhāvato. Yathāha—

“Navasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. Katamesu navasu, navasu sattāvāsesu. Imesu kho bhikkhave navasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Nava pañhā nava uddesā nava veyyākaraṇāni’²ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametam paṭicca vuttan”².

1. Dī 3. 218 piṭṭhe.

2. Am 3. 299 piṭṭhe.

Ettha ca “nava dhammā pariññeyyā. Katame nava, nava sattāvāsā”ti¹
 vacanato navasu sattāvāsesu ñātapariññāya
 dhuvasubhasukhattabhāvadassanaṃ pahāya
 suddhasaṅkhārapuñjamattadassanena nibbindamāno tīraṇapariññāya
 aniccānupassanena virajjamāno dukkhānupassanena vimuccamāno
 anattānupassanena sammā pariyantadassāvī pahānapariññāya
 sammattamabhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Tenetaṃ
 vuttaṃ—

“Navasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
 diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamesu navasu, navasu
 sattāvāsesū”ti².

Dasa nāma kintipañhavaṇṇanā

Evam imināpi pañhabyākaraṇena āradhacitto Satthā uttarim pañham
 pucchati “**dasa nāma kin**”ti. Tattha kiñcāpi imassa pañhassa ito aññatra
 veyyākaraṇesu dasa akusalakammapathā vuttā. Yathāha—

“Dasasu bhikkhave dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno -pa-
 dukkhassantakaro hoti. Katamesu dasasu, dasasu akusalakammapathesu.
 Imesu kho bhikkhave dasasu dhammesu bhikkhu sammā nibbindamāno
 -pa- dukkhassantakaro hoti. ‘Dasa pañhā dasa uddesā dasa
 veyyākaraṇāni’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttan”ti².

Idha pana yasmā ayamāyasmā attānaṃ anupanetvā aññānaṃ
 byākātukāmo, yasmā vā iminā pariyāyena byākataṃ subyākatameva hoti,
 tasmā yehi dasahi aṅgehi samannāgato arahāti pavuccati, tesaṃ adhigamaṃ
 dīpento “**dasahaṅgehi samannāgato arahāti pavuccati**”ti puggalādhiṭṭhānāya
 desanāya vissajjeti. Yato ettha yehi dasahi aṅgehi samannāgato arahāti
 pavuccati, tāni dasaṅgāni “dasa nāma kin”ti puṭṭhena therena niddiṭṭhānīti
 veditabbāni. Tāni ca dasa—

Asekho asekhoti bhante vuccati, kittāvatā nu kho bhante bhikkhu
 asekho hotīti. Idha bhikkhave bhikkhu

1. Dī 3. 252 piṭṭhe.

2. Am 3. 299 piṭṭhe.

asekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsaṅkappena samannāgato hoti, asekhāya sammāvācāya samannāgato hoti, asekhena sammākammantena samannāgato hoti, asekhena sammā-āḷḷivena samannāgato hoti, asekhena sammāvāyāmena samannāgato hoti, asekhāya sammāsatiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti, asekhena sammāñāṇena samannāgato hoti, asekhāya sammāvimuttiyā samannāgato hoti. Evaṃ kho bhikkhave bhikkhu asekho hotīti¹—

Evamādīsu suttesu vuttanayeneva veditabbānīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Kumārapañhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Maṅgalasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana

Idāni Kumārapañhānantaraṃ nikkhittassa Maṅgalasuttassa atthavaṇṇanākkamo anupatto, tassa idha nikkhepappayojanaṃ vatvā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Seyyathidaṃ? Idañhi suttaṃ iminā anukkamena Bhagavatā avuttampi yvāyaṃ saraṇagamehi sāsanotāro, sikkhāpadadvattimsākārakumārapañhehi ca sīlasamādhipaṇṇāppabhedanayo dassito, sabbopesa paramamaṅgalabhūto, yato maṅgalatthikena ettheva abhiyogo kātabbo, so casa maṅgalabhāvo iminā sutānusārena veditabboti dassanattamaṃ vuttaṃ.

Idamassa idha nikkhepappayojanaṃ.

1. Am 3. 436 piṭṭhe.

Paṭhamamahāsaṅgītikathā

Evam nikkhittassa panassa atthavaṇṇanattamāyaṃ mātikā—

“Vuttaṃ yena yadā yasmā, cetam vatvā imam vidhim.
Evamiccādipāṭhassa, attham nānappakārato.

Vaṇṇayanto samuṭṭhānam, vatvā yaṃ yattha maṅgalam.
Vavatthapetvā taṃ tassa, maṅgalattam vibhāvaye”ti.

Tattha “**vuttaṃ yena yadā yasmā, cetam vatvā imam vidhim**”ti yaṃ tāva addhagāthā yadidaṃ “evam me sutam, ekam samayaṃ Bhagavā -pa-Bhagavantam gāthāya ajjhabhāsī”ti, idaṃ vacanam sandhāya vuttā. Idañhi anussavavasena vuttaṃ, so ca Bhagavā Sayambhū anācariyako, tasmā nedam tassa Bhagavato vacanam Arahato Sammāsambuddhassa. Yato vattabbametam “idaṃ vacanam kena vuttaṃ, kadā, kasmā ca vuttan”ti. Vuccate—āyasmatā Ānandena vuttaṃ, tañca Paṭhamamahāsaṅgītikāle.

Paṭhamamahāsaṅgīti cesā sabbasuttanidānakosallatthamādito pabhuti evam veditabbā. Dhammacakkappavattanañhi ādim katvā yāva Subhaddaparibbājakavinayanā katabuddhakicce Kusinārāyaṃ upavattane Mallānam Sālavane yamakasālānamantare visākhapuṇṇamadivase paccūsasamaye anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbute Bhagavati Lokanāthe Bhagavato parinibbāne sannipatitānam sattannaṃ bhikkhusatasahassānam saṅghatthero āyasmā Mahākassapo sattāhaparinibbute Bhagavati Subhaddena vuḍḍhapabbajitena “alam āvuso mā socittha, mā paridevittha, sumuttā mayam tena mahāsamaṇena, upaddutā ca homa ‘idaṃ vo kappati idaṃ vo na kappatī’ti, idāni pana mayam yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā”ti¹ vuttavacanamanussaranto “ṭhānam kho panetaṃ vijjati yaṃ pāpabhikkhū ‘atītasatthukam pāvacaṇan’ti maññamānā pakkham labhitvā na cirasseva saddhammam antaradhāpeyyum. Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhati, tāva anatītasatthukameva pāvacaṇam hoti. Yathāha Bhagavā—

1. Vi 4. 480; Dī 2. 134 piṭṭhesu.

‘Yo vo Ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā’¹.

Yannūnāham dhammañca vinayañca saṅgāyeyyaṃ, yathayidaṃ sāsanam addhaniyaṃ assa ciraṭṭhikaṃ.

Yañcāham Bhagavatā—

‘Dhāressasi pana me tvaṃ Kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’²ti vatvā cīvare sādharmaṇaparibhogena ceva,

‘Aham bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicca kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharāmi, Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vivicca kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharatī’³ti—

Evamādinā nayena navānupubbaviharachalabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanena ca anuggahito, tassa me kimaññam āṇāyaṃ bhavissati, nanu maṃ Bhagavā rājā viya sakavaca-issariyānuppādānena attano kulavaṃsappatiṭṭhāpakam puttam ‘saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako me ayaṃ bhavissati’⁴ti mantvā iminā asādharmaṇena anuggahena anuggahesi’⁵ti cintayanto dhammavinayaṃsaṅgāyanattham bhikkhūnam ussāham janesi. Yathāha—

“Atha kho āyasmā Mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāham āvuso samayaṃ Pāvāya Kusināram addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusamghena saddhim pañcamattehi bhikkhusatehi”⁶ti² sabbam **Subhaddakaṇḍam** vitthāretabbam.

Tato param āha—

“Handa mayaṃ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippati³, dhammo paṭibāhiyyati, avinayo dippati, vinayo paṭibāhiyyati, pure adhammavādinō balavanto honti, dhammavādinō dubbalā honti, avinayavādinō balavanto honti, vinayavādinō dubbalā honti”⁴ti⁴.

1. Dī 2. 126 piṭṭhe.

3. Dibbati (Ka)

2. Dī 2. 133; Vi 4. 480 piṭṭhesu.

4. Vi 4. 481 piṭṭhe.

Bhikkhū āhaṃsu “tena hi bhante thero bhikkhū uccinatū”ti. Thero sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare puthujjanasotāpannasaka-dāgāmi-anāgāmisukkhavipassakakhīṇāsavabhikkhū anekasate anekasahassee ca vajjetvā tipīṭakasabbapariyattippabhedadhare paṭisambhidāppatte mahānubhāve yebhuyyena Bhagavatā etadaggaṃ āropite tevijjādibhede khīṇāsavabhikkhūyeva ekūnapañcasate pariggahehi. Ye sandhāya idaṃ vuttaṃ “atha kho āyasmā Mahākassapo ekenūnapañca-arahantasatāni uccinī”ti¹.

Kissa pana thero ekenūnamakāsīti. Āyasmato Ānandattherassa okāsakaraṇatthaṃ. Tena hāyasmatā sahāpi vināpi na sakkā dhammasaṅgīti kātuṃ, so hāyasmā sekho sakaraṇīyo, tasmā saha na sakkā, yasmā panassa kiñci Dasabaladesitaṃ Suttageyyādikaṃ Bhagavato asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthi, tasmā vināpi na sakkā. Yadi evaṃ sekhopi samāno dhammasaṅgītiyā bahūkārattā therena uccinitabbo assa, atha kasmā na uccinitoti? Parūpavādavivajjanato. Thero hi āyasmante Ānande ativiya vissattho ahoṣi. Tathā hi naṃ sirasmiṃ palitesu jātesupi “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti² kumārakavādena ovadati. Sakyakulappasuto cāyaṃ āyasmā Tathāgatassa bhātā cūlapitu putto, tatra bhikkhū chandāgamaṇaṃ viya maññamānā “bahū asekhapaṭisambhidāppatte bhikkhū ṭhapetvā Ānandaṃ sekhapaṭisambhidāppattaṃ thero uccinī”ti upavadeyyuṃ, taṃ parūpavādaṃ parivivajjento “Ānandaṃ vinā saṅgīti na sakkā kātuṃ, bhikkhūnaṃyeva anumatiyā gahessāmī”ti na uccini.

Atha sayameva bhikkhū Ānandassatthāya therāṃ yācimsu. Yathāha—

“Bhikkhū āyasmantaṃ Mahākassapaṃ etadavocuṃ—‘ayaṃ bhante āyasmā Ānando kiñcāpi sekho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatiṃ gantuṃ, bahu cānena Bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyaṭṭo, tena hi bhante

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

thero āyasmantampi Ānandaṃ uccinatū'ti. Atha kho āyasmā Mahākassapo āyasmantampi Ānandaṃ uccinī'ti¹.

Evam bhikkhūnaṃ anumatiyā uccinitena tenāyasmatā saddhiṃ pañcatherasatāni ahesuṃ.

Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi “kattha nu kho mayaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma”ti. Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi “Rājagahaṃ kho mahāgocaraṃ pahūtasenāsaṇaṃ, yannūna mayaṃ Rājagahe vassaṃ vasantā dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, naññe bhikkhū Rājagahe vassaṃ upagaccheyyun”ti. Kasmā pana nesaṃ etadahosi? Idaṃ amhākaṃ thāvarakammaṃ, koci visabhāgapuggalo saṅghamajjhaṃ pavisitvā ukkoṭeyyāti. Athāyasmā Mahākassapo ñattidutiyaena kammena sāvesi. Tam **Saṅgītikkhanda**² vuttanayeneva ñātabbaṃ.

Atha Tathāgatassa parinibbānato sattasu sādhuḱīlanadivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesu “aḍḍhamāso atikkanto, idāni gimhānaṃ diyaḍḍho māso seso, upakaṭṭhā vassūpanāyikā”ti mantvā Mahākassapaṭthero “Rājagahaṃ āvuso gacchāma”ti upaḍḍhaṃ bhikkhusaṅghaṃ gahetvā ekaṃ maggaṃ gato. Anuruddhattheropi upaḍḍhaṃ gahetvā ekaṃ maggaṃ gato, Ānandatthero pana Bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā bhikkhusaṅghaparivuso Sāvattiṃ gantvā rājagahaṃ gantukāmo yena Sāvatti, tena cārikaṃ pakkāmi. Ānandattherena gatagataṭṭhāne mahāparidevo ahosi “bhante Ānanda kuhiṃ Satthāraṃ ṭhapetvā āgatosī”ti. Anupubbena Sāvattiṃ anuppatte there Bhagavato parinibbānasamaye viya mahāparidevo ahosi.

Tatra sudaṃ āyasmā Ānando aniccatādipaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya taṃ mahājanaṃ saññāpetvā Jetavanaṃ pavisitvā Dasabalena Vasiṭagandhakuṭiyā dvāraṃ vivaritvā mañcapīṭhaṃ nīharitvā papphoṭetvā Gandhakuṭiṃ sammajjitvā milātamaḷākacavaraṃ chaḍḍetvā mañcapīṭhaṃ atiharitvā puna yathāṭṭhāneṭhapetvā Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsi.

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Vi 4. 480 piṭṭhe.

Atha thero Bhagavato parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabahulattā ussannadhātukam kāyam samassāsetum dutiyadivase khīravirecanam pivitvā vihāreyeva nisīdi, yaṃ sandhāya Subhena māṇavena pahitam māṇakam etadavoca—

“Akālo kho māṇavaka, atthi me ajja bhesajjamattā pītā, appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma”¹.

Dutiyadivase Cetakattherena pacchāsamaṇena gantvā Subhena māṇavena puṭṭho Dīghanikāye **Subhasuttam** nāma dasamaṃ suttamabhāsi.

Atha kho thero Jetavane vihāre khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ kārāpetvā upakatthāya vassūpanāyikāya Rājagahaṃ gato. Tathā Mahākassapatthero Anuruddhatthero ca sabbaṃ bhikkhusaṅghaṃ gahetvā Rājagahameva gatā.

Tena kho pana समयena Rājagahe aṭṭhārasa mahāvihārā honti. Te sabbe pi chaḍḍitapatita-ullāpā ahesuṃ. Bhagavato hi parinibbāne sabbe bhikkhū attano attano pattacīvaraṃ gahetvā vihāre ca pariveṇe ca chaḍḍetvā agamaṃsu. Tattha therā Bhagavato vacanapūjanatthaṃ titthiyavādaparimocanatthaṃca “paṭhamam māsam khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ karomā”²ti cintesuṃ. Titthiyā hi vadeyyuṃ “samaṇassa Gotamassa sāvaka Sathari ṭhiteyeva vihāre paṭijaggiṃsu, parinibbute chaḍḍesuṃ”²ti. Tesam vādaparimocanatthaṃca cintesunti vuttam hoti. Vuttampi cetam—

“Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi—Bhagavatā kho āvuso khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ vaṇṇitam, handa mayaṃ āvuso paṭhamam māsam khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ karoma, majjhimam māsam sannipatitvā dhammaṃca vinayaṃca saṅgāyissāma”².

Te dutiyadivase gantvā rājadvāre aṭṭhaṃsu. Ajātasattu rājā āgantvā vanditvā “aham bhante kim karomi, kenattho”²ti pavāresi, therā aṭṭhārasamahāvihārappaṭisaṅkharāṇatthāya hatthakammaṃ paṭivedesuṃ. “Sādhu bhante”²ti rājā hatthakammakārake manusse adāsi. Therā paṭhamam māsam sabbavihāre paṭisaṅkharāpesuṃ.

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Vi 4. 482 piṭṭhe.

Atha rañño ārocesum “niṭṭhitam mahārāja vihārapaṭisaṅkharanam, idāni dhammavinayasaṅgaham karomā”ti. Sādhu bhante vissatthā karotha, mayham āṇacakkam, tumhākam dhammacakkam hotu, āṇapetha bhante kim karomīti. Dhammasaṅgaham karontānam bhikkhūnam sannisajjaṭṭhānam mahārājāti. Kattha karomi bhanteti. Vebhārapabbatapasse Sattapaṇṇiguhādvāre kātum yuttam mahārājāti. “Sādhu bhante”ti kho rājā Ajātasattu Vissakammunā¹ nimmitasadisam suvibhattabhittithambhasopānam nānāvidhamālākammalatākammavicitram mahāmaṇḍapam kārapetvā vividhakusumadāma-olambakaviniggalantacāruvitānam ratanavicitramaṇikoṭṭimatalamiva ca nam nānāpupphūpahāravicitram supariniṭṭhitabhūmikammaṁ brahmavimānasadisam alaṅkaritvā tasmim mahāmaṇḍape pañcasatānam bhikkhūnam anagghāni pañcakappiyapaccattharaṇasatāni paññāpetvā dakkhiṇabhāgam nissāya uttarābhimukham therāsanam, maṇḍapamajjhe puratthābhimukham Buddhassa Bhagavato āsanāraham dhammāsanam paññāpetvā dantakhacitam cittabījanim cettha ṭhapetvā bhikkhusaṅghassa ārocāpesi “niṭṭhitam bhante kiccan”ti.

Bhikkhū āyasmantaṁ Ānandaṁ āhaṁsu “sve āvuso Ānanda saṅghasannipāto, tvaṅca sekho sakaraṇīyo, tena te na yuttam sannipātam gantum, appamatto hohī”ti. Atha kho āyasmā Ānando “sve sannipāto, na kho pana metaṁ patirūpaṁ, yvāham sekho samāno sannipātam gaccheyyan”ti bahudeva rattim kāyagatāya satiyā vītināmetvā rattiya paccūsasamaye caṅkamā orohitvā vihāram pavisitvā “nipajjissāmi”ti kāyam āvajjesi. Dve pādā bhūmito muttā, appattaṅca sīsam bimbohanam, etasmim antare anupādāya āsavehi cittaṁ vimucci. Ayañhi āyasmā caṅkamena bahi vītināmetvā visesaṁ nibbattetum asakkonto cintesi “nanu maṁ Bhagavā etadavoca ‘katapuññosi tvaṁ Ānanda, padhānamanuyuñja, khippam hohisi anāsavo’ti². Buddhānaṅca kathādosso nāma natthi, mama pana accāraddham vīriyam, tena me cittaṁ uddhaccāya samvattati, handāham vīriyasamataṁ yojemī”ti caṅkamā orohitvā pādadhovanaṭṭhāne ṭhatvā pāde dhovitvā vihāram pavisitvā mañcake nisīditvā “thokam vissamissāmi”ti kāyam mañcake upanāmesi. Dve

1. Vissukammunā (Syā)

2. Dī 2. 119 piṭṭhe.

pādā bhūmito muttā, sīsañca bimbohanamasampattaṃ, etasmim̄ antare anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Catu-iriyāpathavirahitaṃ therassa arahattaṃ. Tena “imasmim̄ sāsane anisinno anipanno aṭṭhito acaṅkamanto ko bhikkhu arahattaṃ patto”ti vutte “Ānandatthero”ti vattum̄ vaṭṭati.

Atha therā bhikkhū dutiyadivase bhattakiccaṃ katvā pattaḥcivaraṃ paṭisāmetvā dhammasabhāyaṃ sannipatitā. Ānandatthero pana attano arahattappattiṃ nāpetukāmo bhikkhūhi saddhim̄ na gato. Bhikkhū yathāvuddhaṃ attano attano pattāsane nisīdantā Ānandattherassa āsanaṃ ṭhapetvā nisinnā. Tattha kehici “etamāsanaṃ kassā”ti vutte Ānandassāti. Ānando pana kuhim̄ gatoti. Tasmim̄ samaye thero cintesi “idāni mayhaṃ gamanakālo”ti. Tato attano ānubhāvaṃ dassento pathaviyaṃ nimujjivā attano āsaneyeva attānaṃ dassesi. Ākāsenāgantvā nisīdīti eke.

Evam̄ nisinne tasmim̄ āyasmante Mahākassapatthero bhikkhū āmantesi “āvuso kiṃ paṭhamaṃ saṅgāyāma dhammaṃ vā vinayaṃ vā”ti. Bhikkhū āhamsu “bhante Mahākassapa **vinayo nāma Buddhasāsanassa āyu, vinaye ṭhite sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti**, tasmā paṭhamaṃ vinayaṃ saṅgāyāmā”ti. Kaṃ dhuraṃ katvā vinayo saṅgāyitabboti. Āyasmantaṃ Upālīnti. Kiṃ Ānando nappahotīti. No nappahoti, apica kho pana Sammāsambuddho dharamānoyeva vinayapariyattiṃ nissāya āyasmantaṃ Upālīm̄ etadagge ṭhapesi “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayadharānaṃ yadidaṃ Upālī”ti¹. Tasmā Upālītheraṃ pucchitvā vinayaṃ saṅgāyāmāti. Tato thero vinayaṃ pucchanaṭṭhāya attanāva attānaṃ sammanni. Upālītheropi vissajjanatthāya sammanni. Tatrāyaṃ Pāli—

Atha kho āyasmā Mahākassapo saṅghaṃ nāpesi—

“Suṇātu me āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ Upālīm̄ vinayaṃ puccheyyan”ti.

1. Am̄ 1. 25 piṭṭhe.

Āyasmāpi Upāli saṅghaṃ ñāpesi—

“Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ āyasmatā Mahākassapena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyan”ti.

Evam attanāva attānaṃ sammannitvā āyasmā Upāli uṭṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ cīvaraṃ katvā there bhikkhū vanditvā dhammāsane nisīdi dantakhacitaṃ bījanaṃ gahetvā, tato Mahākassapatthero Upālittheraṃ paṭhamapārājikaṃ ādiṃ katvā sabbaṃ vinayaṃ pucchi, Upālitthero vissajjesi. Sabbe pañcasatā bhikkhū Paṭhamapārājjikasikkhāpadaṃ sanidānaṃ katvā ekato gaṇasajjhāyamakaṃsu, evaṃ sesānipīti sabbaṃ Vinayaṭṭhakathāya gahettabbaṃ. Etena nayena sa-ubhatovibhaṅgaṃ sakhandhakaparivāraṃ sakalaṃ Vinayaṭṭhakaṃ saṅgāyitvā Upālitthero dantakhacitaṃ bījanaṃ nikkhipitvā dhammāsanaṃ orohitvā vuḍḍhe bhikkhū vanditvā attano pattāsane nisīdi.

Vinayaṃ saṅgāyitvā dhammaṃ saṅgāyitukāmo āyasmā Mahākassapatthero bhikkhū pucchi “dhammaṃ saṅgāyantehi kaṃ puggalaṃ dhuraṃ katvā dhammo saṅgāyitabbo”ti. Bhikkhū “Ānandattheraṃ dhuraṃ katvā”ti āhaṃsu.

Atha kho āyasmā Mahākassapo saṅghaṃ ñāpesi—

“Suṇātu me āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ Ānandaṃ dhammaṃ puccheyyan”ti.

Atha kho āyasmā Ānando saṅghaṃ ñāpesi—

“Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ ahaṃ āyasmatā Mahākassapena dhammaṃ puṭṭho vissajjeyyan”ti.

Atha kho āyasmā Ānando uṭṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ cīvaraṃ katvā there bhikkhū vanditvā dhammāsane nisīdi dantakhacitaṃ bījanaṃ gahetvā. Atha Mahākassapatthero Ānandattheraṃ dhammaṃ pucchi “Brahmajālaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti. Antarā ca bhante Rājagahaṃ antarā ca Nālandaṃ Rājāgārake Ambalaṭṭhikāyanti. Kaṃ ārabbhāti. Suppiyañca paribbājakaṃ Brahadattañca māṇavakanti. Atho kho āyasmā Mahākassapo āyasmantaṃ Ānandaṃ Brahmajālassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchi. Sāmaññaphalaṃ panāvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ. Rājagahe bhante Jīvakaṃ bhavanti. Kena saddhinti.

Ajātasattunā Vedehiputtana saddhinti. Atha kho āyasmā Mahākassapo āyasmantaṃ Ānandaṃ Sāmaññaphalassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchi. Eteneva upāyena pañcapi nikāye pucchi, puṭṭho puṭṭho āyasmā Ānando vissajjesi. Ayaṃ **Paṭhamamahāsaṅgīti** pañcahi therasatehi katā—

Satehi pañcahi katā, tena pañcasatāti ca.

Thereheva katattā ca, therikāti pavuccatīti.

Imissā Paṭhamamahāsaṅgītiyā vattamānāya sabbaṃ Dīghanikāyaṃ Majjhimanikāyādiñca pucchitvā anupubbena Khuddakanikāyaṃ pucchantena āyasmatā Mahākassapena “Maṅgalasuttaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti evamādivacanāvasāne “nidānampi pucchi, puggalampipucchi”ti ettha nidāne pucchite taṃ nidānaṃ vitthāretvā yathā ca bhāsitaṃ, yena ca sutam, yadā ca sutam, yena ca bhāsitaṃ, yattha ca bhāsitaṃ, yassa ca bhāsitaṃ, taṃ sabbaṃ kathetukāmena “evam bhāsitaṃ mayā sutam, ekaṃ samayaṃ sutam, Bhagavatā bhāsitaṃ, Sāvattthiyaṃ bhāsitaṃ, devatāya bhāsitaṃ”ti etamatthaṃ dassentena āyasmatā Ānandena vuttaṃ “evam me sutam ekaṃ samayaṃ Bhagavā Sāvattthiyaṃ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme -pa- Bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsī”ti. Evamidaṃ āyasmatā Ānandena vuttaṃ, tañca pana Paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti veditabbaṃ.

Idāni “kasmā vuttan”ti ettha vuccate—yasmā ayamāyasmā Mahākassapattherena nidānaṃ puṭṭho, tasmānena taṃ nidānaṃ ādito pabhuti vitthāretuṃ vuttaṃ. Yasmā vā Ānandaṃ dhammāsane nisinnaṃ vasīgaṇaparivutaṃ disvā ekaccānaṃ devatānaṃ cittamuppannaṃ “ayamāyasmā Vedehamuni pakatīyāpi Sakyakulamanvayo Bhagavato dāyādo, Bhagavatāpi pañcakkhattuṃ etadagge niddiṭṭho, catūhi acchariya-abbhutadhammehi samannāgato, catunnaṃ parisānaṃ piyo manāpo, idāni maññe Bhagavato dhammarajjadāyajjaṃ¹ patvā Buddho jāto”ti. Tasmā āyasmā Ānando tāsāṃ devatānaṃ cetasā cetoparivitakkamaññāya taṃ abhūtaguṇasambhāvanaṃ anadhivāsento attano sāvakabhāvameva dīpetuṃ āha “evam me sutam, ekaṃ samayaṃ

1. Dhammarajje dāyajjaṃ (Syā), dhammadāyajjaṃ (Ka)

Bhagavā -pa- ajjhabhāsī”ti. Etthantare pañca arahantasatāni anekāni ca devatāsahassāni “sādhu sādhu”ti āyasmantaṃ Ānandaṃ abhinandiṃsu, mahābhūmicālo ahosi, nānāvidhakusumavassam antalikkhato papati, aññāni ca bahūni acchariyāni pāturaheṣum, bahūnañca devatānaṃ samvego uppajji “yaṃ amhehi Bhagavato sammukhā sutam, idāneva taṃ parokkhā jātan”ti. Evamidaṃ āyasmataṃ Ānandena Paṭhamamahāsaṅgītikāle vadantenāpi iminā kāraṇena vuttanti veditabbaṃ. Ettāvata ca “**vuttaṃ yena yadā yasmā, cetarṃ vatvā imam vidhin**”ti imissā addhagāthāya attho pakāsito hoti.

Evamiccādipāṭhavaṇṇanā

Idāni “**evamiccādipāṭhassa, atthaṃ nānappakārato**”ti evamādimātikāya saṅgahitathappakāsanatthaṃ vuccate—**evanti** ayaṃ saddo upamūpadesa-sampahaṃsanagaraḥaṇavacanasampañiggahākāra¹ nidassanāvadhāraṇādīsu atthesu daṭṭhabbo. Tathā hesa “evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahun”ti evamādīsu² upamāyaṃ dissati. “Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbaṃ”ti-ādīsu³ upadese. “Evametam Bhagavā, evametam Sugatā”ti evamādīsu⁴ sampahaṃsane. “Evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmīṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsati”ti evamādīsu⁵ garaḥaṇe. “Evaṃ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun”ti evamādīsu⁶ vacanasampañiggahe. “Evaṃ byā kho ahaṃ bhante Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”ti evamādīsu⁷ ākāre. “Ehi tvaṃ māṇavaka, yena samaṇo Ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamtivā mama vacanena samaṇaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṃ Ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti, evaṃca vadehi sādhu kira bhavaṃ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā”ti evamādīsu⁸ nidassane. “Taṃ kiṃ maññatha kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti. Akusalā bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti. Sāvajjā bhante. Viññugarahitā vā

1. ...sampañicchanākāra (Sī)

2. Khu 1. 21 piṭṭhe.

3. Am 1. 439 piṭṭhe.

4. Am 1. 193 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 162 piṭṭhe.

6. Ma 1. 1 piṭṭhe.

7. Ma 1. 325 piṭṭhe.

8. Dī 1. 188 piṭṭhe.

viññuppasatthā vāti. Viññugarahitā bhante. Samattā samādinna ahitāya dukkhāya samvattanti no vā, kathaṃ vo ettha hotīti. Samattā bhante samādinna ahitāya dukkhāya samvattanti, evaṃ no ettha hotī”ti evamādisu¹ avadhāraṇe. Idha pana ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evam**-saddena etamatthaṃ dīpeti—nānāyanipuṇa-manekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantāṃ tassa Bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samatto viññātum, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me sutāṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan”ti attānaṃ parimocento “evaṃ me sutāṃ, mayāpi evaṃ sutan”ti idāni vattabbaṃ Sakalasuttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ Ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ Ānando”ti² evaṃ Bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukamyataṃ janeti “evaṃ me sutāṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikaṃ, evameva, na aññathā daṭṭhabban”ti.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa “gāthābhigītaṃ me abhojaneyyan”ti evamādisu³ mayāti attho. “Sādhu me bhante Bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū”ti evamādisu⁴ mayanti attho. “Dhammadāyādā me bhikkhave bhavathā”ti evamādisu⁵ mamāti attho. Idha pana “mayā sutan”ti ca “mama sutan”ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃ sutasaddo sa-upasaggo anupasaggo ca gamanakhayāta-rāgābhībhūtūpacitānuyogasotaviññeyyasotadvāraviññātādi-ane-katthappabhedo. Tathā hissa “senāya pasuto”ti evamādisu

1. Am 1. 190 piṭṭhe.

2. Am 1. 25 piṭṭhe.

3. Khu 1. 292 piṭṭhe.

4. Sam 2. 285 piṭṭhe.

5. Ma 1. 15 piṭṭhe.

gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”ti evamādīsu¹
 khyātadhammassāti attho. “Avassutā avassutassā”ti evamādīsu²
 rāgābhībhūtā rāgābhībhūtassāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ
 anappakan”ti evamādīsu³ upacitanti attho. “Ye jhānappasutā dhīrā”ti
 evamādīsu⁴ jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṃ sutam mutan”ti evamādīsu⁵
 sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”ti evamādīsu⁶
 sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha pana **sutanti**
 sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritanti vā upadhāraṇanti
 vāti attho. Tatha yadā me-saddassa mayāti attho, tadā “evaṃ mayā sutam,
 sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritan”ti yujjati. Yadā me-
 saddassa mamāti attho, tadā “evaṃ mama sutam sotaviññāṇapubbaṅgamāya
 viññāṇavīthiyā upadhāraṇan”ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **evanti** sotaviññāṇakiccanidassanaṃ. **Meti**
 vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṃ. **Sutanti**
 assavanabhāvappaṭikkhepato anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanaṃ.
 Tathā **evanti** savanādicittānaṃ nānappakārena ārammaṇe
 pavattabhāvanidassanaṃ. **Meti** attanidassanaṃ. **Sutanti** dhammanidassanaṃ.

Tathā **evanti** niddisitabbadhammanidassanaṃ. **Meti** puggalanidassanaṃ.
Sutanti puggalakiccanidassanaṃ.

Tathā **evanti** vīthicittānaṃ ākārapaññattivāsena nānappakāraniddeso.
Meti kattāraniddeso. **Sutanti** visayaniddeso.

Tathā **evanti** puggalakiccaniddeso. **Sutanti** viññāṇakiccaniddeso. **Meti**
 ubhayakiccayuttapuggalaniddeso.

Tathā **evanti** bhavaniddeso. **Meti** puggalaniddeso. **Sutanti** tassa
 kiccaniddeso.

Tatha **evanti** ca **meti** ca sacchikaṭṭhaparamatthavasena
 avijjamānāpaññatti. **Sutanti** vijjamānāpaññatti. Tathā **evanti** ca **meti** ca taṃ
 taṃ upādāya

1. Khu 1. 18 piṭṭhe.

2. Vi 2. 276 piṭṭhe.

3. Khu 1. 9 piṭṭhe.

4. Khu 1. 40 piṭṭhe.

5. Ma 1. 189 piṭṭhe.

6. Ma 1. 277 piṭṭhe.

vattabbato upādāpaññatti¹. **Sutanti** diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti².

Ettha ca **evanti** vacanena asammohaṃ dīpeti, **sutanti** vacanena sutassa asammosaṃ. Tathā **evanti** vacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti ayoniso manasikaroto nānappakārapaṭivedhābhāvato. **Sutanti** vacanena avikkhepaṃ dīpeti vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiya vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe katapuññatañca sādheti, avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpa-nissayañca. **Evanti** ca iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattiṃ attano dīpeti, **sutanti** savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Tathā āsayasuddhiṃ payogasuddhiñca, tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattiṃ, payogasuddhiyā āgamabyattiṃ.

Evanti ca iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampadaṃ dīpeti. **Sutanti** iminā sotabbabhedapaṭi-vedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampadaṃ dīpeti. **Evanti** ca idaṃ yoniso manasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhaṇanto “ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti ñāpeti. **Sutanti** idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhaṇanto “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricita”ti ñāpeti. Tadubhayenapi atthabyañjapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti.

Evam me sutanti iminā pana sakalenapi vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ paṭiṭṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetam mayā, tasseva tu Bhagavato vacanaṃ Araḥato Sammāsambuddhassā”ti ca dīpento attānaṃ parimoceti, Satthāraṃ apadisati, Jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ paṭiṭṭhāpeti.

Apica “evam me sutan”ti attanā uppādita bhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa Bhagavato

1. Upādāyapaññatti (Sī, Syā)

2. Upanidhāyapaññatti (Sī, Syā)

catuvesārajjavīsāradassa Dasabalamarassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino
 Sihanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa
 Dhammādhīpatino Dhammāḍīpassa Dhammappaṭisaraṇassa
 Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā
 dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā”ti sabbadeva-
 manussānaṃ imasmim dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadam
 uppādetīti veditabbo. Hoti cettha—

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍhetai sāsane.

Evam me sutamiccevaṃ, vadaṃ Gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekam**
samayanti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo**—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālaṅca samayaṅca
 upādāyā”ti evamādīsu¹ samavāyo attho. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca
 samaṇo ca brahmacariyavāsāyā”ti evamādīsu² khaṇo. “Uṇhasamayo
 pariḷāhasamayo”ti evamādīsu³ kālo. Mahāsamayo pavanasmin”ti
 evamādīsu⁴ samūho. “Samayopi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahoṣi,
 Bhagavā kho Sāvattthiyaṃ viharati, sopi maṃ jānissati ‘Bhaddāli nāma
 bhikkhu Satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti, ayampi kho te Bhaddāli
 samayo appaṭividdho ahoṣi”ti evamādīsu⁵ hetu. “Tena kho pana samayena
 Uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake
 tindukācīre ekasālake Mallikāya ārāme paṭivasatī”ti evamādīsu⁶ diṭṭhi.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko.

Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti—

Evamādīsu⁷ paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”ti
 evamādīsu⁸ pahānaṃ. “Dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhataṭṭho

1. Dī 1. 188 piṭṭhe. 2. Am 3. 61 piṭṭhe. 3. Vi 2. 155 piṭṭhe. 4. Dī 2. 201 piṭṭhe.
 5. Ma 2. 102 piṭṭhe. 6. Ma 2. 214 piṭṭhe. 7. Saṃ 1. 90 piṭṭhe. 8. Ma 1. 15 piṭṭhe.

santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”ti evamādīsu¹ paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena ekaṃ samayanti saṃvacchara-utumāsa-aḍḍhamāsarattidivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭṭhamamajjhimapacchima yāmamuhuttādīsu kālakhyesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālakhyā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātāṃ ekaṃ samayanti vuttaṃ hoti. Yo cāyaṃ ñāṇakarūṇākiccasamayesu karūṇākiccasamayo, attahitaparahitappaṭipattisamayesu parahitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammīkathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu yaṃ kiñci sandhāya “ekaṃ samayan”ti vuttaṃ hoti.

Etthāha—atha kasmā yathā abhidhamme “yasmim samaye kāmāvacaran”ti ca ito aññesu suttapadesu “yasmim samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehī”ti ca bhumavacananena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena Buddho Bhagavā”ti karaṇavacananena, tathā akatvā idha “ekaṃ samayan”ti upayogavacananiddeso katoti. Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu sutta-padesu ca adhikaraṇattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇāñhi kālattho samūhattho ca samayo, tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhīyati, tasmā tadatthajotanattham tattha bhumavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetvattho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo Sāriputtadīhipi dubbiññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññapento sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanattham tattha karaṇavacananiddeso kato.

1. Khu 9. 293 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

Idha pana aññasmiñca evamjālike suttantapāṭhe accantasamyogatto sambhavati. Yañhi samayaṃ Bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi. Tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti viññeyyo. Hoti cettha—

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Bhagavāti guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanametam.
Yathāha—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garu gāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Catubbidhañhi nāmaṃ āvatthikaṃ liṅgikaṃ nemittakaṃ adhiccasamuppananti. Adhiccasamuppannaṃ nāma “yadicchakan”ti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho dammo balibaddhoti¹ evamādi āvatthikaṃ, daṇḍī chattī sikhī karīti evamādi liṅgikaṃ, tevijjo chaḷabhiññoti evamādi nemittakaṃ, sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanatthamanapekkhitvā pavattaṃ adhiccasamuppannaṃ. Idaṃ pana Bhagavāti nāmaṃ guṇanemittakaṃ, na Mahāmāyāya, na Suddhodanamahārājena, na asītiyā ñātisahashehi kataṃ, na sakkasantusitādīhi devatāvisesehi kataṃ. Yathāha āyasmā Sāriputtatthero “Bhagavāti netam nāmaṃ mātārā kataṃ -pa- sacchikā paññatti yadidaṃ Bhagavā”ti².

Yaṃ guṇanemittakaṃ cetam nāmaṃ, tesam guṇānaṃ pakāsanattham imaṃ gāthaṃ vadanti—

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā.
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so Bhagavāti vuccatī”ti.

Niddesādīsu³ vuttanayeneva cassa attho daṭṭhabbo.

Ayaṃ pana aparo pariyāyo—

Bhagyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tatoti.

1. Balivaddoti (Sī) 2. Khu 7. 162 piṭṭhādīsu. 3. Khu 7. 162; Khu 8. 26 piṭṭhādīsu.

Tattha “vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo”ti evaṃ niruttillakkhaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā yasmā lokiya-lokuttarasukhābhiniḅbattakaṃ dānasīlādipārappattaṃ bhāgyamassa atthi, tasmā Bhāgyavāti vattabbe Bhagavāti vuccatīti nātabbariṃ. Yasmā pana lobhadosaṃmoha viparīta manasikāra aḅirikānottappa ko dhūpanāha makkha palāsa-issāmacchariya māyāsā tḅeyyathambhasārambhamānātimāna madapamādātāṇhāvijjātividhākusalamūladuccaritasāṃkilesamalavisamasāññāvitakkapapañcacatubbidhāvipariyesa-āsavagantha oghayoga-agatitaṇhupādāna pañcacetokhilavinibandhanīvaraṇābhinandanachavivādāmūlātāṇhākāya sattānusaya-aṭṭhamicchattanavātāṇhāmūlaka dasākusalakammāpatha dvāsattḅhidiṭṭhigata aṭṭhasatātāṇhāvīcaritappabhedasabbadarathapariṭāhakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesakkhandha-abhisāṅkhāramaccudevaputtamāre abhañji, tasmā **bhaggattā etesaṃ parissayānaṃ Bhagavāti** vattabbe **Bhagavāti** vuccati. Āha cettha—

“Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo.

Bhaggāssa pāpakā dhammā, Bhagavā tena vuccatī”ti.

Bhāgyavatāya cassa satapuññalakkhaṇadharassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti, bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā likiyasariḅkḅakānaṃ bahumānabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā. Tathā abhigatānañca nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi upakāritā. Lokiyalokuttarasukḅhehi ca saṃyojanasamatthātā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu bhagasaddo vattati, paramaṅcassa sakacitte issariyaṃ, aṇimālaghimādikaṃ vā lokiyasammataṃ sabbākāraparipūraṃ atthi, tathā lokuttaro dhammo, lokattayabyāpako yathābhuccaguṇādḅigato ativiya parisuddho yaso, rūpakāyadassanabyāvaṭājananayanamanappasādājananasamatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅgasirī, yaṃ yaṃ anena icchitaṃ patḅhitaṃ attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchitattanipphattisaññito kāmo, sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasāṅkhāto payatto ca atthi, tasmā imehi bhagehi yuttattāpi **bhagā assasantīti** iminā atthena “Bhagavā”ti vuccati.

Yasmā pana kusalādibhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusacca-
indriya- paṭiccasamuppādādihi vā kusalādidhamme,
pīḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhamariyasaccam,
āyūhananidānasamyogapalibodhaṭṭhena samudayaṃ, nissa-
raṇavivekāsāṅkhata-amataṭṭhena nirodham,
niyyānikahetudassanādhipeyyaṭṭhena maggaṃ vibhattavā, vibhajivā
vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti, tasmā **vibhattavāti** vattabbe “Bhagavā”ti
vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahma-ariyavihāre kāyacitta-upadhiviveke suñña-
tāppaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme
bhajī sevi bahulamakāsi, tasmā **bhattavāti** vattabbe “Bhagavā”ti vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsāṅkhātāṃ gamanaṃ anena vantaṃ,
tasmā **bhavesu vantagamanoti** vattabbe bhavasaddato bhakāraṃ
gamanasaddato gākāraṃ vantasaddato vakāraṇca dīghaṃ katvā ādāya
“Bhagavā”ti vuccati, yathā loke “mehanassa khassa mālā”ti vattabbe
“mekhalā”ti.

Etthāvātā cettha **evaṃ me sutanti** vacanena yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ
dhammaṃ desento paccakkhaṃ katvā Bhagavato dhammasarīraṃ pakāseti,
tena “nayidaṃ atītasatthukaṃ¹ pāvacaṇaṃ, ayaṃ vo Satthā”ti Bhagavato
adassanena ukkaṇṭhitajanaṃ samassāpeti.

Ekam samayaṃ Bhagavāti vacanena tasmiṃ samaye Bhagavato avijja-
mānabhāvaṃ dassento rūpakāyapariniḥṣānaṃ dasseti. Tena “evaṃvidhassa
imassa ariyadhammassa desetā Dasabaladharo vajirasāṅghātakāyo sopi
Bhagavā parinibbuto, tattha kenaññena jīvite āsā janetabbā”ti
jīvitamadamaṭṭhaṃ janaṃ samvejati, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, **me sutanti**
sāvakasampattiṃ, **ekam samayanti** kālasampattiṃ, **Bhagavāti**
desakasampattiṃ.

Sāvattiyam viharatīti ettha **Sāvattīti** Savatthassa isino
nivāsaṭṭhānabhūtaṃ nagaraṃ, yathā kākandī mākandīti, evaṃ
itthiliṅgavasena Sāvattīti vuccati, evaṃ akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā
pana bhaṇanti

1. Atikkantasatthukaṃ (Sī)

“Yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthī”ti Sāvattthī.
Satthasamāyoge ca “kiṃ bhaṇḍamatthī”ti pucchite “sabbamatthī”ti
vacanamupādāya Sāvattthī.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, Sāvattthiyaṃ samohitaṃ.

Tasmā sabbamupādāya, Sāvattthīti pavuccati.

Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ, dassaneyyaṃ manoramaṃ.

Dasahi saddehi avivittaṃ, annapānasamāyutaṃ.

Vuddhim vepullataṃ pattaṃ, iddhaṃ phitaṃ manoramaṃ.

Āḷakamandāva devānaṃ, Sāvattthipuramuttamaṃ”ti¹.

Tassaṃ **Sāvattthiyaṃ**. Samīpatthe bhumavacanaṃ.

Viharatīti avithesena iriyāpathadibbrahma-ariyavihāresu aññatara-
vihārasamaṅgiparidīpanametāṃ. Idha pana
ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu² iriyāpathesu aññatara-
iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ, tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi
sayānopi Bhagavā viharaticceva veditabbo. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanāṃ
aparena iriyāpathena vicchinditvā apari patantaṃ attabhāvaṃ harati
pavatteti. Tasmā viharatīti vuccati.

Jetavaneti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto, raññā vā attano
paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nānameva
katantipi jeto. Vanayatīti vanaṃ, attasampadāya sattānaṃ bhattim kareti,
attani sinehaṃ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṃ,
nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutehi³
mandamālutacalitarukkkhasākhāviṭapapupphaphalapallavapalāsehi ca “etha
maṃ paribhuñjathā”ti paṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ Jtavanaṃ.
Taṃ hi Jetena rājakumārena ropitaṃ samvaḍḍhitaṃ paripālitaṃ, so ca tassa
sāmī ahoṣi, tasmā Jtavananti vuccati. Tasmim **Jtavane**.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti ettha Sdatto nāma so gahapati mātāpitūhi
katanāmasasena, sabbakāmasamiddhitāya tu vigatamalamaccheratāya
karuṇādiḡuṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ

1. Ma-Ṭṭha 1. 62 piṭṭhepi.

2. Ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu (Vi-Ṭṭha 1. 81 piṭṭhādīsu)

3. ...vihagavirutehi (Sī)

piṇḍaṃ adāsi, tena Anāthapiṇḍikoti saṅkhyāṃ gato. Āramanti ettha pāṇino, viśesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalapallavādisobhanatāya nātidūranāccāsannatādīpañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaramīyeva ānetvā rametīti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatīnā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahiraññakoṭīsanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahiraññakoṭīhi senāsanaṃ kārapetvā aṭṭhārasahiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsāya hiraññakoṭīpariccāgena buddhappamukhassa Bhikkhusaṅghassa niyyātito¹, tasmā “Anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmīṃ **Anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “Jetavane”ti vacanaṃ purimasāmiṃparikittanaṃ, “Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāmiṃparikittanaṃ. Kimetesāṃ parikittane payojananti? Vuccate—adhikārato tāva “kattha bhāsitaṃ”ti pucchāniyāmakaraṇaṃ² aññesaṃ puññakāmānaṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojanaṃca. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭī-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭīyo Anāthapiṇḍikassa. Yato tesāṃ parikittanena “evaṃ puññakāmā puññāni karontī”ti dassento āyasmā Ānando aññepi puññakāme tesāṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojete. Evamettha puññakāmānaṃ diṭṭhānugati-āpajjane niyojanaṃ payojananti veditabbaṃ.

Etthāha—“yadi tāva Bhagavā Sāvattiyāṃ viharati, ‘Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme’ti na vattabbaṃ, atha tattha viharati, ‘Sāvattiyāṃ’ti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitun”ti. Vuccate—nanu vuttametāṃ “samīpatthe bhummavacanaṃ”ti, yato yathā Gaṅgāyamunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni “Gaṅgāya caranti, Yamunāya caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ Sāvattiyāṃ samīpe Jetavanaṃ Anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati “Sāvattiyāṃ viharati

1. Niyyādito (Sī, Syā)

2. Pucchāya ninnayakaraṇaṃ (Sī, Syā)

Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme”ti veditabbo. Gocaragāmanidassanattham hissa Sāvattvivacanam, pabbajitānurūpanivāsattāhanidassanattham sesavacanam.

Tattha Sāvattvikittanena Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇam dasseti, Jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇam. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanam, pacchimena vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyogavajjanūpāyadassanam. Purimena ca dhammadesanābhīyogam, pacchimena vivekādhimuttim. Purimena karuṇāya upagamanam, pacchimena ca paññāya apagamanam. Purimena sattānam hitasukhanipphādanādhimuttitam, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepam. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittam phāsuvihāram, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittam. Purimena manussānam upakārabahulam, pacchimena devānam. Purimena loke jātassa loke samvaḍḍhabhāvam, pacchimena lokena anupalittatanti evamādi.

Athāti avicchedatthe, **khoti** adhikārantaranidassanatthe nipāto. Tena avicchinneyeva tattha Bhagavato vihāre idamadhikārantaram udapādīti dasseti. Kim tanti? **Aññatarā devatāti**-ādi. Tattha **aññatarāti** aniyamitaniddeso. Sā hi nāmagottato apākaṭṭhā, tasmā “aññatarā”ti vuttā. Devo eva devatā, itthipurisasādhāraṇametam. Idha pana puriso eva, so devaputto kintu, sādharmaṇānāmasena devatāti vutto.

Abhikkantāya rattiyāti ettha abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanādīsu dissati. Tattha “abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusamgho, uddisatu bhante Bhagavā bhikkhūnam pātimokkhan”ti evamādīsu¹ khaye dissati. “Ayaṁ imesaṁ catunnam puggalānam abhikkantataro ca pañītatāro cā”ti evamādīsu² sundare.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalam.

Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṁ disā”ti—

1. Vi 4. 418; Am 3. 44 piṭṭhesu.

2. Am 1. 414 piṭṭhe.

evamādīsu¹ abhirūpe. “Abhikkantaṃ bho Gotama, abhikkantaṃ bho Gotamā”ti evamādīsu² abbhanumodane. Idha pana khaye. Tena **abhikkantāya rattiya**ti parikkhīṇāya rattiya³ti vuttaṃ hoti.

Abhikkantavaṇṇāti ettha abhikkantasaddo abhirūpe, vaṇṇasaddo pana chavithutikulavaggakāraṇasaṅghānapamāṇarūpāyatanādīsu dissati. Tattha “suvaṇṇavaṇṇosi Bhagavā”ti evamādīsu⁴ chaviyaṃ. “Kadā saññūḷā pana te gahapati ime samaṇassa Gotamassa vaṇṇā”ti evamādīsu⁵ thutiyaṃ. “Cattārome bho Gotama vaṇṇā”ti evamādīsu⁶ Kulavagge. “Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī”ti evamādīsu⁷ kāraṇe. “Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti evamādīsu⁸ saṅghāne. “Tayo pattassa vaṇṇā”ti evamādīsu⁹ pamāṇe. “Vaṇṇo gandho raso oja”ti evamādīsu⁹ rūpāyatane. So idha chaviyaṃ daṭṭhabbo. Tena **abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpacchavīti vuttaṃ hoti.

Kevalakappanti ettha kevalasaddo anavasesayebhuyya-abyāmissānātikāḍḍhatthavisamīyogādi-aneekattho. Tathā hissa “kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ”ti evamādīsu¹⁰ anavasesatā attho. “Kevalakappā ca Aṅgamāgadhā pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya upasaṅkamissanti”ti evamādīsu¹¹ yebhuyyatā. “Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī”ti evamādīsu¹² abyāmissatā. “Kevalaṃ saddhāmatkāṃ nūna ayamāyasma”ti evamādīsu¹³ anātikāḍḍhattho. “Āyasmato bhante Anuruddhassa Bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappaṃ saṅghabhedāya ṭhito”ti evamādīsu¹⁴ daḍḍhattho. “Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī”ti evamādīsu¹⁵ visamīyogo. Idha panassa anavasesattamattho adhippeto.

Kappasaddo panāyaṃ abhisaddahanavohāraḍḍhatthapaññātikāḍḍhanavikappa-lesasamantabhāvādi-aneekattho. Tathā hissa “okappanīyamaṃ

1. Khu 2. 73 piṭṭhe.

3. Ma 2. 351; Khu 1. 367 piṭṭhesu.

6. Saṃ 1. 206 piṭṭhe.

9. Abhi 1. 163 piṭṭhe.

12. Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.

15. Saṃ 2. 50 piṭṭhe.

2. Am 1. 57; Vi 1. 7 piṭṭhādīsu.

4. Ma 2. 49 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 105 piṭṭhe.

10. Vi 1. 1 piṭṭhe.

13. Vi 3. 270 piṭṭhe.

5. Dī 3. 67 piṭṭhe.

8. Vi 1. 153 piṭṭhe.

11. Vi 3. 36 piṭṭhe.

14. Am 1. 562 piṭṭhe.

bhoto Gotamassa, yathā taṃ Arahato Sammāsambuddhassā”ti evamādīsu¹ abhisaddahanamattho. “Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitun”ti evamādīsu² vohāro. “Yena sudam niccakappaṃ viharāmi”ti evamādīsu³ kālo. “Iccāyasmā kappo”ti evamādīsu⁴ paññatti. “Alaṅkato kappitakesamassū”ti evamādīsu⁵ chedanam. “Kappati dvaṅgulakappo”ti evamādīsu⁶ vikappo. “Atthi kappo nipajjitun”ti evamādīsu⁷ lesa. “Kevalakappaṃ Veḷuvanaṃ obhāsetvā”ti evamādīsu⁸ samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvo attho adhippeto. Yato **kevalakappaṃ Jetavananti** ettha anavasesaṃ samantato Jetavananti evamattho daṭṭhabbo.

Obhāsetvāti ābhāya pharivā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti bhummatthe karaṇavacanaṃ. Yato yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā karaṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, teneva karaṇena upasaṅkamīti evampettha attho daṭṭhabbo. Kena ca karaṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādurasaphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. **Upasaṅkamīti** ca gatāti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvāti** upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gatā tato āsannataraṃ ṭhānaṃ Bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvāti vuttaṃ hoti. **Bhagavantaṃ abhivādetvāti** Bhagavantaṃ vanditvā paṇamitvā namassitvā.

Ekamantanti bhāvanapuṃsakaniddeso, ekokāsaṃ ekapassanti vuttaṃ hoti. Bhummatthe vā upayogavacanaṃ. **Atṭhāsīti** nisajjādipaṭikkhepo, ṭhānaṃ kappesi, ṭhitā ahosīti attho.

1. Ma 1. 316 piṭṭhe.

2. Vi 4. 244 piṭṭhe.

3. Ma 1. 316 piṭṭhe.

4. Khu 1. 444; Khu 8. 15. 138 piṭṭhesu.

5. Khu 6. 278 piṭṭhe.

6. Vi 4. 491 piṭṭhe.

7. Am 3. 148 piṭṭhe.

8. Saṃ 1. 50 piṭṭhe.

Katham̃ ṭhitā pana sā ekamantaṃ ṭhitā ahūti?

Na pacchato na purato, nāpi āsannadūrato.
Na kacche nopi paṭivāte, na cāpi oṇatuṇṇate.
Ime dose vivajjetvā, ekamantaṃ ṭhitā ahūti.

Kasmā panāyaṃ aṭṭhāsi eva, na nisīdīti? Lahuṃ nivattitukāmatāya. Devatāyo hi kañcīdeva atthavaśaṃ paṭicca sucipuriso viya vaccaṭṭhānaṃ manussalokaṃ āgacchanti. Pakatiyā pana tāsāṃ yojanasatato pabhuti manussaloko duggandhatāya paṭikūlo hoti, na ettha abhiramanti, tena sā āgatakiccaṃ katvā lahuṃ nivattitukāmatāya na nisīdi. Yassa ca gamaṇādi-iriyāpathaparissamassa vinodanattamaṃ nisīdanti, so devānaṃ parissamo natthi, tasmāpi na nisīdi. Ye ca mahāsāvaka Bhagavantaṃ parivāretvā ṭhitā, te patimāneti, tasmāpi na nisīdi. Api ca Bhagavati gāraveneva nisīdi. Devatānaṃ hi nisīditukāmaṇaṃ āsanaṃ nibbattati, taṃ anicchamaṇā nisajjāya cittampi akatvā ekamantaṃ aṭṭhāsi.

Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatāti evaṃ imehi kāraṇehi ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā. **Bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsīti** Bhagavantaṃ akkharapadaniyamitaganthitena vacanena abhāsīti attho. Katham̃? **Bahū devā manussā ca -pa- brūhi maṅgalamuttamanti.**

Maṅgalapañhasamuṭṭhānakathā

Tattha yasmā “**evamiccādipāṭhassa, atthaṃ nānappakārato. Vaṇṇayanto samuṭṭhānaṃ, vatvā**”ti mātikā ṭhapitā, tassa ca samuṭṭhānassa ayaṃ vattabbatāya okāso, tasmā maṅgalapañhasamuṭṭhānaṃ tāva vatvā pacchā imesaṃ gāthāpadānamatthaṃ vaṇṇayissāmi. Kiñca maṅgalapañhasamuṭṭhānaṃ? jambudīpe kira tattha tattha nagaradvārasanthāgārasabhādīsu mahājano sannipatitvā hirañjasuvaṇṇaṃ datvā nānappakāraṃ sītāharaṇādikathaṃ¹ kathāpeti, ekekā kathā catumāsaccayena niṭṭhāti. Tattha ekadivasaṃ maṅgalakathā samuṭṭhāsi “kiṃ nu kho maṅgalaṃ, kiṃ diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, sutāṃ maṅgalaṃ, mutaṃ maṅgalaṃ, ko maṅgalaṃ jānāti”ti.

1. Sītāharaṇādikāṃ bāhirakathaṃ (Syā)

Atha diṭṭhamaṅgaliko nāmeko puriso āha “ahaṃ maṅgalaṃ jānāmi, diṭṭhaṃ loke maṅgalaṃ, diṭṭhaṃ nāma abhimaṅgalasammataṃ rūpaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco kālasseva vuṭṭhāya cātakasakuṇaṃ¹ vā passati, beluvalaṭṭhiṃ vā gabbhiniṃ vā kumārake vā alaṅkatapaṭiyatte puṇṇaghaṭe vā allarohitamacchaṃ vā ājaññaṃ vā ājaññarathaṃ vā usabhaṃ vā gāviraṃ vā kapilaṃ vā, yaṃ vā panaññaṃ kiñci evarūpaṃ abhimaṅgalasammataṃ rūpaṃ passati, idaṃ vuccati diṭṭhamaṅgalan”ti. Tassa vacanaṃ ekacce aggahesuṃ, ekacce na aggahesuṃ. Ye na aggahesuṃ, te tena saha vivadiṃsu.

Atha sutamaṅgaliko nāma eko puriso āha “cakkhunāmetaṃ bho sucimpi passati asucimpi, tathā sundarampi, asundarampi, manāpampi, amanāpampi. Yadi tena diṭṭhaṃ maṅgalaṃ siyā, sabbampi maṅgalaṃ siyā. Tasmā na diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, api ca kho pana sutamaṅgalaṃ. Sutamaṃ nāma abhimaṅgalasammato saddo. Seyyathidaṃ? Idhekacco kālasseva vuṭṭhāya vaḍḍhāti vā vaḍḍhamānāti vā puṇṇāti vā phussāti vā sumanāti vā sirīti vā sirivaḍḍhāti vā ajja sunakkhattaṃ sumuhuttaṃ sudivasāṃ sumaṅgalanti evarūpaṃ vā yaṃkiñci abhimaṅgalasammataṃ saddaṃ suṇāti, idaṃ vuccati sutamaṅgalan”ti. Tassāpi vacanaṃ ekacce aggahesuṃ, ekacce na aggahesuṃ. Ye na aggahesuṃ, te tena saha vivadiṃsu.

Atha mutamaṅgaliko nāmeko puriso āha “sotampi hi nāmetaṃ bho sādhumpi asādhumpi manāpampi amanāpampi saddaṃ suṇāti. Yadi tena sutamaṃ maṅgalaṃ siyā, sabbampi maṅgalaṃ siyā. Tasmā na sutamaṃ maṅgalaṃ, api ca kho pana mutamaṃ maṅgalaṃ. Mutamaṃ nāma abhimaṅgalasammataṃ gandharasaphoṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco kālasseva vuṭṭhāya padumagandhādipupphagandhaṃ vā ghāyati, phussadantaḍḍhaṃ vā khādāti, pathaviraṃ vā āmasati, haritasassaṃ vā allagomayaṃ vā kacchapaṃ vā tilaṃ vā² pupphaṃ vā phalaṃ vā āmasati, phussamattikāya vā sammā limpati, phussasāṭakaṃ vā nivāseti, phussaveṭhanaṃ vā dhāreti. Yaṃ vā panaññaṃ kiñci evarūpaṃ abhimaṅgalasammataṃ gandhaṃ vā ghāyati, rasaṃ vā sāyati, phoṭṭhabbaṃ vā phusati, idaṃ vuccati mutamaṅgalan”ti. Tassāpi vacanaṃ ekacce aggahesuṃ, ekacce na aggahesuṃ.

1. Bhāsamānasakuṇaṃ (Sī), vātasakuṇaṃ (Syā)

2. Tilavāhaṃ vā (Sī, Syā)

Tattha na diṭṭhamaṅgaliko sutamutamaṅgalike asakkhi ñāpetum, na tesam aññataro itare dve. Tesu ca manussesu ye diṭṭhamaṅgalikassa vacanam gaṇhimsu, te “diṭṭhamyeva maṅgalan”ti gatā. Ye sutamutamaṅgalikānam, te “sutamyeva mutamyeva maṅgalan”ti gatā. Evamayam maṅgalakathā sakalajambudīpe pākāṭā jātā.

Atha sakalajambudīpe manussā gumbagumbā hutvā “kiṃ nu kho maṅgalan”ti maṅgalāni cintayimsu. Tesam manussānam ārakkhadevatā tam katham sutvā tatheva maṅgalāni cintayimsu, tāsam devatānam bhummadevatā mittā honti, atha tato sutvā bhummadevatāpi tatheva maṅgalāni cintayimsu, tāsam devatānam ākāsaṭṭhadevatā mittā honti, ākāsaṭṭhadevatānam Catumahārājikā devatā mittā honti, etenupāyena yāva Sudassīdevatānam Akaniṭṭhadevatā mittā honti, atha tato sutvā Akaniṭṭhadevatāpi tatheva gumbagumbā hutvā maṅgalāni cintayimsu. Evam yāva dasasahassacakkavālesu sabbattha maṅgalacintā udapādi. Uppannā ca “idam maṅgalam idam maṅgalan”ti vinicchayamānāpi appattā eva vinicchayam dvādasa vassāni atthāsi. Sabbe manussā ca devā ca brahmāno ca ṭhapetvā ariyasāvake diṭṭhasutamutavasena tidhā bhinnā, ekopi “idameva maṅgalan”ti yathābhuccato niṭṭhaṅgato nāhosi, maṅgalakolāhalam loke uppajji.

Kolāhalam nāma pañcavidham kappakolāhalam cakkavattikolāhalam Buddhakolāhalam maṅgalakolāhalam moneyyakolāhalanti. Tattha kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā “vassasatasahassaccayena kappuṭṭhānam hohiti, ayam loko vinassissati, Mahāsamuddo sussissati, ayañca mahāpathavī Sineru ca pabbatarājā uḍḍhayhissati vinassissati, yāvabrahmalokā lokavināso bhavissati, mettam mārisā bhāvettha, karuṇam muditam upekkham mārisā bhāvettha, mātaram upaṭṭhahatha, pitaram upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hotha, jāgaratha mā pamādatthā”ti manussapathe vicarivā ārocenti. Idam **kappakolāhalam** nāma.

Kāmāvacaradevāyeva “vassasatassaccayena cakkavattirājā loke uppajjissati”ti manussapathe vicarivā ārocenti. Idam **cakkavattikolāhalam** nāma. Suddhāvāsā pana devā brahmābharaṇena alaṅkaritvā

brahmaveṭhanam̐ sīse katvā pītisomanassajātā Buddhagūṇavādinō
 “vassasahassaccayena Buddho loke uppajjissatī”ti manussapathe vicaritvā
 ārocenti. Idam̐ **Buddhakolāhalaṃ** nāma. Suddhāvāsā eva devā
 devamanussānam̐ cittam̐ ñatvā “dvādasannam̐ vassānam̐ accayena
 Sammāsambuddho maṅgalaṃ kathessatī”ti manussapathe vicaritvā ārocenti.
 Idam̐ **maṅgalakolāhalaṃ** nāma. Suddhāvāsā eva devā “sattannam̐ vassānam̐
 accayena aññataro bhikkhu Bhagavatā saddhim̐ samāgama
 moneyyappaṭipadam̐ pucchissatī”ti manussapathe vicaritvā ārocenti. Idam̐
moneyyakolāhalaṃ nāma. Imesu pañcasu kolāhalesu devamanussānam̐ idam̐
 maṅgalakolāhalaṃ loke uppajji.

Atha devesu ca manussesu ca vicinitvā vicinitvā maṅgalāni
 alabhamānesu dvādasannam̐ vassānam̐ accayena Tāvatisakāyikā devatā
 saṅgama samāgama evam̐ samacintesum̐ “seyyathāpi nāma gharasāmiko
 antogharajanānam̐¹, gāmasāmiko gāmaṅgānam̐, rājā sabbamanussānam̐,
 evameva ayam̐ Sakko Devānamindo amhākaṃ aggo ca seṭṭho ca yadidam̐
 puññaena tejena² issariyena paññāya dvinnam̐ devalokānam̐ adhipati,
 yannūna mayaṃ Sakkam̐ Devānamindam̐ etamattham̐ puccheyyāmā”ti. Tā
 Sakkassa santikaṃ gantvā Sakkam̐ Devānamindam̐
 taṅkhaṇānurūpanivāsanābharaṇasassirikasarīram̐ aḍḍhateyyakoṭi-
 accharāgaṇaparivutam̐ pāricchattakamūle Paṇḍukambalavarāsane nisinnam̐
 abhivādetvā ekamantam̐ ṭhatvā etadavocum̐ “yagghe mārisa jāneyyāsi,
 etarahi maṅgalapañhā samuṭṭhitā, eke ‘diṭṭham̐ maṅgalaṃ’ti vadanti, eke
 ‘sutam̐ maṅgalaṃ’ti, eke ‘mutam̐ maṅgalaṃ’ti, tattha mayaṃca aññe ca
 anitṭhaṅgatā, sādhu vata no tvam̐ yāthāvato byākarohi”ti. Devarājā
 pakatiyāpi paññavā “ayam̐ maṅgalakathā kattha paṭhamam̐ samuṭṭhitā”ti āha.
 “Mayam̐ deva Cātumahārājikānam̐ assumhā”ti āhaṃsu. Tato
 Cātumahārājikā ākāsaṭṭhadevatānam̐, ākāsaṭṭhadevatā bhummadevatānam̐,
 bhummadevatā manussārakkhadevatānam̐, manussārakkhadevatā
 “manussaloke samuṭṭhitā”ti āhaṃsu.

Atha Devānamindo “Sammāsambuddho kattha vasatī”ti pucchi.
 Manussaloke devā”ti āhaṃsu. Tam̐ Bhagavantam̐ koci pucchīti, na koci

1. Antoparijanānam̐ (Syā, Ka)

2. Puññatejēna (Syā)

devāti. Kinnu nāma tumhe mārisā aggim chaḍḍetvā khajjopanakam ujjaḷetha, yena tumhe anavasesamaṅgaladesakam taṃ Bhagavantam atikkamitvā¹ maṃ pucchitabbaṃ maññatha, āgacchatha mārisā, taṃ Bhagavantam pucchāma, addhā sassirikam pañhaveyyākaraṇam labhissāmāti ekam devaputtam ānāpesi “taṃ Bhagavantam pucchā”ti. So devaputto taṅkhaṇanurūpena alaṅkārena attānam alaṅkaritvā vijjuriva vijjotamāno devagaṇaparivuto Jetavanamahāvihāram gantvā Bhagavantam abhivādetvā ekamantam thatvā maṅgalapañham pucchanto gāthāya ajjhabhāsi “**bahū devā manussā cā**”ti.

Idam maṅgalapañhasamuṭṭhānam.

Bahūdevāti gāthavaṇṇanā

2. Idāni gāthāpadānam atthavaṇṇanā hoti. **Bahūti** aniyamitasāṅkhyāniddeṣo, tena anekasatā anekasahassā anekasatasahassāti vuttaṃ hoti. Dibbantīti **devā**, pañcahi kāmagaṇehi kīḷanti, attano vā siriya jotentīti attho. Api ca **devāti** tividhā devā sammuti-upapattivissuddhivasena. Yathāha—

“Devāti tayo devā sammutidevā upapattidevā visuddhidevā. Tattha sammutidevā nāma rājāno deviyo rājakumārā. Upapattidevā nāma Cātumahārājike deve upādāya taduttaridevā. Visuddhidevā nāma arahanto vuccantī”ti².

Tesu idha upapattidevā adhippetā. Manuno apaccāti **manussā**. Porāṇā pana bhaṇanti—manaso ussannatāya manussā, te jambudīpakā aparagoyānakā uttarakurukā pubbavidehakāti catubbidhā, idha jambudīpakā adhippetā. Maṅgalanti mahanti imehi sattāti **maṅgalāni**, iddhiṃ vuddhiṃ ca pāpuṇantīti attho. **Acintayunti** cintesuṃ. **Ākaṅkhamānāti** icchamānā patthayamānā pihayamānā. **Sothānanti** sothhibhāvaṃ, sabbesaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ sobhanānaṃ sundarānaṃ kalyāṇānaṃ dhammānamatthitanti vuttaṃ hoti. **Brūhīti** desehi pakāsehi, ācikkha

1. Atisitvā (Sī)

2. Khu 8. 92, 225 piṭṭhesu atthato samānam.

vivara vibhaja uttānikarohi. **Maṅgalanti** iddhikāraṇaṃ vuddhikāraṇaṃ sabbasampatti-kāraṇaṃ. **Uttamanti** viṣiṭṭhaṃ pavaraṃ sabbalokahitasukhāvahanti ayaṃ gāthāya **anupubbapadavaṇṇanā**¹.

Ayaṃ pana **piṇḍattho**—so devaputto dasasahassacakkavāḷesu devatā maṅgalapañhaṃ sotukāmatāya imasmim̐ cakkavāḷe sannipatitvā ekavālaggakoṭi-okāsamatte² dasapi vīsampi tiṃsampi cattālisampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi asītipi sukhumattabhāve nimminitvā sabbadevamārabrahmāno siriya ca tejasā ca adhiggayha virocamaṇaṃ paññattavarabuddhāsane nisinnaṃ Bhagavantaṃ parivāretvā ṭhitā disvā tasmañca samaye anāgatānampi sakalajambudīpakānaṃ manussānaṃ cetasā cetoparivitakkamaññāya sabbadevamanussānaṃ vicikicchāsallasamuddharaṇatthaṃ āha—

“Bahū devā manussā ca, maṅgalāni acintayum̐.

Ākaṅkhamānā sotthānaṃ, brūhi maṅgalamuttamaṃ”ti.

Tāsaṃ devatānaṃ anumatiyā manussānañca anuggahena mayā puṭṭho samāno yaṃ sabbesameva amhākaṃ ekantahitasukhāvahato uttamaṃ maṅgalaṃ, taṃ no anukampaṃ upādāya brūhi Bhagavāti.

Asevanā cātigāthāvaṇṇanā

3. Evametaṃ devaputtassa vacanaṃ sutvā Bhagavā “**asevanā ca bālānaṃ**”ti gāthamāha. Tattha **asevanā**ti abhajanā apayirupāsanaṃ. **Bālānanti** balanti assasantīti bālā, assasitapassasitamattena jīvanti, na paññājīvitenaṃ adhippāyo. Tesāṃ **bālānaṃ**. **Paṇḍitānanti** paṇḍantīti³ paṇḍitā, sandiṭṭhikasamparāyikesu atthesu ñāṇagatiyā gacchantīti adhippāyo. Tesāṃ **paṇḍitānaṃ**. **Sevanā**ti bhajanā payirupāsanaṃ taṃsahāyatā taṃsampaṅkatā taṃsamaṅgitā. **Pūjāti** sakkāragarukāramānavandanā. **Pūjaneyyānanti** pūjārahānaṃ. **Etaṃ maṅgalamuttamanti** yā ca bālānaṃ asevanā, yā ca paṇḍitānaṃ sevanā, yā ca pūjaneyyānaṃ pūjā, taṃ sabbaṃ sampiṇḍetvā āha “etaṃ maṅgalamuttamaṃ”ti. Yaṃ tayā puṭṭhaṃ “brūhi maṅgalamuttamaṃ”ti, ettha tāva etaṃ maṅgalamuttamanti gaṇhāhīti vuttaṃ hoti. Ayametissā gāthāya **padavaṇṇanā**.

1. Anupadavaṇṇanā (Sī)

2. Ekavālaggakoṭimatte (Ka)

3. Paṇḍentīti (Sī)

Atthavaṇṇanā panassā evaṃ veditabbā—evametaṃ devaputtassa vacanaṃ sutvā Bhagavā “asevanā ca bālānaṃ”ti imaṃ gāthamāha. Tattha yasmā catubbidhā gāthā¹ pucchitagāthā apucchitagāthā sānusandhikagāthā ananusandhikagāthāti. Tattha “pucchāmi taṃ Gotama bhūripāñña, kathaṃkaro sāvako sādhu hoti”ti² ca “kathaṃ nu tvaṃ mārisa oghamatarī”ti³ ca evamādīsu pucchitena kathitā pucchitagāthā. “Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato”ti evamādīsu⁴ apucchitena attajjhāsayavasena kathitā apucchitagāthā. Sabbāpi Buddhānaṃ gāthā “sanidānāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desessāmi”ti⁵ vacanato sānusandhikagāthā. Ananusandhikagāthā imasmim sāsane natthi. Evametāsu gāthāsu ayaṃ devaputtana pucchitena Bhagavatā kathitattā pucchitagāthā. Ayañca yathā cheko puriso kusalo maggassa kusalo amaggassa maggaṃ puṭṭho paṭhamāṃ vijahitabbaṃ ācikkhitvā pacchā gahetabbaṃ ācikkhati “asukasmim nāma ṭhāne dvedhāpatho hoti, tattha vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhathā”ti, evaṃ sevitabbāsevitabbesu asevitabbaṃ ācikkhitvā sevitabbaṃ ācikkhati. Bhagavā ca maggakusalapurisasadiso. Yathāha—

“Puriso maggakusaloti kho tissa Tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ Arahato Sammāsambuddhassa. So hi kusalo imassa lokassa, kusalo parassa lokassa, kusalo maccudheyassa, kusalo amaccudheyassa, kusalo māradheyassa, kusalo amāradheyassā”ti.

Tasmā paṭhamāṃ asevitabbaṃ ācikkhanto āha “asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā”ti. Vijahitabbamaggo viya hi paṭhamāṃ bālā na sevitabbā na payirupāsitabbā, tato gahetabbamaggo viya paṇḍitā sevitabbā payirupāsitabbāti. Kasmā pana Bhagavatā maṅgalaṃ kathentena paṭhamāṃ bālānamasevanā paṇḍitānañca sevanā kathitāti? Vuccate—yasmā imaṃ diṭṭhādīsu maṅgaladiṭṭhiṃ bālasevanāya devamanussā gaṇhiṃsu, sā ca amaṅgalaṃ, tasmā tesāṃ taṃ idhalokaparalokatthabhañjakaṃ akalyāṇamittasaṃsaggaṃ garahantena ubhayalokatthasādhakañca

1. Kathā (Sī)

2. Khu 1. 355 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 1 piṭṭhe.

4. Khu 1. 397 piṭṭhe.

5. Aṃ 1. 280; Abhi 4. 407 piṭṭhesu.

kalyāṇamittasaṃsaggaṃ pasaṃsantena Bhagavatā paṭhamam
bālānamasevanā paṇḍitānañca sevanā kathitāti.

Tattha **bālā** nāma ye keci pāṇātipātādi-akusalakammaphathasamannāgatā
sattā, te tīhākārehi jānitabbā. Yathāha “tīṇimāni bhikkhave bālassa
bālalakkhaṇāni”ti suttam¹. Apica Pūraṇakassapādayo cha Satthāro
Devadattakokālikakaṭamodaka²tissa-
khaṇḍadeviyāputtasamuddadattaciṅcamāṇavikādayo atītakāle ca
Dīghavidassa bhātāti ime aññe ca evarūpā sattā bālāti veditabbā.

Te aggipadittamiva agāraṃ attanā duggahitena attānañceva attano
vacanakārake ca vināsenti. Yathā dīghavidassa bhātā catubuddhantaram
saṭṭhiyojanamattena attabhāvena uttāno patito mahāniraye paccati, yathā ca
tassa diṭṭhim abhirucanāni³ pañca kulasatāni tasseva saḥabyatam
upapannāni mahāniraye paccanti. Vuttañcetam Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave naḷāgārā vā tiṇāgārā vā aggi mutto⁴
kūṭāgārānipi dahati ullittāvalittāni nivātāni phusitaggaḷāni
pīhitavātapānāni, evameva kho bhikkhave yāni kānici bhayāni
uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Ye keci
upaddavā uppajjanti -pa-. Ye keci upasaggā -pa- no paṇḍitato. Iti kho
bhikkhave sappātibhayo bālo, appātibhayo paṇḍito. Sa-upaddavo bālo,
anupaddavo paṇḍito, sa-upasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito”ti⁵.

Apica pūtimacchasadiso bālo, pūtimacchabandhapattapuṭasadiso hoti
tadupasevī, chaḍḍanīyataṃ jigucchānīyatañca pāpuṇāti viññūnam.
Vuttañcetam—

“Pūtimaccham kusaggena, yo naro upanayhati.

Kusāpi pūti vāyanti, evam bālūpasevanā”ti⁶.

Akittipaṇḍito cāpi Sakkena Devānamindena vare diyyamāne evamāha—

1. Am 1. 100; Ma 3. 201 piṭṭhesu. 2. ...moraka (Sī, Syā) 3. Abhirucitāni (Syā, Ka)

4. Aggi mukko (Sī)

5. Am 1. 99 piṭṭhe.

6. Khu 5. 330; Khu 6. 265 piṭṭhesu.

“Bālaṃ na passe na suṇe, na ca bālena saṃvase.
 Bālenallāpasallāpaṃ, na kare na ca rocaye.
 Kinnu te akaraṃ bālo, vada Kassapa kāraṇaṃ.
 Kena Kassapa bālassa, dassanaṃ nābhikaṅkhasi.
 Anayaṃ nayati dummedho, adhurāyaṃ niyuñjati.
 Dunnayo seyyaso hoti, sammā vutto pakuppati.
 Vinayaṃ so na jānāti, sādhu tassa adassanan”¹.

Evaṃ Bhagavā sabbākārena bālūpasevanaṃ garahanto
 “bālānamasevanā maṅgalan”²ti vatvā idāni paṇḍitasevanaṃ pasaṃsanto
 “**paṇḍitānañca sevanā maṅgalan**”²ti āha. Tattha **paṇḍitā nāma** ye keci pāṇāti-
 pātāveramaṇi-ādidasakusalakamma pathasamannāgatā sattā, te tīhākārehi
 jānitabbā. Yathāha “tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni”²
 suttaṃ. Api ca Buddhapacceka buddha-asītimahāsāvaka aññe ca Tathāgatassa
 sāvaka Sunettamahāgovinda vidhurasarabhaṅgamahosadha-
 sutasomanimirāja-ayogharakumāra-akittipaṇḍitādayo ca paṇḍitāti veditabbā.

Te bhaye viya rakkhā andhakāre viya paḍīpo
 khuppiṇāpāsādidukkhābhikkhave viya annapānādippaṭilābho attano
 vacanakarānaṃ sabbabhayupaddavūpasaggavidhamaṃsanamatthā honti.
 Tathā hi Tathāgataṃ āgamma asaṅkhyeyyā aparimāṇā devamanussā
 āsavakkhayaṃ pattā, brahmaloke paṭiṭṭhitā, devaloke paṭiṭṭhitā, sugatiloke
 uppannā, Sāriputtatthere cittaṃ pasādetvā catūhi ca paccayehi therāṃ
 upaṭṭhahitvā asīti kulasahassāni sagge nibbattāni. Tathā
 Mahāmoggallānamahākassapappabhuṭīsu sabbamahāsāvakesu, sunettassa
 Satthuno sāvaka appekacce brahmaloke uppajjīmsu, appekacce
 Paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ saḥabyataṃ -pa- appekacce
 gahapatimahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjīmsu. Vuttampi cetāṃ—

“Natthi bhikkhave paṇḍitato bhayaṃ, natthi paṇḍitato upaddavo,
 natthi paṇḍitato upasaggo”³.

1. Khu 5. 267 piṭṭhe. 2. Am 1. 101; Ma 3. 208 piṭṭhesu. 3. Am 1. 100 piṭṭhe.

Api ca tagaramālādīgandhasadiso paṇḍito, tagaramālādīgandhabandha-paliveṭhanapattasadiso hoti tadupasevī, bhāvanīyataṃ manuññatañca āpajjati viññūnaṃ. Vuttampi cetāṃ—

“Tagarañca palāsena, yo naro upanayhati.
Pattāpi surabhī vāyanti, evaṃ dhīrūpasevanā”¹.

Akittipaṇḍito cāpi Sakkena Devānamindena vare diyyamāne evamāha—

“Dhīraṃ passe suṇe dhīraṃ, dhīrena saha saṃvase.
Dhīrenallāpasallāpaṃ, taṃ kare tañca rocaye.
Kinnu te akaraṃ dhīro, vada Kassapa kāraṇaṃ.
Kena Kassapa dhīrassa, dassanaṃ abhikaṅkhasi.
Nayaṃ nayati medhāvī, adhurāyaṃ na yuñjati.
Sunayo seyyaso hoti, sammā vutto na kuppatti.
Vinayaṃ so pajānāti, sādhu tena samāgamo”².

Evaṃ Bhagavā sabbākārena paṇḍitasevanaṃ pasamsanto “paṇḍitānaṃ sevanā maṅgalaṃ”^{ti} vatvā idāni tāya bālānaṃ asevanāya paṇḍitānaṃ sevanāya ca anupubbena pūjaneyyabhāvaṃ upagatānaṃ pūjaṃ pasamsanto “**pūjā ca pūjaneyyānaṃ maṅgalaṃ**”^{ti} āha. Tattha **pūjaneyyā** nāma sabbadosavirahitattā sabbaguṇasamannāgatattā ca Buddhā Bhagavanto, tato pacchā Paccekabuddhā ariyasāvaka ca. Tesāṃ hi pūjā appakāpi dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti, Sumanamālākāramallikādayo cetha nidassanaṃ.

Tatthekaṃ nidassanamattaṃ bhaṇāma—Bhagavā hi ekadivasāṃ pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya Rājagahaṃ piṇḍāya pāvīsi, atha kho Sumanamālākāro rañño Māgadhasa seniyassa Bimbisārassa pupphāni gahetvā gacchanto addasa Bhagavantaṃ nagaradvāramanuppattaṃ pāsādikaṃ pasādanīyaṃ dvattimsamahāpurisalakkhaṇāsītānubyañjanappaṭi-maṇḍitaṃ Buddhasiriyā jalantaṃ, disvānassa etadahosi “rājā pupphāni gahetvā sataṃ vā sahasaṃ vā

1. Khu 1. 241; Khu 5. 330; Khu 6. 265 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 267 piṭṭhe.

dadeyya, tañca idhalokamattameva sukhaṃ bhaveyya, Bhagavato pana pūjā appameyya-asaṅkhyeyyaphalā dīgharattaṃ hitasukhāvahā hoti, handāhaṃ imehi pupphehi Bhagavantam pūjemi”ti pasannacitto ekaṃ pupphamuṭṭhiṃ gahetvā Bhagavato paṭimukhaṃ khipi, pupphāni ākāseṇa gantvā Bhagavato upari mālāvitānaṃ hutvā aṭṭhaṃsu. Mālākāro tamānubhāvaṃ disvā pasannataracitto puna ekaṃ pupphamuṭṭhiṃ khipi, tānipi gantvā mālākañcuko hutvā aṭṭhaṃsu. Evaṃ aṭṭha pupphamuṭṭhiyo khipi, tāni gantvā pupphakūṭāgāraṃ hutvā aṭṭhaṃsu.

Bhagavā antokūṭāgāre ahosi, mahājanakāyo sannipati. Bhagavā mālākāraṃ passanto sitaṃ pātvākāsi. Ānandatthero “na Buddhā ahetū apaccayā sitaṃ pātukaronti”ti sitakāraṇaṃ pucchi. Bhagavā āha “eso Ānanda mālākāro imissā pūjāya ānubhāvena satasahassakappe deveṣu ca manussesu ca saṃsaritvā pariyoṣāne Sumanissaro nāma Paccekabuddho bhavissati”ti. Vacanapariyoṣāne dhammadesanatthaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi—

“Tañca kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā nānutappati.
Yassa paṭīto sumano, vipākaṃ paṭisevati”ti¹.

Gāthāvasāne caturāsītiyā paṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Evaṃ appakāpi tesaṃ pūjā dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti veditabbā. Sā ca āmisapūjāva, ko pana vādo paṭipattipūjāya. Yato ye kulaputtā saraṇagamanasikkhāpadappaṭiggahaṇena uposathaṅgasamādānena catupārisuddhisīlādīhi ca attano guṇehi Bhagavantam pūjenti, ko tesaṃ pūjāphalaṃ vaṇṇayissati. Te hi Tathāgataṃ paramāya pūjāya pūjentīti vuttā. Yathāha—

“Yo kho Ānanda bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā dhammānudhammappaṭipanno viharati sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so Tathāgataṃ sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti apaciyati paramāya pūjāya”ti².

Etenānusāreṇa Paccekabuddha-ariyasāvakaṇampi pūjāya hitasukhāvahatā veditabbā.

1. Khu 1. 23 piṭṭhe.

2. Dī 2. 114 piṭṭhe.

Api ca gahaṭṭhānaṃ kaniṭṭhassa jeṭṭho bhātāpi bhaginīpi pūjaneyyā, puttassa mātāpitaro, kulavadhūnaṃ sāmikasassusasarāti evamettha pūjaneyyā veditabbā. Etesampi hi pūjā kusaladhammasaṅkhātattā āyuddivuḍḍhihetuttā ca maṅgalameva. Vuttañhetam—

“Te matteyyā bhavissanti petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino, idaṃ kusalaṃ dhammaṃ samādāya vattissanti, te tesam kusalānaṃ dhammānaṃ samādānāhetu āyunāpi vaḍḍhissanti, vaṇṇenāpi vaḍḍhissanti”ti-ādi¹.

Idāni yasmā “yaṃ yattha maṅgalaṃ. Vavatthapetvā taṃ tassa, maṅgalattaṃ vibhāvaye”ti iti mātikā nikkhittā, tasmā idaṃ vuccati— evametissā gāthāya bālānaṃ asevanā, paṇḍitānaṃ sevanā, pūjaneyyānañca pūjāti tīṇi maṅgalāni vuttāni, tattha bālānaṃ asevanā bālasevanapaccayabhayādi-parittāṇena ubhayalokatthahetuttā, paṇḍi-tānaṃ sevanā pūjaneyyānaṃ pūjā ca tāsam phalavibhūtivaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva nibbānasugatihetuttā maṅgalanti veditabbā. Ito param tu mātikaṃ adassetvā eva yaṃ yattha maṅgalaṃ, taṃ vavatthapetvā tassa maṅgalattaṃ vibhāvayissāmāti.

Niṭṭhitā asevanā ca bālānanti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Patirūpadesavāso cātigāthāvaṇṇanā

4. Evaṃ Bhagavā “brūhi maṅgalamuttaman”ti ekaṃ ajjhesitopi appaṃ yācito bahudāyako uḷārapuriso viya ekāya gāthāya tīṇi maṅgalāni vatvā tato uttaripi² devatānaṃ sotukāmatāya maṅgalānamatthitāya yesam yesam yaṃ yaṃ anukulaṃ, te te satte tattha tattha maṅgale niyojetukāmatāya ca “patirūpadesavāso cā”ti-ādihi gāthāhi punapi anekāni maṅgalāni vattumāraddho. Tattha paṭhamagāthāya tāva patirūpoti anucchaviko. Desoti gāmopi nigamopi nagarampi janapadopi yo koci sattānaṃ nivāso okāso. Vāsoti

1. Dī 3. 61 piṭṭhe.

2. Uttarimpi (Sī, Syā)

tattha nivāso. **Pubbeti** purā atītāsu jātīsu. **Katapuññatāti** upacitakusalatā. **Attāti** cittaṃ vuccati sakalo vā attabhāvo, **sammāpaṇidhīti** tassa attano sammā paṇidhānaṃ niyuñjanaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Sesam vuttanayamevāti. Ayamettha **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**patirūpadesavāso** nāma yattha catasso parisā vicaranti, dānādīni puññakiriyavatthūni vattanti, navaṅgaṃ Satthu sāsanaṃ dibbati, tattha nivāso sattānaṃ puññakiriyāya paccayattā maṅgalanti vuccati. Sīhaḷadīpapaviṭṭhakevaṭṭādayo cettha nidassanaṃ.

Aparo nayo—patirūpadesavāso nāma Bhagavato Bodhimaṇḍappadeso dhammacakkavattitappadeso dvādasayojanāya parisāya majjhe sabbatitthiyamataṃ bhinditvā yamakapāṭihāriyadassitakaṇḍamba¹ rukkhamūlappadeso devorohaṇappadeso, yo vā panaññopi Sāvattirājagahādi Buddhādhivāsappadeso, tattha nivāso sattānaṃ cha-
anuttariyappaṭilābhapaccayato maṅgalanti vuccati.

Aparo nayo²—puratthimāya disāya Gajaṅgalaṃ nāma nigamo, tassa parena mahāsālā, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇapuratthimāya disāya Sallavatī³ nāma nadī, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Dakkhiṇāya disāya Setakaṇṇikaṃ nāma nigamo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Pacchimāya disāya Thūṇaṃ nāma brāhmaṇagāmo, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Uttarāya disāya Usīraddhajo nāma pabbato, tato paraṃ paccantimā janapadā, orato majjhe. Ayaṃ Majjhimadeso āyāmena tīṇi yojanasatāni, vitthārena aḍḍhateyyāni, parikkhepena nava yojanasatāni honti, eso patirūpadeso nāma.

Ettha catunnaṃ mahādīpānaṃ dvisahassānaṃ parittadīpānaṃ issariyādhipaccakārakā cakkavattī uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṅga pāramiyo pūretvā Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvaka uppajjanti, dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅga pāramiyo pūretvā Paccekabuddhā, cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅga pāramiyo

1. ...gaṇḍamba (Sī)

2. Vi 3. 287 piṭṭhe.

3. Salalavatī (Sī)

pūretvā Sammāsambuddhā uppajjanti. Tattha sattā cakkavattirañño ovādaṃ gahetvā pañcasu sīlesu patiṭṭhāya saggaparāyaṇā honti. Tathā Paccekabuddhānaṃ ovāde patiṭṭhāya, Sammāsambuddhānaṃ pana Buddhasāvakaṇaṃ ovāde patiṭṭhāya saggaparāyaṇā nibbānaparāyaṇā ca honti. Tasmā tattha vāso imāsaṃ sampattīnaṃ paccayato maṅgalanti vuccati.

Pubbe katapuññatā nāma atītajātiyaṃ Buddhapaccekabuddhakhīṇāsave ārabha upacitakusalatā, sāpi maṅgalaṃ. Kasmā? Buddhapaccekabuddhasammukhato¹ dassetvā Buddhānaṃ Buddhasāvakaṇaṃ vā sammukhā sutāya catuppakāyapi gāthāya pariyoṣāne arahattaṃ pāpetīti katvā². Yo ca manusso pubbe katādhikāro ussannakusalamūlo hoti, so teneva kusalamūlena vipassanaṃ uppādetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇāti yathā rājā Mahākappino aggamaheṣī ca. Tena vuttaṃ “pubbe ca katapuññatā maṅgalaṃ”ti.

Attasammāpaṇidhi nāma idhekacco attānaṃ dussīlaṃ sīle patiṭṭhāpeti, assaddhaṃ saddhāsampadāya patiṭṭhāpeti, macchariṃ cāgasampadāya patiṭṭhāpeti. Ayaṃ vuccati “attasammāpaṇidhi”ti, eso ca maṅgalaṃ. Kasmā? Diṭṭhadhammikasamparāyikaverappahānavividhānisamsādhigama hetutoti.

Evam imissāpi gāthāya patirūpadesavāso ca, pubbe ca katapuññatā, attasammāpaṇidhi cāti tīṇiyeva maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesam tattha tattha vibhāvitatevāti.

Niṭṭhitā patirūpadesavāso cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Bāhusaccañcātigāthāvaṇṇanā

5. Idāni **bāhusaccañcāti** ettha **bāhusaccanti** bahussutabhāvo. **Sippanti** yaṃ kiñci hatthakosallaṃ. **Vinayoti** kāyavācācittavinayanaṃ. **Susikkhitoti** suṭṭhu sikkhito. **Subhāsītāti** suṭṭhu bhāsītā. **Yāti** aniyataniddeso³. **Vācāti** girā byapatho. Sesam vuttanayamevāti. Ayamettha **padavaṇṇanā**.

1. Buddhapaccekabuddhe sammukhā (Syā)

2. Arahattaṃ pāpuṇanato (Sī)

3. Aniyamaniddeso (Sī, Syā)

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**bāhusaccam** nāma yaṃ taṃ
 “sutadharo hoti sutasannicayo”ti ca¹ “idhekaccassa bahukaṃ sutam hoti,
 Suttam Geyyam Veyyakaraṇam”ti ca² evamādinā nayena
 Satthusāsanadharattam vaṇṇitam, taṃ akusalappahānakusalādhigamahetuto
 anupubbena paramatthasaccasacchikiriyāhetuto ca maṅgalanti vuccati.
 Vuttañhetam Bhagavatā—

“Sutavā ca kho bhikkhave ariyasāvako akusalam pajahati, kusalam
 bhāveti, sāvajjam pajahati, anavajjam bhāveti, suddhamattānam
 pariharatī”ti³.

Aparampi vuttam—

“Dhatānam dhammānam atthamupaparikkhati, attham
 upaparikkhato dhammā nijjhānam khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā
 sati chando jāyati, chandajāto ussahati, ussahanto tulayati, tulayanto
 padahati, padahanto kāyena ceva paramatthasaccam sacchikaroti,
 paññāya ca ativijjha passatī”ti⁴.

Api ca agārikabāhusaccampi yaṃ anavajjam, taṃ
 ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalanti veditabbam.

Sippam nāma agārikasippaṇca anagārikasippaṇca. Tattha agārikasippam
 nāma yaṃ parūparodhavirahitam⁵ akusalavivajjitam
 maṇikārasuvaṇṇakārakammādikam, taṃ idhalokatthāvahanato maṅgalam.
 Anagārikasippam nāma
 cīvaravicāraṇasibbanādisamaṇaparikkhārābhisaṅkharāṇam, yaṃ taṃ “idha
 bhikkhave bhikkhu yāni tāni sabrahmacārīnam uccāvacaṇi kimkaraṇīyāni,
 tattha dakkho hotī”ti-ādinā⁶ nayena tattha tattha samvaṇṇitam, yaṃ
 “nāthakaro dhammo”ti ca vuttam, taṃ attano ca paresaṇca
 ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalanti veditabbam.

Vinayo nāma agārikavinayo ca anagārikavinayo ca. Tattha
 agārikavinayo nāma dasa-akusalakammāpathaviramaṇam, so tattha
 susikkhito asaṅkilesāpajjanena ācāraguṇavavattānena ca

1. Ma 1. 277; Am 1. 331 piṭṭhesu.

3. Am 2. 480 piṭṭhe.

5. Parapāṇūparodhavirahitam (Sī, Syā)

2. Am 1. 313 piṭṭhe.

4. Ma 2. 385 piṭṭhe.

6. Dī 3. 222, 256; Am 3. 275 piṭṭhesu.

ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalaṃ. Anagārikavinayo nāma sattāpattikkhandha-anāpajjanaṃ, sopi vuttanayeneva susikkhito, catupārisuddhisīlaṃ vā anagārikavinayo, so yathā tattha patiṭṭhāya arahattaṃ pāpuṇāti, evaṃ sikkhanena susikkhito lokiyalokuttarasukhādhigamahetuto maṅgalanti veditabbo.

Subhāsītā vācā nāma musāvādādidosavirahitā. Yathāha “catūhi bhikkhave aṅgehi samannāgatā vācā subhāsītā hotī”¹. Asamphappalāpā vācā eva vā subhāsītā. Yathāha—

“Subhāsitaṃ uttamamāhu santo,
Dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ.
Piyam bhaṇe nāppiyam taṃ tatiyaṃ,
Saccam bhaṇe nālikam taṃ catutthan”².

Ayampi ubhayalokahitasukhāvahanato maṅgalanti veditabbā. Yasmā ca ayam vinayapariyāpannā eva, tasmā vinayaggahaṇena etaṃ asaṅgaṇhitvā vinayo saṅgahetabbo. Atha vā kiṃ iminā parissamena³, paresam dhammadesanādivācā idha subhāsītā vācāti veditabbā. Sā hi yathā patirūpadesavāso, evaṃ sattānaṃ ubhayalokahitasukhanibbānādhigamapaccayato maṅgalanti vuccati. Āha ca—

“Yam Buddho bhāsati vācam, khemaṃ nibbānapattiyā.
Dukkassantakiriya, sā ve vācānamuttamā”⁴.

Evaṃ imissā gāthāya bāhusaccam, sippari, vinayo susikkhito, subhāsītā vācāti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesam tattha tattha vibhāvitatevāti.

Niṭṭhitā bāhusaccañcāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

1. Khu 1. 344 piṭṭhe.

3. Pariyāpannena (Ka)

2. Khu 1. 344 piṭṭhe Suttanipāte.

4. Khu 1. 345 piṭṭhe Suttanipāte.

Mātāpitu-upaṭṭhānantigāthāvaṇṇanā

6. Idāni **mātāpitu-upaṭṭhānanti** ettha mātu ca pitu cāti **mātāpitu**.
Upaṭṭhānanti upaṭṭhahanam. Puttānañca dārānañcāti **puttadārassa**.
 Saṅgaṇhanaṃ **saṅgaho**. Na ākulā **anākulā**. Kammāni eva **kammantā**. Sesam
 vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**mātā** nāma janikā vuccati, tathā
pitā. **Upaṭṭhānam** nāma pādadhovanasambāhanucchādananhāpanehi
 catupaccayasampadānena ca upakāraṇam. Tattha yasmā mātāpitaro
 bahūpakārā puttānam atthakāmā anukampakā, ye puttake bahi kīlitvā
 paṃsumakkhitasarīrake āgate disvā paṃsum puñchitvā matthakam
 upasiṅghāyantā paricumbantā ca sineham uppādentī, vassasatampi
 mātāpitaro sīsenā pariharantā puttā tesam patikāram kātum asamatthā.
 Yasmā ca te āpādakā posakā imassa lokassa dassetāro, brahmasammata
 pubbācariyasammata, tasmā tesam upaṭṭhānam idha pasamsam, pecca
 saggasukhañca āvahati. Tena maṅgalanti vuccati. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare.

Āhuneyyā ca puttānam, pajāya anukampakā.

Tasmā hi ne namasseyya, sakkareyya ca paṇḍito.

Annena atha pānena, vatthena sayanena ca.

Ucchādanena nhāpanena¹, pādānam dhovanena ca.

Tāya nam pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā.

Idheva nam pasamsanti, pecca sagge² pamodatī”ti³.

Aparo nayo—**upaṭṭhānam** nāma
 bharaṇakiccakaraṇakulavaṃsaṭṭhapanādi-pañcavidham, tam
 pāpanivāraṇādipaṇcavidhadiṭṭhadhammikahitasukhahetuto maṅgalanti
 veditabbam. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Pañcahi kho gahapatiputta ṭhānehi puttana puratthimā disā
 mātāpitaro paccupaṭṭhātabbā ‘bhato ne bharissāmi, kiccam nesam

1. Nahāpanena (Sī, Syā)

2. Sagge ca (Sī)

3. Am 3. 131; Khu 1. 269; Khu 6. 82 piṭṭhesu.

karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhappessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjissāmi¹, atha vā pana petānaṃ kālakatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassāmi²ti. Imehi kho gahapatiputta pañcahi ṭhānehi puttana puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti, pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpenti, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādentī²ti².

Apica yo mātāpitaro tīsu vatthūsu pasāduppādanena sīlasamādāpanena pabbajjāya vā upaṭṭhahati, ayaṃ mātāpitu-upaṭṭhākānaṃ aggo, tassa taṃ mātāpitu-upaṭṭhānaṃ mātāpitūhi katassa upakārassa paccupakārabhūtaṃ anekesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānañca atthānaṃ padaṭṭhānato maṅgalanti vuccati.

Puttadārassāti ettha attato³ jātā puttāpi dhītaropi **puttā**-icceva saṅkhyāya gacchanti. **Dārāti** vīsatiyā bhariyānaṃ yā kāci bhariyā. Puttā ca dārā ca puttadāraṃ, tassa puttadārassa. **Saṅgahoti** sammānanādīhi upakārakaraṇaṃ. Taṃ susaṃvihitakammantaṭādidīṭṭhadhammikahitasukhahetuto maṅgalanti veditabbaṃ. Vuttañhetāṃ Bhagavatā “pacchimā disā puttadārā veditabbā”ti⁴ ettha uddiṭṭhaṃ puttadāraṃ bhariyāsaddena saṅgaṇhitvā “pañcahi kho gahapatiputta ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhātabbā sammānanāya anavamānanāya anaticariyāya issariyavossaggena alaṅkāraṇuppadānena. Imehi kho gahapatiputta pañcahi ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi sāmikaṃ anukampati, susaṃvihitakammantā ca hoti, saṅgahitaparijanā ca, anaticārinī ca, sambhataṃ ca anurakkhati, dakkhā ca hoti analasā sabbakiccesū”ti⁴.

Ayaṃ vā aparo nayo—**saṅgahoti** dhammikāhi dānapiyavācāthacariyāhi saṅgaṇhanaṃ. Seyyathidaṃ? Uposathadivasesu paribbayadānaṃ nakkhattadivasesu nakkhattadassāpanaṃ maṅgaladivasesu maṅgalakaraṇaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikesu atthesu ovādānusāsananti. Taṃ vuttanayeneva diṭṭhadhammikahitahetuto samparāyikahitahetuto devatāhipi namassanīyabhāvahetuto ca maṅgalanti veditabbaṃ. Yathāha Sakko Devānamindo—

1. Paṭipajjāmi (Ka)

3. Attanā (Syā, Ka)

2. Dī 3. 154 piṭṭhe.

4. Dī 3. 154 piṭṭhādīsu.

“Ye gahaṭṭhā puññakarā, sīlavanto upāsakā.

Dhammena dāraṃ posenti, te manassāmi Mātālī”ti¹.

Anākulā kammantā nāma kālaññūtāya patirūpakāritāya analasatāya uṭṭhānavīriyasampadāya abyasaniyatāya ca kālātikkamana-appatirūpakaraṇa-sithilakaraṇādi- ākulabhāvavirahitā kasigorakkhavāñijjādayo kammantā. Ete attano vā puttadārassa vā dāsakammakarānaṃ vā byattatāya evaṃ payojitā diṭṭheva dhamme dhanadhaññavuddhipaṭilābhahetuto maṅgalanti vuccanti. Vuttaṃ hetuṃ Bhagavatā—

“Patirūpakārī dhuravā, uṭṭhātā vindate dhanan”ti ca².

“Na divā soppasīlena, rattimuṭṭhānadessinā³.

Niccaṃ mattenā soṇḍena, sakkā āvasitum gharaṃ.

Atisītaṃ ati-uṇhaṃ, atisāyamidaṃ ahu.

Iti vissaṭṭhakammante, atthā accenti māṇave.

Yodha sītañca uṇhañca, tiṇā bhīyyo na maññati.

Karaṃ purisakiccāni, so sukhaṃ⁴ na vihāyati”ti ca⁵.

“Bhoge saṃharamānassa, bhamarasseva irīyato.

Bhogā sannicayaṃ yanti, vammikovūpacīyati”ti ca evamādi⁶.

Evaṃ imissā gāthāya mātu-upaṭṭhānaṃ, pitu-upaṭṭhānaṃ, puttadārassa saṅgaho, anākulā ca kammantāti cattāri maṅgalāni vuttāni, puttadārassa saṅgahaṃ vā dvidhā katvā pañca, mātāpitu-upaṭṭhānaṃ vā ekameva katvā tīṇi. Maṅgalattañca nesam tattha tattha vibhāvitatevāti.

Niṭṭhitā mātāpitu-upaṭṭhānanti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Dānañcātigāthāvaṇṇanā

7. Idāni **dānañcā**ti ettha dīyate imināti dānaṃ, attano santakaṃ parassa paṭipādīyatīti vuttaṃ hoti. Dhammassa cariyā, dhammā vā anapetā

1. Saṃ 1. 236 piṭṭhe.

2. Khu 1. 307; Saṃ 1. 217 piṭṭhesu.

3. Rattinuṭṭhānadassinā (Sī), rattim anuṭṭhānadassinā (Syā)

4. Sukhā (Sī, Syā)

5. Dī 3. 150 piṭṭhe.

6. Dī 3. 153 piṭṭhe.

cariyā **dhammacariyā**. Ñāyante “amhākaṃ ime”ti **ñātakā**. Na avajjāni **anavajjāni**, aninditāni agarahitānīti vuttam̐ hoti. Sesam̐ vuttanayamevāti ayam̐ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evam̐ veditabbā—**dānam̐** nāma param̐ uddissa subuddhipubbikā¹ annādidasadānavatthupariccāgacetanā, taṃsampayutto vā alobho. Alobhena hi tam̐ vatthum̐ parassa paṭipādeti, tena vuttam̐ “dīyate imināti dānam̐”ti. Tam̐ bahujanapiyamanāpatādīnam̐ diṭṭhadhammikasamparāyikānam̐ phalavisesānam̐ adhigamahetuto maṅgalanti vuccati. “Dāyako sīha dānapati bahuno janassa piyo hoti manāpo”ti evamādīni² cettha suttāni anussaritabbāni.

Aparo nayo—dānam̐ nāma duvidham̐ āmisadānam̐ dhammadānañca, tattha **āmisadānam̐** vuttappakārameva. Idhalokaparalokadukkhakkhayasukhāvahassa pana Sammāsambuddhappaveditassa dhammassa paresam̐ hitakāmatāya desanā **dhammadānam̐**, imesañca dvinnam̐ dānānam̐ etadeva aggam̐. Yathāha—

“Sabbadānam̐ dhammadānam̐ jināti, sabbarasam̐ dhammaraso jināti.
Sabbaratim̐ dhammarati jināti, taṇhakkhayo sabbadukkham̐ jināti”ti³.

Tattha āmisadānassa maṅgalattam̐ vuttameva. Dhammadānam̐ pana yasmā atthapaṭisam̐veditādīnam̐ guṇānam̐ padaṭṭhānam̐, tasmā maṅgalanti vuccati. Vuttañhetam̐ Bhagavatā—

“Yathā yathā bhikkhave bhikkhu yathāsutam̐ yathāpariyattam̐ dhammam̐ vitthārena paresam̐ deseti, tathā tathā so tasmim̐ dhamme atthapaṭisam̐vedī ca hoti dhammapaṭisam̐vedī cā”ti evamādi⁴.

Dhammacariyā nāma dasakusalakammopathacariyā⁵. Yathāha “tividhā kho gahapatayo kāyena dhammacariyā samacariyā hotī”ti evamādi⁶. Sā panesā dhammacariyā saggalokūpapattihetuto maṅgalanti veditabbā. Vuttañhetam̐ Bhagavatā “dhammacariyāsamacariyāhetu kho gahapatayo evamidhekacce sattā kāyassa bheda param̐ maraṇā sugatim̐ saggam̐ lokam̐ upapajjantī”ti⁶.

1. Santuṭṭhipubbikā (Sī)

2. Am̐ 2. 33 piṭṭhe.

3. Khu 1. 64 piṭṭhe Dhammapade.

4. Am̐ 2. 18 piṭṭhe.

5. ...kiriya (Sī, Ka)

6. Ma 1. 355 piṭṭhe.

Ñātakā nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā sambandhā, tesam̄ bhogapārijuññena vā byādhipārijuññena vā abhihatānaṃ attano samīpaṃ āgatānaṃ yathābalaṃ ghāsacchādanadhanadhaññādīhi saṅgaho pasamsādīnaṃ diṭṭhadhammikānaṃ sugatigamanādīnañca samparāyikānaṃ visesādhiḡamānaṃ hetuto maṅgalanti vuccati.

Anavajjāni kammāni nāma uposathaṅgasamādāna-veyyāvaccakaraṇa-ārāmaṇaropana-setukaraṇādīni kāyavacīmanosucaritakammāni. Tāni hi nānappakārahitasukhādhiḡamahetuto maṅgalanti vuccanti. “Ṭhānaṃ kho panetaṃ Visākhe vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā Cātumahārājikānaṃ devānaṃ saḡabyataṃ upapajjeyyā”ti evamādīni cettha sutṭāni¹ anussaritabbāni.

Evam̄ imissā gāthāya dānañca, dhammacariyā ca, ñātakānañca saṅgaho, anavajjāni kammānīti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā dānañcāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Āratīgāthāvaṇṇanā

8. Idāni **āratī viratīti** ettha **āratīti** āramaṇaṃ, **viratīti** viramaṇaṃ, viramanti vā etāya sattāti virati. **Pāpāti** akusalā. Madanīyaṭṭhena majjānaṃ, majjassa pānaṃ majjapānaṃ, tato **majjapānā**. Saṃyamaṇaṃ **saṃyamo**. Appamajjanaṃ **appamādo**. **Dhammesūti** kusalesu. Sesaṃ vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evam̄ veditabbā—**āratī** nāma pāpe ādīnavadassāvino manasā eva anabhirati. **Viratī** nāma kammadvārasena kāyavācāhi viramaṇaṃ, sā cesā virati nāma sampattavirati samādānavirati samucchadaviratīti tividhā hoti, tattha yā kulaputtassa attano jātiṃ vā kulāṃ vā gottāṃ vā paṭicca “na me etaṃ patirūpaṃ,

1. Am̄ 3. 85 piṭṭhe.

yvāhaṃ imaṃ pāṇaṃ haneyyaṃ, adinnaṃ ādiyeyyaṃ”ti-ādinaṃ nayena sampattavatthuto virati, ayaṃ **sampattavirati** nāma.

Sikkhāpadasamādānavasena pavattā **samādānavirati** nāma, yassā pavattito pabhuti kulaputto pāṇātipātādīni na karoti¹. Ariyamaggasampayuttā **samucchedavirati** nāma, yassā pavattito pabhuti ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti. **Pāpaṃ** nāma yaṃ taṃ “pāṇātipāto kho gahapatiputta kammakilesa, adinnādānaṃ -pa- kāmesumicchācāro -pa-musāvādo”ti² evaṃ vitthāretvā—

“Pāṇātipāto adinnādānaṃ, musāvādo ca vuccati.

Paradāragamanañceva, nappasamsanti paṇḍitā”ti²—

Evaṃ gāthāya saṅgahitaṃ kammakilesasaṅkhātaṃ catubbidhaṃ akusalaṃ, tato pāpā. Sabbāpesā ārati ca virati ca diṭṭhadhammikasamparāyikabhayaverappahānādinaṃ nānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti vuccati. “Pāṇātipātā paṭivirato kho gahapatiputta ariyasāvako”ti-ādīni cettha suttāni anussaritabbāni.

Majjapānā saṃyamo nāma pubbe vuttasurāmerayamajjappamādaṭṭhānā vera-mañiyā evetaṃ adhivacanaṃ. Yasmā pana majjapāyī atthaṃ na jānāti, dhammaṃ na jānāti, mātu antarāyaṃ karoti, pitu Buddhapaccekabuddhatathāgatasāvakānampi antarāyaṃ karoti, diṭṭheva dhamme garahaṃ samparāye duggatiṃ aparāpariye ummādañca pāpuṇāti. Majjapānā pana saṃyamo tesaṃ dosānaṃ vūpasamaṃ tabbiparītaguṇasampadañca pāpuṇāti, tasmā ayaṃ majjapānā saṃyamo maṅgalanti veditabbo.

Kusalesu dhammesu **appamādo** nāma “kusalānaṃ vā dhammānaṃ bhāvanāya asakkaccakiriyatā asātaccakiriyatā anaṭṭhitakiriyatā olinavuttitā nikkhittachandatā nikkhittadhuratā anāsevanā abhāvanā abahulīkammaṃ anadhiṭṭhānaṃ ananuyogo pamādo. Yo evarūpo pamādo pamajjanā pamajjitattaṃ, ayaṃ vuccati pamādo”ti³ ettha vuttassa pamādassa paṭipakkhavasena atthato kusalesu dhammesu satiyā avippavāso veditabbo. So nānappakārakusalādhigamahetuto amatādhigamahetuto ca⁴ maṅgalanti

1. Na samācarati (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 363 piṭṭhe.

2. Dī 3. 147 piṭṭhe.

4. Vā (Sī, Syā)

vuccati. Tattha “appamattassa ātāpino”¹ti ca, “appamādo amataṃ padan”²ti ca, evamādi² Satthu sāsanaṃ anussaritabbaṃ.

Evam imissā gāthāya pāpā virati, majjapānā saṃyamo, kusalesu dhammesu appamādoti tīṇi maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesam tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā āratīti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Gāravo cātigāthāvaṇṇanā

9. Idāni **gāravo cāti** ettha **gāravoti** garubhāvo. **Nivātoti** nīcavuttitā. **Santuṭṭhīti** santoso. Katassa jānanatā **kataññutā**. **Kālenāti** khaṇena samayena. Dhammassa savanaṃ **dhammassavanaṃ**. Sesam vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evam veditabbā—**gāravo** nāma garukārapayogārahesu Buddhapaccekabuddhatathāgatasāvaka-ācariyupajjhāyamātāpitujeṭṭhakabhātikabhaginī-ādīsu yathānurūpaṃ garukāro garukaraṇaṃ sagāravatā. Sa cāyaṃ³ gāravo yasmā sugatigamanādīnaṃ hetu. Yathāha—

“Garukātabbaṃ garuṃ karoti, mānetabbaṃ māneti, pūjetabbaṃ pūjeti. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinna kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatim saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa -pa- upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati, yattha yattha paccājāyati, uccākulīno hoti”⁴.

Yathā cāha “sattime bhikkhave aparihāniyā dhammā, katame satta, Satthugāravatā”⁵ti-ādī⁵, tasmā maṅgalanti vuccati.

Nivāto nāma nīcamanatā nivātavuttitā, yāya⁶ samannāgato puggalo nihata māno nihata dappo pādapuñchanakacolaśadiso chinnavisāṇa-usabhasamo uddhaṭṭadāṭhasappasamo ca hutvā saṅho sakhilo

1. Ma 2. 13; Am 2. 17 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 16 piṭṭhe. 3. Svāyaṃ (Syā)

4. Ma 3. 247 piṭṭhe.

5. Am 2. 419 piṭṭhe. 6. Yāya nivātavuttitāya (Syā)

sukhasambhāso hoti, ayamā nivāto. Svāyam yasādiguṇappaṭilābhahetuto maṅgalanti vuccati. Āha ca “nivātavutti atthaddho, tādiso labhate yasan”ti evamādi¹.

Santuṭṭhi nāma itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Seyyathidaṃ? Cīvare yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tassāyam pabhedavaṇṇanā—idha bhikkhu cīvaram labhati sundaram vā asundaram vā, so teneva yāpeti, aññam na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, garuṃ cīvaram pārupanto oṇamati vā kilamati vā, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇīta-paccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnam aññataram mahaggham cīvaram labhitvā “idaṃ therānam cirapabbajitānam bahussutānañca anurūpan”ti tesam datvā attanā saṅkārakūṭā vā aññato vā kutoci nantakāni uccinitvā saṅghāṭim karitvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātam labhati lūkham vā paṇītam vā, so teneva yāpeti, aññam na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, lūkham piṇḍapātam bhuñjitvā gālham rogātāṅkam pāpuṇāti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappimadhukhīrādīni bhuñjitvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇītam piṇḍapātam labhati, so “ayam piṇḍapāto therānam cirapabbajitānam aññesañca paṇītapīṇḍapātam vinā ayāpentānam sabrahmacārīnam anurūpo”ti tesam datvā attanā piṇḍāya caritvā missakāhāram bhuñjantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso**.

1. Dī 3. 156 piṭṭhe.

Idha pana bhikkhuno senāsanam pāpuṇāti, so teneva santussati, puna aññam sundaratarampi pāpuṇantam na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, nivātasenāsane vasanto ativiya pittarogādīhi āturīyati, so tam sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa pāpuṇane savāte sītalasenāsane vasitvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu sundaram senāsanam pattampi na sampaṭicchatisundarasenāsanam pamādaṭṭhānam, tatra nisinnassa thinamiddham okkamati, niddābhībhūtassa ca puna paṭibujjhato kāmavitakko samudācaratī¹ti. So tam paṭikkhipitvā ajjhokāsarukkhamūla-paṇṇakuṭīsu yattha katthaci nivasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjam labhati harītakam vā āmalakam vā, so teneva yāpeti, aññehi laddhasappimadhuphāṇitādimpi na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Atha pana bhikkhu ābādhiko hoti, telenatthiko phāṇitam labhati, so tam sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telena bhesajjam katvā samaṇadhammam karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu ekasmim bhājane pūtimuttaharītakam ṭhapetvā ekasmim catumadhuram “gaṇhatha bhante yadicchasī¹ti vuccamāno sacassa tesam dvinnamaññatarenapi byādhi vūpasammati, atha “pūtimuttaharītakam nāma Buddhādīhi vaṇṇitan”ti ca “pūtimuttabhesajjam nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvam ussāho karaṇīyoti vuttan”ti¹ ca cinto catumadhurabhesajjam paṭikkhipitvā pūtimuttaharītakena bhesajjam karontopi paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**.

Evampabhedo sabbopeso santoso santuṭṭhīti vuccati. Sā atricchatāmahicchatāpāpicchatādīnam pāpadhammānam pahānādhigamahetuto sugatihetuto ariyamaggasambhārabhāvato cātuddisādibhāvahetuto ca maṅgalanti veditabbā. Āha ca—

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarenā”¹ti evamādi.

Kataññutā nāma appassa vā bahussa vā yena kenaci katassa upakārassa punappunam anussaraṇabhāvena jānanatā. Apica nerayikādidukkhaparittāṇato puññāni eva pañīnam bahūpakārāni, tato² tesampi upakārānussaraṇatā kataññutāti veditabbā. Sā sappurisehi pasamsanīyādinānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti vuccati. Āha ca “dveme bhikkhave puggalā dullabhā lokasmiṃ, katame dve, yo ca pubbakārī yo ca kataññū katavedī”³ti.

Kālena dhammassavanam nāma yasmim kāle uddhaccasahagataṃ cittaṃ hoti, kāmavitakkādīnam vā aññatarena abhibhūtaṃ, tasmim kāle tesam vinodanattaṃ dhammassavanam. Apare āhu “pañcame pañcame divase dhammassavanam kālena dhammassavanam nāma. Yathāha āyasmā Anuruddho ‘pañcāhikam kho pana mayam bhante sabbarattim dhammiyā kathāya sannisīdāmā’⁴ti”.

Apica yasmim kāle kalyāṇamitte upasaṅkamitvā sakkā hoti attano kaṅkhāvinodakam dhammam sotum, tasmim kālepi dhammassavanam kālena dhammassavananti veditabbanam. Yathāha “te kālena kālam upasaṅkamitvā paripucchati paripaṇhatī”⁵ti-ādi⁵. Tadetam kālena dhammassavanam nīvaraṇappahānacaturānisamsa-āsavakkhayādinānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti veditabbanam. Vuttañhetam—

“Yasmim bhikkhave samaye ariyasāvako aṭṭhim katvā manasi katvā sabbam cetasā samannāharitvā ohitasoto dhammam suṇāti, pañcassa nīvaraṇā tasmim samaye na hontī”⁶ti ca⁶.

“Sotānugatānam bhikkhave dhammānam -pa- suppaṭividdhānam cattāro ānisamsā pāṭikaṅkhā”⁷ti ca⁷.

“Cattārome bhikkhave dhammā kālena kālam sammā bhāviyamānā sammā anuparivattiyamānā anupubbena āsavānam khayam pāpentī. Katame cattāro, kālena dhammassavanam”⁸ti ca evamādi⁸.

1. Khu 1. 286 piṭṭhe.

2. Yato (Syā, Ka)

3. Am 1. 86 piṭṭhe.

4. Ma 1. 268; Vi 3. 499 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 244 piṭṭhe.

6. Sam 3. 84 piṭṭhe.

7. Am 1. 504 piṭṭhe.

8. Am 1. 457 piṭṭhe.

Evam imissā gāthāya gāravo, nivāto, santuṭṭhi, kataññutā, kālena dhammassavananti pañca maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā gāravo cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Khantī cāti gāthāvaṇṇanā

10. Idāni **khantī cāti** ettha khamanaṃ **khanti**. Padakkhiṇaggāhitāya sukhaṃ vaco asminti suvaco, suvacassa kammaṃ sovacassaṃ, sovacassassa bhāvo **sovacassatā**. Kilesānaṃ samitattā **samaṇā**. **Dassananti** pekkhanaṃ¹. Dhammassa sākacchā **dhammasākacchā**. Sesam vuttanayamevāti ayaṃ **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evaṃ veditabbā—**khanti** nāma adhivāsanakkhanti, tāya samannāgato bhikkhu dasahi akkosavatthūhi akkosante vadhabandhādīhi vā vihesante puggale asuṇanto viya apassanto viya ca nibbikāro hoti khantivādī viya. Yathāha—

“Ahu atītamaddhānaṃ, samaṇo khantidīpano.
Taṃ khantiyāyeva ṭhitaṃ, Kāsirājā achedayī”².

Bhadrakato vā manasi karoti tato uttari aparādhābhāvena āyasmā Puṇṇatthero viya. Yathāha so—

“Sace maṃ bhante sunāparantakā manussā akkosissanti paribhāsissanti, tattha me evaṃ bhavissati ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime pāṇinā pahāraṃ dentī’ti’” ādi³.

Yāya ca samannāgato isīnampi pasamsanīyo hoti. Yathāha sarabhaṅgo isi—

1. Pekkhanaṃ (Sī)

2. Khu 5. 99 piṭṭhe.

3. Ma 3. 312; Saṃ 2. 286 piṭṭhesu.

“Kodhaṃ vadhitvā na kadāci socati,
Makkhappahānaṃ isayo vaṇṇayanti.
Sabbesaṃ vuttaṃ pharusāṃ khametha,
Etaṃ khantiṃ uttamamāhu santo”¹.

Devatānampi pasaṃsaṇīyo hoti. Yathāha Sakko Devānamindo—

“Yo have balavā santo, dubbalassa titikkhati.
Tamāhu paramaṃ khantiṃ, niccaṃ khamati dubbalo”².

Buddhānampi pasaṃsaṇīyo hoti. Yathāha Bhagavā—

“Akkosaṃ vadhabandhañca, aduṭṭho yo titikkhati.
Khantībalaṃ balāṇīkaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ”³.

Sā panesā khanti etesañca idha vaṇṇitānaṃ aññesañca guṇānaṃ
adhigamahetuto maṅgalanti vedītabbā.

Sovacassatā nāma sahadhammikaṃ vuccamāne vikkhepaṃ vā
tuṇhībhāvaṃ vā guṇadosacintanaṃ vā anāpajjitvā ativiya ādarañca
gāravañca nīcamanañca purakkhatvā sādhiṭṭhi vacanakaraṇatā. Sā
sabrahmacārīnaṃ santikā ovādānusāsanipparīlābhahetuto
dosappahānaguṇādhigamahetuto ca maṅgalanti vuccati.

Samaṇānaṃ dassanaṃ nāma upasamitakilesānaṃ
bhāvitakāyavacīcittapaññānaṃ uttamadamathasamathasamannāgatānaṃ
pabbajitānaṃ upasaṅkamanupaṭṭhānā-nussaraṇassavanadassanaṃ, sabbampi
omakadesanāya⁴ dassananti vuttaṃ, taṃ maṅgalanti vedītabbaṃ. Kasmā?
Bahūpakāraṭṭā. Āha ca “dassanampahaṃ bhikkhave tesāṃ bhikkhūnaṃ
bahūpakāraṃ vadāmi”⁵. Yato hitakāmena kulaputtēna sīlavante
bhikkhū gharadvāraṃ sampatte disvā yadi deyyadhammo atthi, yathābalaṃ
deyyadhammena patimānetabbā. Yadi natthi, pañcapaṭṭhitāṃ katvā
vandītabbā. Tasmimpi asampajjamāne añjaliṃ paggaheṭvā namassītabbā,
tasmimpi asampajjamāne pasannacittēna piyacakkhūhi sampassītabbā. Evaṃ
dassanamūlakenapi hi puññēna anekāni jātisahassāni cakkhumhi rogo vā

1. Khu 6. 7 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 223, 225 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 70 piṭṭhe.

4. Lāmakadesanāya (Syā), vilāsītadesanāya (Ka)

5. Khu 1. 267 piṭṭhe.

dāho vā ussādā vā piḷakā vā na honti, vippasannaṭṭhapañcavaṇṇasassirikāni
 honti cakkhūni ratanavimāne ugghāṭitamaṇikavāṭasadisāni,
 sataṣaḥassakappamattaṃ devesu ca manussesu ca sampattīnaṃ lābhī hoti.
 Anacchariyañcetaṃ, yaṃ manussabhūto sappaññaṭṭhapañcavaṇṇasassirikāni
 samaṇadassanamayena puññaṃ evarūpaṃ vipākasampattiṃ anubhaveyya,
 yattha tiracchānagatānaṃ kevalaṃ saddhāmatṭhakena katassa¹
 samaṇadassanassa evaṃ vipākasampattiṃ vaṇṇayanti.

Ulūko maṇḍalakkhiko,
 Vedyake² ciradīghavāsiko.
 Sukhito vata kosiyo ayaṃ,
 Kāluṭṭhitaṃ passati Buddhavaraṃ.

Mayi cittaṃ pasādetvā, bhikkhusaṃghe anuttare.
 Kappānaṃ³ sataṣaḥassāni, duggateso na gacchati.

Sa devalokā cavitvā, kusalakammaṃ codito.
 Bhavissati anantaññaṃ, somanassoti vissutoti⁴.

Kālena dhammasākacchā nāma padose vā paccūse vā dve suttantikā
 bhikkhū aññaṃaññaṃ suttantaṃ sākacchanti, vinayadharā vinayaṃ,
 ābhidhammikā abhidhammaṃ, jātakabhāṇakā jātaṃ, aṭṭhakathikā
 Aṭṭhakathaṃ, līnuddhata-vicikicchāparetaccittavisodhanatthaṃ vā tamhi
 tamhi kāle sākacchanti, ayaṃ kālena dhammasākacchā. Sā āgamabyatti-
 ādīnaṃ guṇānaṃ hetuto maṅgalanti vuccatīti.

Evaṃ imissā gāthāya khanti, sovacassatā, samaṇadassanaṃ, kālena
 dhammasākacchāti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesaṃ tattha
 tattha vibhāvitamevāti.

Niṭṭhitā khantī cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

1. Saddhāmatṭhakejanitassa (Syā)

2. Vedisake (Ka)

3. Kappāni (Sī)

4. Ma-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Tapo cātigāthāvaṇṇanā

11. Idāni **tapo cāti** ettha pāpake dhamme tapatīti **tapo**, brahmaṃ cariyam, brahmānam vā cariyam **brahmacariyam**, seṭṭhacariyanti vuttam hoti. Ariyasaccānam dassanam **ariyasaccāna dassanam**, ariyasaccāni dassananti eke, tam na sundaram. Nikkhantam vānatoti nibbānam, sacchikaraṇam sacchikiriya, nibbānassa sacchikiriya **nibbānasacchikiriya**. Sesam vuttanayamevāti ayam **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evam veditabbā—**tapo** nāma abhijjhādomanassādīnam tapanato indriyasamvaro, kosajjassa vā tapanato vīriyam, tehi samannāgato puggalo ātāpīti vuccati. Svāyam abhijjhādippahānājhānādippaṭilābhahetuto maṅgalanti veditabbo.

Brahmacariyam nāma methunaviratisamaṇadhamma-sāsanamaggānamadhivacanam. Tathā hi “abrahmacariyam pahāya brahmacārī hotī”ti evamādīsu¹ methunavirati brahmacariyanti vuccati. “Bhagavati no āvuso brahmacariyam vussatīti evamāvuso”ti evamādīsu² samaṇadhammo. “Na tāvāham pāpima parinibbāyissāmi, yāva me idam brahmacariyam na iddhañceva bhavissati phītañca vitthārikam bāhujaññan”ti evamādīsu³ sāsanam. “Ayameva kho bhikkhu ariyo aṭṭhaṅgiko maggo brahmacariyam. Seyyathidam, sammādiṭṭhī”ti evamādīsu⁴ maggo. Idha pana ariyasaccadassanena parato maggassa saṅgahitattā avasesam sabbampi vaṭṭati. Tañcetam uparūpari nānappakāravisesādhigamahetuto maṅgalanti veditabbam.

Ariyasaccāna dassanam nāma Kumārapañhe vuttānam⁵ catunnam ariyasaccānam abhisamayavasena maggadassanam, tam saṃsāradukkhavītikkamahetuto maṅgalanti vuccati.

Nibbānasacchikiriya nāma idha arahattaphalam nibbānanti adhippetam. Tampi hi pañcagativānanena⁶ vānasaññitāya taṇhāya nikkhantattā nibbānanti vuccati,

1. Dī 1. 60; Ma 1. 237 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 89; Saṃ 3. 229; Khu 1. 155 piṭṭhesu.

5. Vuttatthānam (Si)

2. Ma 1. 201 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 7 piṭṭhe.

6. Pañcagativānena (Syā)

tassa patti vā paccavekkhaṇā vā sacchikiriyāti vuccati. Itarassa pana nibbānassa ariyasaccānaṃ dassaneneva sacchikiriyā siddhā, tenetaṃ idha nādhippetaṃ. Evamesā nibbānasacchikiriyā diṭṭhadhammikasukhavihārādihetuto maṅgalanti veditabbā.

Evam imissā gāthāya tapo, brahmacariyaṃ, ariyasaccānaṃ dassanaṃ, nibbānasacchikiriyāti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesam tāttha tāttha vibhāvītamevāti.

Niṭṭhitā tapo cāti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Phuṭṭhassa lokadhammehītigāthāvaṇṇanā

12. Idāni **phuṭṭhassa lokadhammehīti** ettha **phuṭṭhassāti** phusitassa chupitassa sampattassa. Loke dhammā **lokadhammā**, yāva lokappavatti, tāva anivattakā dhammāti vuttaṃ hoti. **Cittanti** mano mānasaṃ. **Yassāti** navassa vā majjhimassa vā therassa vā. **Na kampaṭīti** na calati na vedhati. **Asokanti** nissokaṃ abbūḷhasokasallaṃ. **Virajanti** vigatarajaṃ viddhamsitarajaṃ¹. **Khemanti** abhayaṃ nirupaddavaṃ. Sesam vuttanayamevāti ayam **padavaṇṇanā**.

Atthavaṇṇanā pana evam veditabbā—**phuṭṭhassa lokadhammehi cittaṃ yassa na kampaṭi** nāma yassa lābhālābhādīhi aṭṭhahi lokadhammehi phuṭṭhassa ajjhotthaṭṭassa cittaṃ na kampaṭi na calati na vedhati, tassa taṃ cittaṃ kenaci akampaṇīyalokuttamabhāvāvahanato maṅgalanti veditabbaṃ.

Kassa ca etehi phuṭṭhassa cittaṃ na kampaṭīti? arahato khīṇāsavassa, na aññassa kassaci. Vuttañhetam—

“Selo yathā ekagghano, vātena na samīrati.

Evam rūpā rasā saddā, gandhā phassā ca kevalā.

Iṭṭhā dhammā aniṭṭhā ca, na pavedhenti tādino.

Ṭṭhitam cittaṃ vippamuttam, vayañcassānupassatī”²ti.

1. Viddhastarajaṃ (Sī)

2. Vi 3. 272 piṭṭhe.

Asokaṃ nāma khīṇāsavasseva cittaṃ. Tañhi yvāyaṃ “soko socanā socitattaṃ antosoko antoparisoko cetaso parinijjhāyitattan”ti-ādinā¹ nayena vuccati soko, tassa abhāvato asokaṃ. Keci nibbānaṃ vadanti, taṃ purimapadena nānusandhiyati. Yathā ca asokaṃ, evaṃ virajaṃ khemantipi khīṇāsavasseva cittaṃ. Taṃ hi rāgadosamoharajānaṃ vigatattā **virajaṃ**, catūhi ca yogehi khemattā **khemam**, yato etaṃ tena tenākārena tamhi tamhi pavattikkhaṇe gahetvā niddiṭṭhavasena tividhampi² appavattakkhandhatādilokuttamabhāvāvahanato āhuneyyādibhāvāvahanato ca maṅgalanti veditabbaṃ.

Evaṃ imissā gāthāya aṭṭhalokadhammehi akampitacittaṃ, asokacittaṃ, virajacittaṃ, khemacittanti cattāri maṅgalāni vuttāni. Maṅgalattañca nesam tattha tattha vibhāvivatevāti.

Niṭṭhitā phuṭṭhassa lokadhammehīti imissā gāthāya atthavaṇṇanā.

Etādisānītigāthāvaṇṇanā

13. Evaṃ Bhagavā asevanā ca bālānanti-ādīhi dasahi gāthāhi aṭṭhatimsa mahāmaṅgalāni kathetvā idāni etāneva attanā vuttamaṅgalāni³ thunanto “**etādisāni katvānā**”ti avasānagāthamabhāsi.

Tassāya **matthavaṇṇanā**—**etādisānīti** etāni idisāni mayā vuttappakārāni bālānaṃ asevanādīni. **Katvānā**ti katvā. Katvāna katvā karitvāti hi atthato anaññaṃ. **Sabbattha maparājītā**ti sabbattha khandhakilesābhisaṅkhāradevaputtamārappabhedesu catūsu paccatthikesu ekenāpi aparājītā hutvā, sayameva te cattāro māre parājetvāti vuttaṃ hoti. Makāro cettha padasandhikaramattoti viññātabbo.

Sabbattha sotthim gacchantīti etādisāni maṅgalāni katvā catūhi mārehi aparājītā hutvā sabbattha idhalokaparalokesu ṭhānacaṅkamanādīsu ca sotthim gacchanti, bālasevanādīhi ye uppajjeyyūṃ

1. Abhi 2. 144 piṭṭhe. 2. Tividham cittaṃ (Syā) 3. Yathāvuttamaṅgalāni (Ka)

āsavā vighātapariḷāhā, tesam abhāvā sotthim gacchanti, anupaddutā anupasaṭṭhā khemino appaṭibhayā gacchantīti vuttam hoti. Anunāsiko cettha gāthābandhasukhattham vuttoti veditabbo.

Tam tesam maṅgalamuttamanti iminā gāthāpadena Bhagavā desanam niṭṭhāpesi. Katham? Evaṃ devaputta ye etādisāni karonti, te yasmā sabbattha sotthim gacchanti, tasmā tam bālānam asevanādi-aṭṭhatimsavidhampi tesam etādisakārakānam maṅgalamuttamam seṭṭham pavaranti gaṇhāhīti.

Evañca Bhagavatā niṭṭhāpitāya desanāya pariyosāne koṭisatasahassadevatāyo arahattam pāpuṇimsu, sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalasampattānam gaṇanā asaṅkhyeyyā ahoṣi. Atha Bhagavā dutiyadivase Ānandattheram āmantesi “imaṃ pana Ānanda rattim aññatarā devatā maṃ upasaṅkamtivā maṅgalapañham pucchi, athassāham aṭṭhatimsa maṅgalāni abhāsim, uggaṇhāhi Ānanda imaṃ maṅgalapariyāyam, uggaṇhētva bhikkhū vācchī”ti. Thero uggaṇhētva bhikkhū vācesi. Tayidaṃ ācariyaparamparāya ābhataṃ yāvajjatanā pavattati, evamidaṃ brahmacariyam iddhañceva phītañca vitthārikam bāhujaññam puthubhūtam yāva devamanussehi suppakāsītanti veditabbam.

Idāni etesveva maṅgalesu nāṇapariyāyapāṭavattam ayamādito pabhuti yojanā—evamime idhalokaparalokakuttarasukhakāmā sattā bālaṅgasevanam pahāya, paṇḍite nissāya, pūjaneyye pūjetvā, patirūpadesavāsena pubbe ca katapuññatāya kusalappavattiyam codiyamānā, attānam sammā paṇidhāya, bāhusaccasippavinayehi alaṅkatattabhāvā, vinayānurūpaṃ subhāsitaṃ bhāsamānā, yāva gihibhāvam na vijahanti, tāva mātāpitūpaṭṭhānena porāṇam iṇamūlam visodhayamānā, puttadārasaṅgahena navam iṇamūlam payojayamānā, anākulakammantatāya dhanadhaññādisamiddhim pāpuṇantā, dānena bhogasāram dhammacariyāya jīvitasārañca gahetvā, ñātisaṅgahena sakajanahitam anavajjakammantatāya parajanahitañca karontā, pāpaviratiyā parūpaghātam majjapānasamīyamena attūpaghātañca vivajjetvā, dhammesu appamādena kusalapakkham vaḍḍhetvā, vaḍḍhitakusalatāya gihibyañjanam ohāya pabbajitabhāve ṭhitāpi Buddhabuddhasāvakuṇṇapajjhāyācariyādīsū gāravena nivātena ca vattasampadam ārādhētva,

santuṭṭhiyā paccayagedham pahāya, kataññutāya sappurisabhūmiyaṃ thatvā,
 dhammassavanena cittalīnataṃ pahāya, khantiyā sabbaparissaye
 abhibhavitvā, sovacassatāya sanātham attānam katvā, samaṇadassanena
 paṭipattipayogaṃ passantā, dhammasākacchāya kaṅkhāṭṭhānīyesu dhammesu
 kaṅkham vinodetvā, indriyasamvaratapena silavisuddhim
 samaṇadhammabrahmacariyena cittavisuddhim tato parā ca catasso
 visuddhiyo sampādentā, imāya paṭipadāya ariyasaccadassanapariyāyam¹
 nāṇadassanavisuddhim patvā arahattaphalasaṅkhyam nibbānam
 sacchikaronti, yaṃ sacchikarivā Sinerupabbato viya vātavuṭṭhihi aṭṭhahi
 lokadhammehi avikampamānacittā asokā virajā khemino honti, ye ca
 khemino honti, te sabbattha ekenapi aparājitā honti, sabbattha sotthim
 gacchanti. Tenāha Bhagavā—

“Etādisāni katvāna, sabbattha maparājitā.

Sabbattha sotthim gacchanti, tam tesam maṅgalamuttaman”ti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Maṅgalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ratanasuttavaṇṇanā

Nikkheppayojana

Idāni **yānīdha bhūtānī**-evamādinā Maṅgalasuttānantaram nikkhittassa
 Ratanasuttassa atthavaṇṇanākkamo anuppatto. Tassa idha
 nikkheppayojanam vatvā tato param suparisuddhena titthena
 naditaḷākādīsū salilajjhogāhaṇamiva suparisuddhena nidānena imassa
 suttassa atthajjhogāhaṇam dassetum—

Yena vuttam yadā yattha, yasmā cetam imam nayam.
 Pakāsetvāna etassa, karissāmatthavaṇṇanam.

1. Ariyasaccadassanapariyosānam (Sī)

Tattha yasmā Maṅgalasuttena attarakkhā akalyāṇakaraṇakalyāṇā-karaṇapaccayānañca āsavānaṃ paṭighāto dassito, imañca suttam parārakkham amanussādipaccayānañca āsavānaṃ paṭighātaṃ sādheti, tasmā tadanantaram nikkhattam siyāti.

Idam tāvassa idha nikkhepappayojanam.

Vesālivatthu

Idāni “yena vuttam yadā yattha, yasmā cetan”ti etthāha “kena panetaṃ suttam vuttam, kadā, kattha, kasmā ca vuttan”ti. Vuccate—idam hi Bhagavatā eva vuttam, na sāvakādihi. Tañca yadā dubbhikkhādīhi upaddavehi upaddutāya Vesāliyā Licchavīhi Rājagahato yācitvā Bhagavā Vesālim ānīto, tadā Vesāliyam tesam upaddavānaṃ paṭighātathāya vuttanti. Ayam tesam pañhānaṃ saṅkhepavissajjanā. Vitthārato pana Vesālivatthuto pabhuti porāṇehi vaṇṇiyati.

Tatrāyam **vaṇṇanā**—Bārāṇasirañño kira aggamaheṣiyā kucchimhi gabbho saṅghāsi, sā taṃ nītvā rañño nivedesi, rājā gabbhaparihāraṃ adāsi, sā sammā parihariyamānagabbhā gabbhaparipākakāle vijāyanagharam pāvīsi. Puññavatīnaṃ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, sā ca tāsam aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhuḷvapakupphasadisam maṃsapesiṃ vijāyi. Tato “aññā deviyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamaheṣī maṃsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā”ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṃ maṃsapesiṃ ekasmiṃ bhājane pakkhipitvā aññatarena paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchitvā Gaṅgāya sote pakkhipāpesi. Manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkham saṃvidahiṃsu. Suvaṇṇapaṭṭakañcetta¹ jātihiṅgulakena “Bārāṇasirañño aggamaheṣiyā pajā”ti likhitvā bandhiṃsu. Tato taṃ bhājanaṃ ūmibhayādīhi anupaddutaṃ Gaṅgāsotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpasso gopālakulam nissāya Gaṅgātīre viharati, so pātova Gaṅgam otaranto bhājanaṃ āgacchantam

1. Suvaṇṇapaṭṭikañcetta (Sī, Syā)

disvā paṃsukūlasaññāya aggahesi. Tato tattha taṃ akkharapaṭṭakaṃ rājamuddikālañchanañca disvā muñcivā taṃ maṃsapesiṃ addasa, disvānassa etadahosi “siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtibhāvo natthī”ti. Taṃ assamaṃ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṃsapesiyo ahesuṃ, tāpaso disvā sādhutaraṃ ṭhapesi, tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā pesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahiṃsu. Tāpaso disvā puna sādhutaraṃ ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena ekā maṃsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi. Tesu tāpasassa puttasiṃho uppajji. Aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti, tato pabhuti ca khīrabhattaṃ labhati, so bhattaṃ bhuñjitvā khīraṃ dārakānaṃ mukhe āsiñcati. Tesam yaṃ yaṃ udaraṃ pavitṭhaṃ, taṃ sabbaṃ maṇibhājanagataṃ viya dissati. Evaṃ licchavī ahesuṃ. Apare panāhu “sibbetvā ṭhapitā viya nesam aññamaññaṃ līnā chavi ahosī”ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **Licchavīti** paññāyimsu.

Tāpaso dārake posento ussūre gāmaṃ piṇḍāya pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṃ byāpāraṃ ñatvā gopālakā āhaṃsu “bhante pabbajitānaṃ dārakaposanaṃ palibodho, amhākaṃ dārake detha, mayaṃ possessāma, thumhe attano kammaṃ karoṭhā”ti. Tāpaso “sādhū”ti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadvase maggaṃ samaṃ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākāṃ ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṃ āgatā. Tāpaso “mahāpuñña dārakā, appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññamaññaṃ āvāhavivāhaṃ karoṭhā, pañcagorasena rājānaṃ tosetvā bhūmibhāgaṃ gahetvā nagaraṃ māpetha, tattha kumāraṃ abhisiñcathā”ti vatvā dārake adāsi. Te “sādhū”ti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṃ.

Dārakā vuḍḍhimanvāya kīḷantā vivādaṭṭhānesu aññe gopāladārake hatthenapi pādenapi paharanti, te rodanti. “Kissa rodathā”ti ca mātāpitūhi vuttā “ime nimmātāpītītā tāpasapositā amhe atīva paharanti”ti vadanti. Tato tesam mātāpitaro “ime dārakā aññe dārake vihethenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjitabbā ime”ti āhaṃsu. Tato pabhuti kira so padeso

“vajjī”ti vuccati, tiyojanasataṃ parimāṇena. Atha taṃ padesaṃ gopālakā rājānaṃ tosetvā aggahesuṃ. Tattheva nagaraṃ māpetvā soḷasavassuddesikaṃ kumāraṃ abhisiñcitvā rājānaṃ akaṃsu. Tāya cassa dārikāya saddhim vāreyyaṃ katvā katikaṃ akaṃsu “na bāhirato dārikā ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā”ti. Tesāṃ paṭhamasamvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca, evaṃ soḷasakkhattuṃ dve dve jātā, tato tesāṃ dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhantānaṃ āramuyyānanivāsaṭṭhānaparivārasampattiṃ gahetuṃ appahontaṃ taṃ nagaraṃ tikkhattuṃgāvutantarena gāvutantarena pākarena parikkhipiṃsu, tassa punappunaṃ Visālīkatattā **Vesālī**veva nāmaṃ jātāṃ. Idaṃ **Vesālivatthu**.

Bhagavato nimantanaṃ

Ayaṃ pana Vesālī Bhagavato uppannakāle iddhā vepullappattā ahoṣi. Tattha hi rājūnaṃyeva satta sahasāni satta satāni satta ca rājāno ahesuṃ. Tathā yuvarājāsenāpatibhaṇḍāgārikappabhutīnaṃ. Yathāha—

“Tena kho pana samayena Vesālī iddhā ceva hoti phītā ca bahujaṇā ākiṇṇamanussā subhikkhā ca, satta ca pāsādasahassāni satta ca pāsādasatāni satta ca pāsādā, satta ca kūṭāgārasahassāni satta ca kūṭāgārasatāni satta ca kūṭāgārāni, satta ca ārāmasahassāni satta ca ārāmasatāni satta ca ārāmā, satta ca pokkharāṇisahassāni satta ca pokkharāṇisatāni satta ca pokkharāṇiyo”ti¹.

Sā aparena samayena dubbhikkhā ahoṣi dubbuṭṭhikā dussassā. Paṭhamaṃ duggatamanussā maranti, te bahiddhā chaḍḍenti. Matamanussānaṃ kuṇapagandhena amanussā nagaraṃ pavisiṃsu, tato bahutarā maranti. Tāya paṭīkūlatāya sattānaṃ ahivātārogo uppajji. Iti tīhi dubbhikkha-amanussarogabhayehi upaddutā Vesālinagaravāsino upasaṅkamitvā rājānaṃ āhaṃsu “mahārāja imasmim nagare tividhaṃ bhayamuppannaṃ, ito pubbe yāva sattamā rājakulaparivaṭṭā evarūpaṃ anuppannapubbaṃ, tumhākaṃ maññe

1. Vi 3. 377 piṭṭhe.

adhammikattena taṃ etarahi uppannaṃ”ti. Rājā sabbe santhāgāre sannipātāpetvā “mayhaṃ adhammikabhāvaṃ vicinathā”ti āha. Te sabbaṃ paveniṃ vicinantā na kiñci addasaṃsu.

Tato rañño dosamadisvā “idaṃ bhayaṃ amhākaṃ kathaṃ vūpasameyyā”ti cintesuṃ. Tattha ekacce cha satthāre apadisimsu “etehi okkantaṃatte vūpasameṣṣati”ti. Ekacce āhaṃsu “Buddho kira loke uppanno, so Bhagavā sabbasattahitāya dhammaṃ deseti mahiddhiko mahānubhāvo, tena okkantaṃatte sabbabhayāni vūpasameyyun”ti. Tena te attamaṇā hutvā “kahaṃ pana so Bhagavā etarahi viharati, amhehi pesito na āgaccheyyā”ti āhaṃsu. Athāpare āhaṃsu “Buddhā nāma anukampakā, kissa nāgaccheyyuṃ, so pana Bhagavā etarahi Rājagahe viharati, rājā Bimbisāro taṃ upaṭṭhahati, so āgantūṃ na dadeyyā”ti. “Tena hi rājānaṃ saññāpetvā āneyyāma”ti dve Licchavirājāno mahatā balakāyena pahūtaṃ paṇṇākāraṃ datvā rañño santikaṃ pesimsu “Bimbisāraṃ saññāpetvā Bhagavantaṃ ānethā”ti. Te gantvā rañño paṇṇākāraṃ datvā taṃ pavattiṃ nivedetvā “mahārāja Bhagavantaṃ amhākaṃ nagaraṃ pesehi”ti āhaṃsu. Rājā na sampaṭicchhi, “tumheyeva jānāthā”ti āha. Te Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā evamaṃhaṃsu “bhante amhākaṃ nagare tīṇi bhayāni uppannāni, sace Bhagavā āgaccheyya, sotthi no bhaveyyā”ti. Bhagavā āvajjetvā “Vesāliyaṃ Ratanasutte vutte sā rakkhā koṭisatasahassaṃ cakkavāḷānaṃ¹ pharissati, suttapariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo bhavissati”ti adhiṅgāsi. Atha rājā Bimbisāro Bhagavato adhiṅgānaṃ sutvā “Bhagavatā Vesāligamaṇaṃ adhiṅgāsi”ti nagare ghoṣaṇaṃ kārāpetvā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā āha “kiṃ bhante sampaṭicchatha Vesāligamaṇaṃ”ti. Āma mahārājāti. Tena hi bhante tāva āgametha, yāva maggaṃ paṭiyādemīti.

Atha kho rājā Bimbisāro Rājagahassa ca Gaṅgāya ca antarā pañcayojanabhūmiṃ samaṃ katvā yojane yojane vihāraṃ māpetvā Bhagavato gamaṇakālaṃ paṭivedesi. Bhagavā pañcahi bhikkhusatehi

1. Koṭisatasahassacakkavāḷe (Sī), koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ (Ka)

parivuto pāyāsi. Rājā pañcayojanaṃ maggaṃ pañcavaṇṇehi pupphehi jāṇumattaṃ okirāpetvā dhajapaṭākapunṇaghaṭakadali-ādīni ussāpetvā Bhagavato dve setacchattāni ekamekassa ca bhikkhussa ekamekaṃ ukkhipāpetvā saddhim attano parivārena pupphagandhādīhi pūjaṃ karonto ekekasmim vihare Bhagavantam vāsāpetvā mahādānāni datvā pañcahi divasehi Gaṅgātīraṃ nesi. Tattha sabbalaṅkārehi nāvaṃ alaṅkaronto Vesālikānaṃ sāsanaṃ¹ pesesi “āgato Bhagavā, maggaṃ paṭiyādetvā sabbe Bhagavato paccuggamaṃ karoṭhā”ti. Te “diguṇaṃ pūjaṃ karissāmā”ti Vesāliya ca Gaṅgāya ca antarā tiyojanabhūmim samaṃ katvā Bhagavato cattāri ekamekassa ca bhikkhussa dve dve setacchattāni sajjetvā pūjaṃ kurumānā Gaṅgātīraṃ āgantvā aṭṭhaṃsu.

Atha Bimbisāro dve nāvāyo saṅghaṭetvā maṇḍapaṃ katvā pupphadāmādīhi alaṅkaritvā tattha sabbaratanamayaṃ Buddhāsaṇaṃ paññāpesi, Bhagavā tattha nisīdi. Pañca satā bhikkhūpi nāvaṃ āruhitvā yathānurūpaṃ nisīdiṃsu. Rājā Bhagavantam anugacchanto galappamāṇaṃ udakaṃ ogāhetvā “yāva bhante Bhagavā āgacchati, tāvāhaṃ idheva Gaṅgātīre vasissāmī”ti vatvā nivatto. Upari devatā yāva akaniṭṭhabhavanā pūjaṃ akaṃsu. Heṭṭhāgaṅgānivāsino kambalassatarādayo nāgarājāno pūjaṃ akaṃsu. Evaṃ mahatīyā pūjāya Bhagavā yojanamattaṃ addhānaṃ Gaṅgāya gantvā Vesālikānaṃ sīmantaraṃ pavitṭho.

Tato Licchavirājāno Bimbisārena katapūjāya diguṇaṃ karontā galappamāṇe udae Bhagavantam paccuggacchiṃsu. Teneva khaṇena tena muhuttena vijjupabhāvinaddhandhakāravisaṭakūṭo gaḷagaḷāyanto catūsu disāsu mahāmegho vuṭṭhāsi. Atha Bhagavatā paṭhamapāde Gaṅgātīre nikkhittamatte pokkharavassaṃ vassi. Ye temetukāmā², te eva tementi, atemetukāmā na tementi. Sabbattha jāṇumattaṃ ūrumattaṃ kaṭimattaṃ galappamāṇaṃ udakaṃ vahati, sabbakuṇapāni udakena Gaṅgaṃ pavesitāni, parisuddho bhūmibhāgo ahosi.

Licchavirājāno Bhagavantam antarā yojane yojane vāsāpetvā mahādānāni datvā tīhi divasehi diguṇaṃ pūjaṃ karontā Vesālim

1. Lekham (Syā)

2. Temetukāmā (Syā, Ka)

nayimsu. Vesālim sampatte Bhagavati Sakko Devānamindo devasaṅghapurakkhato āgacchi. Mahesakkhānaṃ devatānaṃ sannipātena amanussā yebhuyyena palāyimsu. Bhagavā nagaradvāre ṭhatvā Ānandattheraṃ āmantesi “imaṃ Ānanda Ratanasuttaṃ uggahetvā balikammūpakaraṇāni gahetvā Licchavirājakumārehi saddhiṃ Vesāliyaṃ tipākārantare vicaranto parittam karohi”ti Ratanasuttaṃ abhāsī. Evaṃ “kena panetaṃ suttaṃ vuttaṃ, kadā, kattha, kasmā ca vuttan”ti etesaṃ pañhānaṃ vissajjanā vitthārena Vesālivatthuto pabhuti porāṇehi vaṇṇiyati.

Evaṃ Bhagavato Vesālim anuppattadivaseyeva Vesālinagaradvāre tesam upaddavānaṃ paṭighātathāya vuttamidaṃ Ratanasuttaṃ uggahetvā āyasmā Ānando parittatthāya bhāsamāno Bhagavato pattena udakamādāya sabbanagaraṃ abbhukkiranto anuvicari. **Yaṃ kiñcīti** vuttamatte eva¹ therena ye pubbe apalātā saṅkārakūṭabhittippadesādinissitā amanussā, te catūhi dvārehi palāyimsu, dvārāni anokāsāni ahesuṃ. Tato ekaccedvāresu okāsaṃ alabhamānā pākāraṃ bhinditvā palātā. Amanussesu gatamattesu manussānaṃ gattesu rogo vūpasanto, te nikkhamitvā sabbapupphagandhādīhi theram pūjesuṃ. Mahājano nagaramajjhe santhāgāraṃ sabba-gandhehi limpitvā vitānaṃ katvā sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā tattha Buddhāsaṅgaṃ pañṇāpetvā Bhagavantaṃ ānesi.

Bhagavā santhāgāraṃ pavisitvā pañṇatte āsane nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho rājāno manussā ca patirūpe patirūpe āsane² nisīdimsu. Sakkopi Devānamindo dvīsu devalokesu devaparisāya saddhiṃ upanisīdi añṇe ca devā, Ānandattheropi sabbaṃ Vesālim anuvicaranto rakkham katvā Vesālinagaravāsīhi saddhiṃ āgantvā ekamantaṃ nisīdi. Tattha Bhagavā sabbesaṃ tadeva Ratanasuttaṃ abhāsīti.

Ettāvatā ca yā “yena vuttaṃ yadā yattha, yasmā cetam imaṃ nayam. **Pakāsetvānā**”ti mātikā nikkhattā, sā sabbappakārena vitthāritā hoti.

1. Yeva ca (Sī), yeva pana (Syā)

2. Okāse (Sī, Syā)

Yānīdhātīgāthavaṇṇanā

1. Idāni “etassa karissāmatthavaṇṇanan”ti vuttattā **atthavaṇṇanā** ārabbhate. Apane pana vadanti “ādito pañceva gāthā Bhagavatā vuttā, sesā parittakaraṇasamaye Ānandattherenā”ti. Yathā vā tathā vā hotu, kiṃ no imāya parikkhāya¹, sabbathāpi etassa Ratanasuttassa karissāmatthavaṇṇanam.

Yānīdha bhūtānīti paṭhamagāthā. Tattha **yānī**ti yādisāni appesakkhāni vā mahesakkhāni vā. **Idhā**ti imasmim padese, tasmim khaṇe sannipātaṭṭhānam sandhāyāha. **Bhūtānī**ti kiñcāpi bhūtasaddo “bhūtasimim pācittiyān”ti evamādīsu² vijjamāne. “Bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā”ti evamādīsu³ khandhapañcake. “Cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū”ti evamādīsu⁴ catubbidhe pathavīdhātvādirūpe. “Yo ca kālaghaso bhūto”ti evamādīsu⁵ khīṇāsave. “Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayan”ti evamādīsu⁶ sabbasatte. “Bhūtagāmapātabyatāyā”ti evamādīsu⁷ rukkhādike. “Bhūtaṃ bhūtato sañjānāti”ti evamādīsu⁸ Cātumahārājikānam heṭṭhā sattanikāyaṃ upādāya vattati. Idha pana avisesato amanussesu daṭṭhabbo.

Samāgatānīti sannipatitāni. **Bhummānī**ti bhūmiyaṃ nibbattāni. **Vā**-iti vikappane. Tena yānīdha bhummāni vā bhūtāni samāgatānīti imamekaṃ vikappaṃ katvā puna dutiyavikappaṃ kātuṃ “**yāni va antalikkhe**”ti āha. Antalikkhe vā yāni bhūtāni nibbattāni, tāni sabbāni idha samāgatānīti attho. Ettha ca yāmato yāva akaniṭṭhaṃ, tāva nibbattāni bhūtāni ākāse pātubhūtavimānesu nibbattattā “antalikkhe bhūtānī”ti veditabbāni. Tato heṭṭhā Sineruto pabhuti yāva bhūmiyaṃ rukkhalatādīsu amivatthāni pathaviyañca nibbattāni bhūtāni, tāni sabbāni bhūmiyaṃ bhūmipaṭibaddhesu ca rukkhalatāpabbatādīsu nibbattattā “bhummāni bhūtānī”ti veditabbāni.

1. Aparikkhāya parittāya (Syā), aparikkhatāya parikkhatāya (Ka)

2. Vi 2. 37 piṭṭhe.

3. Ma 1. 326 piṭṭhe.

4. Ma 3. 67 piṭṭhe.

5. Khu 5. 68 piṭṭhe.

6. Dī 2. 129 piṭṭhe.

7. Vi 2. 52 piṭṭhe.

8. Ma 1. 2, 5 piṭṭhesu.

Evam Bhagavā sabbāneva amanussabhūtāni “bhumāni vā yāni va antalikkhe”ti dvīhi padehi vikappetvā puna ekena padena pariggahetvā dassetuṃ “**sabbeva bhūtā sumanā bhavantū**”ti āha. **Sabbeti** anavasesā. **Evāti** avadhāraṇe, ekampi anapanetvāti adhippāyo. **Bhūtāti** amanussā. **Sumanā bhavantūti** sukhitamanā pītisomanassajātā bhavantu. **Athopīti** kiccantarasanniyojanattam vākyopādāne nipāadvayaṃ. **Sakkacca suṇantu bhāsītanti** aṭṭhim katvā¹ manasikatvā sabbam cetasā samannāharitvā dibbasampattilokuttarasukhāvahaṃ mama desanaṃ suṇantu.

Evamettha Bhagavā “yānīdha bhūtāni samāgatāni”ti aniyamitavacanena bhūtāni pariggahetvā puna “bhumāni vā yāni va antalikkhe”ti dvidhā vikappetvā tato “sabbeva bhūtā”ti puna ekajjham katvā “sumanā bhavantū”ti iminā vacanena āsayasampattiyam niyojento “sakkacca suṇantu bhāsītanti”ti payogasampattiyam, tathā yoniso-manasikārasampattiyam paratoghosampattiyāñca, tathā attasammāpaṇidhi-sappurisūpanissayasampattisu samādhipaññāhetusampattisu ca niyojento gātham samāpesi².

Tasmā hītigāthāvaṇṇanā

2. **Tasmā hi bhūtāti** dutiyagāthā. Tattha **tasmāti** kāraṇavacanam. **Bhūtāti** āmantanavacanam. **Nisāmethāti** suṇātha. **Sabbeti** anavasesā. Kim vuttam hoti? Yasmā tumhe dibbaṭṭhānāni tattha upabhogaparibhogasampadañca pahāya dhammassavanattham idha samāgatā, na naṭanaccanādīdassanattham³, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbeti. Atha vā “sumanā bhavantu, sakkacca suṇantū”ti vacanena tesam sumanabhāvaṃ sakkaccaṃ sotukamyatañca disvā āha “yasmā tumhe sumanabhāvena attasammāpaṇidhiyonisomanasikārāsayasuddhīhi sakkaccaṃ sotukamyatāya sappurisūpanissayaparatoghosapadaṭṭhānato payogasuddhīhi ca yuttā, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe”ti. Atha vā

1. Aṭṭhikatvā (Sī, Syā)

2. Samādapesi (Ka)

3. Naṭanāṭakādīdassanattham (Syā), naṭakādīdassanattham (Ka)

yaṃ purimagāthāya ante “bhāsitaṃ”ti vuttaṃ, taṃ kāraṇabhāvena apadisanto āha “yasmā mama bhāsitaṃ nāma atidullabhaṃ aṭṭhakkhaṇa¹parivajjitassa khaṇassa dullabhattā, anekānisamsāṇca paññākaruṇāguṇena pavattattā, tañcāhaṃ vattukāmo ‘suṇantu bhāsitaṃ’ti avocaṃ, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe”ti. Idaṃ iminā gāthāpadena vuttaṃ hoti.

Evametam kāraṇaṃ niropento attano bhāsitanisāmane niyojetvā nisāmetabbaṃ vattumāraddho “**mettaṃ karotha mānusiya pajāya**”ti. Tassattho—yāyaṃ tīhi upaddavehi upaddutā mānusi pajā, tassā mānusiya pajāya mettaṃ mittabhāvaṃ hitajjhāsayaṃ paccupaṭṭhapethāti. Keci pana “mānusikaṃ pajaṇ”ti paṭhanti, taṃ bhummatthāsambhavā na yujjati. Yampi aññe atthaṃ vaṇṇayanti, sopi na yujjati. Adhippāyo panettha—nāhaṃ Buddhoti issariyabalena vadāmi, api tu yaṃ tumhākaṇca imissā ca mānusiya pajāya hitatthaṃ vadāmi “mettaṃ karotha mānusiya pajāya”ti. Ettha ca—

“Ye sattasaṇḍaṃ pathaviṃ vijetvā,
Rājisayo yajamānānupariyagā.
Assamedhaṃ purisamedhaṃ,
Sammāpāsaṃ vājapeyyaṃ niraggaḷaṃ.

Mettassa cittassa subhāvitassa,
Kalampi te nānubhavanti soḷasiṃ.

Ekampi ce pāṇamadupṭṭhacitto,
Mettāyati kusalo² tena hoti.
Sabbe ca pāṇe manasānukampī,
Pahūtamariyo pakaroti puññaṃ”ti³—

Evamādīnaṃ suttānaṃ ekādasānisamsānaṇca vasena ye mettaṃ karonti, etesaṃ mettā hitāti veditabbā.

“Devatānukampito poso,
Sadā bhadrāni passaṭi”ti⁴—

1. Sabbākkhaṇa (Sī, Syā)

2. Kusālī (Sī, Syā)

3. Khu 1. 209; Am 3. 2 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 188; Vi 3. 324 piṭṭhesu.

evamādīnaṃ suttānaṃ vasena yesu kayirati, tesampi hitāti veditabbā.

Evam ubhayesampi hitabhāvaṃ dassento “mettaṃ karotha mānusiya”ti vatvā idāni upakāraṃpi dassento āha “**divā ca ratto ca haranti ye baliṃ, tasmā hi ne rakkhatha appamattā**”ti. Tassattho—ye manussā cittakammakaṭṭhakammādīhipi devatā katvā cetiyarukkhādīni ca upasaṅkamitvā devatā uddissa divā baliṃ karonti, kālapakkhādīsu ca rattim baliṃ karonti, salākabhaddādīni vā datvā ārakkhadevatā upādāya yāva brahmadevatānaṃ pattidānaniyyātanena divā baliṃ karonti, chattāropana-dīpamālāya sabbarattikadhammassavanādīni kārapetvā pattidānaniyyātanena ca rattim baliṃ karonti, te kathaṃ na rakkhitabbā. Yato evaṃ divā ca ratto ca tumhe uddissa karonti ye baliṃ, **tasmā hi ne rakkhatha**, tasmā balikammakaraṇāpi te manusse rakkhatha gopayatha, ahitaṃ nesaṃ apanetha, hitaṃ upanetha appamattā hutvā taṃ kataññubhāvaṃ hadaye katvā niccamanussarantāti.

Yaṃkiñcīgāthavaṇṇanā

3. Evaṃ devatāsu manussānaṃ upakārabhāvaṃ dassetvā tesam upaddavavūpasamanatthaṃ Buddhādiguṇappakāsanena ca devamanussānaṃ dhammassavanatthaṃ “**yaṃkiñci vittaṃ**”ti-ādīnā nayena saccavacanaṃ payuñjitumāraddho. Tattha **yaṃkiñcī** aniyamitavasena anavasesaṃ pariyādiyati yaṃkiñci tattha tattha vohārūpagaṃ. **Vittanti** dhanam. Tañhi vittim janetīti vittaṃ. **Idha vāti** manussalokaṃ niddisati. **Huraṃ vāti** tato paraṃ avasesalokaṃ, tena ca ṭhapetvā manusse sabbalokaggahaṇe patte “saggesu vā”ti parato vuttattā ṭhapetvā manusse ca sagge ca avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbam.

Evam imehi dvīhi padehi yaṃ manussānaṃ vohārūpagaṃ alaṅkārapari-bhogūpagañca jātārūparajataṃ muttāmaṇiveḷuriyapavāḷalohitaṅkamasāragallādikaṃ, yañca muttāmaṇivālukatthatāya bhūmiyā ratanamayavimānesu anekayojanasatavittathatesu bhavanesu uppannānaṃ nāgasupaṇṇādīnaṃ vittaṃ, taṃ niddiṭṭhaṃ hoti. **Saggesu vāti** kāmāvacararūpāvacaradevalokesu.

Te hi sobhanena kammaena ajīyantīti¹ saggā. Suṭṭhu² aggātipi saggā. **Yanti** yaṃ sasāmikam vā asāmikam vā. **Ratananti** ratim nayati vahati janayati vaddhetīti ratanam. Yaṃkiñci cittikataṃ mahaggham atulam dullabhadassanam anomasattaparibhogaṇca, tassetam adhivacanam. Yathāha—

“Cittikataṃ mahagghaṇca, atulam dullabhadassanam.
Anomasattaparibhogam, ratanam tena vuccatī”ti.

Pañtanti uttamaṃ seṭṭham atappakam. Evaṃ iminā gāthāpadena yaṃ saggesu anekayojanasatappamāṇasabbaratanamayavimānasudhammavejayantappabh utīsu sasāmikam, yaṇca Buddhuppādavirahena apāyameva paripūrentesu sattesu suññavimānappaṭibaddham asāmikam, yaṃ vā panaññampi pathavimahāsamuddahimavantādinissitamasāmikam ratanam, taṃ niddiṭṭham hoti.

Na no samam atthi Tathāgatenāti na-iti paṭisedhe. **No-iti** avadhāraṇe. **Samanti** tulyam. **Atthīti** vijjati. **Tathāgatenāti** Buddhena. Kim vuttam hoti? Yaṃ etaṃ vittaṇca ratanaṇca pakāsitaṃ, ettha ekampi Buddharatanena sadisaṃ ratanam nevatti. Yampi hi taṃ **cittikatattṭhena ratanam**, seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa cakkaratanam maṇiratanaṇca, yamhi uppanne mahājano na aññattha cittikāram karoti, na koci pupphagandhādīni gahetvā yakkhaṭṭhānam vā bhūtaṭṭhānam vā gacchati, sabbopi jano cakkaratanamaṇiratanameva cittikāram karoti pūjeti, taṃ taṃ varam pattheti, patthitapatthitaṇcassa ekaccaṃ samijjhati, tampi ratanam Buddharatanena samam natthi. Yadi hi cittikataṭṭhena ratanam, Tathāgato va ratanam. Tathāgate hi uppanne ye keci mahesakkhā devamanussā na te aññatra cittikāram karonti, na kañci aññam pūjenti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanaḍāmena Tathāgataṃ pūjesi, yathābalaṇca aññe devā manussā ca Bimbisāra kosalarāja-anāthapiṇḍikādayo. Parinibbutampi Bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsīti vihārasahassāni paṭiṭṭhāpesi, ko pana vādo aññesaṃ cittikārānam. Apica kassaññassa parinibbutassāpi jātibodhidhammacakkappavattana parinibbānaṭṭhānāni paṭimāceti yādīni vā uddissa evaṃ cittikāragarukāro pavattati yathā Bhagavato. Evaṃcittikatattṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanam natthi.

1. Irīyanti gammantīti (Sī, Syā)

2. Suṭṭhu vā (Sī, Syā)

Tathā yampi taṃ **mahagghaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Kāsikaṃ vatthaṃ. Yathāha “jiṇṇampi bhikkhave Kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassaṅca mahagghañcā”¹, tampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yadi hi mahagghaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgato hi yesaṃ paṃsukampi² paṭiggaṇhāti, tesam taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ seyyathāpi Asokarañño, idamassa mahagghatāya. Evaṃ mahagghatāvacaṇena cettha dosābhāvasādhakaṃ idhaṃ suttapadaṃ veditabbaṃ—

“Yesam kho pana so paṭiggaṇhāti
cīvarapiṇḍapātasenaṇāsanagilānapaccaya-bhesajjaparikkhāraṃ, tesam taṃ
mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Idamassa mahagghatāya vadāmi.
Seyyathāpi taṃ bhikkhave kāsikaṃ vatthaṃ mahagghaṃ,
tathūpamaṃ bhikkhave imaṃ puggalaṃ vadāmi”³.

Evaṃ mahagghaṭṭhenapi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **atulaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa **cakkaratanaṃ** uppajjati indanīlamanīmayanābhi sattaratanaṃ mayasahassāraṃ pavālamayanemi rattasuvaṇṇamayasaṇḍhi, yassa dasannaṃ dasannaṃ arānamupari ekaṃ muṇḍāraṃ⁴ hoti vātaṃ gahetvā saddakaraṇatthaṃ, yena kato saddo sukusalappatāḷitapañcaṅgikatūriyasaddo viya hoti, yassa nābhiyā ubhosu passesu⁵ dve sīhamukhāni honti, abbhantaraṃ sakaṭacakkasseva susiraṃ. Tassa kattā vā kāretā vā natthi, kammaṃpaccayena ututo samuṭṭhāti. Yaṃ rājā dasavidhaṃ cakkavattivattaṃ pūretvā tadahuposathe puṇṇamadivase sīsaṃnhāto uposathiko uparipāsādaragato silāni sodhento nisinna puṇṇacandaṃ viya sūriyaṃ viya ca utṭhentaṃ passati, yassa dvādasayojanato saddo suyati, yojanato vaṇṇo dissati, yaṃ mahājanena “dutiyo maññe cando sūriyo vā utṭhito”⁶ ti ativiya kotūhalajātena dissamaṇaṃ nagarassa upari āgantvā rañño antepurassa pācīnapasse nāti-uccaṃ nātinīcaṃ hutvā mahājanassa gandhapupphādīhi pūjetuṃ yuttaṭṭhāne akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

1. Am 1. 250 piṭṭhe.

2. Paṃsukūlampi (Sī, Syā)

3. Am 1. 250 piṭṭhe.

4. Muddhāraṃ (Sī)

5. Ubhatopasse (Sī, Ka)

Tadeva anubandhamānaṃ **hatthiratanam** uppajjati, sabbaseto rattapādo sattappatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo uposathakulā vā chaddantakulā vā āgacchati, uposathakulā ca āgacchanto¹ sabbajeṭṭho āgacchati, chaddantakulā sabbakaniṭṭho sikkhitasikkho damathūpeto, so² dvādasayojanaṃ parisam gahetvā sakalajambudīpaṃ anusamīyāyivā purepātarāsameva sakaṃ rājadhāniṃ āgacchati.

Tampi anubandhamānaṃ **assaratanam** uppajjati, sabbaseto rattapādo kāḷasīso muñjakeso valāhakassarājakulā āgacchati. Sesamettha hatthiratanasadisameva.

Tampi anubandhamānaṃ **maṇiratanam** uppajjati, so hoti maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhamso superikammakato āyāmato cakkanābhisadiso, vepullapabbatā āgacchati, so caturaṅgasamannāgatepi andhakāre rañño dhajaggaṃ gato yojanaṃ obhāseti, yassobhāsenā manussā “divā”ti maññamānā kammante payojenti, antamaso kunthakipillikaṃ upādāya passanti.

Tampi anubandhamānaṃ **itthiratanam** uppajjati, pakati-aggamahesī vā hoti, uttarakuruto vā āgacchati maddarājakulato vā, atidīghatādichadosavivajjitā atikkantā mānusavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, yassā rañño sītakāle uṇhāni gattāni honti, uṇhakāle sītāni, satadhā phoṭṭita³tūlapicuno viya samphasso hoti, kāyato candanagandho vāyati, mukhato uppalaḅandho, pubbuṭṭhāyinitādi-anekaḅaṅgasamannāgatā ca hoti.

Tampi anubandhamānaṃ **gahapatiratanam** uppajjati rañño pakatikammakāro seṭṭhi⁴, yassa cakkaratane uppannamatte dibbaṃ cakkhu⁵ pātubhavati, yena samantato⁶ yojanamatte nidhiṃ passati asāmikampi sasāmikampi, so rājānaṃ upasaṅkamtivā pavāreti “appossukko tvaṃ deva hoti, ahaṃ te dhanena dhanakaraṇīyaṃ karissāmi”ti.

1. Āgacchanto hi (Sī)

3. Pothita (Ka)

5. Cakkhum (Sī, Syā)

2. Yo (Ka)

4. Seṭṭhi (Syā)

6. Yena samannāgato samantato (Syā)

Tampi anubandhamānaṃ **pariṇāyakaratanam** uppajjati rañño pakatijetṭhaputto, cakkaratane uppannamatte atirekapaññāveyyattiyena samannāgato hoti, dvādasayojanāya parisāya cetasā cittaṃ parijānitvā niggaḥapaggahasamattho hoti, so rājānaṃ upasaṅkamtivā pavāreti “apposukko tvaṃ deva hoti, ahaṃ te rajjaṃ anusāsissāmi”ti. Yaṃ vā panaññaṃ evarūpaṃ atulaṭṭhena ratanaṃ, yassa na sakkā tulayitvā tīrayitvā aggho kātum “sataṃ vā sahasaṃ vā agghati koṭṭim vā”ti. Tattha ekaratanampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yaḍi hi atulaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ. Tathāgato hi na sakkā sīlato vā samādhito vā paññādīnaṃ vā aññatarato kenaci tulayitvā tīrayitvā “ettakaguṇo vā iminā samo vā sappatiḥhāgo vā”ti paricchinditum. Evaṃ atulaṭṭhenapi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **dullabhadassanaṭṭhena ratanaṃ**, seyyathidaṃ¹ dullabhapātubhāvo² rājā cakkavatti, cakkādīni ca tassa ratanāni, tampi Buddharatanena samaṃ natthi. Yaḍi hi dullabhadassanaṭṭhena ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ, kuto cakkavatti-ādīnaṃ ratanattaṃ. Tāni hi³ ekasmimyeva kappe anekāni uppajjanti. Yasmā pana asaṅkhyeyyepi kappe Tathāgatasuñño loko hoti, tasmā Tathāgatova kadāci karahaci uppajjanato dullabhadassano. Vuttampi cetam Bhagavatā parinibbānasamaye—

“Devatā Ānanda ujjhāyanti ‘dūrā ca vatamha āgatā Tathāgataṃ dassanāya, kadāci karahaci Tathāgatā loke uppajjanti Arahanto Sammāsambuddhā, ajjeva rattiyā pacchime yāme Tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati, ayañca mahesakkho bhikkhu Bhagavato purato ṭhito ovārento, na mayam labhāma pacchime kāle Tathāgataṃ dassanāyā’ti”⁴.

Evaṃ dullabhadassanaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ natthi.

Tathā yampi taṃ **anomasattaparibhogatṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño cakkavattissa cakkaratanaḍi. Tañhi koṭisatasahassadhanānampi

1. Seyyathāpi (Sī, Ka)

3. Yāni (Sī, Syā)

2. Dullabhapātubhāvato (Sī)

4. Dī 2. 115 piṭṭhe.

sattabhūmikapāsādavaratale vasantānampi
 caṇḍālavēnanesādarathakārapukkusādīnaṃ nīcakulikānaṃ omakapurisānaṃ
 supinantepi paribhogatthāya na nibbattati. Ubhato sujātassa pana rañño
 khattiyasseva paripūritadasavidhacakkavattivattassa paribhogatthāya
 nibbattanato anomasattaparibhogāmyeva hoti, tampi Buddharatanasamaṃ
 natthi. Yadi hi anomasattaparibhogatthēna ratanaṃ, Tathāgatova ratanaṃ.
 Tathāgato hi loke omakasattasammatānaṃ anupanissayasampannānaṃ
 viparītadassanānaṃ Pūraṇakassapādīnaṃ channaṃ sathhārānaṃ aññesañca
 evarūpānaṃ supinantepi aparibhogo. Upanissayasampannānaṃ pana
 catuppadāyapi gāthāya pariyosāne arahattamadhigantuṃ samatthānaṃ
 nibbedhikaññadassanānaṃ Bāhiyadārucīriyappabhutīnaṃ aññesañca
 mahākulappasutānaṃ mahāsāvakaṇaṃ paribhogo, te hi taṃ
 dassanānuttariyasavanānuttariyapāricariyānuttariyādīni sādhetā Tathāgataṃ
 paribhuñjanti. Evaṃ anomasattaparibhogatthēnāpi Tathāgatasamaṃ ratanaṃ
 natthi.

Yampi taṃ avisesato **ratijānanaṭṭhena ratanaṃ**. Seyyathidaṃ? Rañño
 cakkavattissa cakkarātanaṃ. Taṃ hi disvāva rājā cakkavatti attamaṇo hoti,
 evampi taṃ rañño ratim janeti. Puna caparaṃ rājā cakkavatti vāmena
 hatthēna suvaṇṇabhiṅkāraṃ² gahetvā dakkhiṇēna hatthēna cakkarātanaṃ
 abbhukkirati “pavattatu bhavaṃ cakkarātanaṃ, abhivijjīnātu bhavaṃ
 cakkarātanaṃ”ti. Tato cakkarātanaṃ pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ
 madhurassaraṃ niccharantaṃ ākāseṇa puratthimaṃ disaṃ gacchati,
 anvadeva rājā cakkavatti cakkānubhāveṇa dvādasayojanavitthiṇṇāya
 caturaṅginiyā senāya nāti-uccaṃ nātinīcaṃ uccarukkhaṇaṃ hetthābhāgeṇa,
 nīcarukkhaṇaṃ uparibhāgeṇa, rukkhesu pupphaphalapallavādipaṇṇākāraṃ
 gahetvā āgatānaṃ hatthato paṇṇākāraṃ ca gaṇhanto “ehi kho mahārājā”ti
 evamādinā paramanipaccakāreṇa āgate paṭirājāno “pāṇo na hantabbo”ti-
 ādinā nayena anusāsanto gacchati. Yattha pana rājā bhuñjitukāmo vā
 divāseyyaṃ vā kappetukāmo hoti, tattha cakkarātanaṃ ākāse orohitvā
 udakādisabbakiccakkhame same bhūmibhāge akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Puna
 rañño gamanacitte uppanne purimanayeneva saddaṃ karontaṃ gacchati,
 taṃ³ sutvā dvādasayojanikāpi parisā ākāseṇa

1. Cakkavattisseva (Syā, Ka)

2. Suvaṇṇabhiṅgaram (Syā)

3. Yam (Sī, Syā)

gacchati. Cakkaratanam anupubbena puratthimam samuddam ajjhogāhati, tasmim ajjhogāhante udakam yojanappamānam apagantvā bhittikataṃ viya tiṭṭhati. Mahājano yathākāmaṃ satta ratanāni gaṇhāti. Puna rājā suvaṇṇabhinkāraṃ gahetvā “ito paṭṭhāya mama rajjan”ti udakena abbhukkiritvā nivattati. Senā purato hoti, cakkaratanam pacchato, rājā majjhe. Cakkaratanena osakkitosakkitaṭṭhānam udakam paripūrati. Eteneva upāyena dakkhiṇapacchimuttarepi samudde gacchati.

Evam catuddisaṃ anusamyāyitvā cakkaratanam tiyojanappamānam¹ ākāsaṃ ārohati. Tattha ṭhito rājā cakkaratanānubhāvena vijitavijayo pañcasataparittadīpapaṭimaṇḍitaṃ sattayojanasahassaparimaṇḍalam pubbavideham, tathā aṭṭhajojanasahassaparimaṇḍalam uttarakurum, sattayojanasahassaparimaṇḍalamyeva aparagoyānam, dasayojanasahassaparimaṇḍalam jambudīpañcāti evam catumahādīpadvisahassaparittadīpapaṭimaṇḍitaṃ ekam cakkavālam suphullapuṇḍarīkavanam viya oloketi. Evam olokayato cassa anappakā² rati uppajjati. Evampi tam cakkaratanam rañño ratim janeti, tampi Buddharatanasamam natthi. Yadi hi ratijananaṭṭhena ratanam, Tathāgato va ratanam, kim karissati etam cakkaratanam. Tathāgato hi yassā dibbāya ratiyā cakkaratanādīhi sabbehipi janitā cakkavattirati saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upeti, tatopi ratito uttaritarañca paṇītatarañca attano ovādappaṭikarānam asaṅkhyeyyānampi devamanussānam paṭhamajjhānaratim, dutiyatatiyacatutthapañcamajjhānaratim, ākāsañcāyatānaratim, viññāṇañcāyatana-ākāñcaññāyatānanevasaññānāsaññāyatānaratim, sotāpattimaggaratim, sotāpattiphalaratim, sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggaphalaratiñca janeti. Evam ratijananaṭṭhenāpi Tathāgatasamam ratanam natthi.

Apica ratanam nāmetam duvidham hoti saviññāṇakamaviññāṇakañca. Tattha aviññāṇakam cakkaratanam maṇiratanañca, yaṃ vā panaññampi anindriyabaddhasuvaṇṇarajatādi, saviññāṇakam hatthiratanādipariṇāyakaratanapariyosānam, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ indriyabaddham. Evam duvidhe cettha saviññāṇakaratanam

1. Tiyojanasatappamānam (Syā)

2. Anappakā (Si)

aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā aviññāṇakaṃ
suvaṇṇarajatamaṇimuttādiratanam saviññāṇakānam hatthiratanādīnam
alaṅkāratthāya upanīyati.

Saviññāṇakaratanampi duvidham tiracchānagataratanam
manussaratanāca. Tattha manussaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā
tiracchānagataratanam manussaratanassa opavayham hoti.
Manussaratanampi duvidham itthiratanam purisaratanāca. Tattha
purisaratanam aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā itthiratanam purisaratanassa
paricārikattam āpajjati. Purisaratanampi duvidham agārikaratanam
anagārikaratanāca. Tattha anagārikaratanam aggamakkhāyati. Kasmā?
Yasmā agārikaratanesu aggo cakkavattipi sīlādiguṇayuttam¹
anagārikaratanam pañcapatitṭhitena vanditvā upaṭṭhahitvā payirupāsitvā
dibbamānusikā sampattiyo pāpuṇitvā ante nibbānasampattim pāpuṇāti.

Evam anagārikaratanampi duvidham ariyaputhujjanavasena.
Ariyataranampi duvidham sekhāsekhavasena. Asekharatanampi duvidham
sukkhavipassakasamathayānikavasena. Samathayānikaratanampi duvidham
sāvakaṇāpāramippattamappattaṇca. Tattha sāvakaṇāpāramippattam
aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sāvakaṇāpāramippattaratanatopi
Paccekabuddharatanam aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya.
Sāriputtamoggallānasadisāpi hi anekasatā sāvakā ekassa Paccekabuddhassa
guṇānam satabhāgampi na upenti². Paccekabuddharatanatopi
Sammāsambuddharatanam aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya.
Sakalampi hi jambudīpaṃ pūretvā pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭentā nisinnā
Paccekabuddhā ekassa Sammāsambuddhassa guṇānam neva saṅkham na
kalam na kalabhāgam upenti. Vuttañhetam Bhagavatā “yāvatā bhikkhave
sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesam aggamakkhāyatī”ti-ādi³. Evam kenaci
pariyāyena Tathāgatasamam ratanam natthi. Tenāha Bhagavā “**na no samam
atthi Tathāgatenā**”ti.

Evam Bhagavā Buddharatanassa aññehi ratanehi asamattam vatvā idāni
tesam sattānam uppanna-upaddavavūpasamattam neva jātim na gottam na
kolaputtiyam na vaṇṇapokkharatādim nissāya, apica kho Avīcimupādāya

1. Pañcasīlādiguṇayuttam (Ka)

2. Neva saṅkham na kalam na kalabhāgam upenti (Syā)

3. Am 1. 343; Am 2. 29; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

bhavaggarariyante loke sīlasamādhikkhandhādīhi guṇehi Buddharatanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati “**idampi Buddhhe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotū**”ti.

Tassattho—idampi idha vā hurāṃ vā saggesu vā yaṃkiñci atthi vittaṃ vā ratanaṃ vā, tena saddhiṃ tehi tehi guṇehi asamattā Buddhhe ratanaṃ paṇītaṃ. Yadi hi etaṃ saccaṃ, atha etena saccena imesaṃ paṇīnaṃ suvatthi hotu, sobhanānaṃ atthitā hotu arogatā nirupaddavatāti. Ettha ca yathā “cakkhu kho Ānanda suññaṃ attena vā attaniyena vā”ti evamādisu¹ attabhāvena vā attaniyabhāvena vāti attho. Itarathā hi cakkhu attā vā attaniyaṃ vāti appaṭisiddhameva siyā. Evaṃ **ratanaṃ paṇītaṃ** ratanattaṃ paṇītaṃ, ratanabhāvo paṇītoti ayamatto veditabbo. Itarathā hi Buddhho neva ratananti sijjheyya. Na hi yattha ratanaṃ atthi, taṃ ratananti na sijjhati². Yattha pana cittikatādi-atthasaṅkhātaṃ yena vā tena vā vidhinā sambandhagataṃ ratanaṃ atthi, yasmā taṃ ratanattamupādāya ratananti paññāpīyati, tasmā tassa ratanassa atthitāya ratananti sijjhati. Atha vā **idampi Buddhhe ratananti** imināpi pakārena Buddhova ratananti evamatto veditabbo. Vuttamattāya ca Bhagavatā imāya gāthāya rājakulassa sotthi jātā, bhayaṃ vūpasantaṃ. Imissā gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Khayaṃ virāgantigāthāvaṇṇanā

4. Evaṃ Buddhaguṇena saccaṃ vatvā idāni nibbānadhammaguṇena vattumāraddho “**khayaṃ virāgan**”ti. Tattha yasmā nibbānasacchikiriyāya rāgādayo khīṇā honti parikkhīṇā, yasmā vā taṃ tesāṃ anuppādanirodhakkhayamattaṃ, yasmā ca taṃ rāgādivippayuttaṃ sampayogato ca ārammaṇato ca, yasmā vā tamhi sacchikate rāgādayo accantaṃ virattā honti vīgatā viddhastā, tasmā khayanti ca virāganti ca vuccati. Yasmā panassa na uppādo paññāyati, na vayo, na ṭhitassa aññathattaṃ, tasmā taṃ na jāyati na jīyati na mīyatīti katvā **amatanti** vuccati. Uttamatthena pana atappakaṭṭhena ca **paṇītanti**. **Yadajjhagāti** yaṃ ajjhagā vindi paṭilabhi, attano ñāṇabalena sacchākāsi.

1. Saṃ 2. 280 piṭṭhe.

2. Ratananti sijjhati (Sī, Syā)

Sakyamunīti Sakyakulappasutattā sakyō, moneyyadhammasamannāgatattā muni, sakyō eva muni Sakyamuni. **Samāhitoti** ariyamaggasamādhinā samāhitacitto. **Na tena dhammena samatthi kiñcīti** tena khayādināmakena Sakyamuninā adhigatena dhammena samañ kiñci dhammajātañ natthi. Tasmā suttantarepi vuttañ “yāvata bhikkhave dhammā sañkhatā vā asañkhatā vā, virāgo tesañ aggamakkhāyatī”ti-ādi¹.

Evañ Bhagavā nibbānadhammassa aññehi dhammehi asamatañ vatvā idāni tesañ sattānañ uppanna-upaddavavūpasamatthañ khayavirāgāmatapañītatāguṇehi nibbānadhammaratanassa asadisabhāvañ nissāya saccavacanañ payuñjati “**idampi dhamme ratanañ pañītañ, etena saccena suvatthi hotū**”ti. Tassattho purimagāthāya vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

Yañ Buddhaseṭṭhotigāthāvaṇṇanā

5. Evañ nibbānadhammaguṇena saccañ vatvā idāni maggadhammaguṇena vattumāraddho “**yañ Buddhaseṭṭho**”ti. Tattha “bujjhita saccāni”ti-ādinā nayena Buddho, uttamo pasaṃsañiyo cāti seṭṭho, Buddho ca so seṭṭho cāti Buddhaseṭṭho, anubuddhapaccekabuddhasutabuddhakhyesu vā Buddhesu seṭṭhoti Buddhaseṭṭho. So Buddhaseṭṭho yañ parivaṇṇayī “aṭṭhaṅgikova maggānañ, khemañ nibbānapattiyā”ti² ca “ariyañ vo bhikkhave sammāsamādhinā desissāmi sa-upanisañ saparikkhārañ”ti³ ca evamādinā nayena tattha tattha pasaṃsi pakāsaya. **Sucinti** kilesamalasa-mucchedakaraṇato accantavodānañ. **Samādhimānantarikaññamāhū**ti yañca attano pavattisamanantarañ niyameneva phalapadānato “ānantarika-samādhī”ti āhu. Na hi maggasamādhimhi uppanne tassa phaluppattinisedhako⁴ koci antarāyo atthi. Yathāha—

“Ayañca puggalo sotāpattiphala-sacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyañ puggalo na sotāpattiphalañ sacchikaroti,

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 116 piṭṭhe.

2. Ma 2. 176 piṭṭhe.

4. Phaluppattinibandhako (Ka)

ayaṃ vuccati puggalo ʘhitakappī. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ʘhitakappino”ti¹.

Samādhinā tena samo na vijjatīti tena Buddhaseṭṭhapaṛivaṇṇitena sucinā ānantarikasamādhinā samo rūpāvaccarasamādhi vā arūpāvaccarasamādhi vā koci na vijjati. Kasmā? Tesam bhāvitattā tattha tattha brahmaloke upapannassāpi puna nirayādīsupi upapattisambhavato, imassa ca arahattasamādhissa bhāvitattā ariyapuggalassa sabbūpapattisamugghātasambhavato. Tasmā suttantarepi vuttam “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tesam aggamakkhāyatī”ti-ādi².

Evam Bhagavā ānantarikasamādhissa aññehi samādhīhi asamataṃ vatvā idāni purimanayeneva maggadhammaratanassa asadisabhāvaṃ nissāya saccavacanaṃ payuṅjati “**idampi dhamme -pa- hotū**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Ye puggalātigāthāvaṇṇanā

6. Evam maggadhammaguṇenāpi saccam vatvā idāni saṅhaguṇenāpi vattumāraddho “**ye puggalā**”ti. Tattha **yeti** aniyamtvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhā**ti tesam gaṇanaparicchedo. Te hi cattāro ca paṭipannā cattāro ca phale ʘhitāti aṭṭha honti. **Sataṃ pasatthā**ti sappurisehi Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakehi aññehi ca devamanussehi pasatthā. Kasmā? Sahajātasīlādiguṇayogā. Tesañhi campakavakulakusumādīnam sahajātavaṇṇagandhādayo viya sahajātā sīlasamādhi-ādayo guṇā, tena te vaṇṇagandhādisampannāni viya pupphāni devamanussānam sataṃ piyā manāpā pasamsanīyā ca honti. Tena vuttam “**ye puggalā aṭṭhasataṃ pasatthā**”ti.

Atha vā **yeti** aniyamtvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhasatanti** tesam gaṇanaparicchedo. Te hi ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti tayo sotāpannā. Kāmarūpārūpabhavesu

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

adhigataphalā tayo sakadāgāmino. Te sabbepi catunnaṃ paṭipadānaṃ vasena catuvīsati. Antarāparinibbāyī upahaccaparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī uddhamsoto akaniṭṭhagāmīti avihesu pañca. Tathā atappasudassasudassīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhamsotavajjā cattāroti catuvīsati anāgāmino. Sukkhavipassako samathayānikoti dve arahanto. Cattāro maggaṭṭhāti catupaññāsa. Te sabbepi saddhādhurapaññādhurānaṃ vasena diguṇā hutvā aṭṭhasataṃ honti. Sesāṃ vuttanayameva.

Cattāri etāni yugāni hontīti te sabbepi aṭṭha vā aṭṭhasataṃ vāti vitthāravasena uddiṭṭhapuggalā saṅkhepavasena sotāpattimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yugaṃ, evaṃ yāva arahattamaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yuganti cattāri yugāni honti. **Te dakkhiṇeyyāti** ettha **teti** pubbe aniyamtvā uddiṭṭhānaṃ niyamtvā niddeso. Ye puggalā vitthāravasena aṭṭha vā, aṭṭhasataṃ vā, saṅkhepavasena cattāri yugāni hontīti vuttā, sabbepi te dakkhiṇaṃ arahantīti dakkhiṇeyyā. Dakkhiṇā nāma kammaṇca kammavipākaṇca saddahitvā “esa me idaṃ vejjakammaṃ vā jaṅghapesanikaṃ vā karissati”ti evamādīni anapekkhitvā diyyamāno deyyadhammo, taṃ arahanti nāma silādiguṇayuttā puggalā, ime ca tādisā, tena vuccanti “te dakkhiṇeyyā”ti.

Sugatassa sāvakāti Bhagavā sobhanena gamanena yuttattā, sobhanaṇca ṭhānaṃ gatattā, suṭṭhu ca gatattā, suṭṭhu eva ca gadattā Sugato, tassa Sugatassa. Sabbepi te vacanaṃ suṇantīti sāvakā. Kāmaṇca aññepi suṇanti, na pana sutvā kattabbakiccaṃ karonti, ime pana sutvā kattabbaṃ dhammānudhammapaṭipattiṃ katvā maggaphalāni pattā, tasmā “sāvakā”ti vuccanti. **Etesu dinnāni mahapphalānīti** etesu Sugatasāvakesu appakānīpi dānāni dinnāni paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhibhāvaṃ¹ upagattā mahapphalāni honti. Tasmā suttantarepi vuttaṃ—

“Yāvataṃ bhikkhave saṃghā vā gaṇā vā Tathāgatasāvakasasṃgho, tesāṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakasasṃgho -pa- aggo vipāko hotī”ti².

1. Dakkhiṇānaṃ visuddhibhāvaṃ (Syā)

2. Am 1. 343; Am 2. 30; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

Evam Bhagavā sabbesampi maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṃ vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

Ye suppayuttātigāthāvaṇṇanā

7. Evam maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṃ vasena saṃghaguṇena saccam vatvā idāni tato ekaccānaṃ phalasamāpattisukhamanubhavantānaṃ khīṇāsavapuggalānaṃyeva guṇena vattumāraddho “**ye suppayuttā**”ti. Tattha **yeti** aniyamituddesavacanaṃ¹. **Suppayuttāti** suṭṭhu payuttā, anekavihitam anesanaṃ pahāya suddhājīvitam nissāya vipassanāya attānaṃ payuñjitumāraddhāti attho. Atha vā **suppayuttāti** suvisuddhakāyavacīpayogasamannāgatā, tena tesam sīlakkhandham dasseti. **Manasā daḷhenāti** daḷhena manasā, thirasamādhīyuttena cetasāti attho. Tena tesam samādhikkhandham dasseti. **Nikkāminoti** kāye ca jīvite ca anapekkhā hutvā paññādhurena vīriyena sabbakilesehi katanikkamanā², tena tesam vīriyasampannaṃ paññakkhandham dasseti.

Gotamasāsanamhīti gottato Gotamassa Tathāgatasseva sāsanamhi. Tena ito bahiddhā nānappakāraṃpi amaratapaṃ karontānaṃ suppayogādiguṇābhāvato kilesehi nikkamanābhāvaṃ dasseti. **Teti** pubbe uddiṭṭhānaṃ niddesavacanaṃ. **Pattipattāti** ettha pattabbāti patti, pattabbā nāma pattum arahā, yaṃ patvā accantayogakkhemino honti, arahattaphalassetam adhivacanaṃ, tam pattiṃ pattāti pattipattā. **Amatanti** nibbānaṃ. **Vigayhāti** ārammaṇavasena vigāhitvā. **Laddhāti** labhitvā. **Mudhāti** abyayena kākaṇikamattampi byayaṃ akatvā. **Nibbutinti** paṭippassaddhakilesadaratham phalasamāpattiṃ. **Bhuñjamānāti** anubhavamānā. Kim vuttaṃ hoti? Ye imasmim Gotamasāsanamhi sīlasampannattā suppayuttā, samādhisampannattā manasā daḷhena, paññāsampannattā nikkāmino, te imāya sammāpaṭipadāya amataṃ vigayha mudhā laddhā phalasamāpattisaññitaṃ nibbutim bhuñjamānā pattipattā nāma hontīti.

1. Aniyatuddesavacanaṃ (Ka)

2. Katanikkhamanā (Sī)

Evam Bhagavā phalasaṃpattisukhamanubhavantānaṃ
khīṇāsavapuggalānameva vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni
tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti.
Tassattho pubbe vuttanayeneva vedītabbo. Imissāpi gāthāya āṇā
koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitā.

Yathindakhīlotigāthāvaṇṇanā

8. Evam khīṇāsavapuggalānaṃ guṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccam vatvā
idāni bahujanapaccakkhena sotāpannasseva guṇena vattumāraddho
“**yathindakhīlo**”ti. Tattha **yathā**ti upamāvacanaṃ. **Indakhīloti**
nagaradvāraviniṅgāraṇatthaṃ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe
pathaviṃ khaṇitvā ākoṭitassa sārādārumayathambhassetam adhivacanaṃ.
Pathavinti bhūmiṃ. **Sitoti** anto pavisitvā nissito. **Siyāti** bhaveyya. **Catubbhi**
vātehiti catūhi disāhi āgatehi vātehi. **Asampakampiyoti** kompetum vā
cāletum vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamanti** tathāvidham¹. **Sappurisasi**
uttamapurisaṃ. **Vadāmi**ti bhaṇāmi. **Yo ariyasaccāni avecca passatīti** yo
cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati. Tattha ariyasaccāni
Kumārapaṇhe vuttanayeneva vedītabbāni.

Ayam panettha **saṅkhepattho**—yathā hi indakhīlo gambhīranematāya
pathavissito catubbhi vātehi asampakampiyo siyā, imampi sappurisaṃ
tathūpamameva vadāmi, yo ariyasaccāni avecca passati. Kasmā? Yasmā
sopi² indakhīlo viya catūhi vātehi sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyo
hoti, tamhā dassanā kenaci kompetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. Tasmā
suttantarepi vuttaṃ—

“Seyyathāpi bhikkhave ayokhīlo vā indakhīlo vā gambhīranemo
sunikhāto acalo asampakampī, puratthimāya cepi disāya āgaccheyya
bhusā vātavuṭṭhi, neva naṃ saṅkampeyya na sampakampeyya na
sampacāleyya. Pacchimāya -pa- dakkhiṇāya, uttarāyapi ce -pa- na
sampacāleyya. Tam kissa hetu, gambhīrattā bhikkhave

1. Tathāvidhiṃ (Ka)

2. So hi (Ka)

nemassa, sunikhātattā indakhīlassa. Evameva kho bhikkhave ye ca kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkhanti -pa- paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti, te na aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ olokenī¹ ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti, passaṃ passatī’ti. Taṃ kissa hetu, sudiṭṭhattā bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ”ti².

Evam Bhagavā bahujanapaccakkhassa sotāpannasseva vasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanāṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Ye ariyasaccānīti gāthāvaṇṇanā

9. Evam avisesato sotāpannassa guṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccāṃ vatvā idāni ye te tayo sotāpannā ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti. Yathāha—

“Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti -pa- so ekameva bhavaṃ nibbattitvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ ekabījī. Tathā dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā ukkhassantaṃ karoti, ayaṃ kolaṃkolo. Tathā sattakkhattuṃ devesu ca manussesu ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ sattakkhattuparamo”ti³.

Tesaṃ sabbakaniṭṭhassa sattakkhattuparamassa guṇena vattumāraddho “**ye ariyasaccānī**”ti. Tattha **ye ariyasaccānīti** etaṃ vuttanayameva. **Vibhāvayantīti** paññā-obhāsenā saccappaṭicchādakaṃ kilesandhakāraṃ vidhamitvā attano pakāsāni pākaṭāni karonti. **Gambhīrapaññenāti** appameyyapaññatāya sadevakassa lokassa ñāṇena alabbhaneyyappaṭiṭṭhapaññena, sabbaññunāti vuttaṃ hoti. **Sudesitānīti** samāsabyāsasākalyavekalyādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te**

1. Ullokenī (Sī, Ka)

2. Saṃ 3. 388 piṭṭhe.

3. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

honti bhusaṃ pamattāti te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kiñcāpi devarajjacakkavattirajjādippamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggāñāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyumaṃ nāmañca rūpañca, tesam niruddhattā atthaṅgatattā na aṭṭhamam bhavaṃ ādiyanti, sattamabhava eva pana vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇanti.

Evam Bhagavā sattakkhattuparamavasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇa koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Sahāvassātigāthāvaṇṇanā

10. Evam sattakkhattuparamassa aṭṭhamam bhavaṃ anādiyanaguṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccaṃ vatvā idāni tasseva satta bhava ādiyatoṃ aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi visiṭṭhena guṇena vattumāraddho “**sahāvassā**”ti. Tattha **sahāvā**ti saddhimyeva. **Assā**ti “na te bhavaṃ aṭṭhamamādiyanti”ti vuttetu aññatarassa. **Dassanasampadāyā**ti sotāpattimaggasampattiya. sotāpattimaggo hi nibbānaṃ disvā kattabbakiccāsampadāya sabbapaṭṭhamam nibbānadassanato “dassanaṃ”ti vuccati, tassa attani pātubhāvo dassanasampadā, tāya dassanasampadāya saha eva. **Tayassu dhammā jahitā bhavanti**ti ettha **assu**-iti padapūraṇamatte nipāto “idaṃ su me Sāriputta mahāvikaṭabhojanasmim hoti”ti-ādīsu¹ viya. Yato sahāvassa dassanasampadāya tayo dhammā jahitā bhavanti pahīnā hontīti ayamettha attho.

Idāni jahitadhammadassanattamāha “**sakkāyadiṭṭhī vicikicchitañca, sīlabbatam vāpi yadatthi kiñci**”ti. Tattha sati kāye vijjamāne upādānakkhandhapañcakākhye kāye vīsativatthukā diṭṭhi sakkāyadiṭṭhi, satī vā tattha kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye vijjamānā diṭṭhīti attho. Satiyeva vā kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye

1. Ma 1. 113 piṭṭhe.

vijjamāne rūpādisaṅkhāto attāti evaṃ pavattā diṭṭhīti attho. Tassā ca pahīnattā sabbadiṭṭhigatāni pahīnāneva honti. Sā hi nesaṃ mūlaṃ. Sabbakilesabyādhivūpasamanato paññā “cikicchitan”ti vuccati, taṃ paññācikkicchitam ito vigatam, tato vā paññācikkicchitā idam vigatanti vicikkicchitam. “Satthari kaṅkhatī”ti-ādinā¹ nayena vuttāya aṭṭhavatthukāya vimatiyā etaṃ adhivacanam. Tassā pahīnattā sabbānipi vicikkicchitāni pahīnāni honti. Tam hi nesaṃ mūlaṃ. “Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhī”ti evamādisu² āgataṃ gosīlakukkurasīlādikaṃ sīlaṃ govatakukkuravatādikañca vataṃ sīlabbatanti vuccati, tassa pahīnattā sabbampi naggiyamuṇḍikādi-amaratapaṃ pahīnaṃ hoti. Tañhi tassa mūlaṃ, teneva³ sabbāvasāne vuttaṃ “**yadatthi kiñci**”ti. Dukkhadassanasampadāya cettha sakkāyadiṭṭhi, samudayadassanasampadāya vicikkicchitam, maggadassananibbānadassanasampadāya sīlabbatam pahiyatīti viññātabbāni.

Catūhapāyehītigāthāvaṇṇanā

11. Evamassa kilesavaṭṭappahānaṃ dassetvā idāni tasmim kilesavaṭṭe sati yena vipākavaṭṭena bhavitabbaṃ, tappahānā tassāpi pahānaṃ dīpento āha “**catūhapāyehi ca vippamutto**”ti. Tattha cattāro apāyā nāma nirayatiracchānapettivisaya-asurakāyā. Tehi esa satta bhava ādiyantopi vippamuttoti attho.

Evamassa vipākavaṭṭappahānaṃ dassetvā idāni yamassa⁴ vipākavaṭṭassa mūlabhūtaṃ kammavaṭṭam, tassāpi pahānaṃ dassento āha “**chaccābhiṭṭhānāni abhabba kātun**”ti. Tattha **abhiṭṭhānānīti** oḷārikatṭhānāni, tāni esa cha abhabbo kātum. Tāni ca “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo mātaraṃ jīvitā voropeyyā”ti-ādinā⁵ nayena ekakanipāte vuttāni mātughātapitughāta-arahantaghātalohi-tuppādasaṃghabheda-aññasatthāruddesakammānīti veditabbāni. Tāni hi kiñcāpi diṭṭhisampanno ariyasāvako kunthakipillikampi jīvitā na voropeti,

1. Abhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

3. Tena (Sī, Syā)

4. Yam imassa (Sī, Syā)

5. Am 1. 28; Ma 3. 110; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.

apica kho pana puthujjanabhāvassa vigarahaṇatthaṃ vuttāni. Puthujjano hi aditṭhisampannattā evaṃmahāsāvajjāni abhiṭṭhānāni karoti, dassanasampanno pana abhabbo tāni kātunti. Abhabbaggaḥaṇaṇcettha bhavantarepi akaraṇadassanatthaṃ. Bhavantarepi hi esa attano ariyasāvaka bhāvaṃ ajānantopi dhammatāya eva etāni vā cha pakatipāṇātipātādīni vā pañca verāni aññasatthāruddesena saha cha ṭhānāni na karoti, yāni sandhāya ekacce “cha chābhiṭṭhānāni”tipi paṭhanti. Matamacchaggāhādayo cettha ariyasāvaka gāmadāra kānaṃ nidassanaṃ.

Evam Bhagavā satta bhave ādiyato pi ariyasāvaka ssa aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhaguṇavasena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuṇjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavālesu amanussehi paṭiggahitāti.

Kiñcāpi sotigāthāvaṇṇanā

12. Evam satta bhave ādiyato pi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi viṣiṭṭhaguṇena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccam vatvā idāni na kevalaṃ dassanasampanno cha abhiṭṭhānāni abhabbo kātum, kintu appamattakampi pāpakammaṃ katvā tassa paṭicchādanāyapi abhabboti pamādavihārinopi dassanasampannassa katappaṭicchādanābhāvaguṇena vattumāraddho “**kiñcāpi so kamma karoti pāpakan**”ti.

Tassattho—so dassanasampanno kiñcāpi satisammosena pamādavihāraṃ āgamma yaṃ taṃ Bhagavatā lokavajjaṃ sañciccātikkaṃamaṇaṃ¹ sandhāya vuttaṃ “yaṃ mayā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakaṃ jīvitahetupi nātikkaṃanti”ti², taṃ ṭhapetvā aññaṃ kuṭikārasahaseyyādiṃ paṇṇattivajjavītikkaṃasaṅkhātaṃ Buddhappatikuṭṭhaṃ **kāyena** pāpakammaṃ karoti, padasodhamma-uttarichappañcavācādhamaṃ samphappalāpapharusavacanādiṃ vā **vācāya uda cetasā vā** katthaci lobhadosuppādanaṃ jātarūpādisādiyaṇaṃ cīvarādi paribhogesu apaccavekkhaṇādiṃ vā pāpakammaṃ karoti. **Abhabbo so**

1. Sañciccānatikkamaṇaṃ (Sī, Ka)

2. Vi 4. 421; Am 3. 46; Khu 1. 142 piṭṭhesu.

tassa paṭicchadāya na so taṃ “idaṃ akappiyamakaraṇīyan”ti jānitvā muhuttampi paṭicchādeti, taṃkhaṇaṃ eva pana Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu āvi katvā yathādhammaṃ paṭikaroti, “na puna karissāmi”ti evaṃ saṃvaritabbaṃ vā saṃvarati. Kasmā? Yasmā **abhabbatā diṭṭhapadassa vuttā**, evarūpampi pāpakammaṃ katvā tassa paṭicchadāya diṭṭhanibbānapadassa dassanasampannassa puggalassa abhabbatā vuttāti attho.

Kathaṃ?

“Seyyathāpi bhikkhave daharo kumāro mando uttānaseyyako hatthena vā pādena vā aṅgāraṃ akkamitvā khippameva paṭisaṃharati, evameva kho bhikkhave dhammatā esā diṭṭhisampannassa puggalassa, kiñcāpi tathārūpiṃ āpattim āpajjati, yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ paññāyati. Atha kho naṃ khippameva Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu deseti vivarati uttānīkaroti, desetvā vivarivā uttānīkatvā āyatim saṃvaram āpajjati”ti¹.

Evaṃ Bhagavā pamādavihārinopi dassanasampannassa katappaṭicchādānābhāvaguṇena saṃgharatanassa guṇaṃ vatvā idāni tameva guṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjati “**idampi saṃghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Vanappagumbetigāthāvaṇṇanā

13. Evaṃ saṃghapariyāpannānaṃ puggalānaṃ tena tena guṇappakārena saṃghādhiṭṭhānaṃ saccam vatvā idāni yvāyaṃ Bhagavatā ratanattayaguṇaṃ dīpentena idha saṅkhepena aññatra ca vitthārena pariyattidhammo desito, tampi² nissāya puna Buddhādhiṭṭhānaṃ saccam vattumāraddho “**vanappagumbe yathā phussitagge**”ti. Tattha āsannasannivesavavatthitānaṃ rukkḥānaṃ samūho vanaṃ, mūlasārapheggutacasākhāpalāsehi pavuddho gumbo pagumbo, vanassa, vane vā pagumbo **vanappagumbo**. Svāyaṃ “vanappagumbe”ti vutto, evampi hi vattum labbhati “atthi

1. Ma 1. 399 piṭṭhe.

2. Tena puna (Syā)

savitakkasavicāre, atthi avitakkavicāramatte, sukhe dukkhe jīve”ti-ādīsu¹ viya. **Yathāti** upamāvacaṇam². Phussitāni aggāni assāti **phussitaggo**, sabbasākhāpasākhāsu sañjātapupphoti attho. So pubbe vuttanayeneva “phussitagge”ti vutto. **Gimhānamāse paṭhamasmim̃ gimheti** ye cattāro gimhānam̃ māsā, tesam̃ catunnam̃ gimhamāsānam̃ ekasmim̃ māse. Katarasmim̃ māse iti ce? **Paṭhamasmim̃ gimhe**, citramāseti attho. So hi “paṭhamagimho”ti ca “bālavasanto”ti³ ca vuccati. Tato param̃ padatthato pākaṭameva.

Ayam̃ panettha **piṇḍattho**—yathā paṭhamagimhanāmāmake bālavasante nānāvidharukkhaḡahane vane⁴ supupphitaggasākho⁵ taruṇarukkhaḡacchapiyāyanāmo pagumbo ativiya sassiriko hoti, evameva⁶ khandhāyatanādīhi satipaṭṭhānasammappadhānādīhi sīlasamādhiikkhandhādīhi vā nānappakārehi atthappabhedapupphehi ativiya sassirikattā tathūpamaṃ nibbānagāmimaggadīpanato nibbānagāmim̃ pariyaṭṭidhammavaram̃ neva lābhahetu na sakkārādihetu, kevalantu mahākaruṇāya abhussāhitahadayo sattānam̃ paramahitāya adesayīti. **Paramam̃ hitāyāti** ettha ca gāthābandhasukhattham̃ anunāsiko. Ayam̃ panattho—paramahitāya nibbānāya adesayīti.

Evam̃ Bhagavā imam̃ supupphitagavanappagumbasadisam̃ pariyaṭṭidhammam̃ vatvā idāni tameva nissāya Buddhādhiṭṭhānam̃ saccavacaṇam̃ payuṇjati **“idampi Buddhē”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalam̃ pana idampi yathāvuttapakārapariyaṭṭidhammasaṅkhātānam̃ Buddhē ratanam̃ paṇītanti evam̃ yojetabbam̃. Imissāpi gāthāya āṇā koṭṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Varo varaṇṇūtigāthāvaṇṇanā

14. Evam̃ Bhagavā pariyaṭṭidhammena Buddhādhiṭṭhānam̃ saccam̃ vatvā idāni lokuttaradhammena vattumāraddho **“varo varaṇṇū”**ti. Tattha **varoti** paṇītādhiṃuttikehi icchito? “Aho vata mayampi evarūpā assāmā”ti, varaguṇayogato vā varo uttamo seṭṭhoti attho.

1. Dī 1. 53; Ma 2. 185 piṭṭhesu. 2. Opammavacaṇam̃ (Sī) 3. Bālavassānoti (Syā)

4. Nānāvidharukkhe gahanavane (Sī, Ka)

5. Suphussitaggasākho (Ka)

6. Evametam̃ (Sī)

7. Icchitabbato (Ka)

varaññūti nibbānaññū. nibbānaṃ hi sabbadhammānaṃ uttamaṭṭhena varaṃ, tañcesa bodhimūle sayamaṃ paṭivijjhivā aññāsi. **Varadoti** Pañcavaggiyabhaddavaggiyajaṭilādīnaṃ aññesañca devamanussānaṃ nibbedhabhāgiyavāsanābhāgiyavaradhammadāyīti attho. **Varāharoti** varassa maggassa āhaṭṭā¹ varāharoti vuccati. So hi Bhagavā Dīpaṅkarato pabhuti samatimsa pāramiyo pūrento pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātaṃ purāṇamaggavaramāhari, tena “varāharo”ti vuccati.

Apica sabbaññutaññāṇappaṭilābhena varo, nibbānasacchikiriyāya varaññū, sattānaṃ vimuttisukhadānena varado, uttamapaṭipadāharaṇena varāharo, etehi lokuttaraguṇehi adhikassa kassaci guṇassa abhāvato anuttaro.

Aparo nayo—varo upasamādhiṭṭhānaparipūraṇena, varaññū paññādhiṭṭhānaparipūraṇena, varado cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena, varāharo saccādhiṭṭhānaparipūraṇena, varaṃ maggasaccamāharīti. Tathā varo puññussayena, varaññū paññussayena, varado Buddhabhāvatthikānaṃ tadupāyasampadānena, varāharo Paccekabuddhabhāvatthikānaṃ tadupāyāharaṇena, anuttaro tattha tattha asadisatāya, attanā vā anācariyako hutvā paresaṃ ācariyabhāvena, dhammavaraṃ adesayi sāvaka bhāvatthikānaṃ tadatthāya svākkhātādiguṇayuttassa dhammavarassa desanato. Sesamaṃ vuttanayamevāti.

Evamaṃ Bhagavā navavidhena lokuttaradhammena attano guṇamaṃ vatvā idāni tameva guṇamaṃ nissāya Buddhādhiṭṭhānaṃ saccavacanaṃ payuñjati “**idampi Buddhhe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalamaṃ pana yamaṃ varaṃ lokuttaradhammaṃ esa aññāsi, yañca adāsi, yañca āhari, yañca desesi, idampi Buddhhe ratanaṃ pañṭanti evamaṃ yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇa koṭṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Khīnantigāthāvaṇṇanā

15. Evamaṃ Bhagavā pariyattidhammañca navalokuttaradhammañca nissāya dvīhi gāthāhi Buddhādhiṭṭhānaṃ saccamaṃ vatvā idāni ye taṃ pariyattidhammaṃ assosumaṃ,

1. Āharattā (Syā)

sutānusārena ca paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṃ adhigamiṃsu, tesam̐ anupādisesanibbānapattiguṇam̐ nissāya puna saṃghādhiṭṭhānam̐ saccam̐ vattumāraddho “**khīṇam̐ purāṇam̐**”ti. Tattha **khīṇanti** samucchinnaṃ¹. **Purāṇanti** purāṇanam̐. **Navanti** sampati vattamānam̐. **Natthi sambhavanti** avijjamānapātubhāvam̐. **Virattacittāti** vītarāgacittā. **Āyatike bhavasminti** anāgatamaddhānam̐ punabbhave. **Teti** yesam̐ khīṇam̐ purāṇam̐ navam̐ natthi sambhavam̐, ye ca āyatike bhavasmim̐ virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū. **Khīṇabījāti** ucchinnabījā. **Avirūḷichandāti** virūḷhichandavirahitā. **Nibbantīti** vijjhāyanti. **Dhīrāti** dhitisampannā. **Yathāyam̐ padīpoti** ayam̐ padīpo viya.

Kim vuttam̐ hoti? Yam̐ tam̐ sattānam̐ uppajjitvā niruddhampi purāṇam̐ atītakālikam̐ kammaṃ taṇhāsinehassa appahīnattā paṭisandhi-āharaṇasamatthatāya² akhīṇam̐yeva hoti, tam̐ purāṇam̐ kammaṃ yesam̐ arahattamaggena taṇhāsinehassa sositattā agginā daḍḍhabījamiva āyatim̐ vipākadānāsamatthatāya khīṇam̐. Yañca nesam̐ Buddhapūjādivasena idāni pavattamānam̐ kammaṃ navanti vuccati, tañca taṇhāpahāneneva chinnaṃūlapādapapupphamiva āyatim̐ phaladānāsamatthatāya yesam̐ natthi sambhavam̐, ye ca taṇhāpahāneneva āyatike bhavasmim̐ virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū “kammaṃ khettaṃ viññāṇam̐ bījan”ti³ ettha vuttassa paṭisandhiviññāṇassa kammakkhayeneva khīṇattā khīṇabījā. Yopi pubbe punabbhavasankhātāya virūḷhiyā chando ahosi, tassapi samudayappahāneneva pahīnattā pubbe viya cutikāle asambhavena avirūḷhichandā dhitisampannattā dhīrā carimaviññāṇanirodhena yathāyam̐ padīpo nibbuto, evam̐ nibbanti, puna “rūpino vā arūpino vā”ti evamādim̐ paññattipatham̐ accentīti. Tasmim̐ kira samaye nagaradevatānam̐ pūjanatthāya jālitesu⁴ padīpesu eko padīpo vijjhāyi, tam̐ dassento āha “yathāyam̐ padīpo”ti.

Evam̐ Bhagavā ye tam̐ purimāhi dvīhi gāthāhi vuttam̐ pariyaṭṭidhammaṃ assosum̐, sutānusārena ca paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṃ adhigamiṃsu, tesam̐ anupādisesanibbānapattiguṇam̐ vatvā idāni tameva guṇam̐ nissāya saṃghādhiṭṭhānam̐ saccavacanam̐ payuñjanto desanam̐ samāpesi “**idampi saṃghe**”ti.

1. Khīṇanti parikkhīṇam̐ samucchinnaṃ vā (Syā)

2. Paṭisandhi-āharaṇasamatthatāya (Ka) 3. Am̐ 1. 224 piṭṭhe. 4. Jalitesu (Syā, Ka)

Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalam pana idampi yathāvuttena pakārena khīṇāsavabhikkhūnaṃ nibbānasaṅkhātāṃ saṃghe ratanaṃ paṇṭanti evaṃ yojetabbaṃ. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Desanāpariyosāne rājakulassa sotthi ahosi, sabbūpaddavā vūpasamimsu, caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

Yānīdhātigāthāttayavaṇṇanā

16. Atha Sakko Devānamindo “Bhagavatā ratanattayaguṇaṃ nissāya saccavacanaṃ payuñjamānena nāgarassa sotthi katā, mayāpi nāgarassa sotthitthaṃ¹ ratanattayaguṇaṃ nissāya kiñci vattabbaṃ”ti cintetvā avasāne gāthāttayaṃ abhāsi “**yānīdha bhūtānī**”ti. Tattha yasmā Buddho yathā lokahitattāya ussukkaṃ āpannehi āgantabbaṃ, tathā āgatato, yathā ca tehi gantabbaṃ, tathā gatato, yathā ca tehi ājānitabbaṃ, tathā ājānato, yathā ca jānitabbaṃ, tathā jānato, yañca tatheva hoti, tassa gadanato ca “Tathāgato”ti vuccati. Yasmā ca so devamanussehi pupphagandhādīnā bahi nibbattena upakārakena, dhammānudhammapaṭipattādīnā ca attani nibbattena ativiya pūjito, tasmā Sakko Devānamindo sabbaṃ devaparisam attanā saddhiṃ sampiṇḍetvā āha “**Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, Buddhaṃ namassāma suvatthi hotū**”ti.

17. Yasmā pana dhamme maggadhammo yathā yuganandhasamavipassanābalena gantabbaṃ kilesapakkham samucchindantena, tathā gatoti Tathāgato. Nibbānadhammopi yathā gato² paññāya paṭividdho sabbadukkhappaṭivighātāya sampajjati, Buddhādīhi tathā avagato, tasmā “Tathāgato”tveva vuccati. Yasmā ca saṃghopi yathā attahitāya paṭipannehi gantabbaṃ tena tena maggena, tathā gatoti “Tathāgato”tveva vuccati. Tasmā avasesagāthādvayepi **Tathāgataṃ dhammaṃ namassāma suvatthi hotu, Tathāgataṃ saṃghaṃ namassāma suvatthi hotūti** vuttaṃ. Sesam vuttanayamevāti.

1. Sotthattamā (Sī, Ka)

2. Yāthāvato (Sī, Ka)

Evam Sakko Devānamindo imam gāthāttayam bhāsivā Bhagavantam padakkhiṇa katvā devapurameva gato saddhim devaparisāya. Bhagavā pana tadeva Ratanasuttam dutiyadivasepi desesi, puna caturāsītiyā paṇasahassānam dhammābhisamayo ahosi, evam yāva sattamadivasam desesi, divase divase tatheva dhammābhisamayo ahosi. Bhagavā aḍḍhamāsameva Vesāliyam viharitvā rājūnam “gacchāmā”ti paṭivedesi, tato rājāno diguṇena sakkārena puna tīhi divasehi Bhagavantam Gaṅgātīram nayimsu. Gaṅgāya nibbattā nāgarājāno cintesum “manussā Tathāgatassa sakkāram karonti, mayam kim na karissāmā”ti suvaṇṇarajatamaṇimayā nāvāyo māpetvā suvaṇṇarajatamaṇimaye eva pallaṅke pañṇapetvā pañcavaṇṇapadumasañchannam udakam karitvā “amhākam anuggaham karoṭhā”ti Bhagavantam yācimsu. Bhagavā addivāsetvā ratananāvamarūlho, pañca ca bhikkhusatāni pañcasatam nāvāyo abhirūlhā. Nāgarājāno Bhagavantam saddhim bhikkhusamghena Nāgabhavanam pavesesum. Tatra sudam Bhagavā sabbarattim nāgaparisiāya dhammam desesi, dutiyadivase dibbehi khādanīyabhojanīyehi mahādānam akaṃsu, Bhagavā anumoditā Nāgabhavanā nikkhami.

Bhūmatṭhā devā “manussā ca nāgā ca Tathāgatassa sakkāram karonti, mayam kim na karissāmā”ti cintetvā vanappagumbarukkhapabbatādīsū chattātichattāni ukkhipimsu. Eteneva upāyena yāva Akaniṭṭhabrahmabhavanam, tāva mahāsakkāraviseso nibbatti. Bimbisāropi Licchavīhi āgatakāle katasakkārato diguṇamakāsi, pubbe vuttanayeneva pañcahi divasehi Bhagavantam Rājagaham ānesi.

Rājagahamanuppatte Bhagavati pacchābhattam maṇḍalamāle sannipatitānam bhikkhūnam ayamantarakathā udapādi “aho Buddhassa Bhagavato ānubhāvo, yam uddissa Gaṅgāya orato ca pārato ca aṭṭhayojano bhūmibhāgo ninnaṅca thalaṅca samam katvā vālukāya okiritvā pupphehi sañchanno, yojanappamaṇam Gaṅgāya udakam nānāvāṇṇehi padumehi sañchannam, yāva Akaniṭṭhabhavanam, tāva chattātichattāni ussitāni”ti. Bhagavā tam pavattim ṇatvā Gandhakuṭito nikkhamitvā taṅkhaṇanurūpena pāṭihāriyena gantvā maṇḍalamāle pañṇattavarabuddhāsane nisīdi. Nisajja kho Bhagavā bhikkhū amantesi “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti. Bhikkhū

sabbaṃ ārocesuṃ. Bhagavā etadavoca “na bhikkhave ayaṃ pūjāviseso mayhaṃ Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho pubbe appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto”ti. Bhikkhū āhaṃsu “na mayaṃ bhante taṃ appamattakaṃ pariccāgaṃ jānāma, sādhu no Bhagavā tathā kathetu, yathā mayaṃ taṃ jāneyyāma”ti.

Bhagavā āha—bhūtapubbaṃ bhikkhave Takkasilāyaṃ Saṅkho nāma brāhmaṇo ahoṣi, tassa putto Susīmo nāma māṇavo soḷasavassuddesiko vayena, so ekadivasāṃ pītaṃ upasaṅkamtivā abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, atha taṃ pitā āha “kiṃ tāta Susīmā”ti. So āha “icchāmahāṃ tāta Bārāṇasīṃ gantvā sippaṃ uggahetun”ti. “Tena hi tāta Susīma asuko nāma brāhmaṇo mama saḥāyako, tassa santikaṃ gantvā uggaṇhāhi”ti kahāpaṇasahassaṃ adāsi. So taṃ gahetvā mātāpitaro abhivādetvā anupubbena Bārāṇasīṃ gantvā upacārayuttēna vidhinā ācariyaṃ upasaṅkamtivā abhivādetvā attānaṃ nivedesi. Ācariyo “mama saḥāyakassa putto”ti māṇavaṃ sampaṭicchitvā sabbaṃ pāhuneyyavattamakāsi. So addhānakilamathaṃ vinodetvā taṃ kahāpaṇasahassaṃ ācariyassa pādāmūle ṭhapetvā sippaṃ uggahetuṃ okāsaṃ yāci, ācariyo okāsaṃ katvā uggaṇhāpesi.

So lahuṅca gaṇhanto bahuṅca gaṇhanto gahitagahitaṅca suvaṇṇabhājane pakkhittatelaṃmiva avinassamānaṃ dhārento dvādasavassikaṃ sippaṃ katipayamāseneva pariyoṣāpesi. So sajjhāyaṃ karonto ādimajjhaṃyeva passati, no pariyoṣānaṃ. Atha ācariyaṃ upasaṅkamtivā āha “imassa sippassa ādimajjhameva passāmi, no pariyoṣānaṃ”ti. Ācariyo āha “ahampi tāta evamevā”ti. Atha ko ācariya imassa sippassa pariyoṣānaṃ jānātīti. Isipatane tāta isayo atthi, te jāneyyunti. Te upasaṅkamtivā pucchāmi ācariyāti. Puccha tāta yathāsukhanti. So Isipatanaṃ gantvā Paccekabuddhe upasaṅkamtivā pucchi “apī bhante pariyoṣānaṃ jānāthā”ti. Āma āvuso jānāmāti. Taṃ mampi sikkhāpethāti. Tena hāvuso pabbajāhi, na sakkā apabbajitena sikkhāpetunti¹. Sādhu bhante pabbājetha vā maṃ, yaṃ vā icchatha, taṃ katvā

1. Sikkhitunti (Sī, Syā)

pariyosānaṃ jānāpethāti. Te taṃ pabbājetvā kammaṭṭhāne niyojetuṃ asamatthā “evaṃ te nivāsetabbaṃ, evaṃ pārupitabbaṃ”ti-ādinā nayena ābhisamācārikaṃ sikkhāpesuṃ. So tatha sikkhanto upanissayasampannattā na cireneva paccekabodhiṃ abhisambujhi. Sakalabārāṇasiyaṃ “Susīmapaccekabuddho”ti pākaṭo ahosi lābhaggayasaggappatto sampannaparivāro. So appāyukasaṃvattanikassa kammaṃ katattā na cireneva parinibbāyi, tassa Paccekabuddhā ca mahājanakāyo ca sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo gahetvā nagaradvāre thūpaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Atha kho Saṅkho brāhmaṇo “putto me ciragato, na cassa pavattiṃ jānāmī”ti puttaṃ daṭṭhukāmo Takkasilāya nikkhamitvā anupubbena Bārāṇasiṃ gantvā mahājanakāyaṃ sannipatitaṃ disvā “addhā bahūsu ekopi me puttassa pavattiṃ jānissatī”ti cintento upasaṅkamitvā pucchi “Susīmo nāma māṇavo idha āgato atthi, api nu tassa pavattiṃ jānāthā”ti. Te “āma brāhmaṇa jānāma, imasmiṃ nagare brāhmaṇassa santike tiṇṇaṃ vedānaṃ pārāgū hutvā Paccekabuddhānaṃ santike pabbajitvā Paccekabuddho hutvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, ayamassa thūpo patiṭṭhāpito”ti āhaṃsu. So bhūmiṃ hatthena paharivā roditvā ca paridevitvā ca taṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā tiṇṇāni uddharitvā uttarasāṭakena vālukaṃ ānetvā Paccekabuddhacetiyaṅgaṇe okiritvā kamaṇḍaluto udakena samantato bhūmiṃ paripphosivā vanapupphēhi pūjaṃ katvā uttarasāṭakena paṭākaṃ āropetvā thūpassa upari attano chattaṃ bandhitvā pakkāmīti.

Evaṃ atītaṃ desetvā jātaṃ paccuppannaṃ anusandhento bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ kathesi “siyā kho pana vo bhikkhave evamassa ‘añño nūna tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahosī’ti, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, ahaṃ tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahosiṃ, mayā Susīmassa Paccekabuddhassa cetiyaṅgaṇe tiṇṇāni uddhaṭāni, tassa me kammaṃ nissandena aṭṭhayanamaggaṃ vigatakhāṇukaṇṭakaṃ katvā samaṃ suddhamakaṃsu. Mayā tatha vālukā okiṇṇā, tassa me nissandena aṭṭhayanamagge vālukaṃ okiriṃsu. Mayā tatha vanakusumehi pūjā katā, tassa me nissandena navayojane magge thale ca uduke ca

nānāpupphehi pupphasantharamakaṃsu. Mayā tattha kamaṇḍaludakena bhūmi paripphositā, tassa me nissandena Vesāliyaṃ pokkharavassaṃ vassi. Mayā tasmim̐ cetiye paṭākā āropitā, chattañca baddhaṃ, tassa me nissandena yāva akaniṭṭhabhavanā paṭākā ca āropitā, chattātichattāni ca ussitāni. Iti kho bhikkhave ayaṃ mayhaṃ pūjāviseso neva Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto”ti. Dhammakathāpariyosāne imaṃ gāthamabhāsi—

“Mattāsukhapariccāgā, passe ce vipulaṃ sukhaṃ.
Caje mattāsukhaṃ dhīro, sampassaṃ vipulaṃ sukhaṃ”ti¹.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Ratanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tirokuṭṭasuttavaṇṇanā

Nikkhepappayojana

Idāni “**tirokuṭṭesu tiṭṭhanti**”ti-ādinā Ratanasuttānantaraṃ nikkhittassa Tirokuṭṭasuttassa atthavaṇṇanākkamo anuppatto, tassa idha nikkhepappayojanaṃ vatvā atthavaṇṇanaṃ karissāma.

Tattha idaṃ hi Tirokuṭṭaṃ iminā anukkamena Bhagavatā avuttampi yāyaṃ ito pubbe nānappakārena kusalakammaṭṭipatti dassitā, tattha pamādaṃ āpajjamāno nirayatiracchānayoṇihi visiṭṭhatarepi ṭhāne uppajjamāno yasmā evarūpesu petesu uppajjati, tasmā na ettha pamādo karaṇīyoti dassanatthaṃ, yehi ca bhūtehi upaddutāya Vesāliyā upaddavavūpasamanatthaṃ Ratanasuttaṃ vuttaṃ, tesu ekaccāni evarūpānīti dassanatthaṃ vā vuttanti.

Idamassa idha nikkhepappayojanaṃ veditabbaṃ.

1. Khu 1. 55 piṭṭhe.

Anumodanākathā

Yasmā paṇassa atthavaṇṇanā—

Yena yattha yadā yasmā, Tirokuṭṭaṃ pakāsitaṃ.
Pakāsetvāna taṃ sabbaṃ, kayiramānā yathākkamaṃ.
Sukatā hoti tasmāhaṃ, karissāmi tatheva taṃ.

Kena panetaṃ pakāsitaṃ, kattha kadā kasmā cāti. Vuccate—Bhagavatā pakāsitaṃ, taṃ kho pana Rājagahe dutiyadivase rañño Māgadhasa anumodanattaṃ. Imassa catthassa vibhāvanattaṃ ayamettha vitthārakathā kathetabbā—

Ito dvānavutikappe Kāsi nāma nagaraṃ ahosi, tattha Jayaseno nāma rājā, tassa Sirimā nāma devī, tassā kucchiyaṃ Phusso nāma bodhisatto nibbattivā anupubbena sammāsambodhiṃ abhisambujjhi. Jayaseno rājā “mama putto abhinikkhamitvā Buddho jāto, mayhameva Buddho, mayhaṃ dhammo, mayhaṃ saṃgho”ti mamattaṃ uppādetvā sabbakālaṃ sayameva upaggahati, na aññesaṃ okāsaṃ deti.

Bhagavato kaniṭṭhabhātaro vemātikā tayo bhātaro cintesum “Buddhā nāma sabbalokahitāya uppajjanti, na cekassevatthāya, amhākañca pitā aññesaṃ okāsaṃ na deti, kathaṃ nu mayaṃ labheyyāma Bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ”ti. Tesā etadahosi “handa mayaṃ kiñci upāyaṃ karomā”ti. Te paccantaṃ kupitaṃ viya kārāpesum. Tato rājā “paccanto kupito”ti sutvā tayopi putte paccantavūpasamanattaṃ pesesi. Te vūpasametvā āgatā, rājā tuṭṭho varaṃ adāsi “yaṃ icchatha, taṃ gaṇhathā”ti. Te “mayaṃ Bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ icchāmā”ti āhaṃsu. Rājā “etaṃ ṭhapetvā aññaṃ gaṇhathā”ti āha. Te “mayaṃ aññaṃ anattikā”ti āhaṃsu. Tena hi paricchedaṃ katvā gaṇhathāti. Te satta vassāni yācimsu, rājā na adāsi. Evaṃ cha pañca cattāri tīṇi dve ekaṃ, satta māsāni cha pañca cattārīti yāva temāsaṃ yācimsu. Rājā “gaṇhathā”ti adāsi.

Te varaṃ labhitvā paramatuṭṭhā Bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā āhaṃsu “icchāma mayaṃ bhante Bhagavantaṃ temāsaṃ upaṭṭhātuṃ, adhivāsetu no

bhante Bhagavā imañ temāsaṃ vassāvāsan”ti. Adhivāsesi Bhagavā tuṅhībhāvena. Tato te attano janapade niyuttakapurisassa lekhaṃ pesesum “imañ temāsaṃ amhehi Bhagavā upaṭṭhātabbo, vihāraṃ ādiṃ katvā sabbaṃ Bhagavato upaṭṭhānasambhāraṃ karohī”ti. So taṃ sabbaṃ sampādetvā paṭinivedesi. Te kāsāyavatthanivatthā hutvā aḍḍhateyyehi purisasahashehi veyyāvaccakarehi Bhagavantaṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahamānā janapadaṃ netvā vihāraṃ niyyātetvā vasāpesum.

Tesaṃ bhaṇḍāgāriko eko gahapatiputto sapajāpatiko saddho ahoṣi pasanno, so Buddhappamukhassa saṃghassa dānavattaṃ sakkaccaṃ adāsi. Janapade niyuttakapuriso taṃ gahetvā jānapadehi ekādasamattehi purisasahashehi saddhiṃ sakkaccameva dānaṃ pavattāpesi. Tattha keci jānapadā paṭihatacittā ahesum, te dānassa antarāyaṃ katvā deyyadhamme attanā khādīmsu, bhattasālaṅca agginā dahīmsu. Pavārite rājaputtā Bhagavato mahantaṃ sakkāraṃ katvā Bhagavantaṃ purakkhatvā pituno sakāsameva agamaṃsu. Tattha gantvā eva Bhagavā parinibbāyi. Rājā ca rājaputtā ca janapade niyuttakapuriso ca bhaṇḍāgāriko ca anupubbena kālaṃ katvā saddhiṃ parisāya sagge uppajjīmsu, paṭihatacittajanā nirayesu nibbattīmsu. Evaṃ tesaṃ dvinnaṃ gaṇānaṃ saggato saggam nirayato nirayaṃ upapajjantānaṃ dvānavutikappā vītivattā.

Atha imasmīṃ Bhaddakappe Kassapabuddhassa kāle te paṭihatacittajanā petesu uppanā. Tadā manussā attano nātakānaṃ petānaṃ atthāyadānaṃ datvā uddisanti “idaṃ amhākaṃ nātīnaṃ hotū”ti. Te sampattim labhanti. Atha imepi petā taṃ disvā Bhagavantaṃ Kassapaṃ upasaṅkamtivā pucchīmsu “kiṃ nu kho bhante mayampi evarūpaṃ sampattim labheyyāmā”ti. Bhagavā āha “idāni na labhatha, api ca anāgate Gotamo nāma Buddho bhavissati, tassa Bhagavato kāle Bimbisāro nāma rājā bhavissati, so tumhākaṃ ito dvānavutikappe nāti ahoṣi, so Buddhassa dānaṃ datvā tumhākaṃ uddisissati, tadā labhissathā”ti. Evaṃ vutte kira tesaṃ petānaṃ taṃ vacanaṃ “sve labhissathā”ti vuttaṃ viya ahoṣi.

Atha ekasmīṃ Buddhantare vītivatte amhākaṃ Bhagavā loke uppajji. Tepi tayo rājaputtā tehi aḍḍhateyyehi purisasahashehi

saddhiṃ devalokā cavitvā Magadharaṭṭhe brāhmaṇakule uppajjitvā anupubbena isipabbajjaṃ pabbajitvā Gayāsīse tayo jaṭilā ahesuṃ, janapade niyuttakapuriso rājā ahoṣi Bimbisāro, bhaṇḍāgāriko gahapati Visākho nāma mahāseṭṭhi ahoṣi, tassa pajāpati Dhammadinnā nāma seṭṭhidhītā ahoṣi. Evaṃ sabbāpi avasesā parisā rañño eva parivārā hutvā nibbattā.

Amhākaṃ Bhagavā loka uppajjitvā sattasattāhaṃ atikkamitvā anupubbena Bārāṇasīṃ āgamma dhammacakkaṃ pavattetvā pañcavaggiye ādiṃ katvā yāva aḍḍhateyyasahassaparivāre tayo jaṭile vinetvā Rājagahaṃ agamāsi. Tattha ca tadahupasaṅkamantaṃyeva rājānaṃ Bimbisāraṃ sotāpattiṃphale patiṭṭhāpesi ekādasanavutehi Māgadhaṃkehi brāhmaṇagahapatikehi saddhiṃ. Atha raññā svātānāya bhattena nimantito Bhagavā adhvāsetvā dutiyadivase Sakkena Devānamindena purato purato gacchantena—

“Danto dantehi saha purāṇajaṭilehi,
Vippamutto vippamuttehi.
Siṅgīnikkhasavaṇṇo,
Rājagahaṃ pāvīsi Bhagavā”¹—

Evamādihi gāthāhi abhitthaviyamāno Rājagahaṃ pavisitvā rañño nivesane mahādānaṃ sampaṭicchi. Te petā “idāni rājā amhākaṃ dānaṃ uddisissati, idāni uddisissati”²ti āsāya parivāretvā aṭṭhaṃsu.

Rājā dānaṃ datvā “kattha nu kho Bhagavā vihareyyā”²ti Bhagavato vihāraṭṭhānameva cintesi, na taṃ dānaṃ kassaci uddisi. Petā chinnāsā hutvā rattīṃ rañño nivesane ativiya bhīmsanakaṃ vissaramakaṃsu. Rājā bhayasamvegasantāsamāpajji, tato pabhātāya rattiyā Bhagavato ārocesi “evarūpaṃ saddamassosiṃ, kiṃ nu kho me bhante bhavissati”²ti. Bhagavā āha “mā bhāyi mahārāja, na te kiñci pāpakaṃ bhavissati, apica kho te purāṇañātakā petesu uppannā santi, te ekaṃ Buddhantaraṃ tameva paccāsīsamānā² vicaranti ‘Buddhassa dānaṃ datvā amhākaṃ

1. Vi 3. 48 piṭṭhe.

2. Paccāsīsamānā (Sī, Syā)

uddisissatī'ti, na tesam tvaṃ tayyo¹ uddisi, te chinnāsā tathārūpaṃ vissaramakāmsū'ti.

So āha “idāni pana bhante dinne labheyyun”ti. Āma mahārājāti. Tena hi me bhante adhvāsetu Bhagavā ajjatanāya dānaṃ, tesam uddisissāmīti. Bhagavā adhvāsesi. Rājā nivesanaṃ gantvā mahādānaṃ paṭiyādetvā Bhagavato kālaṃ ārocāpesi. Bhagavā rājantepuraṃ gantvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Tepi kho petā “api nāma ajja labheyyāmā”ti gantvā tirokuṭṭādīsu aṭṭhaṃsu. Bhagavā tathā akāsi, yathā te sabbeva rañño pākaṭā ahesuṃ. Rājā dakkhiṇodakaṃ dento “idaṃ me ñātīnaṃ hotū”ti uddisi, taṅkhaṇaṅṅeva tesam peṭānaṃ padumasaṅchannā pokkharāṇiyo nibbattiṃsu. Te tattha nhatvā ca pivitvā ca paṭippassaddhadarathakilamathapipāsā suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ. Rājā yāgukhajjakabhōjanāni datvā uddisi, taṅkhaṇaṅṅeva tesam dibbayāgukhajjakabhōjanāni nibbattiṃsu. Te tāni paribhuñjitvā piṇḍindriyā ahesuṃ. Atha vatthasenāsanāni datvā uddisi, tesam dibbavattadibbayānadibbapāsādadibbapaccattharaṇadibbaseyyādi-alāṅkāravidhāyo nibbattiṃsu. Sāpi tesam sampatti yathā sabbāva pākaṭā hoti, tathā Bhagavā adhiṭṭhāsi. Rājā ativiya attamano ahoṣi. Tato Bhagavā bhuttāvī pavārito rañño Māgadhasa anumodanattamaṃ “**tirokuṭṭesu tiṭṭhantī**”ti imā gāthā abhāsi.

Ettāvata ca “**yena yattha yadā yasmā, tirokuṭṭam pakāsitam, pakāsetvāna taṃ sabban**”ti ayaṃ mātikā saṅkhepato vitthārato ca vibhattā hoti.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā

1. Idāni imassa tirokuṭṭassa yathākkamaṃ **atthavaṇṇanam** karissāma. Seyyathidaṃ? Paṭhamagāthāya tāva **tirokuṭṭā**ti kuṭṭānaṃ parabhāgā vuccanti. **Tiṭṭhantī**ti nisajjādippaṭikkhepato ṭhānakappanavacanametam. Tena yathā pākāraparabhāgaṃ pabbataparabhāgaṅca gacchantam “tiropākāram tiropabbatam asajjamāno gacchatī”ti vadanti, evamidhāpi kuṭṭassa parabhāgesu tiṭṭhante

“Tirokuṭṭesu tiṭṭhantī”ti āha. **Sandhisīṅghāṭakesu cā**ti ettha **sandhiyoti** catukkoṇaracchā vuccanti gharasandhibhittisandhi-ālokasandhiyo cāpi. **Sīṅghāṭakā**ti tikoṇaracchā vuccanti, tadekajjham katvā purimena saddhim saṅghaṭento “sandhisīṅghāṭakesu cā”ti āha. **Dvārabāhāsu tiṭṭhantī**ti nagaradvāragharadvārānaṃ bāhā nissāya tiṭṭhanti. **Āgantvāna sakam gharanti** ettha sakam gharam nāma pubbañātigharampi attanā sāmikabhāvena ajjhāvutthapubbagharampi, tadubhayampi yasmā te sakagharasaññāya āgacchanti, tasmā “āgantvāna sakam gharan”ti āha.

Dutiyagāthāvaṇṇanā

2. Evaṃ Bhagavā pubbe anajjhāvutthapubbampi pubbañātigharam Bimbisāranivesanaṃ sakagharasaññāya āgantvā tirokuṭṭasandhisīṅghāṭakadvārabāhāsu ṭhite issāmacchariyaphalaṃ anubhavante, appekacce dīghamassukesavikāradhare andhakāramukhe sithilabandhanavilambamānakisapharusakāḷakaṅgapaccaṅge tattha tattha ṭhitavanadāhadadḍhatālarukkhasadise, appekacce jīghacchāpipāsāraṇinimmathanena udarato utṭhāya mukhato viniccharantāya aggijālāya pariḍayhamānasarīre, appekacce sūcicchiddānumattakaṅṭhabilatāya pabbatākārakucchitāya ca laddhampi pānabhojanaṃ yāvadattham bhuñjituṃ asamatthatāya khuppiṭāsāparete aññānaṃ rasamavindamāne, appekacce aññamaññassa aññesaṃ vā sattānaṃ pabhinnagaṇḍapiḷakamukhā paggharitarudhirapubbalsikādiṃ laddhā amatamiva sāyamāne ativiya duddasikavirūpabhayānakasarīre bahū pete rañño nidassento—

“Tirokuṭṭesu tiṭṭhanti, sandhisīṅghāṭakesu ca.

Dvārabāhāsu tiṭṭhanti, āgantvāna sakam gharan”ti—

Vatvā puna tehi katassa kammassa dāruṇabhāvaṃ dassento “**pahūte annapānamhī**”ti dutiyagāthamāha.

Tattha **pahūte**ti anappake bahumhi, yāvadatthiketī vuttam hoti. Bhakārassa hi hakāro labbhati “pahu santo na bharaṭī”ti-ādīsu¹ viya. Keci pana “bahūte” iti ca “bahūke” iti ca paṭhanti. Pamādapāṭhā

1. Khu 1. 295 piṭṭhe.

ete. Anne ca pānamhi ca **annapānamhi**. Khajje ca bhojje ca **khajjabhojje**, etena asitapītakhāyitasāyitavasena catubbidham āhāram dasseti. **Upaṭṭhite**ti upagamma ṭhite, sajjite paṭiyatte samohiteti vuttam hoti. **Na tesam koci sarati, sattānanti** tesam pettivisaye uppannānam sattānam koci mātā vā pitā vā putto vā na sarati. Kim kāraṇā? **Kammaṇaccayā**, attanā katassa adānadānappaṭisedhanādibhedassa kadariyakammassa paccayā. Tam hi tesam kammaṇ nātīnam saritum na deti.

Tatīyagāthāvaṇṇanā

3. Evaṇ Bhagavā anappakepi annapānādīmhi paccupaṭṭhite “api nāma amhe uddissa kiñci dadeyyun”¹ti nātī paccāsīsantānam vicaratam tesam petānam tehi katassa atikaṭukavipākakarassa kammaṇ paccayena kassaci nātīno anussaraṇamattābhāvam dassento—

“Pahūte annapānamhi, khajjabhojje upaṭṭhite.

Na tesam koci sarati, sattānam kammaṇaccayā”ti—

Vatvā puna rañño pettivisayūpappanne nātāke uddissa dinnam dānam pasamsanto “**evaṇ dadanti nātīnan**”ti tatīyagāthamāha.

Tattha **evanti** upamāvacaṇam, tassa dvidhā sambandho—tesam sattānam kammaṇaccayā asarantepi kismiñci dadanti nātīnam, ye evam anukampakā hontīti ca, yathā tayā mahārāja dinnam, evam sucim paṇītam kālena kappiyam pānabhojanam dadanti nātīnam, ye honti anukampakāti ca. **Dadantīti** denti uddisanti niyyātentī. **Nātīnanti** mātito ca pitito ca sambandhānam. **Yeti** ye keci puttā vā dhītaro vā bhātaro vā. **Hontīti** bhavanti. **Anukampakāti** atthakāmā hitesino. **Sucinti** vimalam dassaneyyam manoramaṇ dhammikam dhammaladdham. **Paṇītanti** uttamaṇ seṭṭham. **Kālenāti** nātīpetānam tirokuṭṭādīsu āgantvā ṭhitakālena. **Kappiyanti** anucchavikam patirūpam ariyānam paribhogārahamaṇ. **Pānabhojananti** pānañca bhojanañca. Idha pānabhojanamukhena sabbopi deyyadhammo adhippeto.

1. Dajjāti (Si)

Catutthagāthāpubbaddhavaṇṇanā

4. Evaṃ Bhagavā raññā Māgadhenā petabhūtānaṃ ñātīnaṃ
anukampāya dinnāṃ pānabhojanaṃ pasamsanto—

“Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anumāpakā.
Suciṃ paṇītaṃ kālena, kappiyaṃ pānabhojanaṃ”ti—

Vatvā puna yena pakārena dinnāṃ tesāṃ hoti, taṃ dassento “**idaṃ vo ñātīnaṃ hotū**”ti catutthagāthāya pubbaddhamāha. Taṃ tatiyagāthāya pubbaddhena sambandhitabbaṃ—

“Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anumāpakā.
Idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo”ti.

Tena “idaṃ vo ñātīnaṃ hotūti evaṃ dadanti, no aññathā”ti ettha ākāratthena evamsaddena dātabbākāranidassanaṃ kataṃ hoti.

Tattha **idanti** deyyadhammanidassanaṃ. **Voti** “kacci pana vo Anuruddhā samaggā sammodamānā”ti ca, “yehi vo ariyā”ti ca evamādisu¹ viya kevalaṃ nipātamattaṃ, na sāmivacanaṃ. **Ñātīnaṃ hotūti** pettivisaye uppannānaṃ ñātakānaṃ hotu. **Sukhitā hontu ñātayo**ti te pettivisayūpapannā ñātayo idaṃ paccanubhavantā sukhitā hontūti.

Catutthagāthāparaddhapañcamagāthāpubbaddhavaṇṇanā

4-5. Evaṃ Bhagavā yena pakārena pettivisayūpapannānaṃ ñātīnaṃ dātabbaṃ, taṃ dassento “idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo”ti vatvā puna yasmā “idaṃ vo ñātīnaṃ hotū”ti vuttepi na aññena kataṃ kammaṃ aññassa phaladaṃ hoti, kevalantu tathā uddissa diyyamānaṃ² taṃ vatthu ñātīnaṃ kusalakammaṃ paccayo hoti. Tasmā yathā tesāṃ tasmimyeva vatthusmiṃ taṅkhaṇe phalanibbattaṃ kusalakammaṃ hoti, taṃ dassento “**te ca tatthā**”ti catutthagāthāya pacchimaddhaṃ “**pahūte annapānamhī**”ti pañcamagāthāya pubbaddhañca āha.

1. Ma 1. 266; Vi 3. 498 piṭṭhesu.

2. Uddissamānaṃ (Sī, Ka)

Tesaṃ attho—te ñātipetā yattha taṃ dānaṃ dīyati, tattha samantato āgantvā samāgantvā, samodhāya vā ekajjhaṃ hutvāti vuttaṃ hoti, sammā¹ āgatā samāgatā “ime no² ñātayo amhākaṃ atthāya dānaṃ uddisissantī”ti etadatthaṃ sammā āgatā³ hutvāti vuttaṃ hoti. **Pahūte annapānamhīti** tasmim attano uddissamāne pahūte annapānamhi. **Sakkaccaṃ anumodareti** abhisaddahantā kammaphalaṃ avijahantā cittikāraṃ avikkhittacittā hutvā “idaṃ no dānaṃ hitāya sukhāya hotū”ti modanti anumodanti, pītisomanassajātā hontīti.

Pañcamagāthāparaddhachattagāthāpubbaddhavaṇṇanā

5-6. Evaṃ Bhagavā yathā pettivisayūpapannānaṃ taṅkhaṇe phalanibbattakaṃ kusalaṃ kammaṃ hoti, taṃ dassento—

“Te ca tattha samāgantvā, ñātipetā samāgatā.

Pahūte annapānamhi, sakkaccaṃ anumodare”ti—

Vatvā puna ñātake nissāya nibbattakusalakammaphalaṃ paccanubhontānaṃ tesaṃ ñātī ārabba thomaṇākāraṃ dassento “**ciraṃ jīvantū**”ti pañcamagāthāya pacchimaddham “**amhākaṇca katā pūjā**”ti chattagāthāya pubbaddhaṇca āha.

Tesaṃ attho—**ciraṃ jīvantūti** cirajīvino dīghāyukā hontu. **No ñātīti** amhākaṃ ñātakā. **Yesaṃ hetūti** ye nissāya yesaṃ kāraṇā. **Labhāmaseti** labhāma. Attanā taṅkhaṇaṃ paṭiladdhasampattiṃ apadisantā bhaṇanti. Petānañhi attano anumodanena, dāyakānaṃ uddesena, dakkhiṇeyyasampadāya cāti tīhi aṅgehi dakkhiṇā samijjhati, taṅkhaṇe phalanibbattikā hoti. Tattha dāyakā visesahetu. Tenāhaṃsu “yesaṃ hetu labhāmasē”ti. **Amhākaṇca katā pūjāti** “idaṃ vo ñātīnaṃ hotū”ti evaṃ imaṃ dānaṃ uddisantehi amhākaṇca pūjā katā. **Dāyakā ca anipphalāti** yamhi santāne pariccāgamayaṃ kammaṃ kataṃ, tassa tattheva phaladānato dāyakā ca anipphalāti.

1. Samaṃ (Sī)

2. Idaṃ no (Syā)

3. Samāgatā (Sī, Syā)

Etthāha—“kiṃ pana pettivisayūpapannā eva ñātayo labhanti, udāhu aññepi labhanti”ti? Vuccate—Bhagavatā evetaṃ byākatam Jāṇussoṇinā brāhmaṇena puṭṭhena, kimettha amhehi vattabbaṃ atthi. Vuttaṃ hetam—

“Mayamassu bho Gotama brāhmaṇā nāma dānāni dema, saddhāni karoma ‘idaṃ dānaṃ petānaṃ ñātisālohitānaṃ upakappatu, idaṃ dānaṃ petā ñātisālohitā paribhuñjantū’ti, kacci taṃ bho Gotama dānaṃ petānaṃ ñātisālohitānaṃ upakappati, kacci te petā ñātisālohitā taṃ dānaṃ paribhuñjanti. Ṭhāne kho brāhmaṇa upakappati, no aṭṭhāneti.

Katamaṃ pana taṃ bho Gotama ṭhānaṃ, katamaṃ aṭṭhānanti. Idha brāhmaṇa ekacco pāṇātipātī hoti -pa- micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā nirayaṃ upapajjati. Yo nerayikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idaṃ kho brāhmaṇa aṭṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ na upakappati.

Idha pana brāhmaṇa ekacco pāṇātipātī hoti -pa- micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā tiracchānayaṇiṃ upapajjati. Yo tiracchānayaṇikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idampi kho brāhmaṇa aṭṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ na upakappati.

Idha pana brāhmaṇa ekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti -pa- sammādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā manussānaṃ saḥabyataṃ upapajjati -pa- devānaṃ saḥabyataṃ upapajjati. Yo devānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idampi kho brāhmaṇa aṭṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ na upakappati.

Idha pana brāhmaṇa ekacco pāṇātipātī hoti -pa- micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapajjati. Yo pettivisayikānaṃ sattānaṃ āhāro,

tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Yaṃ vā panassa ito anupaveccanti mittāmaccā vā ñāṭisālohitā vā, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idaṃ kho brāhmaṇa ṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ upakappatīti.

Sace pana bho Gotama so peto ñāṭisālohito taṃ ṭhānaṃ anupapanno hoti, ko taṃ dānaṃ paribhuñjatīti. Aññepissa brāhmaṇa petā ñāṭisālohitā taṃ ṭhānaṃ upapannā honti, te taṃ dānaṃ paribhuñjatīti.

Sace pana bho Gotama so ceva peto ñāṭisālohito taṃ ṭhānaṃ anupapanno hoti, aññepissa petā ñāṭisālohitā taṃ ṭhānaṃ anupapannā honti, ko taṃ dānaṃ paribhuñjatīti. Aṭṭhānaṃ kho etaṃ brāhmaṇa anavakāso, yaṃ taṃ ṭhānaṃ vivittaṃ assa iminā dīghena addhunā yadidaṃ petehi ñāṭisālohitehi. Api ca brāhmaṇa dāyakopi anipphalo”ti¹.

Chaṭṭhagāthāparaddha sattamagāthāvaṇṇanā

6-7. Evaṃ Bhagavā rañño Māgadhasa pettivisayūpapannānaṃ pubbañātīnaṃ sampattiṃ nissāya thomento “ete te mahārāja ñātī imāya dānasampadāya attamanā evaṃ thomentī”ti dassento—

“Ciraṃ jīvantu no ñātī, yesaṃ hetu labhāmase.

Amhākañca katā pūjā, dāyakā ca anipphalā”ti—

Vatvā puna tesaṃ pettivisayūpapannānaṃ aññassa kasigorakkhādino sampattipaṭilābhakāraṇassa abhāvaṃ ito dinnena yāpanabhāvañca dassento “**na hi tattha kasī atthī**”ti chaṭṭhagāthāya pacchimaddham “**vañijjā tādisī**”ti imaṃ sattamagāthañca āha.

Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā—na hi mahārāja tattha pettivisaye kasi² atthi, yaṃ nissāya te petā sampattiṃ paṭilabheyyuṃ. **Gorakkhettha na vijjatīti** na kevalaṃ kasi eva, gorakkhāpi ettha pettivisaye na vijjati,

1. Am 3. 478 piṭṭhādīsu.

2. Kasī (Sī)

yam nissāya te sampattim paṭilabheyyum. **Vañijjā tādisī natthīti** vāñijjāpi tādisī natthi, yā tesam sampattiṭṭhābhahetu bhaveyya. **Hiraññena kayākkayanti**¹ hiraññena kayavikkayampi tattha tādisam natthi, yam tesam sampattiṭṭhābhahetu bhaveyya. **Ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahinti** kevalam pana ito ñātihi vā mittamaccehi vā dinnena yāpenti, attabhavam gamenti. **Petāti** pettivisayūpapannā sattā. **Kālagatāti**² attano maraṇakālena gatā³, “kālakatā”ti vā pāṭho, katakālā katamaraṇāti attho. **Tahinti** tasmim pettivisaye.

Atṭhamanavamagāthādvayaṇṇanā

8-9. Evaṃ “ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahin”ti vatvā idāni upamāhi tamattham pakāsento “**unname udakam vuṭṭhan**”ti idaṃ gāthādvayamāha.

Tassattho—yathā unnate thale ussāde⁴ bhūmibhāge meghehi abhivuṭṭham udakam ninnam pavattati, yo yo bhūmibhāgo ninno oṇato, tam tam pavattati gacchati pāpuṇāti, evameva ito dinnam dānam petānam upakappati nibbattati, pātubhavatīti attho. Ninnamiva hi udakappavattiyā ṭhānam petaloko dānupakappanāya. Yathāha “idaṃ kho brāhmaṇa ṭhānam, yattha ṭhitassa tam dānam upakappati”ti⁵. Yathā ca kandarapadarasākhāpasākhakusobbhamahāsobbhasannipātehi vārivahā mahānājjo pūrā hutvā sāgaram paripūrenti, evampi ito dinnadānam pubbe vuttanayeneva petānam upakappatīti.

Dasamagāthāvaṇṇanā

10. Evaṃ Bhagavā “ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahin”ti imam attham upamāhi pakāsetvā puna yasmā te petā “ito kiñci lacchāmā”ti āsābhibhūtā ñātigharam āgantvāpi “idaṃ nāma no dethā”ti yāciturū asamatthā, tasmā tesam imāni anussaraṇavatthūni

1. Kayākkayanti (Sī), kayokayanti (Ka) 2. Kālaṅkatāti (Ka) 3. Katā (Ka)

4. Ussade (Sī)

5. Am 3. 479 piṭṭhe.

anussaranto kulaputto dakkhiṇaṃ dajjāti dassento “**adāsi me**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassattho—“idaṃ nāma me dhanam vā dhaññaṃ vā adāsī”ti ca, “idaṃ nāma me kiccaṃ attanā uyyogamāpajjanto akāsī”ti ca, “amu me mātito vā pitito vā sambandhattā ñāti”ti ca, sinehasena tāṇasamatthatāya “mittā”ti ca, “asuko me saha paṃsukīḷako sakhā”ti ca evaṃ sabbamanussaranto petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā, dānaṃ niyyāteyyāti. Aparo pāṭho “**petānaṃ dakkhiṇā dajjā**”ti. Tassattho—dātabbāti dajjā, kā sā? Petānaṃ dakkhiṇā, teneva “adāsi me”ti-ādinā nayena pubbe katamanussaraṃ anussaratāti vuttaṃ hoti. Karaṇavacanappasaṅge paccattavacanaṃ veditabbaṃ.

Ekādasamagāthavaṇṇanā

11. Evaṃ Bhagavā petānaṃ dakkhiṇāniyyātane kāraṇabhūtāni anussaraṇavatthūni dassento—

“Adāsi me akāsī me, ñātimittā sakhā ca me.

Petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā, pubbe katamanussaraṃ”ti—

Vatvā puna ye ñātimaraṇena ruṇṇasokādiparā eva hutvā tiṭṭhanti, na tesam atthāya kiñci denti, tesam taṃ ruṇṇasokādi kevalaṃ attaparitāpanameva hoti, na petānaṃ kiñci atthaṃ nipphādeṭīti dassento “**na hi ruṇṇaṃ vā**”ti imaṃ gāthamāha.

Tattha **ruṇṇanti** rodanā roditattaṃ assupātanaṃ, etena kāyaparissamaṃ dasseti. **Sokoti** socanā socitattaṃ, etena cittaparissamaṃ dasseti. **Yā caññāti** yā ca ruṇṇasokehi aññā. **Paridevanāti** ñātibyasanena phuṭṭhassa lālappanā, “kahaṃ ekaputtaka piya manāpā”ti evamādinā nayena guṇasaṃvaṇṇanā, etena vacīparissamaṃ dasseti.

Dvādasamagāthāvaṇṇanā

12. Evaṃ Bhagavā “ruṇṇaṃ vā soka vā yā caññā paridevanā, sabbampi taṃ petānaṃ atthāya na hoti, kevalantu attānaṃ paritāpanamattameva¹, evaṃ tiṭṭhanti ñātayo”ti ruṇṇādīnaṃ niratthakabhāvaṃ dassetvā puna māgadharājena yā dakkhiṇā dinnā, tassā sātthakabhāvaṃ dassento “**ayañca kho dakkhiṇā**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassattho—ayañca kho mahārāja dakkhiṇā tayā ajja attano ñātigaṇaṃ uddissa dinnā, sā yasmā saṃgho anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa, tasmā saṃghamhi suppatiṭṭhitā assa petajanassa dīgharattaṃ hitāya upakappati sampajjati phalaṭīti vuttaṃ hoti. **Upakappatīti** ca ṭhānaso upakappati, taṃkhaṇaṃyeva upakappati, na cirena. Yathā hi taṃkhaṇaṃñeva paṭibhantaṃ “ṭhānasovetaṃ Tathāgataṃ paṭibhātī”ti vuccati, evamidhāpi taṃkhaṇaṃyeva upakappantā “ṭhānaso upakappatī”ti vuttā. Yaṃ vā taṃ² “idaṃ kho brāhmaṇa ṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ upakappatī”ti³ vuttaṃ, tattha khuppiṇāpāsikavantāsaparadattūpajiviniṃjjhāmataṇhikādibhedabhinne ṭhāne upakappatīti vuttaṃ yathā kahāpaṇaṃ dento “kahāpaṇaso detī”ti lokevuccati. Imasmiñca atthavikappe **upakappatīti** pātubhavati, nibbattatīti vuttaṃ hoti.

Terasamagāthāvaṇṇanā

13. Evaṃ Bhagavā raññā dinnāya dakkhiṇāya sātthakabhāvaṃ dassento—

“Ayañca kho dakkhiṇā dinnā, saṃghamhi suppatiṭṭhitā.
Dīgharattaṃ hitāyassa, ṭhānaso upakappatī”ti—

Vatvā puna yasmā imaṃ dakkhiṇaṃ dentena ñātīnaṃ ñātīhi kattabbakicckaraṇavasena ñātīdhammo nidassito, bahujaṇassa pākaṭīkato, nidassanaṃ vā kato, tumhehipi ñātīnaṃ evameva ñātīhi kattabbakicckaraṇavasena ñātīdhammo paripūretabbo, na niratthakehi ruṇṇādīhi attā paritāpetabboti ca pete dibbasampattim adhigamentena petānaṃ pūjā katā uḷārā, Buddhappamukhañca bhikkhusaṃghaṃ annapānādīhi santappentena bhikkhūnaṃ balaṃ anupadinnaṃ, anukampādiguṇaparivārañca cāgacetaṇaṃ nibbattentena anappakaṃ

1. Paritāpentā (Syā)

2. Yaṃ vā pana taṃ (Sī)

3. Am 3. 479 piṭṭhe.

puññaṃ pasutaṃ, tasmā Bhagavā imehi yathābhuccaguṇehi rājānaṃ
sampahaṃsento—

“So ñātidhammo ca ayaṃ nidassito,
Petāna pūjā ca katā uḷārā.
Balañca bhikkhūnamanuppadinnāṃ,
Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti—

Imāya gāthāya desanaṃ pariyosāpeti.

Atha vā “so ñātidhammo ca ayaṃ nidassito”ti iminā gāthāpadena
Bhagavā rājānaṃ dhammiyā kathāya sandasseti. Ñātidhammanidassanameva
hi ettha sandassanaṃ. **Petāna pūjā ca katā uḷārā**ti iminā samādapeti. Uḷārāti
pasāṃsanaṃ hi ettha punappunāṃ pūjākaraṇe¹ samādapanāṃ. **Balañca
bhikkhūnamanuppadinnā**ti iminā samuttejeti. Balānuppadānameva hi ettha
evaṃ dānaṃ², balānuppadānatāti tassa ussāhavaḍḍhanena samuttejanaṃ.
Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakanti iminā sampahaṃseti.
Puññappasutakittanameva hi ettha tassa
yathābhuccaguṇasaṃvaṇṇanabhāvena sampahaṃsanajananato
sampahaṃsananti veditabbaṃ.

Desanāpariyosāne ca pettivisayūpapatti-ādīnavasaṃvaṇṇanena
saṃviggānaṃ yoniso padahataṃ caturāsītiyā paṇasahassānaṃ
dhammābhisamayo ahoṣi. Dutiyadivasepi Bhagavā devamanussānaṃ
idameva Tirokuṭṭaṃ desesi, evaṃ yāva sattamadivasā tādiso eva
dhammābhisamayo ahoṣi.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Tirokuṭṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nidhikaṇḍasuttavaṇṇanā

Nikkhepakāraṇa

Idāni yadidaṃ Tirokuṭṭānantaraṃ “nidhiṃ nidheti puriso”ti-ādīnā
Nidhikaṇḍaṃ nikkhittaṃ, tassa

1. Pūjākaraṇena (Syā, Ka)

2. Evaṃvidhānaṃ (Sī, Ka)

Bhāsitvā Nidhikaṇḍassa, idha nikkhepakāraṇaṃ.
Aṭṭhuppattiṅca dīpetvā, karissāma'tthavaṇṇanaṃ.

Tattha idha nikkhepakāraṇaṃ tāv'assa evaṃ veditabbaṃ. Idamaṃ hi Nidhikaṇḍaṃ Bhagavatā iminā anukkamena avuttampi yasmā anumodanavasena vuttassa Tirokuṭṭassa mithunabhūtaṃ¹, tasmā idha nikkhittaṃ. Tirokuṭṭena vā puññavirahitānaṃ vipattiṃ dassetvā iminā katapuññānaṃ sampattidassanatthampi idamaṃ idha nikkhittanti veditabbaṃ. Idamassa idha nikkhepakāraṇaṃ.

Suttaṭṭhuppatti

Aṭṭhuppatti pan'assa—Sāvatthiyaṃ kira aññataro kuṭumbiko aḍḍho mahaddhano mahābhogo, so ca saddho hoti pasanno, vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati. So ekasmiṃ divase Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa dānaṃ deti. Tena ca samayena rājā dhanatthiko hoti, so tassa santike purisaṃ pesesi “gaccha bhaṇe itthannāmaṃ kuṭumbikaṃ ānehi”ti. So gantvā taṃ kuṭumbikaṃ āha, “rājā taṃ gahapati āmantesi”ti. Kuṭumbiko saddhādiguṇasamannāgatena cetasā Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṃghaṃ parivisanto āha, “gaccha bho purisa, pacchā āgamissāmi, idāni tāvamhi nidhiṃ nidhento ṭhito”ti. Atha Bhagavā bhuttāvī pavārito tameva puññasampadaṃ paramatthato nidhīti dassetuṃ tassa kuṭumbikassa anumodanattham “**nidhiṃ nidheti puriso**”ti imā gāthāyo abhāsi. Ayamassa aṭṭhuppatti.

Evamassa—

Bhāsitvā Nidhikaṇḍassa, idha nikkhepakāraṇaṃ.
Aṭṭhuppattiṅca dīpetvā, karissāma'tthavaṇṇanaṃ.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā

1. Tattha **nidhiṃ nidheti puriso**ti nidhīyatīti nidhi, ṭhapīyati rakkhīyati gopīyatīti attho. So catubbidho thāvaro jaṅgamo aṅgasamo anugāmikoti. Tattha **thāvaro** nāma bhūmigataṃ vā vehāsaṭṭhaṃ vā hiraññaṃ

1. Vidhānabhūtaṃ (Sī, Ka)

vā suvaṇṇaṃ vā khettaṃ vā vatthu vā, yaṃ vā pan'aññaṃpi evarūpaṃ iriyāpathavirahitaṃ, ayaṃ thāvaro nidhi. **Jaṅgamo** nāma dāsīdāsaṃ hatthigavassavaḷavaṃ ajeḷakaṃ kukkuṭasūkaraṃ, yaṃ vā pan'aññaṃpi evarūpaṃ iriyāpathapaṭisaṃyuttaṃ, ayaṃ jaṅgamo nidhi. **Aṅgasamo** nāma kammāyatanāṃ sippāyatanāṃ vijjāṭṭhānaṃ bāhusaccaṃ, yaṃ vā pan'aññaṃpi evarūpaṃ sikkhitvā gahitaṃ aṅgapaccaṅgamiva attabhāvappaṭibaddhaṃ, ayaṃ aṅgasamo nidhi. **Anugāmiko** nāma dānamayaṃ puññaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayāṃ dhammassavanamayaṃ dhammadesanāmayāṃ, yaṃ vā pan'aññaṃpi evarūpaṃ puññaṃ tattha tattha anugantvā viya iṭṭhaphalamanuppadeti, ayaṃ anugāmiko nidhi. Imasmiṃ pana ṭhāne thāvaro adhippeto.

Nidhetī ti ṭhapeti paṭisaṃmeti gopeti. **Purisoti** manusso. Kāmañca purisopi itthīpi paṇḍakopi nidhiṃnidheti, idha pana purisaṃdesanā katā, atthato pana tesampi idha samodhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Gambhīre odakantiketi** ogāhetabbaṭṭhena gambhīraṃ, udakassa antikabhāvena odakantikaṃ. Atthi gambhīraṃ na odakantikaṃ jaṅgale bhūmibhāge satikaporiṣo¹ āvāto viya, atthi odakantikaṃ na gambhīraṃ ninne pallale ekadvividatthiko āvāto viya, atthi gambhīrañceva odakantikañca jaṅgale bhūmibhāge yāva idāni udakaṃ āgamissatīti, tāva khato āvāto viya. Taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “gambhīre odakantike”ti. **Atthe kicce samuppanneti** atthā anapetanti atthaṃ, atthāvahaṃ hitāvahanti vuttaṃ hoti. Kātabbanti kiccaṃ, kiñcīdeva karaṇīyanti vuttaṃ hoti. Uppannaṃ eva samuppannaṃ, kattabbabhāvena upaṭṭhitanti vuttaṃ hoti. Tasmīṃ atthe kicce samuppanne. **Atthāya me bhavissatīti** nidhānappayojananidassanametāṃ. Etadatthaṃ hi so nidheti “atthāvahe kismiñcīdeva karaṇīye samuppanne atthāya me bhavissati, tassa me kiccassa nipphattiyā bhavissatī”ti. Kiccanipphattiyeva hi tassa kicce samuppanne atthoti vedītabbo.

Dutiyagāthāvaṇṇanā

Evāṃ nidhānappayojanaṃ dassento atthādhigamādhīppāyaṃ dassetvā idāni anattāpagamādhīppāyaṃ dassetumāha—

1. Sādhikaporiṣo (Syā, Ka)

2. “Rājato vā duruttassa, corato pīlītaṣṣa vā.

Ṇassa vā pamokkhāya, dubbhikkhe āpadāsu vā”ti.

Tassattho “atthāya me bhavissatī”ti ca “Ṇassa vā pamokkhāyā”ti ca ettha vuttehi dvīhi bhavissati-pamokkhāya-padehi saddhim yathāsambhavaṃ yojetvā vedītabbo.

Tatthāyaṃ yojanā—na kevalaṃ atthāya me bhavissatīti eva puriso nidhiṃ nidheti, kintu “ayaṃ coro”ti vā “pāradāriko”ti vā “suṅkaghātakō”ti vā evamādinā nayena paccatthikehi paccāmittehi duruttassa me sato rājato vā pamokkhāya bhavissati, sandhicchedādīhi dhanaharaṇena vā, “ettakaṃ hiraṇṇasuvaṇṇaṃ dehi”ti jīvaggāhena vā corehi me pīlītaṣṣa sato corato vā pamokkhāya bhavissati. Santi me Ṇāyikā, te maṃ “Ṇaṃ dehi”ti codessanti, tehi me codiyamānassa Ṇassa vā pamokkhāya bhavissati. Hoti so samayo, yaṃ dubbhikkhaṃ hoti dussassaṃ dullabhapiṇḍaṃ, tatha na sukaraṃ appadhaṇena yāpetuṃ, tathāvidhe āgate dubbhikkhe vā me bhavissati. Yathārūpā āpadā uppajanti aggito vā udakato vā appiyadāyādato vā, tathārūpāsu vā uppanāsu āpadāsu me bhavissatītipi puriso nidhiṃ nidhetīti.

Evam atthādhigamādhippāyaṃ anattāpagamādhippāyaṃcāti dvīhi gāthāhi duvidhaṃ nidhānappayojanaṃ dassetvā idāni tameva duvidhaṃ payojanaṃ nigamanto āha—

“Etadatthāya lokasmiṃ, nidhi nāma nidhīyati”ti.

Tassattho—yvāyaṃ “atthāya me bhavissatī”ti ca “rājato vā duruttassā”ti evamādīhi ca atthādhigamo anattāpagamo ca dassito, **etadatthāya** etesaṃ nipphādanattāya imasmiṃ okāsaloke yo koci hiraṇṇasuvaṇṇādibhedo **nidhi nāma nidhīyati** ṭhapīyati paṭisāmīyatīti.

Tatiyagāthāvaṇṇanā

Idāni yasmā evaṃ nihitopi so nidhi puññavatamyeva adhippetatthasādhako hoti, na aññesaṃ, tasmā tamatthaṃ dīpento āha—

3. “Tāvassunihito santo, gambhīre odakantike.

Na sabbo sabbadā eva, tassa taṃ upakappatī”ti.

Tassattho—so nidhi **tāva sunihito santo**, tāva suṭṭhu nikhaṇitvā ṭhapito samānoti vuttaṃ hoti. Kīva¹ suṭṭhūti? **Gambhīre odakantike**, yāva gambhīre odakantike nihitoti saṅkhaṃ gacchati, tāva suṭṭhūti vuttaṃ hoti. **Na sabbo sabbadā eva, tassa taṃ upakappatī** yena purisena nihito, tassa sabbopi sabbakālaṃ na upakappati na sampajjati, yathāvuttakiccakaraṇasamattho na hotīti vuttaṃ hoti. Kintu kocideva kadācideva upakappati, neva vā upakappatīti. Ettha ca **tanti** padapūraṇamatte nipāto daṭṭhabbo “yathā taṃ appamattassa ātāpino”ti evamādīsu² viya. Liṅgabhedam vā katvā “so”ti vattabbe “tan”ti vuttaṃ. Evaṃ hi vuccamāne so attho sukhaṃ bujhatīti.

Catutthapañcamagāthāvaṇṇanā

Evaṃ “na sabbo sabbadā eva, tassa taṃ upakappatī”ti vatvā idāni yehi kāraṇehi na upakappati, tāni dassento āha—

4. “Nidhi vā ṭhānā cavati, saññā vāssa vimuyhati.

Nāgā vā apanāmenti, yakkhā vāpi haranti naṃ.

5. Appiyā vāpi dāyādā, uddharanti apassato”ti.

Tassattho—yasmim ṭhāne sunihito hoti nidhi, so vā **nidhi** tamhā **ṭhānā cavati** apeti vigacchati, acetanopi samāno puññakkhayavasena aññaṃ ṭhānaṃ gacchati. **Saññā vā assa vimuyhati**, yasmim ṭhāne nihito nidhi, taṃ na jānāti, assa puññakkhayacoditā **nāgā vā** taṃ nidhim **apanāmenti** aññaṃ ṭhānaṃ gamenti. **Yakkhā vāpi haranti** yenicchakaṃ

1. Kimva (Ka)

2. Ma 2. 13; Ma 3. 133 piṭṭhesu.

ādāya gacchanti. **Apassato** vā assa **appiyā vā dāyādā** bhūmiṃ khaṇitvā taṃ nidhiṃ **uddharanti**. Evamassa etehi ṭhānā cavanādīhi kāraṇehi so nidhi na upakappatīti.

Evam ṭhānā cavanādīni lokasammatāni anupakappanakāraṇāni vatvā idāni yaṃ taṃ etesampi kāraṇānaṃ mūlabhūtaṃ ekaññeva puññakkhayasaññitaṃ kāraṇaṃ, taṃ dassento āha—

“Yadā puññakkhayo hoti, sabbametaṃ vinassatī”ti.

Tassattho—yasmim̐ samaye bhogasampattinipphādakassa puññassa khayō hoti, bhogapārijuññasamvattanikamapuññamokāsaṃ katvā ṭhitaṃ hoti, atha yaṃ nidhiṃ nidhenta nihitaṃ hiraññasuvaṇṇādiddhanaajātaṃ, sabbametaṃ vinassatīti.

Chaṭṭhagāthavaṇṇanā

Evam̐ Bhagavā tena tena adhippāyena nihitampi yathādhippāyaṃ anupakappantaṃ nānappakārehi nassanadhammaṃ lokasammatāṃ nidhiṃ vatvā idāni yaṃ puññasampadaṃ paramatthato nidhīti dassetuṃ tassa kuṭumbikassa anumodanattammaidaṃ Nidhikaṇḍamāraddhaṃ, taṃ dassento āha—

6. “Yassa dānena sīlena, saṃyamena damena ca.

Nidhī sunihito hoti, itthiyā purisassa vā”ti.

Tattha **dānanti** “dānañca dhammacariyā cā”ti ettha vuttanayen’eva gahetabbaṃ. **Sīlanti** kāyikavācasiko avītikkamo.

Pañcaṅgadasaṅga¹pātimokkhasaṃvarādi vā sabbampi sīlaṃ idha sīlanti adhippetāṃ. **Saṃyamoti** saṃyamaṃ saṃyamo, cetaso

nānārammaṇagatinivāraṇanti vuttaṃ hoti, samādhiss’etaṃ adhivacanaṃ.

Yena saṃyamena samannāgato “hatthasaṃyato pādasāmyato vācāsaṃyato saṃyatuttamo”ti ettha saṃyatuttamoti vutto. Apare āhu, “saṃyamaṃ

saṃyamo, saṃvaraṇanti vuttaṃ hoti, indriyasaṃvarassetāṃ adhivacanaṃ”ti.

Damoti damaṇaṃ, kilesūpasamaṇanti vuttaṃ hoti, paññāy’etaṃ

adhivacanaṃ. Paññā hi katthaci

1. Pañcaṅga-aṭṭhaṅga (Sī), pañcaṅga-aṭṭhaṅgadasaṅga (Syā)

paññā tv’eva vuccati “sussūsā labhate paññan”ti-evamādīsu¹. Katthaci dhammoti “saccaṃ dhammo dhiti cāgo”ti evamādīsu¹. Katthaci damoti “yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhiiyo na vijjatī”ti-ādīsu¹.

Evam dānādīni ñatvā idāni evam imissā gāthāya sampiṇḍetvā attho veditabbo—yassa itthiyā vā purisassa vā dānena sīlena saṃyamena damena cāti imehi catūhi dhammehi yathā hiraññena suvaṇṇena muttāya maṇinā vā dhanamayo nidhi tesam suvaṇṇādīnam ekattha pakkhipanena nidhīyati, evam puññamayo nidhi tesam dānādīnam ekacittasantāne cetiyādīmhi vā vatthumhi suṭṭhu karaṇena sunihito hotīti.

Sattamagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā “yassa dānenā”ti imāya gāthāya puññasampadāya paramatthato nidhibhāvam dassetvā idāni yattha nihito so nidhi sunihito hoti, taṃ vatthum dassento āha—

7. “Cetiyamhi ca saṃghe vā, puggale atithīsu vā.

Mātari pitari cāpi, atho jeṭṭhamhi bhātari”ti.

Tattha cayitabbanti **cetiyam**, pūjetabbanti vuttaṃ hoti, citattā vā cetiyam. Taṃ panetaṃ cetiyam tividham hoti paribhogacetiyam uddissakacetiyam dhātukacetiyanti. Tattha Bodhirukkho paribhogacetiyam, Buddhapaṭimā uddissakacetiyam, dhātugabbhathūpā sadhātukā dhātukacetiyam. **Saṃgho**ti Buddhappamukhādīsu yo koci. **Puggalo**ti gahaṭṭhapabbajitesu yo koci. Natthi assa tithi, yamhi vā tamhi divase āgacchatīti **atithi**. Taṅkhaṇe āgatapāhunakassetam adhivacanam. Sesam vuttanayameva.

Evam cetiyādīni ñatvā idāni evam imissā gāthāya sampiṇḍetvā attho veditabbo—yo so nidhi “sunihito hotī”ti vutto, so imesu vatthūsu sunihito hoti. Kasmā? Dīgharattam iṭṭhaphalānuppādānasamatthātāya. Tathā hi appakampi cetiyamhi datvā dīgharattam iṭṭhaphalalābhino honti. Yathāha—

1. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

“Ekapuppham̄ yajitvāna, asītikappakoṭiyo.
Duggatiṃ nābhijānāmi, pupphadānassidaṃ phalan”ti ca.
“Mattāsukhapariccāgā, passe ce vipulaṃ sukhan”ti ca¹.

Evam̄ Dakkhiṇāvisuddhivelāmasuttādīsu² vuttanayena
saṃghādivatthūsupi dānaphalavibhāgo veditabbo. Yathā ca cetiyādīsu
dānassa pavatti phalavibhūti ca dassitā, evam̄ yathāyogaṃ sabbattha taṃ
taṃ ārabhitvā cārittavārittavasena sīlassa, Buddhānussativasena
saṃyamassa, tabbatthukavipassanāmanasikārapaccavekkhaṇavasena
damassa ca pavatti tassa tassa phalavibhūti ca veditabbā.

Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā

Evam̄ Bhagavā dānādīhi nidhīyamānassa puññamayanidhino
cetiyaḍibhedam̄ vatthum̄ dassetvā idāni etesu vatthūsu sunihitassa tassa
nidhino gambhīre odakantike nihitanidhito visesaṃ dassento āha—

8. “Eso nidhi sunihito, ajeyyo anugāmiko.

Pahāya gamanīyesu, etaṃ ādāya gacchatī”ti.

Tattha pubbapadena taṃ dānādīhi sunihitanidhim̄ niddisati “**eso nidhi sunihito**”ti. **Ajeyyoti** parehi jetvā gahetuṃ na sakkā, acceyyotipi³ pāṭho, tassa accitabbo accanāraho⁴ hitasukhatthikena upacitabboti attho. Etasmim̄ ca pāṭhe eso nidhi acceyyoti sambandhitvā puna “kasmā”ti anuyogaṃ dassetvā “yasmā sunihito anugāmiko”ti sambandhitabbaṃ. Itarathā hi sunihitassa acceyyattaṃ vuttaṃ bhaveyya, na ca sunihito accanīyo. Accito eva hi soti. Anugacchatīti **anugāmiko**, paralokaṃ gacchantāmpi tattha tattha phaladānena na vijahatīti attho.

Pahāya gamanīyesu, etaṃ ādāya gacchatīti maraṇakāle paccupaṭṭhite sabbabhogesu pahāya gamanīyesu etaṃ nidhim̄ ādāya paralokaṃ gacchatīti ayaṃ kira etassa attho. So pana na yujjati. Kasmā?

1. Khu 1. 55 Dhammapade.

2. Am̄ 3. 195 piṭṭhe.

3. Ajeyyotipi (Sī), ajayyotipi (Syā)

4. Ajjitabbo ajjanāraho (Sī), ajitabbo ajināraho (Syā)

bhogānaṃ agamaṇīyato. Pahātabbā eva hi te te bhogā, na gamaṇīyā, gamaṇīyā pana te te gativisesā. Yato yadi esa attho siyā, pahāya bhoge gamaṇīyesu gativisesesu iti vadeyya. Tasmā evamettha attho veditabbo— “nidhi vā ṭhānā cavatī”¹ti evamādinā pakārena pahāya maccaṃ bhogesu gacchantesu etaṃ ādāya gacchatīti. Eso hi anugāmikattā taṃ nappajhatīti.

Tattha siyā “gamaṇīyesūti ettha gantabbesūti attho, na gacchantesū”²ti. Taṃ na ekaṃsato gahetabbaṃ. Yathā hi “ariyā niyyānikā”¹ti ettha niyyantāti attho, na niyyātabbāti, evamidhāpi gacchantesūti attho, na gantabbesūti.

Atha vā yasmā esa maraṇakāle kassaci dātukāmo bhoge āmasitumpi na labhati, tasmā tena te bhogā pubbaṃ kāyena pahātabbā, pacchā vihatāsena cetasā gantabbā, atikkamitabbāti vuttaṃ hoti. Tasmā pubbaṃ kāyena pahāya pacchā cetasā gamaṇīyesu bhogesūti evamettha attho daṭṭhabbo. Purimasmiṃ atthe niddhāraṇe bhummavacanaṃ, pahāya gamaṇīyesu bhogesu ekamevetam puññanidhivibhavam² tato nīharitvā ādāya gacchatīti. Pacchime atthe bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummavacanaṃ. Bhogānaṃ hi gamaṇīyabhāvena etassa nidhissa ādāya gamaṇīyabhāvo lakkhīyatīti.

Navamagāthāvaṇṇanā

Evam Bhagavā imassa puññanidhino gambhīre odakantike nihitanidhito visesaṃ dassetvā puna attano bhaṇḍaguṇasaṃvaṇṇanena kayajanassa ussāhaṃ janento uḷārabhaṇḍavāṇiyo viya attanā desitapuññanidhiguṇasaṃvaṇṇanena tasmim puññanidhimhi devamanussānaṃ ussāhaṃ janento āha—

9. “Asādhāraṇamaññesaṃ, acorāharaṇo nidhi.

Kayirātha dhīro puññāni, yo nidhi anugāmiko”²ti.

1. Dī 2. 68 piṭṭhe.

2. Puññanidhibhogam (Syā)

Tattha **asādhāraṇamaññesanti** asādhāraṇo aññesaṃ, **makāro** padasandhikaro “adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā”ti-ādīsu viya. Na corehi āharaṇo **acorāharaṇo**, corehi ādātabbo na hotīti attho. Nidhātabboti **nidhi**. Eva dvīhi padehi puññanidhiguṇaṃ saṃvaṇṇetvā tato dvīhi tattha ussāhaṃ janeti “**kayirātha dhīro puññāni, yo nidhi anugāmiko**”ti. Tassattho—yasmā puññāni¹ nāma asādhāraṇo aññesaṃ, acorāharaṇo ca nidhi hoti. Na kevalaṅca asādhāraṇo acorāharaṇo ca nidhi, atha kho pana “eso nidhi sunihito, ajeyyo anugāmiko”ti ettha vutto yo nidhi anugāmiko, so ca yasmā puññāniyeva², tasmā kayirātha kareyya dhīro buddhisampanno dhisampanno ca puggalo puññānīti.

Dasamagāthavaṇṇanā

Evam Bhagavā guṇasaṃvaṇṇenena puññanidhimhi devamanussānaṃ ussāhaṃ janetvā idāni ye ussahitvā puññanidhikiriyāya sampādeni, tesam so yaṃ phalaṃ deti, taṃ saṅkhepato dassento āha—

10. “Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhī”ti.

Idāni yasmā patthanāya paṭibandhitassa sabbakāmadadattaṃ, na vinā patthanam hoti. Yathāha—

“Ākaṅkheyya ce gahapatayo dhammacārī samacārī ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyyan’ti, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu, tathā hi so dhammacārī samacārī”³.

Evam “anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayam abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya. Taṃ kissa hetu, tathā hi so dhammacārī samacārī”ti⁴.

1. Puññanidhi (Syā)

2. Puññanidhiyeva hoti (Syā)

3. Ma 1. 359 piṭṭhe.

4. Ma 1. 360 piṭṭhe.

Tathā cāha—

“Idha bhikkhave bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena, sutena, cāgena, paññāya samannāgato hoti, tassa evaṃ hoti ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyyan’ti. So taṃ cittaṃ padahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrūpapattiyā saṃvattantī”¹ evamādi.

Tasmā taṃ tathā tathā ākaṅkhaṇariyāyaṃ cittapadahanādhiṭṭhānabhāvanāparikkhāraṃ patthanam tassa sabbakāmadadatte hetum dassento āha—

“Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”²ti.

Ekādasamagāthāvaṇṇanā

11. Idāni yaṃ taṃ sabbam etena labbhati, taṃ odhiso odhiso dassento “**suvaṇṇatā susaratā**”²ti evamādigāthāyo āha.

Tattha paṭhamagāthāya tāva **suvaṇṇatā** nāma sundaracchavivaṇṇatā kañcana-sannibhattacatā, sāpi etena puññanidhinā labbhati. Yathāha—

“Yampi bhikkhave Tathāgato purimaṃ jātīm -pa- pubbe manussabhūto samāno akkodhano ahosi anupāyāsabahulo, bahumpi vutto samāno nābhisajji na kuppi na byāpajji na patitthīyi, na kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi, dātā ca ahosi sukhumānaṃ mudukānaṃ attharaṇānaṃ pāvuraṇānaṃ khomasukhumānaṃ kappāsika -pa- koseyya -pa- kambalasukhumānaṃ. So tassa kammaṃ katattā upacittatā -pa- itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Suvaṇṇavaṇṇo hoti kañcanasannibhattaco”²ti.

Susaratā nāma brahmassaratā karavīkabhāṇitā, sāpi etena labbhati. Yathāha—

1. Ma 3. 140 piṭṭhe.

2. Dī 3. 130 piṭṭhe.

“Yampi bhikkhave Tathāgato purimaṃ jātiṃ -pa- pharusam vācam pahāya pharusāya vācāya paṭivirato ahosi, yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā -pa- tathārūpiṃ vācam bhāsītā ahosi. So tassa kammaṃ katattā upacittā -pa- itthattam āgato samāno imāni dve ahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Pahutajivho ca hoti brahmassaro ca karavīkabhāṇī”¹.

Susanṭhānāti suṭṭhu saṅṭhānatā, samacita²vaṭṭitayuttaṭṭhānesu aṅgapaccāṅgānam samacita²vaṭṭitabhāvena sannivesoti vuttam hoti. Sāpi etena labbhati. Yathāha—

“Yampi bhikkhave Tathāgato purimaṃ jātiṃ -pa- pubbe manussabhūto samāno bahujaṇassa atthakāmo ahosi hitakāmo phāsukāmo yogakkhemakāmo ‘kinti me saddhāya vaḍḍheyyuṃ, sīlena sutena cāgena paññāya dhanadhaññaṇa khattavatthunā dvipadacatuppadehi puttadārehi dāsakammakaraporisehi nātīti mittehi bandhavehi vaḍḍheyyun’ti, so tassa kammaṃ -pa- samāno imāni tīṇi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati, sīhapubbaḍḍhakāyo ca hoti citantaramso ca samavaṭṭakkhandho cā”³ti³ evamādi.

Iminā nayena ito paresampi iminā puññanidhinā paṭilābhasādhakāni suttapadāni tato tato ānetvā vattabbāni. Ativittārābhayena tu saṅkhittam, idāni avasesapadānam vaṇṇanam karissāmi.

Surūpatāti ettha sakalasarīram rūpanti vedittabbaṃ “ākāso parivārito rūpaṃtveva saṅkham gacchati”⁴ti-ādīsu⁴ viya, tassa rūpassa sundaratā surūpatā nātidīghatā nātirassatā nātikisatā nātithūlatā nābhikālatā naccodātātī vuttam hoti. **Ādhipaccanti** adhipati-bhāvo, khattiyamahāsālādībhāvena sāmīkabhāvoti attho. **Parivāroti** agārikānam sajanaparijanasampatti, anagārikānam parisasampatti,

1. Dī 3. 141 piṭṭhe.

3. Dī 3. 134 piṭṭhe.

2. Samupacita (Sī), samapīta (Syā)

4. Ma 1. 248 piṭṭhe.

ādhipaccañca parivāro ca **ādhipaccaparivāro**. Ettha ca suvaṇṇatādīhi sarīrasampatti, ādhipaccena bhogasampatti, parivārena sajanaparijanasampatti vuttāti veditabbā. **Sabbametena labbhatīti** yaṃ taṃ “yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti vuttaṃ, tattha idampi tāva paṭhamam¹ odhiso vuttasuvaṇṇatādi sabbametena labbhatīti veditabbanti dasseti.

Dvādasamagāthāvaṇṇanā

12. Evamimāya gāthāya puññānubhāvena labhitabbaṃ rajjasampattito oraṃ devamanussasampattim dassetvā idāni tadubhayarajjasampattim dassento “**padesarajjan**”ti imaṃ gāthamāha.

Tattha **padesarajjanti** ekadīpampi sakalaṃ apāpuṇitvā pathaviyā ekamekasmim padese rajjaṃ. Issarabhāvo **issariyaṃ**, iminā dīpacakkavattirajjaṃ dasseti. **Cakkavattisukhaṃ piyanti** iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ cakkavattisukhaṃ. Iminā cāturantacakkavattirajjaṃ dasseti. Devesu rajjaṃ **devarajjaṃ**, etena mandhātādīnampi manussānaṃ devarajjaṃ dassitaṃ hoti. **Api dibbesūti** iminā ye te divi bhavattā “dibbā”ti vuccanti, tesu dibbesu kāyesu uppannānampi devarajjaṃ dasseti. **Sabbametena labbhatīti** yaṃ taṃ “yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti vuttaṃ, tattha idampi dutiyaṃ odhiso padesarajjādi sabbametena labbhatīti veditabbanti dasseti.

Terasamagāthāvaṇṇanā

13. Evamimāya gāthāya puññānubhāvena labhitabbaṃ devamanussarajjasampattim dassetvā idāni dvīhi gāthāhi vuttaṃ sampattim samāsato purakkhatvā nibbānasampattim dassento “**mānussikā ca sampattī**”ti imaṃ gāthamāha.

Tassāyaṃ **padavaṇṇanā**—manussānaṃ ayanti mānussī, mānussī eva **mānussikā**. Sampajjanaṃ **sampatti**. Devānaṃ loko devaloko. Tasmim **devaloke**. **Yāti** anavasesapariyādānaṃ, ramanti etāya ajjhattaṃ uppannāya bahiddhā vā upakaraṇabhūtāyāti **rati**, sukhasa sukhavatthuno

1. Ekaṃ (Syā)

cetaṃ adhivacaṇaṃ. **Yāti** aniyatavacaṇaṃ. **Casaddo** pubbasampattiyā saha sampiṇḍanattho. Nibbānaṃyeva **nibbānasampatti**.

Ayaṃ pana **atthavaṇṇanā**—yā esā “suvaṇṇatā”ti-ādīhi padehi mānussikā ca sampatti devaloke ca yā rati vuttā, sā ca sabbā, yā cāyamaṇḍarā saddhānusārībhāvādivasena pattaḅbā nibbānasampatti, sā cāti idaṃ tatiyaṃ odhiso sabbameteṇa labbhatīti.

Atha vā yā pubbe suvaṇṇatādīhi avuttā “sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti evamādinā¹ nayena niddiṭṭhā paññāveyyattiyādībheda ca mānussikā sampatti, aparā devaloke ca yā jhānādirati, yā ca yathāvuttappakārā nibbānasampatti cāti idampi tatiyaṃ odhiso sabbameteṇa labbhatīti. Evampettha atthavaṇṇanā vedītabbā.

Cuddasamaḡāthāvaṇṇanā

14. Evamimāya ḡāthāya puññānubhāveṇa labhitabbaṃ saddhānusārībhāvādivasena pattaḅbāṃ nibbānasampattimpī dassetvā idāni tevijja-ubhatobhāḡavimuttabhāvavasenaṇi pattaḅbāṃ tameva tassa upāyaṃ ca dassento “**mittasampadamāḡammā**”ti imaṃ ḡāthamaḡā.

Tassāyaṃ **padavaṇṇanā**—sampaḡjati etāya ḡuṇavibhūtiṃ pāpuṇātīti sampadā, mitto eva sampadā mittasampadā, taṃ **mittasampadaṃ**. **Āḡammāti** nissāya. **Yonisoti** upāyena. **Payuñjato** yoganuṭṭhānaṃ karoto. Vijānāti etāyāti vijjā, vimuccati etāya, sayāṃ vā vimuccatīti vimutti, vijjā ca vimutti ca vijjāvimuttiyo, vijjāvimuttīsu vasībhāvo **vijjāvimuttivasībhāvo**.

Ayaṃ pana **atthavaṇṇanā**—yvāyaṃ mittasampadamāḡamma Sathhāraṃ vā aññataraṃ vā ḡaruṭṭhāniyaṃ sabrahmacāriṃ nissāya tato ovādaṇca anusāsaniṇca ḡahetvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā yoniso payuñjato pubbenivāsādisu tīsu vijjāsu “tatha katamā vimutti, cittassa ca adhimutti nibbānaṇcā”ti² evaṃ āḡatāya aṭṭhasamāpattinibbānabhedāya vimuttiyā ca tathā tathā

1. Am 3. 198 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 265 piṭṭhe.

adandhāyitattena vasībhāvo, idampi catuttham odhiso sabbametena labbhatīti.

Pannarasamagāthāvaṇṇanā

15. Evamimāya gāthāya pubbe kathitavijjāvimuttivasībhāvabhāgiya-puññānubhāvena labhitabbaṃ tevijja-ubhatobhāgavimuttabhāvavasenapi pattabbaṃ nibbānasampattiṃ dassetvā idāni yasmā vijjāvimuttivasībhāvappattā tevijjā ubhatobhāgavimuttāpi sabbe¹ paṭisambhidādiguṇavibhūtiṃ labhanti, imāya puññasampadāya ca tassā guṇavibhūtiyā padaṭṭhānavasena tathā tathā sāpi labbhati, tasmā tampi dassento “**paṭisambhidā vimokkhā cā**”ti imaṃ gāthamāha.

Yato sammā katena yā cāyaṃ dhammatthaniruttipaṭibhānesu pabhedagatā paññā paṭisambhidāti vuccati, ye cime “rūpī rūpāni passatī”ti-ādinā² nayena aṭṭha vimokkhā, yā cāyaṃ Bhagavato sāvakehi pattabbā sāvakasampattisādhikā sāvakapāramī, yā ca sayambhubhāvasādhikā paccekabodhi, yā ca sabbasattuttamabhāvasādhikā Buddhabhūmi, idampi pañcamam odhiso sabbametena labbhatīti veditabbaṃ.

Soḷasamagāthāvaṇṇanā

16. Evaṃ Bhagavā yaṃ taṃ “yaṃ yadevābhīpatthenti, sabbametena labbhatī”ti vuttaṃ, taṃ imāhi pañcahi gāthāhi odhiso odhiso dassetvā idāni sabbamevidaṃ sabbakāmadadanidhisaññitaṃ puññasampadaṃ pasamsanto “**evaṃ mahatthikā esā**”ti imāya gāthāya desanaṃ niṭṭhapesi.

Tassāyaṃ **padavaṇṇanā—evanti** atītatthanidassanaṃ. Mahanto attho assāti **mahatthikā**, mahato atthāya saṃvattatīti vuttaṃ hoti, mahiddhikātipi pāṭho. **Esāti** uddesavacanaṃ, tena “yassa dānena sīlenā”ti ito pabhuti yāva “kayirātha dhīro puññānī”ti vuttaṃ puññasampadaṃ uddisati. **Yadidanti** abhimukhakarāṇatthe nipāto, tena esāti uddiṭṭhaṃ niddisituṃ yā esāti abhimukhaṃ karoti. Puññānaṃ sampadā

1. Na te sabbe (Syā)

2. Dī 2. 60; Dī 3. 217 piṭṭhādīsu.

puññasampadā. Tasmāti kāraṇavacanāṃ. **Dhīrāti** dhitimanto. **Pasaṃsantīti** vaṇṇayanti. **Paṇḍitīti** paññāsampannā. **Katapuññītatanti** katapuññabhāvaṃ.

Ayaṃ pana **atthavaṇṇanā**—iti Bhagavā suvaṇṇatādim
Buddhabhūmipariyosānaṃ puññasampadānubhāvena adhigantabbamatthaṃ
vaṇṇayitvā idāni tamevatthaṃ sampiṇḍetvā dassento tenevatthena
yathāvuttappakārāya puññasampadāya mahatthikattaṃ thunanto āha—evaṃ
mahato atthassa āvahanena mahatthikā esā, yadidaṃ mayā “yassa dānena
sīlenā”ti-ādīnā nayena desitā puññasampadā, tasmā mādisā sattānaṃ
hitasukhāvahāya dhammadesanāya akilāsutāya yathābhūtaguṇena¹ ca dhīrā
paṇḍitā “asādhāraṇamaññesaṃ, acorāharaṇo nidhī”ti-ādīhi idha vuttehi ca,
avuttehi ca “mā bhikkhave puññānaṃ bhāyittha, sukhassetaṃ bhikkhave
adhivacanaṃ, yadidaṃ puññānī”ti-ādīhi² vacanehi anekākāravokāraṃ
katapuññataṃ pasaṃsanti, na pakkhapātenāti.

Desanāpariyosāne so upāsako bahujaṇena saddhiṃ sotāpattiphale
patiṭṭhāsi, rañño ca Pasenadikosalassa santikaṃ gantvā etamatthaṃ ārocesi,
rājā ativiya tuṭṭho hutvā “sādhu gahapati, sādhu kho tvaṃ gahapati
mādishipi anāharaṇīyaṃ nidhiṃ nidhesī”ti samrādhetvā mahatiṃ
pūjamaḥāsīti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nidhikaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mettasuttavaṇṇanā

Nikkheppappayojana

Idāni Nidhikaṇḍānantaraṃ nikkhittassa Mettasuttassa vaṇṇanākkamo
anuppatto, tassa idha nikkheppappayojanaṃ vatvā tato paraṃ—

Yena vuttaṃ yadā yattha, yasmā cetesa dīpanā.

Nidānaṃ sodhayitvāssa, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

1. Yathābhūtañāṇena (Syā)

2. Am 2. 465; Khu 1. 205; Khu 10. 157 piṭṭhesu.

Tattha yasmā Nidhikaṇḍena dānasīlādipuññasampadā vuttā, sā ca sattesu mettāya katāya mahapphalā hoti yāva Buddhabhūmim pāpetum samatthā, tasmā tassā puññasampadāya upakāradassanattham, yasmā vā saraṇehi sāsane otarivā sikkhāpadehi sīle patiṭṭhitānam dvattiṃsākārena rāgappahānasamattham Kumārapañhena mohappahānasamatthañca kammaṭṭhānam dassetvā Maṅgalasuttena tassa pavattiyā maṅgalabhāvo attarakkhā ca Ratanasuttena tassānurūpā pararakkhā Tirokuṭṭena Ratanasutte vuttabhūtesu ekaccabhūtaḍḍhanam vuttappakārāya puññasampattiya pamajjantānam¹ vipatti ca Nidhikaṇḍena Tirokuṭṭe vuttavipattiṭṭhānam sampatti ca dassitā, dosappahānasamattham pana kammaṭṭhānam adassitameva, tasmā taṃ dosappahānasamattham kammaṭṭhānam dassetum idaṃ Mettasuttam idha nikkhittam. Evaṃ hi supariṭṭhāro hoti Khuddakapāṭhoti idamassa idha nikkhepappayojanam.

Nidānasodhana

Idāni yāyam—

“Yena vuttam yadā yathā yasmā cetesa dīpanā.

Nidānam sodhayitvāssa, karissāmatthavaṇṇanam”ti—

Mātikā nikkhittā, tattha idaṃ Mettasuttam Bhagavatāva vuttam, na sāvakādīhi, tañca pana yadā Himavantapassato devatāhi ubbāḷhā bhikkhū Bhagavato santikam āgatā, tadā Sāvattiyam tesam bhikkhūnam parittatthāya kammaṭṭhānatthāya ca vuttanti evam tāva saṅkhepato etesam padānam dīpanā nidānasodhanā veditabbā.

Vitthārato pana evam veditabbā—ekam samayam Bhagavā Sāvattiyam viharati upakaṭṭhāya vussūpanāyikāya, tena kho pana samayena sambahulā nānāverajjakā bhikkhū Bhagavato santike kammaṭṭhānam gahetvā tattha tattha vassam upagantukāmā Bhagavantam upasaṅkamanti. Tatra sudam Bhagavā rāgacaritānam saviññāṇaka-aviññāṇakavasena ekādasavidham asubhakammaṭṭhānam, dosacaritānam catubbidham mettādikammaṭṭhānam, mohacaritānam maraṇasatikammaṭṭhānādīni, vitakkacaritānam ānāpānassatipathavīkasiṇādīni, saddhācaritānam Buddhānussatikammaṭṭhānādīni, buddhicaritānam

1. Pamajjanā (Sī), pamajjamānānam (Syā)

catudhātuvavatthānādīnīti iminā nayena
caturāsītisahassappabhedacaritānukūlāni kammaṭṭhānāni katheti.

Atha kho pañcamattāni bhikkhusatāni Bhagavato santike
kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sappāyaseṇāsanaṃca gocaragāmaṃca
pariyesamānāni anupubbena gantvā paccante Himavanteṇa saddhim
ekābaddhaṃ nīlakācamaṇisannibhasilātalaṃ
sītalaghanacchāyanīlavanasaṇḍamaṇḍitaṃ muttājāla¹rajatapattasadi-
vālūkakiṇṇabhūmibhāgaṃ sucisātasītalajalāsaya-parivāritaṃ²
pabbatamaddasaṃsu. Atha te bhikkhū tatthe karattim vasi tvā pabhātāya
rattiyā sarīraparikammaṃ katvā tassa avidūre aññataraṃ gāmaṃ piṇḍāya
pavisimūsu. Gāmo ghananivesanasanni vitṭhakulasahassayutto, manussā cettha
saddhā pasannā, te paccante pabbajitadassanassa dullabhatāya bhikkhū disvā
eva pītisomanassajātā hutvā te bhikkhū bhojetvā “idheva bhante temāsaṃ
vasathā”ti yācivā pañca padhānakuṭṭisatāni kāretvā tattha
mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyaghaṭṭādīni sabbūpakaraṇāni paṭiyādesum.

Bhikkhū dutiyadivase aññaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisimūsu, tatthapi
manussā tatheva upaṭṭhahitvā vassāvāsaṃ yācimūsu. Bhikkhū “asati
antarāye”ti adhivāsetvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavasi tvā sabbarattindivaṃ
āraddhavīriyā yāmaghaṇḍikaṃ koṭṭetvā yonisomanasikārabahulā viharantā
rukkhamūlāni upagantvā nisīdimūsu. Sīlavantānaṃ bhikkhūnaṃ tejena
vihata te jā rukkhadavatā attano attano vimānā oruyha dārake gahetvā ito cito
ca vicaranti, seyyathāpi nāma rājūhi vā rājamahāmattehi vā gāmakāvāsaṃ
gatehi gāma vāsīnaṃ gharesu okāse gahite gharamanussakā gharā
nikkhamitvā aññatra vasantā “kadā nu gamissantī”ti dūratova olokenti,
evameva devatā attano attano vimānāni chaḍḍetvā ito cito ca vicarantiyo
dūratova olokenti “kadā nu bhadantā gamissantī”ti. Tato evaṃ
samacintesum “paṭhamavassūpagatā bhikkhū avassaṃ temāsaṃ vasissantī,
mayāṃ pana tāva cirāṃ dārake gahetvā okkamma vasitum na sakkoma,
handā mayāṃ bhikkhūnaṃ bhayānakaṃ ārammaṇaṃ dassemā”ti³. Tā rattim
bhikkhūnaṃ samaṇadhammakaraṇavelāya bhīmsanakāni yakkharūpāni
nimminivā

1. Muttādala (Syā), muttātala (Suttanipāta)

2. Sucisātasītudakaṭṭhānaparivāritaṃ (Syā, Ka)

3. Dassessāmāti (Si)

purato purato tiṭṭhanti, bheravasaddaṅca karonti. Bhikkhūnaṃ tāni rūpāni disvā taṅca saddaṃ sutvā hadayaṃ phandi, dubbaṅṇā ca ahesuṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātā. Tena te bhikkhū cittaṃ ekaggaṃ kātum nāsakkhiṃsu, tesāṃ anekaggacittānaṃ bhayena ca punappunaṃ saṃviggānaṃ sati sammussi, tato tesāṃ muṭṭhasatīnaṃ duggandhāni ārammaṇāni payojesuṃ, tesāṃ tena duggandhena nimmathiyamānamiva matthaluṅgaṃ ahosi, gāḷhā sīsavedanā uppajjīṃsu, na ca taṃ pavattiṃ aññamaññassa ārocesuṃ.

Athekadivasāṃ saṅghattherassa upaṭṭhānakāle sabbesu sannipatitesu saṅghatthero pucchi “tumahākaṃ āvuso imaṃ vanasaṇḍaṃ pavīṭṭhānaṃ katipāhaṃ ativiya parisuddho chavivaṅṇo ahosi pariyodāto, vippasannāni ca indriyāni, etarahi panattha kisā dubbaṅṇā uppaṇḍuppaṇḍukajātā, kiṃ vo idha asappāyaṃ”ti. Tato eko bhikkhu āha “ahaṃ bhante rattim īdisaṅca īdisaṅca bheravārammaṇaṃ passāmi ca suṇāmi ca, īdisaṅca gandhaṃ ghāyāmi, tena me cittaṃ na samādhiyati”ti, eteneva upāyena sabbeva te taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Saṅghatthero āha “Bhagavatā āvuso dve vassūpanāyikā paññattā, amhākaṅca idaṃ senāsaṇaṃ asappāyaṃ, āyāmāvuso Bhagavato santikaṃ gantvā aññaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ pucchāmā”ti. “Sādhu bhante”ti te bhikkhū therassa paṭissuṇitvā sabbeva senāsaṇaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anupalittattā kulesu kañci anāmantetvā eva yena Sāvatti tena cārikaṃ pakkamiṃsu. Anupubbena Sāvattiṃ gantvā Bhagavato santikaṃ āgamīṃsu.

Bhagavā te bhikkhū disvā etadavoca “na bhikkhave antovassaṃ cārikā caritabbāti mayā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kissa tumhe cārikaṃ carathā”ti. Te Bhagavato sabbamārocesuṃ. Bhagavā āvajjento sakalajambudīpe antamaso catupādapīṭhakaṭṭhānamattampi tesāṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ nāddasa. Atha te bhikkhū āha “na bhikkhave tumhākaṃ aññaṃ sappāyaseṇāsaṇaṃ atthi, tattheva tumhe viharantā āsavakkhayaṃ pāpuṇissatha, gacchatha bhikkhave, tameva senāsaṇaṃ upanissāya viharatha, sace pana devatāhi abhayaṃ icchatha, imaṃ parittaṃ uggaṇhatha. Etañhi vo parittaṅca kammaṭṭhānaṅca bhivissati”ti idaṃ suttamabhāsi.

Apare panāhu—“gacchatha bhikkhave tameva senāsanam upanissāya viharathā”ti idañca vatvā Bhagavā āha “api ca kho āraññakena pariharaṇam nātabbam. Seyyathidam? Sāyam pātam karaṇavasena dve mettā dve parittā dve asubhā dve maraṇassatī aṭṭhamahāsamvegavatthusamāvajjanañca, aṭṭha mahāsamvegavatthūni nāma jāti jarā byādhi maraṇam cattāri apāyadukkhānīti, atha vā jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkham pañcamam, atīte vaṭṭamūlakam dukkham, anāgate vaṭṭamūlakam dukkham, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakam dukkhan”ti. Evaṃ Bhagavā pariharaṇam ācikkhitvā tesam bhikkhūnam mettatthañca parittatthañca vipassanāpādakajjhānatthañca idam suttamabhāsīti. Evaṃ vitthāratopi “yena vuttam yadā yattha, yasmā ce”ti etesam padānam dīpanā nidānasodhanā veditabbā.

Ettāvatā ca yā sā “**yena vuttam yadā yattha, yasmā cetesa dīpanā. Nidānam sodhayivā**”ti mātikā ṭhapitā, sā sabbākārena vitthāritā hoti.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā

1. Idāni “**assa karissāmatthavaṇṇanan**”ti vuttattā evam katanidānasodhanassa assa suttassa **atthavaṇṇanā** ārabhate. Tattha **karaṇīyamatthakusalenā**ti imissā paṭhamagāthāya tāva ayam **padavaṇṇanā**—**karaṇīyanti** kātabbam, karaṇārahanti attho. **Atthoti** paṭipadā, yam vā kiñci attano hitam, tam sabbam araṇīyato atthoti vuccati, araṇīyato nāma upagantabbato. Atthe kusalena **atthakusalena**, atthachekenāti vuttam hoti. **Yanti** aniyamitapaccattam. **Tanti** niyamita-upayogam, ubhayampi vā **yam tanti** paccattavacanam, **santam padanti** upayogavacanam, tattha lakkhaṇato santam, pattabbato padam, nibbānassetam adhivacanam. **Abhisameccāti** abhisamāgantvā. Sakkoṭīti **sakko**, samattho paṭibaloṭi vuttam hoti. **Ujūti** ajjavayutto. Suṭṭhu ujūti **suhuju**. Sukham vaco tasminti **suvaco**. **Assāti** bhavēyya. **Mudūti** maddavayutto. Na atimānīti **anatimāni**.

Ayam panettha **atthavaṇṇanā**—**karaṇīyamatthakusalena**, **yanta santam padam abhisameccāti** ettha tāva atthi karaṇīyam, atthi akaraṇīyam. Tattha

saṅkhepato sikkhattayaṃ **karaṇīyaṃ**. Sīlavipatti diṭṭhivipatti ācāravipatti ājīvavipattīti evamādi **akaraṇīyaṃ**. Tathā atthi atthakusalo, atthi anatthakusalo. Tattha yo imasmiṃ sāsane pabbajitvā na attānaṃ sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividhaṃ anesanaṃ nissāya jīvikāṃ kappeti. Seyyathidaṃ? Veḷudānaṃ pattadānaṃ pupphadānaṃ phaladānaṃ dantakaṭṭhadānaṃ mukhodakadānaṃ sinānadānaṃ cuṇṇadānaṃ mattikādānaṃ cāṭukamyataṃ muggasūpyataṃ¹ pāribhaṭyataṃ jaṅghapesanikaṃ vejjakammaṃ dūtakammaṃ paṇḍagamaṇaṃ piṇḍapaṭipiṇḍaṃ dānānuppadānaṃ vatthuvijjaṃ² nakkhattavijjaṃ aṅgavijjanti. Chabbidhe ca agocare carati. Seyyathidaṃ? Vesiyāgocare vidhavathullakumārikapaṇḍakabhikkhunīpānāgāragocareti. Saṃsaṭṭho ca viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena gihisaṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anatthakāmāni ahita-aphāsuka-ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ -pa- upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati. Ayaṃ **anatthakusalo**.

Yo pana imasmiṃ sāsane pabbajitvā attānaṃ sammā payojeti, anesanaṃ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhātukamo saddhāsīsena pātīmokkhasaṃvaraṃ, satisīsena indriyasaṃvaraṃ, vīriyāsīsena ājīvapārisuddhiṃ, paññāsīsena paccayapaṭisevanaṃ pūreti. Ayaṃ **atthakusalo**.

Yo vā sattāpattikkhandhasodhanavasena pātīmokkhasaṃvaraṃ, chadvāre ghaṭṭitārammaṇesu abhijjhādīnaṃ anuppattivasena indriyasaṃvaraṃ, anesanaaparivajjanavasena viññūppasatthabuddhabuddhasāvakaṃvaṇṇitapaccayapaṭisevanena ca ājīvapārisuddhiṃ, yathāvuttapaccavekkhaṇavasena paccayapaṭisevanaṃ, catu-iriyāpathaparivattane sātthakatādipaccavekkhaṇavasena sampajaññaṇca sodheti. Ayaṃ **atthakusalo**.

Yo vā yathā ūsodakaṃ paṭicca saṃkiliṭṭhaṃ vatthaṃ pariyodāpayati, chārikaṃ paṭicca ādāso, ukkāmaṃ paṭicca jātarūpaṃ, tathā ñāṇaṃ paṭicca silaṃ vodāyatīti ñatvā ñāṇodakena dhovanto silaṃ pariyodāpeti. Yathā ca kikī sakuṇikā aṇḍaṃ, camarī migo vāladhiṃ, ekaputtikā

1. Muggasuppataṃ (Sī, Syā)

2. Vatthuvijjaṃ khattavijjaṃ (Ka)

nārī piyaṃ ekaputtakaṃ, ekanayano puriso taṃ ekanayanañca rakkhati, tathā ativiya appamatto attano sīlakkhandhaṃ rakkhati, sāyaṃ pātaṃ paccavekkhamāno aṇumattampi vajjaṃ na passati¹. Ayampi **atthakusalo**.

Yo vā pana avippaṭṭisāraḥkare sīle paṭiṭṭhāya kilesavikkhambhanapaṭipadaṃ paggaṇhāti, taṃ paggaṇhitvā kasiṇaparikammaṃ karoti, kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiyo nibbatteti. Ayampi **atthakusalo**.

Yo vā pana samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ atthakusalānaṃ aggo. Tattha ye ime yāva avippaṭṭisāraḥkare sīle paṭiṭṭhānena yāva vā kilesavikkhambhanapaṭipadāyapaggahaṇena² vaṇṇitā atthakusalā, te ismiṃ atthe **atthakusalā**ti adhippetā. Tathā vidhā ca te bhikkhū. Tena Bhagavā te bhikkhū sandhāya ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya “karaṇīyamatthakusalenā”ti āha.

Tato³ “kiṃ karaṇīyaṃ”ti tesāṃ sañjātaṅkhānaṃ āha “**yanta santāṃ padaṃ abhisameccā**”ti. Ayamettha adhippāyo—taṃ Buddhānubuddhehi vaṇṇitaṃ santāṃ nibbānapadaṃ paṭivedhavasena abhisamecca viharitukāmena yaṃ karaṇīyanti. Ettha ca **yanti** imassa gāthāpadassa ādito vuttameva karaṇīyanti adhikārato anuvattati, taṃ santāṃ padaṃ abhisameccāti. Ayaṃ pana yasmā sāvasesapāṭho attho, tasmā viharitukāmenāti vuttanti veditabbaṃ.

Atha vā **santāṃ padaṃ abhisameccā**ti anussavādivasena lokiyapaññāya nibbānapadaṃ “santaṃ”ti ñatvā taṃ adhigantukāmena yantaṃ karaṇīyanti adhikārato anuvattati, taṃ karaṇīyamatthakusalenāti evampettha adhippāyo veditabbo. Atha vā “karaṇīyamatthakusalenā”ti vutte “kin”ti cintentānaṃ āha “**yanta santāṃ padaṃ abhisameccā**”ti. Tassevaṃ adhippāyo veditabbo—lokiyapaññāya santāṃ padaṃ abhisamecca yaṃ karaṇīyaṃ kātappaṃ, taṃ karaṇīyaṃ, karaṇārahameva tanti vuttaṃ hoti.

Kiṃ pana tanti? Kimaññaṃ siyā aññaṭṭa tadadhigamupāyato, kamañcetaṃ karaṇārahaṭṭhena sikkhattayadīpakena ādipadeneva vuttaṃ. Tathā hi tassa atthavaṇṇanāyaṃ avocumhā “atthi karaṇīyaṃ, atthi akaraṇīyaṃ.

1. Passati (Syā)

2. Paggaṇhanena maggaphalena (Sī)

3. Tato paraṃ (Syā)

tattha saṅkhepato sikkhattayaṃ karaṇīyaṃ”ti. Atisaṅkhepena desitattā pana tesāṃ bhikkhūnaṃ kehici viññātaṃ, kehici na viññātaṃ. Tato yehi na viññātaṃ, tesāṃ viññāpanatthaṃ yaṃ visesato āraññakena bhikkhunā kātabbaṃ, taṃ vitthārento **“sakko ujū ca suhujū ca, suvaco cassa mudu anatimāni”**ti imaṃ tāva upadḍhagāthamāha.

Kim vuttaṃ hoti? Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo, lokiyapaññāya vā taṃ abhisamecca tadadhigamāya paṭipajjamāno āraññako bhikkhu dutiyacatutthapadhāniyaṅgasamannāgamena kāye ca jīvite ca anapekkho hutvā saccappaṭivedhāya paṭipajjituṃ sakko assa, tathā kasiṇaparikkammavattasamādānādīsu attano pattacīvarappaṭisaṅkharāṇādīsu ca yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacaṇi kimkaraṇīyāni, tesu aññesu ca evarūpesu sakko assa dakkho analaso samattho. Sakko hontopi ca tatiyapadhāniyaṅgasamannāgamena uju assa. Uju hontopi ca sakim ujubhāvena daharakāle vā ujubhāvena santosaṃ anāpajjitvā yāvajīvaṃ punappunaṃ asithilakaraṇena suṭṭhuraṃ uju assa. Asaṭhatāya vā uju, amāyāvitāya suhujū. Kāyavacīvaṅkappahānena vā uju, manovaṅkappahānena suhujū. Asantaḡuṇassa vā anāvikaṇena uju, asantaḡuṇena uppanassa lābhassa anadhivāsanena suhujū. Evaṃ ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānehi purimadvayatatiyasikkhāhi payogāsayasuddhīhi ca uju ca suhujū ca assa.

Na kevalañca uju ca suhujū ca, api ca pana **suvaco ca assa**. Yo hi puggalo “idaṃ na kattabban”ti vutto “kim te diṭṭhaṃ, kim te suttaṃ, ko me sutvā vadasi, kim upajjhāyo ācariyo sandiṭṭho sambhatto vā”ti vadeti, tuṅhībhāvena vā taṃ viheseti, sampaṭicchitvā vā na tathā karoti, so visesādhigamassa dūre hoti. Yo pana ovadiyamāno “sādhu bhante suṭṭhu vuttaṃ, attano vajjaṃ nāma duddasaṃ hoti, punapi maṃ evarūpaṃ disvā vadeyyātha anukampaṃ upādāya, cirassaṃ me tumhākaṃ santikā ovādo laddho”ti vadati, yathānusiṭṭhañca paṭipajjati, so visesādhigamassa avidūre hoti. Tasmā evaṃ parassa vacanaṃ sampaṭicchitvā karonto suvaco ca assa.

Yathā ca suvaco, evaṃ **mudu assa**. **Mudūti** gahaṭṭhehi dūtagamanapahiṇa-gamanādīsu niyujjamāno tattha mudubhāvaṃ akatvā thaddho hutvā vattapaṭipattiyāṃ sakalabrahmacariye ca mudu assa suparikammakatasuvaṇṇaṃ viya tattha tattha viniyogakkhamo. Atha vā mudūti abhākuṭiko uttānamukho sukhasambhāso paṭisanthāravutti sutitthaṃ viya sukhāvagāho assa. Na kevalaṅca mudu, api ca pana **anātimānī assa**, jātigottādīhi atimānavatthūhi pare nātimaññeyya, Sāriputtatthero viya caṇḍālakumārakasamena cetasā vihareyyāti.

Dutiyagāthāvaṇṇanā

2. Evaṃ Bhagavā santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjamānassa visesato āraññakassa bhikkhuno ekaccaṃ karaṇiyāṃ vatvā puna tatuttaripi vattukāmo “**santussako cā**”ti dutiyagāthamāha.

Tattha “santuṭṭhī ca kataññutā”ti ettha vuttappabhedena dvādasavidhena santosena santussatīti **santussako**. Atha vā tussatīti tussako, sakena tussako, santena tussako, samena tussakoti santussako. Tattha **sakaṃ** nāma “piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāyā”ti evaṃ upasampadamaṇḍale uddiṭṭhaṃ attanā ca sampaṭicchitaṃ catupaccayaajātaṃ, tena sundarena vā asundarena vā sakkaccaṃ vā asakkaccaṃ vā dinnena paṭiggahaṇakāle paribhogakāle ca vikāraṃ adassetvā yāpento “sakena tussako”ti vuccati. **Santaṃ** nāma yaṃ laddhaṃ hoti attano vijjamānaṃ, tena santeneva tussanto tato paraṃ na patthento atricchataṃ pajahanto “santena tussako”ti vuccati. **Samam** nāma iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭiḡhappahānaṃ, tena samena sabbārammaṇesu tussanto “samena tussako”ti vuccati.

Sukhena bhariyatīti **subharo**, suposoti vuttaṃ hoti. Yo hi bhikkhu manussehi sālīmaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesaṃ vā sammukhāva taṃ piṇḍapātaṃ “kiṃ tumhehi dinnan”ti apasādentento sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṃ deti, esa dubbharo. Etaṃ disvā manussā dūratova parivajjenti “dubbharo bhikkhu na sakkā

posetun”ti. Yo pana yaṃ kiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā appaṃ vā bahuṃ vā labhitvā attamano vippasannamukho hutvā yāpeti¹, esa subharo. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti, “amhākaṃ bhadanto subharo, thokathokenāpi tussati, mayameva naṃ possessāmā”ti paṭiññaṃ katvā posenti. Evarūpo idha subharoti adhippeto.

Appaṃ kiccamaṣṣāti **appakicco**, na kammārāmatābhassārāmatāsaṅgaṇi-kārāmatādi-anekekiccabyāvaṭo, atha vā sakalavihāre navakammasaṅgha-paribhogasāmaṇera ārāmikavosāsanādikiccavirahito, attano kesanakhacchedanapattacīvarakammādiṃ katvā samaṇadhammakiccaparo hotīti vuttaṃ hoti.

Sallahukā vutti assāti **sallahukavutti**. Yathā ekacco bahubhaṇḍo bhikkhu disāpakkamanakāle bahuṃ pattacīvarapaccattharaṇatelaḡuḷādiṃ mahājanena sīsabhārakaṭṭhārādīhi ubbahāpetvā² pakkamati, evaṃ ahutvā yo appaparikkhāro hoti, pattacīvarādi-aṭṭhasamaṇaparikkhāramattameva pariharati, disāpakkamanakāle pakkhī sakuṇo viya samādāyeva pakkamati, evarūpo idha sallahukavuttīti adhippeto. Santāni indriyāni assāti **santindriyo**, iṭṭhārammaṇādisu rāḡādivasena anuddhatindriyoti vuttaṃ hoti. **Nipakoti** viññū vibhāvī paññavā, sīlānurakkhaṇapaññāya cīvarādivicāraṇapaññāya āvāsādisattasappāyaparijānanapaññāya ca samannāgatoti adhippāyo.

Na pagabbhoti **appagabbho**, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena anekena ṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho.

Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ³ nāma saṅghaṇapuggalabhojanasālājantāgharanhānatitthabhikkhācāramagga-antaragharappavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Seyyathidaṃ? Idhekacco saṅghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati pāde pādamaḡahitvā⁴ vāti evamādi. Tathā gaṇamajjhe catuparisasannipāte, tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāyaṃ pana vuḍḍhānaṃ

1. Yāti (Sī)

2. Uccārāpetvā (Sī, Syā)

3. Khu 7. 175 piṭṭhe.

4. Pādena pādamaḡahitvā (Sī), pādena pādamaḡahetvā (Syā)

āsanam na deti, navānam āsanam paṭibāhati. Tathā jantāghare, vuḍḍhe cetha anāpucchā aggijālanādīni karoti. Nhānatitthe ca yadidaṃ “daharo vuḍḍhoti pamāṇam akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabban”ti vuttam, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakam otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādheti. Bhikkhācāramagge pana aggāsana-aggodaka-aggapiṇḍattham vuḍḍhānam purato purato yāti, bāhāya bāham paharanto. Antaragharappavesane vuḍḍhānam paṭhamataram pavisati, daharehi kāyakīlanam karotīti evamādi.

Catuṭṭhānam vacīpāgabbhiyam¹ nāma saṃghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇam. Seyyathidaṃ? Idhekacco saṃghamajjhe anāpucchā dhammam bhāsati, tathā pubbe vuttappakāre gaṇe vuḍḍhatare puggale ca, tattha manussehi pañham puṭṭho vuḍḍhataram anāpucchā vissajjeti, antaraghare pana “itthannāme kim atthi, kim yāgu udāhu khādanīyam vā bhojanīyam vā, kim me dassasi, kim ajja khādisāmi, kim bhuñjissāmi, kim pivissāmi”ti evamādiṃ bhāsati.

Anekaṭṭhānam manopāgabbhiyam² nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāram anāpajjitvāpi manasā eva kāmavitakkādīnānappakāram appatirūpavitakkanam.

Kulesvananugiddhoti yāni tāni kulāni upasaṅkamati, tesu paccayatanhāya vā ananulomikagihisaṃsaggavasena vā ananugiddho, na sahasokī, na sahanandī, na sukhtesu sukhto, na dukkhtesu dukkhito, na uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vā uyyogamāpajjitāti vuttam hoti. Imissāya ca gāthāya yaṃ “suvaco cassā”ti ettha vuttam assāti vacanam, tam sabbapadehi saddhiṃ santussako ca assa, subharo ca assāti evam yojetabban.

Tatiyagāthāvaṇṇanā

3. Evam Bhagavā santam padam abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato āraññakassa bhikkhuno taduttaripi karaṇīyam ācikkhitvā idāni akaraṇīyampi ācikkhitukāmo “**na ca khuddamācare kiñci, yena viññū pare upavadeyyun**”ti imam upaḍḍhagāthamāha.

1. Khu 7. 176 piṭṭhe.

2. Khu 7. 177 piṭṭhe.

Tassattho—evamimam̐ karaṇīyaṃ karonto yaṃ taṃ kāyavacīmanoduccaritaṃ khuddaṃ lāmakanti vuccati, taṃ na ca khuddaṃ samācare, asamācaranto ca na kevalaṃ oḷārikaṃ, kintu¹ kiñci na samācare, appamattakampi aṇumattakampi na samācareti vuttaṃ hoti.

Tato tassa samācāre sandiṭṭhikamevādīnavaṃ dasseti “yena viññū pare upavadeyyun”ti. Ettha ca yasmā aviññū pare appamāṇaṃ. Te hi anavajjaṃ vā sāvajjaṃ karonti, appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ. Viññū eva pana pamāṇaṃ. Te hi anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsanti, vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsanti. Tasmā “viññū pare”ti vuttaṃ.

Evam̐ Bhagavā imāhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato āraññakassa, āraññakasīsenā ca sabbesampi kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharitukāmaṇaṃ karaṇīyākaraṇīyabhedaṃ kammaṭṭhānūpacāraṃ vatvā idāni tesam̐ bhikkhūnaṃ tassa devatābhayassa paṭighātāya parittatthaṃ vipassanāpādakajjhānavasena kammaṭṭhānatthañca “sukhinova khemino hontū”ti-ādinā nayena mettakathaṃ kathetumāraddho.

Tattha **sukhinoti** sukhasampannā. **Kheminoti** khemavanto, abhayā nirupaddavāti vuttaṃ hoti. **Sabbeti** anavasesā. **Sattāti** paṇino. **Sukhitattāti** sukhitacittā. Ettha ca kāyikena sukkena sukhino, mānasena sukhitattā, tadubhayenāpi sabbabhayupaddavavigamena vā kheminoti veditabbo. Kasmā pana evam̐ vuttaṃ? Mettābhāvanākāradassanatthaṃ. Evam̐ hi mettā bhāvetabbā “sabbe sattā sukhino hontū”ti vā, “khemino hontū”ti vā, “sukhitattā hontū”ti vā.

Catutthagāthāvaṇṇanā

4. Evam̐ yāva upacārato appanākoṭi, tāva saṅkhepena mettābhāvanaṃ dassetvā idāni vitthāratopi taṃ dassetuṃ “ye keci”ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā puthuttārammaṇe paricitaṃ cittaṃ na ādikeneva ekatte saṅghāti, ārammaṇappabhedaṃ pana anugantvā anugantvā

1. Kim̐ pana (Si)

kamena saṅṭhāti, tasmā tassa tasathāvarādidukatikappabhede ārammaṇe anugantvā anugantvā saṅṭhānatthampi “ye kecī”ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā yassa yaṃ ārammaṇaṃ vibhūtaṃ hoti, tassa tattha cittaṃ sukhaṃ tiṭṭhati, tasmā tesāṃ bhikkhūnaṃ yassa yaṃ vibhūtaṃ ārammaṇaṃ, tassa tattha cittaṃ saṅṭhāpetukāmo tasathāvarādidukatikārammaṇabhedadīpakaṃ “ye kecī”ti imaṃ gāthādvayamāha.

Ettha hi tasathāvaradukaṃ diṭṭhādiṭṭhadukaṃ dūrasantikadukaṃ bhūtasambhavesidukanti cattāro duke, dīghādīhi ca chahi padehi majjhimapadassa tīsu aṇukapadassa ca dvīsu tikesu atthasambhavato dīgharassamajjhimatikaṃ mahantāṇukamajjhimatikaṃ thūlāṇukamajjhimatikanti tayo tike ca dīpeti. Tattha **ye kecī** anavasesavacanāṃ. Pāṇā eva bhūtā **pāṇabhūtā**. Atha vā pāṇantīti pāṇā, etena assāsapassāsappaṭibaddhe pañcavokārasatte gaṇhāti. Bhavantīti bhūtā, etena ekavokāracatuvokārasatte gaṇhāti. **Atthī**ti santi saṃvijjanti.

Evam “**ye keci pāṇabhūtatti**”ti iminā vacanena dukatikehi saṅgahetabbe sabbasatte ekato dassetvā idāni sabbepi te **tassā vā thāvarā va’navasesā**ti iminā dukena saṅgahetvā dasseti.

Tattha tasantīti **tassa**, sataṅhānaṃ sabhayānañcetaṃ adhivacanāṃ. Tiṭṭhantīti **thāvarā**, pahīnataṅhābhayānaṃ arahataṃ etaṃ adhivacanāṃ. Natthi tesāṃ avasesanti **anavasesā**, sabbepīti vuttaṃ hoti. Yañca dutiyagāthāya ante vuttaṃ, taṃ sabbadukatikehi sambandhitabbaṃ “ye keci pāṇabhūtatti tasā vā thāvarā vā anavasesā, imepi sabbe sattā bhavantu sukhittā. Evam yāva bhūtā vā sambhavesī vā, imepi sabbe sattā bhavantu sukhittā”ti.

Idāni dīgharassamajjhimāditikattayadīpakesu **dīghā vā**ti-ādīsu chasu padesu **dīghā**ti dīghattabhāvā nāgamacchagodhādayo. Anekabyāmasatappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānaṃ attabhāvā anekayojanappamāṇā ca macchagodhādīnaṃ attabhāvā honti. **Mahantā**ti mahantattabhāvā jale macchakacchapādayo, thale hatthināgādayo, amanussesu

dānavādayo. Āha ca “rāhuggaṃ attabhāvīnaṃ”¹. Tassa hi attabhāvo ubbedhena cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni, bāhū dvādasayojanasataparimāṇā, paññāsayojanaṃ bhamukantaram, tathā aṅgulantarikā, hatthatalāni dve yojanasatānīti. **Majjhimāti** assaṅgaṃ mahimsasūkarādīnaṃ attabhāvā. **Rassakāti** tāsu tāsu jātīsu vāmanādayo dīghamajjhimehi omakappamāṇā sattā. **Aṇukāti** maṃsacakkhussa agocarā dibbacakkhuvisayā udakādīsu nibbattā sukhumattabhāvā sattā ūkādayo vā, apica ye tāsu tāsu jātīsu mahantamajjhimehi thūlamajjhimehi ca omakappamāṇā sattā, te aṇukāti veditabbā. **Thūlāti** parimaṇḍalattabhāvā sippikasambukādayo sattā.

Pañcamagāthavaṇṇanā

5. Evaṃ tīhi tikehi anavasesato satte dassetvā idāni “**diṭṭhā vā ye va adiṭṭhā**”²ti-ādīhi tīhi dukehipi te saṅgahetvā dasseti.

Tattha **diṭṭhāti** ye attano cakkhussa āpāthamāgatavasena diṭṭhapubbā. **Adiṭṭhāti** ye parasamuddaparaselaparacakkavāḷādīsu ṭhitā. “Ye vā dūre vasanti avidūre”²ti iminā pana dukena attano attabhāvassa dūre ca avidūre ca vasante satte dasseti, te apadadvipadavasena veditabbā. Attano hi kāye vasantā sattā avidūre, bahikāye² vasantā sattā dūre. Tathā anto-upacāre vasantā avidūre, bahi-upacāre vasantā dūre. Attano vihāre gāme janapade dīpe cakkavāḷe vasantā avidūre, paracakkavāḷe vasantā dūre vasantīti vuccanti.

Bhūtāti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā eva na puna bhavissantīti saṅkhyāṃ gacchanti, tesāṃ khīṇāsavānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sambhavamesantīti **sambhavesī**. Appahīnabhavasāmyojanattā āyatimpī sambhavaṃ esantānaṃ sekhaputhujjanānametaṃ adhivacanaṃ. Atha vā catūsu yonīsu aṇḍajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosaṃ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā

1. Am 1. 324 piṭṭhe.

2. Bahi kāyato (Sī, Syā)

nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesī nāma, tato param bhūtāti.

Chaṭṭhagāthāvaṇṇanā

6. Evaṃ Bhagavā “sukhino vā”ti-ādīhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi nānappakārato tesaṃ bhikkhūnaṃ hitasukhāgamapattanāvasena¹ sattesu mettābhāvanānaṃ dassetvā idāni ahitadukkhānāgamapattanāvasenāpi taṃ dassento āha “**na paro param nikubbethā**”ti. Esa porāṇo pāṭho, idāni pana “param hī”tipi paṭhanti, ayaṃ na sobhano.

Tattha paroti parajano. Paranti parajanaṃ. Na nikubbethāti na vañceyya². Nātimaññethāti na atikkamivā maññeyya. Katthacīti katthaci okāse, gāme vā gāmakhette vā nātimajjhe vā pūgamajjhe vāti-ādi. Nanti etaṃ. Kañcīti yaṃ kañci khattiyaṃ vā brāhmaṇaṃ vā gahaṭṭhaṃ vā pabbajitaṃ vā sukhitāṃ vā dukkhitaṃ vāti³ ādi. Byārosanā paṭighasaññāti kāyavacīvikārehi byārosanāya ca manovikārena paṭighasaññāya ca. “Byārosanāya paṭighasaññāya”ti hi vattabbe “byārosanā paṭighasaññā”ti vuccati, yathā “sammadaññāya vimuttā”ti vattabbe “sammadaññā vimuttā”ti, yathā ca “anupubbasiikkhāya anupubbakiriyāya anupubbapaṭipadāyā”ti vattabbe “anupubbasiikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā”ti. Nāññamaññassa dukkhamiccheyyāti aññamaññassa dukkhaṃ na iccheyya. Kim vuttaṃ hoti? Na kevalaṃ “sukhino vā khemino vā hontū”ti-ādīmanasikāravaseneva mettaṃ bhāveyya, kintu⁴ “ahovata yo koci parapuggalo yaṃ kiñci parapuggalaṃ vañcanādīhi nikatīhi na nikubbetha, jāti-ādīhi ca navahi mānavatthūhi katthaci padese kañci parapuggalaṃ nātimaññeyya, aññamaññassa ca byārosanāya vā paṭighasaññāya vā dukkhaṃ na iccheyyā”ti evampi manasikaronto bhāveyyāti.

1. Hitasukhādhigamanapattanāvasena (Syā)

2. Na vambheyya (Syā)

3. Sugataṃ vā duggataṃ vāti (Sī)

4. Kim pana (Sī, Syā)

Sattamagāthāvaṇṇanā

7. Evaṃ ahitadukkhānāgamapatthanāvasena atthato mettābhāvanāṃ dassetvā idāni tameva upamāya dassento āha “**mātā yathā niyaṃputtan**”ti.

Tassattho—yathā mātā niyaṃ puttaṃ attani jātaṃ orasaṃ puttaṃ, tañca ekaputtameva āyusā anurakkhe, tassa dukkhāgamappaṭibāhanatthaṃ attano āyumpi cajitvā taṃ anurakkhe, evampi sabbabhūtesu idaṃ mettākhyāṃ mānasā¹ bhāvaye, punappunāṃ janaye vaḍḍhaye, tañca aparimāṇasattārammaṇavasena ekasmīṃ vā satte anavasesapharaṇavasena aparimāṇāṃ bhāvayeti.

Aṭṭhamagāthāvaṇṇanā

8. Evaṃ sabbākārena mettābhāvanāṃ dassetvā idāni tasseva vaḍḍhanāṃ dassento āha “**mettañca sabbalokasmī**”ti.

Tattha mijjati tāyati cāti mitto, hitajjhāsayatāya siniyhati, ahitāgamato rakkhati cāti attho. Mittassa bhāvo **mettaṃ. Sabbalokasmīti** anavasese satta-loke. Manasi bhavanti **mānasāṃ**. Tañhi cittasampayuttattā evaṃ vuttaṃ. **Bhāvayeti** vaḍḍhaye. Na assa parimāṇanti **aparimāṇāṃ**, appamāṇasattārammaṇatāya evaṃ vuttaṃ. **Uddhanti** upari, tena arūpabhavaṃ gaṇhāti. **Adhoti** heṭṭhā, tena kāmabhavaṃ gaṇhāti. **Tiriyanti** vemajjhaṃ, tena rūpabhavaṃ gaṇhāti. **Asambādhanti** sambādhavirahitaṃ, bhinnasīmanti vuttaṃ hoti. Sīmā nāma paccatthiko vuccati, tasmimpi pavattanti attho. **Averanti** veravirahitaṃ, antarantarāpi veracetanāpātubhāvavirahitanti attho. **Asapattanti** vigatapaccatthikaṃ. Mettāvihārī hi puggalo manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, nāssa koci paccatthiko hoti, tenassa taṃ mānasāṃ vigatapaccatthikattā asapattanti vuccati. Pariyāyavacanaṃ hi etaṃ, yadidaṃ paccatthiko sapattoti. Ayaṃ anupadato **atthavaṇṇanā**.

1. Mettāmānasāṃ (Sī), mettāsāṃkhyāṃ mānasāṃ (Syā)

Ayaṃ panettha **adhippetatthadīpanā**—yadidaṃ “evampi sabbabhūtesu mānasam bhāvaye aparimāṇan”ti vuttam, taṃ cetam aparimāṇam mettam mānasam sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhaye, vuḍḍhim virūḷhim vepullam gamaye pāpaye. Kathaṃ? Uddham adho ca tiriyañca, uddham yāva bhavaggā, adho yāva Avīcīto, tiriyaṃ yāva avasesadisā. Uddham vā āruppam, adho kāmadhātum, tiriyaṃ rūpadhātum anavasesam pharanto. Evaṃ bhāventopi ca taṃ yathā asambādham averam asapattañca hoti, tathā sambādhasapattānam abhāvaṃ karonto bhāvaye. Yaṃ vā taṃ bhāvanāsampadam pattam sabbattha okāsalokavasena¹ asambādham, attano paresu āghātappaṭivīnayanena averam, attani ca paresam āghātavinayanena asapattam hoti, taṃ asambādham averamasapattam aparimāṇam mettam mānasam uddham adho tiriyañcāti tivīdhaparicchede sabbalokasmiṃ bhāvaye vaḍḍhayeti.

Navamagāthāvaṇṇanā

9. Evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanam dassetvā idāni taṃ bhāvanamanuyuttassa viharato iriyāpathaniyamābhāvaṃ dassento āha “**tiṭṭham caram -pa- adhiṭṭheyyā**”ti.

Tassattho—evametaṃ mettam mānasam bhāvento so “nisīdati pallaṅkam ābhujitvā ujum kāyam paṇidhāyā”ti-ādīsu viya iriyāpathaniyamaṃ akatvā yathāsukham aññataraññatara- iriyāpathabāddhanavinodanam karonto tiṭṭham vā caram vā nisinnō vā sayāno vā yāvataṃ vigatamiddho assa, atha etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭheyya.

Atha vā evaṃ mettābhāvanāya vaḍḍhanam dassetvā idāni vasībhāvaṃ dassento āha “**tiṭṭham caran**”ti. Vasippatto hi tiṭṭham vā caram vā nisinnō vā sayāno vā yāvataṃ iriyāpathena etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, atha vā tiṭṭham vā caram vā -pa- sayāno vāti na tassa ṭhānādīni antarāyakarāni honti, api ca kho yāvataṃ etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭhātukāmo hoti, tāvatā vigatamiddho hutvā adhiṭṭhāti, natthi tassa tattha dandhāyitattam. Tenāha “**tiṭṭham caram nisinnō va, sayāno yāvataṃ ssa vitamiddho. Etaṃ satim adhiṭṭheyyā**”ti.

1. Okāsalābhavasena (Sī)

Tassāyamadhippāyo—yaṃ taṃ “mettañca sabbalokasmi, mānasam bhāvaye”ti vuttaṃ, taṃ tathā bhāveyya, yathā ṭhānādīsu yāvatā iriyāpathena ṭhānādīni vā anādiyitvā yāvatā etaṃ mettājhānasatiṃ adhiṭṭhātukāmo assa, tāvatā vigatamiddhova hutvā etaṃ satiṃ adhiṭṭheyyāti.

Evam mettābhāvanāya vasībhāvaṃ dassento “etaṃ satiṃ adhiṭṭheyyā”ti tasmim mettāvihāre niyojetvā idāni taṃ vihāraṃ thunanto āha **“brahmametaṃ vihāramidhamāhū”**ti.

Tassattho—yvāyaṃ “sukhino vā khemino vā hontū”ti-ādiṃ katvā yāva “etaṃ satiṃ adhiṭṭheyyā”ti vaṇṇito mettāvihāro, etaṃ catūsu dibbabrahma-ariya-iriyāpathavihāresu niddosattā attanopi paresampi atthakarattā ca idha ariyassa dhammavinaye brahmavihāramāhu seṭṭhavihāramāhūti, yato satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ tiṭṭhaṃ caraṃ nisinna vā sayāno vā yāvatāssa vigatamiddho, etaṃ satiṃ adhiṭṭheyyāti.

Dasamagāthāvaṇṇanā

10. Evaṃ Bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ nānappakārato mettābhāvanam dassetvā idāni yasmā mettā sattārammaṇattā attadiṭṭhiyā āsannā hoti, tasmā diṭṭhigahananisedhanamukhena tesaṃ bhikkhūnaṃ tadeva mettājhānaṃ pādakaṃ katvā ariyabhūmippattiṃ dassento **“diṭṭhiñca anupaggammā”**ti imāya gāthāya desanaṃ samāpesi.

Tassattho—yvāyaṃ “brahmametaṃ vihāramidhamāhū”ti samvaṇṇito mettājhānavihāro, tato vuṭṭhāya ye tattha vitakkavicārādayo dhammā, te tesañca vatthādi-anusārena rūpadhamme pariggahetvā iminā nāmarūpaparicchedena “suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, na yidha sattūpalabbhatī”ti¹ evaṃ diṭṭhiñca anupaggamma anupubbena lokuttarasīlena sīlavā hutvā lokuttarasīlasampayutteneva sotāpattimaggasammādiṭṭhisaññītena dassanena sampanno tato paraṃ yopāyaṃ vatthukāmesu gedho kilesakāmo appahīno hoti, tampi sakadāgāmi-anāgāmi maggehi tanubhāvena²

1. Saṃ 1. 137; Khu 7. 347 piṭṭhesu.

2. Patanubhāvena (Sī)

anavasesappahānena ca kāmesu gedhaṃ vineyya vinayitvā vūpasamtvā **na hi jātu gabbhaseyyaṃ puna reti** ekaṃseneva puna gabbhaseyyaṃ na eti, Suddhāvāsesu nibbattitvā tattheva arahattaṃ pāpuṇitvā parinibbātīti.

Evam Bhagavā desanaṃ samāpetvā te bhikkhū āha “gacchatha bhikkhave tasmimyeva vanasaṅḍe viharatha, imaṅca suttaṃ māsassa aṭṭhasu dhammassavanadivasesu ghaṇḍim ākoṭetvā ussāretha, dhammakathaṃ karotha sākacchatha anumodatha, idameva kammaṭṭhānaṃ āsevatha bhāvettha bahulīkarotha, tepi vo amanussā taṃ bheravārammaṇaṃ na dassessanti, aññadatthu atthakāmā hitakāmā bhavissantī”ti. Te “sādhū”ti Bhagavato paṭissuṇitvā utṭhāyāsanaṃ Bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tattha gantvā tathā akaṃsu. Devatāyo ca “bhadantā amhākaṃ atthakāmā hitakāmā”ti pītisomanassajātā hutvā sayameva senāsaṇaṃ sammajjanti, uṇhodakaṃ paṭiyādentī, piṭṭhiparikammaṃ pādaparikammaṃ karonti, ārakkhaṃ saṃvidahanti. Tepi bhikkhū tameva mettaṃ bhāvetvā tameva ca pādakaṃ katvā vipassanaṃ ārabhitvā sabbe tasmimyeva antotemāse aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇitvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresunti.

Evampi atthakusalena Tathāgatena,
Dhammissarena kathitaṃ karaṇīyamatthaṃ.
Katvānubhuyya paramaṃ hadayassa santiṃ,
Santaṃ padaṃ abhisamenti samattapaññā.

Tasmā hi taṃ amatamabbhutamariyakantaṃ,
Santaṃ padaṃ abhisamecca viharitukāmo¹.
Viññū jano vimalasīlasamādhīpaññā-
Bhedaṃ kareyya satataṃ karaṇīyamatthanti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vihātukāmo (Sī, Syā)

Nigamanakathā

Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ—

“Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ.
Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ”ti.

Tattha saraṇasikkhāpadadvattiṃsākārakumārapañha maṅgalasuttaratanasuttatirokuṭṭanidhikaṇḍamettasuttavasena navappabhedassa **Khuddakapāṭhassa** tāva atthavaṇṇanā katā hoti. Tenetaṃ vuccati—

“Imaṃ Khuddakapāṭhassa, karontenatthavaṇṇanaṃ.
Saddhammaṭṭhitikāmena, yaṃ pattaṃ kusalaṃ mayā.

Tassānubhāvato khippaṃ, dhamme ariyappavedite.
Vuddhiṃ virūlhiṃ vepullaṃ, pāpuṇātu ayaṃ jano”ti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyaguṇappaṭimaṇḍitena
sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
sakasamayasaṃsāraṅgahanajjhogāhaṇasamatthena
paññāveyyattiyasamannāgatena tipīṭakapariyattidhammapabhede
sāṭṭhakathe Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampattijanitasukhaviniḅgatamadhuṛodāravacanalāvaṇṇayuttana
yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā
chaḷabhiññāpaṭisambhidādiḅpabhedaguṇappaṭimaṇḍite
uttarimanussadhamme suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ
therānaṃ Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārahūtena
vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghosoti** garūhi gahitaṇāmadheyyena therena
katā ayaṃ **Paramatthajotikā** nāma Khuddakapāṭhavaṇṇanā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ.
Dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlādisuddhiyā¹.

Yāva Buddhoti nāmaṃpi, suddhacittassa tādino.
Lokamhi Lokajetṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Paramatthajotikāya Khuddakapāṭhakathāya

Khuddakapāṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sīlavisuddhiyā (Sī)

Khuddakapāṭṭhakathāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhankā	Padānukkamo	Piṭṭhankā
[A]		[A]	
Aṅgato	21, 25	Adinnaṃ	16
Aṅgasamo	184	Adinnādānā veramaṇiyā	23
Acintayum	103	Adho	212
Acorāharaṇo	191	Ananugiddho	207
Ajeyyo	189	Anatimāni	201
Ajjhattikāni	69	Anavajjāni	118
Ajjhabhāsi	99	Anavajjāni kammāni	119
Aññatarā	96	Anavasesā	209
Aṭṭha	71, 152	Anākulā	115
Aṭṭhasatam	152	Anākulā kammantā	117
Aṭṭhaṅgiko	72	Anukampakā	174
Aṭṭhāsi	98	Anugāmiko	184, 189
Aṭṭhimiñjam	40	Anupubbamuñcanato	59
Aṭṭhīni	38	Antaṃ	44
Aṇukā	210	Antaguṇaṃ	45
Atīthi	188	Annapānamhi	174
Attasammāpaṇidhi	112	Apanāmenti	186
Attā	111	Aparimāṇaṃ	212
Atthakusalena	201	Api dibbesu	194
Atthāya me	184	Appakicco	206
Atthi	28, 143, 209	Appagabbho	206
Atthe kicce samuppanne	184	Appamādo	119, 120
Attho	201	Abrahmacariyaṃ	16
Atha	96	Abrahmacariyā veramaṇiyā	24
Athopi	140	Abhiṭṭhānāni	158
Adiṭṭhā	210	Abhisamecca	201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[Ā]	
Abhikkanta	96	Ārammaṇato	18, 25
Abhikkantavaṇṇā	97	Āvāsā	73
Abhikkantāya rattiyā	96	Āvudhaṃ	20
Amataṃ	150, 154	[I]	
Ariyasaccāna dassanaṃ	128	Ito	179
Ariyasaccāni	67, 155-6	Idaṃ	175
Ariyo	72	Idampi Buddhē	150
Avirūḷhichandā	163	Idha	139
Avecca passati	155	Idha vā	142
Averaṃ	212	Indakhīlo	155
Asapattaṃ	212	Imasmiṃ	28
Asampakampiyo	155	Iriyāpatho	20
Asambādhaṃ	212	Issariyaṃ	194
Asādhāraṇamaññesaṃ	191	[U]	
Asubhato	59	Uccāsayaṇaṃ	26
Asevanā	104	Uju	201
Asokaṃ	129	Uttamaṃ	104
Assa	157, 201	Udariyaṃ	45
Assu	52, 157	Uddhaṃ	212
[Ā]		Upakappati	181, 186
Ākaṅkhamānā	103	Upaṭṭhānaṃ	115
Āgantvāna	173	Upaṭṭhite	174
Āgamma	195	Upasaṅkama	98
Ādānato	18, 25	Upasaṅkamtivā	98
Ādhipaccaṃ	193	Upādānakkhandhā	68
Ādhipaccaparivāro	194	[E]	
Ānantarikaṃ	151	Ekam	89
Āyatanāni	69	Ekam nāma kiṃ	63
Āyatike bhavasmim	163	Ekamantaṃ	98
Āratī	119	Etaṃ ādāya gacchati	189

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[E - O]		[Ka]	
Etādisāni	130	Kālo	20
Etesu	153	Kiñcāpi	156
Evam̐	86, 87, 174, 196	Kiriyāviseso	20
Eva	140	Kilomakaṃ	43
Esā	196	Kulesu	207
Okāso	20	Kena bhāsitaṃ	4
Obhāsetvā	98	Kevala	97
		Kevalakappaṃ	97
		Kesā	32
[Ka]		[Kha - Ga]	
Kañci	211	Khajjabhojje	174
Kataññutā	121	Khandhādito	61
Katapuññataṃ	197	Khantī ca	125
Katapuññatā	111	Khīṇaṃ	163
Kattha	4	Khīṇabījā	163
Katthaci	211	Khemaṃ	129
Katvāna	130	Khemino	208
Kadā	4	Kheḷo	53
Kappa	97	Gandho	26
Kappakolāhalaṃ	101	Gambhīrapaññena	156
Kappiyaṃ	174	Gambhīre odakantike	184
Kampati	129	Gāravo	121
Kammato	22	Gimhānamāse	161
Kammantā	115	Gītaṃ	26
Kayākayaṃ	179	Gotamasāsanamhi	154
Karaṇīyaṃ	201		
Karīsaṃ	47	[Ca]	
Kasmā	4	Cakkavattikolāhalaṃ	101
Kasmā cidhādito vuttaṃ	4	Cakkavattisukhaṃ piyaṃ	194
Kāye	29	Catubbhi vātehi	155
Kālagatā	179	Cattāri	67
Kālena	121, 127, 174		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ca - Cha]		[Tha - Da]	
Cattāri nāma kiṃ	66	Thāvarā	209
Cavati	186	Thāvaro	183
Cittaṃ	129	Thūlā	210
Ciraṃ jīvantu	176	Dadanti	174
Cetiyaṃ	188	Dantā	33
Cha	69	Damo	187
[Ja - Ña]		Dassanaṃ	125
Jaṅgamo	184	Dassanasampadāya	157
Jātarūpaṃ	27	Dānaṃ	187
Jetavane	94	Dānañca	117
Ñātakā	118	Dāyakā ca anipphalā	176
Ñātīnaṃ	174	Dārā	116
Ñātīnaṃ hotu	175	Diṭṭhā	210
[Ta]		Dinnāni mahapphalāni	153
Taṃ	131, 201	Dinnena	179
Taco	34	Dīghā	209
Tathāgatena	143	Devarajjaṃ	194
Tathūpamaṃ	155	Devaloke	194
Tapo ca	128	Devā	103
Tasā	209	Deso	110
Tasmā	140, 197	Dvārabāhāsu	173
Tahiṃ	179	Dve nāma kiṃ	65
Tiṭṭhanti	172	[Dha]	
Tiriyaṃ	212	Dhammacariyā	118
Tirokuṭṭā	172	Dhammasākacchā	125, 127
Tisso vedanā	65	Dhammassavanaṃ	121
Tiṇi nāma kiṃ	65	Dhammesu	119
Te	153-4, 163	Dhātuto	61
Tena dhammena	151	Dhīrā	163, 197
Tesaṃ	131		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na]		[Pa]	
Nam̐	211	Paṭhamamahāsaṅgīti	84
Nakhā	33	Paṭhamasmiṃ gimhe	161
Naccaṃ	26	Paṇītaṃ	143, 150, 174
Natthi sambhavaṃ	163	Paṇḍitā	107, 197
Navam̐	163	Paṇḍitānaṃ	104
Nava	72	Paṇṇattisamatikkamanato	57
Nāgā vā	186	Patirūpadesavāso	111
Nātimaññetha	211	Patirūpo	110
Nātisaṅkato	57	Pattipattā	154
Nātisīghato	57	Pathaviṃ	155
Nāmañca rūpañca	65	Padesarajjaṃ	194
Nikubbetha	211	Papphāsaṃ	44
Nikkāmino	154	Pamādaṭṭhānaṃ	17
Nidhiṃ nidheti	183	Payuñjato	195
Nidhi	191	Payogato	19
Nidhi nāma	185	Param̐	211
Nidhīyati	185	Paramaṃ hitāya	161
Nidheti	184	Paridevanā	180
Nipako	206	Parivāro	193
Nibbanti	163	Paro	211
Nibbānasacchikiriya	128	Pasaṃsanti	197
Nibbutiṃ	154	Pahāya gamaṇīyesu	189
Nimittato	60	Pahūte	173
Nivāto	121	Pahūte annapānamhi	176
Nisāmetha	140	Paṇabhūtā	209
No ñātī	176	Pāṇātipātā veramaṇiyā	23
Nhārū	36	Pānabhojanaṃ	174
[Pa]		Pāpā	119
Pañca	68	Pittaṃ	48
Paṭighasaññā	211	Pitā	115

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa - Pha]		[Bha]	
Pihakaṃ	43	Bhuñjamānā	154
Puggalā	152	Bhum māni	139
Puggalo	188	Bhusaṃ pamattā	157
Puññasampadā	197	Bhūtā	140, 210
Puttadārassa	115	Bhūtāni	139
Puttā	116	Bhedato	18
Pubbe	111	[Ma]	
Pubbe katapuññatā	112	Maṃsaṃ	36
Pubbo	49	Maggo	72
Purāṇaṃ	163	Maṅgalaṃ	104
Puriso	184	Maṅgalakolāhalaṃ	102
Pūjaneyyā	108	Maṅgalamuttamaṃ	131
Pūjaneyyānaṃ	104	Maṅgalāni	103
Pūjā	104	Majjaṃ	17
Petā	179	Majjapānā	119
Phalato	23	Majjapānā saṃyamo	120
Phuṭṭhassa	129	Majjhimā	210
[Ba - Bha]		Matthaluṅgaṃ	47
Bālā	106	Manasā dāḥena	154
Bālānaṃ	104	Manussā	103
Bāhusaccaṃ	112	Mahatthikā	196
Buddhakolāhalaṃ	102	Mahantā	209
Bojjhaṅgā	70-1	Mahāsayaṇaṃ	26
Bodhi	70	Mahāsāvajjato	19
Byārosanā	211	Mātā	115
Brahmacariyaṃ	128	Mātāpitu	115
Brūhi	103	Mānaṃ	212
Bhagavantaṃ abhivādetvā	98	Mānussikā	194
Bhagavā	91	Mālā	26
Bhāvaye	212	Muttaṃ	55

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]		[Ra - La]	
Mudu	201	Rajataṁ	27
Mudhā	154	Ratanaṁ	143
Musā	17	Ratanaṁ paṇītaṁ	150
Musāvādā veramaṇiyā	24	Rati	194
Mūlato	22	Rassakā	210
Me	87	Ruṇṇaṁ	180
Mettaṁ	212	Lakkhaṇato	60
Medo	51	Laddhā	154
Merayaṁ	17	Labhāmase	176
Moneyyakolāhalaṁ	102	Lasikā	54
[Ya]		Lokadhammā	129
Yaṁ	143, 201	Lomā	32
Yaṁkiñci	142	Lohite	50
Yakanaṁ	42	[Va]	
Yakkhā vāpi	186	Vakkaṁ	41
Yathā	155, 161	Vaṇijjā tādisī	179
Yathābalasantoso	122	Vaṇṇato	59
Yathāyaṁ padīpo	163	Vatthu	20
Yathālābhasantoso	122	Vadāmi	155
Yathāsārappasantoso	122	Varaṇṇū	162
Yadajjhagā	150	Varado	162
Yadidaṁ	196	Varāharo	162
Yassa	129	Varo	161
Yā	112, 194	Vasā	52
Yā caññā	180	Vācā	112
Yāni	139	Vāditaṁ	26
Ye	152, 174	Vāso	110
Ye keci	209	Vikālabhojanaṁ	25
Yesam hetu	176	Vikkhepappahānato	57
Yoniso	195		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
	[Va]		[Sa]
Vigayha	154	Santindriyo	206
Vittaṃ	142	Santuṭṭhī	121
Vinayo	112-3	Santussako	205
Vibhāvayanti	156	Santo	186
Vimuyhati	186	Sandhiyo	173
Virajaṃ	129	Sappurisaṃ	155
Virattacittā	163	Sabbattha	130
Viratī	119	Sabbattha maparājitā	130
Viramato	22, 25	Sabbametena	194
Vilepanaṃ	26	Sabbalokasmi	212
Visūkadassanaṃ	26	Sabbe	140, 208
Viharati	94	Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā	63
Vedanāto	22, 25	Sabbo sabbadā	186
Vo	175	Samāṃ	143
	[Sa]	Samaṇā	125
Samgho	188	Samatthi kiñci	151
Samyamo	119, 187	Samayaṃ	89
Sakaṃ gharaṃ	173	Samaya	89
Sakkaccaṃ anumodare	176	Samāgatāni	139
Sakkacca	140	Samādhiṃ	151
Sakko	201	Samāhito	151
Sakyamuni	151	Samuṭṭhānato	21, 25
Saggesu vā	142	Sampatti	194
Saṅgaho	115-6	Sambhavesī	210
Saññā vā	186	Sammāpaṇidhi	111
Sataṃ pasatṭhā	152	Sallahukavutti	206
Satta	70, 72	Sahāva	157
Sattā	208	Sāvatti	93
Santaṃ padaṃ	201	Sikkhā	15
		Siṅghāṭakā	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Singhāṇikā	54	Surāmerayamajjapamādatṭhānā	
Sito	155	veramaṇiyā	24
Sippaṃ	112-3	Surūpatā	193
Siyā	155	Suvaco	201
Sīlaṃ	187	Suvaṇṇatā	192
Sukhitattā	208	Susaṇṭhānā	193
Sukhitā hontu ñātayo	175	Susaratā	192
Sukhino	208	Susikkhito	112
Sugatassa sāvakā	153	Suhuju	201
Suciṃ	151, 174	Sedo	50
Suññato	60-1	Semhaṃ	48
Sutaṃ	87	Sevanā	104
Sudesitāni	156	Soko	179
Sunihito	186	Sotthānaṃ	103
Suppayuttā	154	Sovacassatā	125
Subharo	205	[Ha]	
Subhāsītā	112	Hadayaṃ	41
Subhāsītā vācā	114	Haranti	186
Sumanā bhavantu	140	Hiraññena	179
Surā	17	Huraṃ vā	142
		Honti	174

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā		Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]			[A]	
Akusalakammaphā dasa	74		Anagārikaratanam	
Akkhakaṭṭhīni dve	38-9		aggamakkhāyati	149
Akkhiṭṭhīni dve	38-9		Anagārikaratanam duvidham	149
Agārikaratanam	149		Anagārikavinayo	113-4
Agārikaratanesu			Anagārikasippam	113
aggo cakkavattipi	149		Anagārikānam	
Agārikavinayo	113		parisasampatti	193-4
Agārikasippam	113		Anattānupassanāmukheneva	
Agārikānam sajanaparijana-			dukkhassantaṃ karoti	65
sampatti	193-4		Ananusandhikagāthā	105
Agocaraṭṭhānam chabbidham	202		Anavajjo	7
Aggabāhaṭṭhīni dve dve	38-9		Anāthapiṇḍika	94-5
Aṅgasamo	183-4		Aniccatādassanena	
Aṅguttaranikāya	2		dukkhassantaṃ karoti	64
Ajjhattikāni āyatanāni cha	69		Anugāmiko	183-4
Aññatarā	96		Anesanam ekavīsatividham	202
Aṭṭhāsi eva na nisīdi	99		Antam itthiyā	
Aṭṭhimiñjānam vaṇṇādīni	40-1		aṭṭhavīsatihattham	44
Aṭṭhisatāni tīni sādhiḱāni	40		Antam purisassa dvattim-	
Aṭṭhīnam saṅkhyāni	38-9		sahattham	44
Atta,parārakkha	133		Antaguṇānam vaṇṇādīni	45
Adinnādānassa aṅgāni pañca	21		Aparagoyānakā	103
Adinnādānā veramaṇiyā			Apāyā cattāro	158
phalāni	23-4		Apucchitagāthā	105
Adhiccasmuppannam	91		Abaddhapittassa byāpanatā	48
Anagārikaratanam	149		Abrahmacariyassa aṅgāni	
			cattāri	21

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[A]

Abrahmacariyā veramaṇiyā phalāni	24
Abhikkantasaddassa atthuddhārā	96
Abhiṭṭhānāni cha	158-9
Amanussā bheravārammaṇaṃ na dassenti	215
Arahassa aṅgāni dasa	74-5
Ariyapuggalā abhinnasaraṇāva	7
Ariyaratanaṃ duvidhaṃ	149
Ariyasaccāni cattāri	67-8
Ariyamaggaṅgāni aṭṭha	71
Aviññāṇakaratanam	148
Aviññāṇakaratanam duvidham	148
Assūnam vaṇṇādīni	52
Asekharatanam duvidham	149
Asevanātigāthāya maṅgalāni tīṇi	110
Ahitadukkhānāgamapatthanā	211

[Ā]

Ātāpī	128
Ādīnavānupassanāpabbāni nava	28
Ānantarikasamādhi	151-2
Ānandattherassa arahattappattatā	81-2
Ābhisamācārikassa ānisaṃsā	167
Āmisadānam	118
Āraññakassa karaṇīyākaraṇīyakamma	204-8

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ā]

Āratītigāthāya maṅgalāni tīṇi	121
Ārāma	95
Āvatthikaṃ	91
Āhāraṃ catubbidham	66-7, 174

[I]

Itthiratanam	149
Idam no dānam hitasukhāya hotu	176
Idam me ñātīnam hotu	172-5
Iriyāpathabādhanavinodana	213

[U - Ū]

Uggahakosallam sattavidham	31
Uttarakurukā	103
Udakena bhūmi paripphositassa nissando	168
Udariyassa vaṇṇādīni	45
Uddisadānam petānam paccanubhoti	172, 175, 177, 180
Uddisadānassa aṅgāni tīṇi	176
Uddisadānassa ānisaṃsā	172, 174
Uddissakacetiyaṃ	188
Upapattidevā	103
Upādānakkhandhā pañca	68
Upāsaka, sāmaṇerānam silāni	14
Uraṭṭhīni cuddasa	38-9
Ūruṭṭhi ekaṃ	38

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
-------------	-----------

[E]

Ekam samayaṃ Bhagavāti- saddānaṃ niddisitabbākārā	93
Ekabijī	156
Evam me sutantisaddānaṃ niddisitabbākārā	87-9, 93
Evam-saddassa atthuddhārā	85
Evameva ito dvinnam	179

[Ka]

Kaṭiṭṭhīni dve	38
Kaṇṇaṭṭhīni dve	38-9
Kadariyakamma	174
Kappakolāhalaṃ	101
Kappasaddassa atthuddhārā	97-8
Kammaṭṭhānūpacāra	204-8
Karīsassa vaṇṇādīni	47
Kāya	29, 40
Kāyagatāsatiṃ	
paribhuñjanti amataṃ	28
Kāyapāgabbhiyaṃ aṭṭhaṭṭhānaṃ	206-7
Kālagatapetā tahiṃ	179
Kilomakaṃ duvidhaṃ	43
Kilomakānaṃ vaṇṇādīni	43
Kesādīsu vipassanānayo	60
Kesānaṃ vaṇṇādīni	32
Kesāsu asubhato manasikārā pañca	58
Kolaṃkolo	156
Kolāhalaṃ pañcavidhaṃ	101

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
-------------	-----------

[Kha - Ga]

Khantītigāthāya maṅgalāni cattāri	127
Khuddakanikāya	2
Khuddakapāṭhassa pabhedā nava	216
Kheḷānaṃ vaṇṇādīni	53
Gahaṭṭhānampi pūjaneyyatā	110
Gāthā catubbidhā	105
Gāravotigāthāya maṅgalāni pañca	125
Gīvaṭṭhīni satta	38-9
Gopphakaṭṭhikāni dve dve	38

[Ca]

Cakkaratanaṃ	148
Cakkaratanaṃ kammaṃpaccayena ututo samuṭṭhāti	144
Cakkaratanassa vidhi	144
Cakkaratanānubhāva	147-8
Cakkaratane uppannamatte dibbaṃ cakkhu pātubhavati	145
Cakkavattikolāhalaṃ	101-2
Cakkavattirañño issariyādhi- paccaṭṭhānāni	111-2
Cakkavattivattaṃ dasavidhaṃ	144
Caritānukūlakammaṭṭhānaṃ caturāsīsahassappa- bhedaṃ	198-9
Cikicchita	158
Cīvare santoso tividho	122
Cetiyaṃ tividhaṃ	188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Cha]		[Da]	
Chattabaddhassa nissando	168	Dantā dvimūlikā cattāro	34
[Ja]		Dantānaṃ nānāsaṅghānatā	33-4
Jaṅgamo	183-4	Dasasikkhāpadānaṃ	
Jaṅghaṭṭhikāni dve	38	hīnamajjhimaṇṇatā	27
Jaṅṇukaṭṭhi ekaṃ	38	Dassana	157
Jambudīpakā	103	Dānaṃ kassaci uddisi	172
Jetavana	94	Dānaṃ duvidhaṃ	118
[Ta - Tha]		Dānaṃ na kassaci uddisi	171
Tacapariggaṇhakānaṃ		Dānañcātigāthāya maṅgalāni	
vavatthapetabbatā	35	cattāri	119
Tacādīnaṃ vaṇṇādīni	34-5	Diṭṭhamaṅgalaṃ	99
Tathāgata	164	Diṭṭhamaṅgalaṃ amaṅgalaṃ	105-6
Tapotigāthāya maṅgalāni		Diṭṭhamaṅgalika	100
cattāri	129	Dinnadakkhiṇāya sātthakatā	181-2
Tasathāvarādīduka-		Dīghanikāya	2
tikappabheda	209-211	Dukkhānupassanāmukheneva	
Tiṇuddhatakammaṣṣa		dukkhassantaṃ karoti	66
ānisaṃsā	167	Dullabhapuggalā dve	124
Tiracchānagataratanāṃ	149	Devatāsu manussānaṃ	
Tussaka	205	upakārakatā	142
Thāvaro	183-4	Devā tividhā	103
[Da]		Dvattimsākārakammaṭṭhāna	28
Dakkhiṇā	153, 183	Dvattimsākāraṇaṃ anuloma-	
Dakkhiṇeyya	153	paṭilomāni	31
Dajjā	180	Dvattimsākāre kati	
Dantā ekamūlikā dvādasa	34	khandhādīni honti	61
Dantā catumūlikā aṭṭha	33	Dvattimsākāre dhātuyo	
Dantā timūlikā aṭṭha	34	aṭṭhavīsatisataṃ	61
Dantā dvattimsa	33	Dvattimsākāre nimittāni	
		saṭṭhisataṃ	60

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Da]	
Dvattiṃsākāre lakkhaṇāni	
aṭṭhavīsatisataṃ	60-1
Dvattiṃsākāre suññatā	
aṭṭhavīsatisataṃ	61
[Dha - Na]	
Dhamma	6, 10
Dhammagītūpasamhitānaṃ	
visesatā	26
Dhammadānaṃ	118
Dhammadānaṃ atthapaṭisaṃ-	
veditādīnaṃ padaṭṭhānaṃ	118
Dhammadānameva aggaṃ	118
Dhammassavanassa ānisamsā	
cattāro	124
Dhammādiṭṭhānadesanā	65
Dhātukacetiyaṃ	188
Nakhā vīsati	33
Naccādīnaṃ saṃkilesa-	
vītikamatā	26
Nalāṭṭhi ekam	38-9
Nāgabavana	165
Nāmaṃ catubbidham	91
Nāma	65
Nāsikaṭṭhi ekam	38-9
Nikāya	2
Nikāyā pañca	2
Nidhānappayojana	183-5, 189
Nidhi catubbidho	183
Nidhiṭṭhānādīni	188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na]	
Nidhīnaṃ acorāharaṇatā	190
Nidhīnaṃ ṭhānā cavanatādi	
kāraṇāni	186
Nidhīnaṃ puññavataṃyeva	
adhippetatthasādakatā	186
Nidhīnaṃ sabbakāmadadatā	191
Nidhīnaṃ sunihitatā	189
Nibbāna	128
Nibbānāmataṃ sacchikaroti	69
Nisajjadosā cha	99
Nemittakaṃ	91
Nhārū navasatappabhedā	37
[Pa]	
Sakkāsaya	47
Pagumba	160
Pacchimapañcasikkhāpada	24-5
Paccekabuddhaariyasāvakaṇampi	
pūjāya hitasukhāvahatā	109
Paccekabuddharatanaṃ	
aggamakkhāyati	149
Pañcaṅgasamannāgatasenāsana	30
Pañcasikkhāpada	16-7
Paññā samādhipadaṭṭhānā	62
Paṭākāropitassa nissando	168
Paṭipattipūjāya ko pana vādo	109
Paṭihatacittajanā petesu	
uppannā	170

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Paṭhamamahāsaṅgīti	76	Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni aṭṭhārasa	38
Paṇḍitalakkhaṇāni tīṇi	107	Piṭṭhibāhaṭṭhīni dve	38-9
Paṇhikaṭṭhīni dve	38	Pittam duvidham	48
Patirūpadesavāsassa nānāvidhatā	111	Pihakamhi bahi nikkhante sattānam jīvitakkhayatā	43
Patirūpadesavāsoti- gāthāya maṅgalāni tīṇi	112	Puggalā aṭṭha vā	
Patthanam vinā na hoti	191, 194	aṭṭhasatam vā	153
Pada	15	Puggalādhiṭṭhānadesanā	63
Papphāsam nirasam		Pucchitagāthā	105
nirojam hoti	44	Puññanidhikiriyāya	
Papphāsassa vaṇṇādīni	44	sampādanatā	191
Pabbāni cuddasa	28	Puññānubhāvena	
Pamāda	120	odhisā pañca	194-5-6
Payogā dve cha	19, 20	Pupphapūjāya ānisaṃsā	109
Paramatthanidhi	187-8	Pubbavidehakā	103
Pariccāgamayakammaṃ		Pubbassa okāso nāma	
kato anipphalo	176, 178	nibaddho natthi	49
Paribhogacetiyaṃ	188	Pubbe katamanussaram	
Pariyattidhammassa		anussaratā	180
nibbānagāmitā	161	Purisayugāni cattāri	153
Pariyattidhammassa		Purisaratanam	149
sutānisaṃsā	163	Purisaratanam	
Pariyattidhammassa		aggamakkhāyati	149
supupphitagga		Purisaratanam dividham	149
vanappagumbasadisatā	161	Pūjaneyyānam pūjā appakāpi	
Parivārā dve	193	dīgharattam hitāya	
Pāṇa	209	sukhāya hoti	108-9
Pāṇātipātassa aṅgāni pañca	21	Petā āsāya parivāretvā	
Pāṇātipātā veramaṇiyā		aṭṭhamasu	171
phalāni	23	Petānam anussaraṇa-	
Pādaṭṭhikāni catusaṭṭhi	38	kāraṇāni	174
Pānabhojanādi pañcadhā		Petānam upakappati	179, 181
vivekam gacchati	46		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Bha]	
Petānaṃ koci na sarati	174	Bhagavato vacanapūjanatā	80
Pokkharavassa	137	Bhagavā	91
[Pha - Ba]		Bhagā cha	92
Phāsukaṭṭhīni catuvīsati	38-9	Bhāvanamanuyuttassa	
Phuṭṭhassātigāthāya		iriyāpathaniyamatā	213
maṅgalāni cattāri	130	Bhūta	209
Baddhapittamhi kupite sattā		Bhūtasaddassa atthuddhārā	139
ummattakāva	48	Bhūta,sambhavesīnaṃ	
Baddhapittassa ṭhitaṭṭhānatā	48	visesatā	210-1
Bālalakkhaṇāni tīṇi	106	[Ma]	
Bālavasanta	161	Mamsānaṃ vaṇṇādīni	36
Bāhaṭṭhīni dve	38-9	Mamsā navapesisatā	36
Bāhusaccañcātigāthāya		Maṅgalaṃ tividhaṃ	99
maṅgalāni cattāri	114	Maṅgala	103-4
Buddha	4, 5, 6, 156	Maṅgalakolāhalaṃ	102
Buddhakolāhalaṃ	102	Maṅgalāni aṭṭhatimsa	130
Buddhavacanassa ādi	3	Majjhimadesassa parimāṇāni	111
Buddhādīnaṃ		Majjhimanikāya	2
pūritapāramitā	111-2	Maṇiratanam	148
Buddhādīnampi		Matthaluṅgassa vaṇṇādīni	47
pasamsanīyadhammo	125-6	Manasikāraḥkosallaṃ	
Buddhādīnaṃ ovāde patiṭṭhāya		dasavidhaṃ	31, 56
nibbānasaggaparāyaṇā		Manussaratanam	149
honti	112	Manussaratanam	
Buddhānaṃ kathādosā nāma		aggamakkhāyati	149
natthi	81	Manussaratanam duvidham	149
Buddhā na ahetū sitam		Manussā catubbidhā	103
pātukaronti	109	Manopāgabbhiyam	
Buddhā nāma sabbalokahitāya		anekaṭṭhānaṃ	207
uppajjanti	169	Mandamajjhimatikkha-	
Bojjhaṅgā satta	71	paññānaṃ bhāvetabbakālatā	31
Brahmacariyasaddassa			
atthuddhārā	128		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Mahānārū saṭṭhi	37
Mahāmaṇḍapa	81
Mahāvihārā aṭṭhārasa	80
Mahāsaṃvegavatthūni aṭṭha	201
Mahesakkhānaṃ ānubhāvena appesakkhā palāyimsu	138
Matāpituputtānaṃ aññamaññūpaṭṭhānāni pañca	115-6
Mātāpitūtīgāthāya maṅgalāni tīṇi cattāri pañca	117
Mānussī	194
Māsassa dhammassavanadivasā aṭṭha	215
Mitta	212
Mutamaṅgalaṃ	99
Mutamaṅgalika	100
Muttānaṃ vatthissabbhantare ṭhitatā	55
Mudukaṭṭhikāni māmsanissitāni catusaṭṭhi	38
Muddhaṭṭhi ekaṃ	38-9
Muni	151
Musāvādassa aṅgāni cattāri	21
Musāvādā veramaṇiyā phalāni	24
Mettānisaṃsa	141-2
Mettābhāvanāya vaḍḍhanatā	212
Mettābhāvanāya vasībhāvātā	214
Mettāya dosappahānatā	198
Mettāya bhāvanākārā	208
Mettāya sattārammaṇatā	214

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ma]	
Medānaṃ thūla,kisasarīrasa māmsādīni nissāya ṭhitatā	51
Me-saddassa atthuddhārā	86
Moneyyakolāhalaṃ	102
[Ya]	
Yakanassa paññavanta, dandhapaññatā	42
Yathā vārivahā pūrā paripūrenti sāgaraṃ	179
[Ra]	
Ratanaṃ duvidhaṃ	148
Ratana	143
Ratanattayassa upamāyo	11-2-3
Ratanattayassa kamo	11
Ratanasuttassa āṇā	150, 159, 160, 164
Ratanasuttassa upaddavānaṃ paṭighātātā	133, 138
Rati	194
Rasaharaṇī sattasahassāni	40
Ruṇṇasokādi attaparitā- panameva	180
Ruṇṇasokādi petānaṃ atthāya na hoti	181
Rūpa	65
[La]	
Lasikānaṃ asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitatā	54
Liṅgikaṃ	91
Licchavī	134

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[La]		[Sa]	
Lokadhammā aṭṭha	71	Samgha	6, 10
Lokasammatanidhi	187	Samyuttanikāya	2
Lomānaṃ vaṇṇādīni	32	Samsaraṇalohitaṃ	50
Lohitaṃ duvidhaṃ	50	Samsaraṇalohitassa byāpanatā	50
[Va]		Sakkāyadīṭṭhi	175
Vakkānaṃ okāsata	41	Sakya	151
Vakkānaṃ vaṇṇādīni	41	Sagga	143
Vacīpāgabbhiyaṃ		Sacchikiriya	129
catuṭṭhānaṃ	207	Satipaṭṭhānāni cattāri	67
Vajjī	134-5	Sattakkhattuparamo	156
Vatthi	55	Sattapaṇṇiguhādvāra	81
Vana	160	Sannicalohitamhi	
Vanakusumapupphapūjāya		vakkahadayādīni atemente	
nissando	167	sattā pipāsita	50
Vara	161-2	Santoso dvādasavidho	122
Vasānaṃ vaṇṇādīni	53	Samathayānikaratanam	
Vikālabhojanassa aṅgāni		duvidhaṃ	149
cattāri	25	Samayasaddassa	
Vicikicchita	158	atthuddhārā	89-91
Vijjā	195	Samādhipabbāni dve	28
Vinaye ṭhite sāsanaṃ ṭhitaṃ	82	Samādhi sīlapadaṭṭhānā	62
Vinayo duvidho	113	Sampadā	195
Vinayo nāma Buddhasāsanassa		Sammāsambuddharatanam	
āyu	82	sabbatopi aggamakkhāyati	149
Vipassanāpabbāni tīṇi	28	Sammutidevā	103
Vimutti	195	Saraṇa	6
Virati tividhā	119	Saraṇagamana	6
Visuddhidevā	103	Saraṇagamanā apāyaṃ na	
Vedanā tisso	65-6	gamissanti	8
Veramaṇisikkhāpada	15	Saraṇattaya	3
Veramaṇī	15	Saraṇagamanabhedo duvidho	7
Vesālī	135		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sarīrakiccaṃ katvā thūpaṃ	
paṭiṭṭhāpesuṃ	167
Savanampi dassanantveva	26
Saviññāṇakaratanāṃ	148
Saviññāṇakaratanāṃ	
aggamakkhāyati	148-9
Saviññāṇakaratanāṃ	
duvidhaṃ	149
Sānusandhikagāthā	105
Samaṇeragahaṭṭhasikkhā-	
padānaṃ bhinnatā	18-9
Sāmaṇerānaṃ sikkhāpadāni	
dasa	14
Sāmikā bhariyānaṃ	
saṅgaṇhanāni pañca	116
Sāvaka	153
Sāvakaṇḍāpāramippattāṃ	
aggamakkhāyati	149
Sāvajjo	7
Sāvattī	93-4
Sāsanotārassa maggabhūtā	4, 13
Sāsanotiṇṇapuggala	13
Sikkhā	15
Sikkhā tisso	15
Sikkhāpada	16
Sikkhāpadānaṃ visuṃ ekato	
samādinnaṭṭā	19
Siṅghāṇikānaṃ vaṇṇādīni	54
Sippaṃ duvidhaṃ	113
Silabbata	158

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sīsakapālaṭṭhīni nava	38-9
Sugata	153
Sutamaṅgalaṃ	99
Sutamaṅgalika	100
Sutasaddassa atthuddhārā	86
Sundaraseṇāsaṇaṃ	
pamādaṭṭhānaṃ	123
Subhāsitaṅkāya aṅgāni	
cattāri	114
Surāmerayamajjapamādaṭṭhā-	
nameva mahāsāvajjaṃ	19
Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā	
veramaṇiyā phalāni	24
Seṭṭha	151
Seṭṭha, brahmavihāra	214
Sedassa okāso nāma	
nibaddho natthi	50
Senāsaṇāni aṭṭhārāsa	30
Semhamhi mandībhuṭe	
paramajjegucchagandhaṃ	
hoti	49
Sotāpannā tayo	156
[Ha]	
Hatthaṭṭhikāni catusaṭṭhi	38
Hadayaṭṭhi ekaṃ	38-9
Hadayaḷohitassa nānāvāṇṇatā	42
Hadayassa paññābahula-	
mandapaññatā	41-2
Hanukaṭṭhīni dve	38-9
Hitasukhāgamapattanaṃ	211

Khuddakapāṭhathakathāya

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo	Piṭṭhankā	Nāmānukkamo	Piṭṭhankā
[A - Ā - U]		[Ga - Ca - Ja]	
Akittipaṇḍita	107	Gaṅgānadī	95, 133, 136-7, 165
Ajātasattu	80-1, 84	Gajaṅgalanigama	111
Anāgāmī	131, 214	Gandhakuṭi	79
Anāthapiṇḍika	14, 84, 94-6, 143	Gotamabuddha	97-8, 154, 170, 177, 178
Anuruddhatthera	79	Cakkavāḷa	104
Aparagoyāna	103	Cātumahārājika	102, 119, 139
Ayogharakumāra	107	Ciñcamāṇavikā	106
Asokamahārāja	143	Jambudīpa	101, 103-4, 143, 145, 149
Ānandatthera	10, 76-8, 88, 95, 109, 131, 138, 146	Jayasenarāja	169
Uggāhamānaparibbājaka	89	Jetarājakumāra	94-5
Uttarakuru	103	Jetavana	14, 79, 80, 84, 94-6, 98
Upālithera	83		
Usīraddhajapabbata	111	[Ta - Tha]	
[Ka - Kha]		Takkasilā	57, 166
Kaṭamodakatissa	106	Tapussa	7
Kapilavatthu	14	Tāvatiṃsa	102
Kassapabuddha	170	Thūṇabrāhmaṇagāma	111
Kāsinagara	169	[Da - Dha]	
Kusināra	76-7	Dīghavidassa	106
Kokālika	106	Dīpaṅkarabuddha	162
Kosalarāja	143	Devadatta	17, 106
Khaṇḍadevī	106	Dhammadinnā (seṭṭhidhītā)	171

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na - Pa - Pha]		[Ya - Ra - La - Va]	
Nālanda	83	Yaññadatta	17
Nimirāja	107	Yamunānadi	95
Paṇḍukambala	102	Yasatthera	4
Pāvā (raṭṭha)	77	Rājagaha	79, 80, 83, 108, 111, 133, 136, 165
Pubbavideha	103	Rāhulatthera	14
Phussa (bodhisatta)	169	Licchavī	133-4, 136-7, 165
[Ba - Bha - Ma]		Vidhura	107
Bārāṇasī	4, 133, 166-7, 171	Visākha (upāsaka)	119, 171
Bimbisāra	108, 136-7, 143, 165, 171	Vebhārapabbata	81
Buddhaghosa	216	Vesālī	133, 135-8, 165, 168
Brahmāyu	7	Veḷuvana	98
Bhaddālitthera	89	[Sa]	
Bhallika	7	Sakadāgāmī	131, 214
Malla (rāja)	76	Sakka (devarāja)	91, 102, 106, 108, 116, 126, 138, 164-5, 171
Mallikādevī	108	Saṅkhabrahmaṇa	166-7
Mallikārāma	89	Sattapaṇṇiguhā	81
Mahākappinarāja	112	Samuddadatta	106
Mahākassapatthera	7, 76-9, 82-4	Sarabhaṅga	107
Mahāgovinda	107	Sallavatī nadī	111
Mahāmāyā	91	Sāriputtatthera	90-1, 107, 149, 205
Mahāsālā	111	Sāvattihī	14, 79, 84, 94-6, 111, 183
Mahosadha	107	Sirimādevī	169
Māgadha	108, 171-2, 178, 181	Sihaḷa	64
Mātali	117		
Migadāya	4		
Moggallānatthera	149		

Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Nāmānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sutasoma	107	Susīmapaccekabuddha	167
Sudatta	94	Susīmamāṇava	166
Suddhodana	91	Setakaṇṇikanigama	111
Sunetta	107	Sotāpanna	155-6
Subhaddaparibbājaka	76-7	Sopāka	62
Subhamāṇava	80, 85	Somadatta	17
Sumanamālākāra	108		

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṃ, Syā = Syāmapotthakaṃ, Kaṃ = Kambojapotthakaṃ, I = Iṅgalisapotthakaṃ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[A]

Aggi mutto = Aggi mukko (Sī)	106
Aghassa tāṭā = Ghāṭā (Sī), Vighāṭā (Syā)	9
Acapalatāti = Apagatamammanatāti (Syā)	24
Accanāraho = Ajjitabbo ajjanāraho (Sī), Ajitabbo ajināraho (Syā)	189
Acceyyotipi = Ajjeyyotipi (Sī), Ajayyotipi (Syā)	189
Ajīyantīti = Irīyanti gammantīti (Sī, Syā)	143
Aññattha tu = Aññadatthu (Ka)	8
Aṭṭhakkhaṇa = Sabbākkhaṇa (Sī, Syā)	141
Atikkamivā = Atisivā (Sī)	103
Atītasatthukaṃ = Atikkantasatthukaṃ (Sī)	93
Attato = Attanā (Syā, Ka)	116
Anappakā = Anappikā (Sī)	148
Aniyataniddeso = Aniyamaniddeso (Sī, Syā)	112
Aniyamituddesavacanaṃ = Aniyatuddesavacanaṃ (Ka)	154
Anupubbapadavaṇṇanā = Anupadavaṇṇanā (Sī)	104
Anussaṅkitā = Anissukitā (Sī, Syā)	24
Anekasandhiyamito = Anekasandhī sa mito (Sī)	40
Antogharajanānaṃ = Antoparijanānaṃ (Syā, Ka)	102
Apubbāpariyamiva = Apubbācarimamiva (Syā, Ka)	55

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A - Ā]

Abhitudanti = Atitudanti (Ka)	46
Abhirucanākāni = Abhirucitāni (Syā, Ka)	106
Amukhe = Adhomukhe (Sī, Syā)	55
Ayamassa = Iccassa (Sī)	2
Arahattaṃ pāpetīti katvā = Arahattaṃ pāpuṇanato (Sī)	112
Avuttampi = Vuttampi (Sī, Syā)	31
Asaṅghahamānāva = Tantūsarīnahamānāva (Sī)	56
Āgilāyati = Ākilāyati (Syā, Ka)	53
Ārādhesi = Ārādhitam (Sī)	62
Āsane = Okāse (Sī, Syā)	138
Āhaṭṭā = Āharattā (Syā)	162

[I - U]

Icchito = Icchitabbato (Ka)	161
Ime no = Idam no (Syā)	176
Uttaripi = Uttarimpi (Sī, Syā)	110
Udarapaṭalam = Uparipaṭalam (Ka)	49
Uddissa diyyamānam = Uddissamānam (Sī, Ka)	175
Upanidhāpaññatti = Upanidhāyapaññatti (Sī, Syā)	88
Upādāpaññatti = Upādāyapaññatti (Sī, Syā)	88
Ubbahāpetvā = Uccārāpetvā (Sī, Syā)	206
Ubhosu passesu = Ubhatopasse (Sī, Ka)	144
Ussāde = Ussade (Sī)	179

[E]

Ekkanti = Ekāti (Sī)	65
Evaṃ = Etaṃ (Ka)	9
Evaṃ dānam = Evaṃvidhānam (Sī, Ka)	182
Evamaṭṭhappabhedañcimam = Evamatthappabhedañcimam (Sī)	72
Eva = Yeva ca (Sī), Yeva pana (Syā)	138

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[O]

Okāsalokavasena = Okāsalābhavasena (Sī)	213
Omakadesanāya = Lāmakadesanāya (Syā), Vilāsitadesanāya (Ka)	126
Olokenti = Ollokenti (Sī, Ka)	156

[Ka]

Kaṇḍamba = Gaṇḍamba (Sī)	111
Katam = Katham (Sī), Katamam (Syā)	4
Katanikkamanā = Katanikkhamanā (Sī)	154
Kayākayanti = Kayākkayanti (Sī), Kayokayanti (Ka)	179
Kālagatāti = Kālaṅkatāti (Ka)	179
Kintu = Kim̐ pana (Sī, Syā)	208, 211
Kintu nānam = Kintu (Sī, Ka)	18
Kīva = Kim̐va (Ka)	186
Kuṭṭadārūni = Kuḍḍadārūni (Sī)	37
Kuṇṭhatiṇāni = Kuntatiṇāni (Sī)	32
Kusalo = Kusalī (Sī, Syā)	141
Koliyakhalisuvānavamathusadisam̐ = Koliyakule suvānavamathusadisam̐ (Syā, Ka)	46

[Kha - Ga - Ca]

Khattiyasseva = Cakkavattisseva (Syā, Ka)	147
Khīṇanti samucchinnam̐ = Khīṇanti parikkhīṇam̐ samucchinnam̐ vā (Syā)	163
Gatā = Katā (Ka)	179
Gāthā = Katā (Sī)	105
Cariyā = Kiriya (Sī, Ka)	118
Ca = Vā (Sī, Syā)	120
Cāgavantatā = Bhagavantatā (Ka)	24
Cātakasakuṇam̐ = Bhāsamānasakuṇam̐ (Sī), Vātasakuṇam̐ (Syā)	100

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Ta]

Taṃ = Yaṃ (Sī, Syā)	147
Tato = Tato paraṃ (Syā)	203
Tato = Yato (Syā, Ka)	124
Tathāvidhaṃ = Tathāvidhiṃ (Ka)	155
Tanubhāvena = Patanubhāvena (Sī)	214
Tapussa = Tapassu (Sī)	7
Tampi = Tena puna (Syā)	160
Tassāyaṃ = Tatthāyaṃ (Ka)	28
Tiyojanappamāṇaṃ = Tiyojanasatappamāṇaṃ (Syā)	148
Tilaṃ vā = Tilavāhaṃ vā (Sī, Syā)	100
Tividhampi = Tividhaṃ cittaṃ (Syā)	130
Tena = Teneva (Ka)	19
Teneva = Tena (Sī, Syā)	158
Temetukāmā = Temitukāmā (Syā, Ka)	137

[Da]

Dakkhināvisuddhibhāvaṃ = Dakkhinānaṃ visuddhibhāvaṃ (Syā)	153
Dadeyyunti = Dajjāti (Sī)	174
Dippati = Dibbati (Ka)	77
Dīghavaṭṭalikā = Dīghavaṭṭulakā (Sī), Dīghavaṭṭakā (Syā)	32
Dukkhassantakaro hoti = Dukkhassantaṃ karoti (Syā, Ka)	63
Duppadhamsitā = Appadhamsitā (Sī)	23

[Dha - Na]

Dhammarajjadāyajjaṃ = Dhammarajje dāyajjaṃ (Syā), Dhammadāyajjaṃ (Ka)	84
Dhātuto = Dhātuso (Sī)	61
Na karoti = Na samācarati (Sī, Syā)	120
Na passati = Passati (Syā)	203
Na vañceyya = Na vambheyya (Syā)	211
Niyyātito = Niyyādito (Sī, Syā)	95
Niyyāso = Nīyāso (Sī)	49

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Niyojakoti = Viniyojakoti (Sī)	11
Nirodhetīti = Nippotheṭīti (Syā, Ka)	6
Nivatto = Nijjhatto (Syā)	59

[Pa - Pha]

Paṁsukampi = Paṁsukūlampi (Sī, Syā)	144
Pakkuthita = Vikkuthita (Sī)	47
Paggahaṇena = Paggahaṇana maggaḥhalena (Sī)	203
Paccāsīsamānā = Paccāsīmsamānā (Sī, Syā)	171
Paccekabuddhasammukhato = Paccekabuddhe sammukhā (Syā)	112
Pañcagativānanena = Pañcagativānena (Syā)	128
Pañcaṅgadasaṅga = Pañcaṅgaatṭhaṅga (Sī), Pañcaṅgaatṭhaṅgadasaṅga (Syā)	187
Pañcavidhattaṁ viññāyati = Paccattaṁ paññāpīyati (Sī), paññattaṁ paññāpīyati (Syā)	18
Paṭipajjissāmi = Paṭipajjāmi (Ka)	116
Paṭhamāṁ = Ekaṁ (Syā)	194
Paṇḍantīti = Paṇḍentīti (Sī)	104
Pamajjantānaṁ = Pamajjanā (Sī), Pamajjamānānaṁ (Syā)	198
Paritāpanamattameva = Paritāpentā (Syā)	181
Parissamena = Pariyāpanna (Ka)	114
Parūparodhvirahitaṁ = Parapāṇūparodhvirahitaṁ (Sī, Syā)	113
Paharitakkhaṇe = Paharaṇakkhaṇe (Syā)	19
Pucchāniyamakaraṇaṁ = Pucchāya ninnayakaraṇaṁ (Sī, Syā)	95
Puññanidhivibhavaṁ = Puññanidhibhogaṁ (Syā)	190
Puññāni = Puññanidhi (Syā)	191
Puññāniyeva = Puññanidhiyeva hoti (Syā)	191
Pekkhaṇaṁ = Pekkhaṇaṁ (Sī)	125
Phaluppattinisedhako = Phaluppattinibandhako (Ka)	151
Phenaḥpupphūlake = Phenaḥbubbulake (Sī), Phenaḥpupphūlake (Syā)	46
Phoṭita = Pothita (Ka)	145

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Balibaddhoti = Balivaddoti (Sī)	91
Bālavasantoti = Bālavassānoti (Syā)	161

[Bha]

Bhavataṅhāchedo = Bhavataṅhupacchedo (Sī, Syā)	67
Bhecchati = Chejjati (Sī)	72
Bhedanamhi ca vayadhammaṃ = Dhammamhi vayadhammī ca (Ka)	40

[Ma]

Mahākosātakikosakasadise = Rattakosātakīkosakasadise (Syā, Ka)	48
Mithunabhūtaṃ = Vidhānabhūtaṃ (Sī, Ka)	183
Milātabakulapupphavaṇṇantipi = Milātaka-ākulipupphavaṇṇantipi (Sī, Ka)	48
Muggasūpyataṃ = Muggasuppatāṃ (Sī, Syā)	202
Muṇḍāraṃ = Muddhāraṃ (Sī)	144
Muttanti = Matthaluṅganti (Sī, Syā)	29
Mettākhyāṃ mānasāṃ = Mettāmānasāṃ (Sī), Mettāsāṃkhyāṃ mānasāṃ (Syā)	212
Modaka = Moraka (Sī, Syā)	106

[Ya]

Yaṃ vā taṃ = Yaṃ vā pana taṃ (Sī)	181
Yaṃ vuttaṃ = Yaṃ puṭṭhaṃ (Ka)	60
Yathā gato = Yāthāvato (Sī, Ka)	164
Yathābhūtagaṇṇena = Yathābhūtañāṇena (Syā)	197
Yamassa = Yaṃ imassa (Sī, Syā)	158
Yāpeti = Yāti (Sī)	206
Yāya = Yāya nivātavuttitāya (Syā)	121
Yāvadeva = Yāva (Sī, Syā)	7
Yena samantato = Yena samannāgato samantato (Syā)	145

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Ra]

Ratananti na sijjhati = Ratananti sijjhati (Sī, Syā)	150
Rattimuṭṭhānadessinā = Rattinuṭṭhānadassinā (Sī), Rattim anuṭṭhānadassinā (Syā)	117

[Va]

Vatthuvijjam = Vatthuvijjam khattavijjam (Ka)	202
Vā = Tu (Sī, Syā)	50
Vāyamitabbaṭṭhānasaññite = Vāyamitabbayuttaṭṭhānasaññite (Syā, Ka)	67
Viddhamṣitarajam = Viddhastarajam (Sī)	129
Vivaṭekapassam = Vivarekapassam (Syā), Vivaram ekam passam (Ka)	41
Visesatthappakāsato = Visesatthappakāsano (Syā)	13
Vissakammunā = Vissukammunā (Syā)	81
Vihaṅgavirutehi = Vihagavirutehi (Sī)	94
Vihatandhakāro = Hatavihatandhakāro (Syā), Tirobhāvitandhakāro (Ka)	11
Viharitukāmo = Vihātukāmo (Sī, Syā)	215
Vihaggamattam = Vihimattam (Ka)	32
Vuttamaṅgalāni = Yathāvuttamaṅgalāni (Ka)	130
Vuttānam = Vuttatthānam (Sī)	128
Veṭhaka = Vedhaka (Syā)	38
Vediyake = Vedisake (Ka)	127

[Sa]

Sa cāyam = Svāyam (Syā)	121
Sañciccātikkamanam = Sañciccānatikkamanam (Sī, Ka)	159
Sattārammaṇam = Satte ārabhanti (Sī, Ka)	18
Satikaporiso = Sādhikaporiso (Syā, Ka)	184
Sabbākārenāpi = Ādarenapi (Sī), Sabbādarenapi (Syā)	29
Sabbe = Na te sabbe (Syā)	196
Saddhāmattakena katassa = Saddhāmattakajanitassa (Syā)	127
Samacita = Samupacita (Sī), Samapīta (Syā)	193

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Samadhivāsita = Samādhivāsita (Syā)	10
Sampaṭiggahākāra = Sampaṭicchanākāra (Sī)	85
Samāpesi = Samādapesi (Ka)	140
Sammā = Samaṃ (Sī)	176
Sammā āgatā = Samāgatā (Sī, Syā)	176
Samuppāditapīṇito = Samuppāditapīṭiko (Sī)	11
Sarakkhepādīhi = Sarasatthādīhi (Sī)	18
Sātthakamevāti ce = Samānādhikaraṇabhāvoti ce (Syā)	8
Sādiyato = Asādiyituṃ (Sī)	26
Sāsanam = Lekham (Syā)	137
Sikkhāpetunti = Sikkhitunti (Sī, Syā)	166
Sītāharaṇādikatham = Sītāharaṇādikam bāhirakatham (Syā)	99
Sīlādiguṇayuttam = Pañcasīlādiguṇayuttam (Ka)	149
Sīlādisuddhiyā = Sīlavisuddhiyā (Sī)	216
Suṭṭhu = Suṭṭhu vā (Sī, Syā)	143
Suttattayavasena = Suttantanayavasena (Ka)	60
Supupphitaggasākho = Suphussitaggasākho (Ka)	161
Subuddhipubbikā = Santuṭṭhipubbikā (Sī)	118
Suvaṇṇabhīṅkāraṃ = Suvaṇṇabhīṅgāraṃ (Syā)	147
Seyyathidaṃ = Seyyathāpi (Sī, Ka)	146
So = Yo (Ka)	145
Sotthittham = Sotthattham (Sī, Ka)	164
Sopi = So hi (Ka)	155

[Ha]

Hi = Yāni (Sī, Syā)	146
Hitasukhāgamapattanāvasena = Hitasukhādhigamanapattanāvasena (Syā)	211
Hiyyo = Hīyo (Sī)	172

Khuddakapāṭṭhakathāya

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhāṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhāṅkā
Akkosaṃ vadhabandhañca	126	Kodhaṃ vadhitvā na	
Ajjāpi tu abbochinno	1	kadāci socati	126
Aṭṭhipuṭe aṭṭhipuṭo	40	Ko me vandati pādāni	96
Atisītaṃ ati-uṇhaṃ	117	Kosalānaṃ puraṃ rammaṃ	94
Adāsi me akāsi me	180	Khuddakānaṃ gambhīrattā	1
Anayaṃ nayati dummedho	107	Gahakāraka diṭṭhosi	3
Anupubbavavatthāne	3	Cātuddiso appaṭigho ca	
Anekaajātisamsāraṃ	2	hoti	124
Ayañca kho dakkhiṇā dinnā	181	Cittīkataṃ mahagghañca	143
Allacammaṭṭicchanno	35	Ciraṃ jīvantu no ñātī	178
Asādhāraṇamaññesaṃ	190	Cetiyamhi ca saṅghe vā	188
Ahu atītamaddhānaṃ	125	Taṃ taṃ atthamapekkhitvā	91
Ārabhitvāna amataṃ	23	Tagarañca palāsena	188
Iṭṭhā dhammā aniṭṭhā ca	129	Tañca kammaṃ kataṃ sādhu	109
Imaṃ khuddakapāṭṭhassa	216	Tasmāhaṃ kātumicchāmi	1
Uttamaṃ vandaneyyānaṃ	1, 216	Tasmā hi taṃ amatamabbhuta-	
Ulūko maṇḍalakkhiko	127	mariyakantaṃ	215
Ekapupphaṃ yajitvāna	189	Tasmā hi ne namasseyya	115
Ekampi ce pāṇamaduttacitto	141	Tassānubhāvato khippaṃ	216
Evaṃ dadanti ñātīnaṃ	175	Tāya naṃ pāricariyāya	115
Evampi atthakusalena		Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ	216
tathāgatena	215	Tāvassunihito santo	186
Eso nidhi sunihito	189	Tirokuṭṭesu tiṭṭhanti	173
Kinnu te akaraṃ dhīro	108	Te ca tattha samāgantvā	176
Kinnu te akaraṃ bālo	107	Danto dantehi saha	
Kuṇapaṃ kuṇape jātaṃ	40	purāṇajaṭilehi	171
Kena kattha kadā kasmā	3	Diṭṭhe dhamme ca yo attho	89

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Dīghamajjhimasamyutta	2	Yaṃ Buddho bhāsati vācam	114
Dhīraṃ passe suṇe dhīraṃ	108	Yato yato sammasati	61, 69
Natthi satto naro poso	61	Yathā pubbūlakaṃ passe	70
Na divā soppasīlena	117	Yadā have pātubhavanti dhammā	3
Na pacchato na purato	99	Yassa dānena sīlena	187
Nayaṃ nayati medhāvī	108	Yava Buddhoti nāmampi	216
Navanhārusatā honti	37	Yekeci Buddhaṃ saraṇaṃ	
Navapesisatā mamsā	36	gatāse	8
Nidānasodhanaṃ katvā	3	Ye gahaṭṭhā puññakarā	117
Nidhi vā ṭhānā cavati	186	Yena yattha yadā yasmā	13, 169
Nimittato lakkhaṇato	60	Yena vuttaṃ yadā	
Pakatiyā ca yaṃ vajjaṃ	13	yattha	132, 197-8
Paṭipāṭiyatṭhīni ṭhitāni koṭiyā	40	Ye sattasaṇḍaṃ pathaviṃ	
Payogaṅgasamuṭṭhānā	13	vijetvā	141
Pahūte annapānamhi	174	Yojetabbaṃ tato yuttaṃ	14, 25
Pāṇātipātapabhuti	13	Yodha sītaṅca uṇhaṅca	117
Pāṇātipāto		Yo sukhaṃ dukkhato adda	66
adinnādānaṃ	120	Yo have balavā santo	126
Pūtimacchaṃ kusaggena	106	Rājato vā duruttassa	185
Bālaṃ na passe na suṇe	107	Vacasā manasā ceva	31
Brahmāti mātāpitaro	155	Vaṇṇayanto samuṭṭhānaṃ	76
Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ	91	Vatthu kālo ca okāso	20
Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti	91	Vināsayati assaddhaṃ	89
Bhaggarāgo bhaggadoso	92	Vuḍḍhiṃ vepullataṃ pattaraṃ	94
Bhāgyavā bhaggavā yutto	91	Vuttaṃ yena yadā yasmā	76
Bhāsivā nidhikaṇḍassa	183	Satehi pañcahi katā	84
Bhedābhedaṃ phalañcāpi	3	Saddhammabahumānena	1
Bhoge saṃharamānassa	117	Sa devalokā cavitvā	127
Mattāsukhapariccāgā	168	Sabbadānaṃ dhammadānaṃ	
Mayi cittaṃ pasādetvā	127	jināti	118
		Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ	94
		Sabbe dhammā anattāti	65

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Sabbe saṅkhārā aniccāti	64	Subhāsitaṃ uttamamāhu	
Sabbe saṅkhārā dukkhāti	66	santo	114
Samavāye khaṇe kāle	89	Selo yathā ekagghano	129
Sādhāraṇānaṃ sabbesaṃ	13	So ñātidhammo ca ayaṃ	
Suññāgāraṃ paviṭṭhassa	61	nidassito	182